

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
დ. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

ცირა დავლიანიძე

ქვემო ქართლის (თრიალეთის)
კულტურა ძვ. წ. I ათასწლეულის
მეორე ნახევარში

გამომცემლობა „მცხეთა-მთიანეთი“

თბილისი

1983

902.6 (C41)
ББК 63.4 (2Г)
902.6 (47.922)
დ 156

ნაშრომში განხილულია ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე — ბეშ-
თაშენის, მანგლისის, კუმისის, კიკეთის, ახალსოფლის, გომარეთისა და
კუშჩის სამაროვნებზე სხვადასხვა ექსპედიციისა თუ დაზვერვითი რაზ-
მის მიერ მოპოვებული ადრეანტიკური - ადრეელინისტური ხანის მას-
სალები (ძვ. წ. V—III სს). მასალის ტიპოლოგიური კლასიფიკაციისა და
ანალოგიათა განხილვის საფუძველზე განსაზღვრულია მოცემული კულ-
ტურის გავრცელების არე, თარიღი, წარმოშობისა და განვითარების
გზები.

ნაშრომი გარკვეულ შუქს ფენს ადრეანტიკური ხანის ქვემო ქარ-
თლის ისტორიას.

რედაქტორი პროფ. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე

შესავალი

წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილია ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე — მანგლისის, ბეშთაშენის, კუმისის, კიკეთის, ახალსოფლის, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე (ტაბ. I) სხვადასხვა დროს. სხვადასხვა არქეოლოგიური ექსპედიციისა თუ დაზვერვითი რაზმის მიერ ჩატარებული სამუშაოების დროს მოპოვებული მასალები.

ზემოთ ჩამოთვლილი ძეგლებიდან ყველაზე ადრე გამოვლენილია მანგლისის სამაროვანი, რომელიც გაითხარა 1923 წ. თრიალეთ-წალკის ტერიტორიაზე ლ. მელიქსეთ-ბეგის ხელმძღვანელობით მომუშავე არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ. ამ პერიოდში დღის წესრიგში მდგარა მდ. ხრამზე ჰიდროელსადგურის („ხრამპესის“) მშენებლობის დაწყება, რომლის ხელოვნურ ტბას უნდა დაეთარა რამდენიმე სოფელი. ერთი გეგმის მიხედვით 7 სოფელი (გუნია—ყალა, დარაქევი, სანომერი და შეპიაკი მთლიანად, ხადიკის ორი მესამედი, წინწყაროს ნახევარზე მეტი და ბეშთაშენი ნახევარად), ხოლო მეორეთი — 3 (სანომერი და შეპიაკი მთლიანად და ხადიკი ნაწილობრივ)¹. ამრიგად, ორივე შემთხვევაში წყლის ქვეშ გაქცეოდნენ ისტორიულ-არქეოლოგიური თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი სოფლები.

1932 წ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს გ. ჩუბინაშვილთან ერთად სიძველეთა დაცვის კომიტეტისადმი წარუდგენია მოხსენებითი ბარათი „ხრამპესის“ მშენებლობასთან დაკავშირებით წალკაში არქეოლოგიური გათხრების მოწყობის აუცილებლობის შესახებ. მოუთხოვი-

¹ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ახალი პრობლემა საქართველოს ისტორიაში (საქართველოში ახლად აღმოჩენილი ციკლოპური შენობების გამო), ჟურნ. „მნათობი“, ტფ., 1925, № 2 (10), გვ. 225; მისივე, Из материалов поездки на Цалку в 1924 г. Изв. Кавказ. Ист. Арх. Инст., в. IV, Тифлис, 1926, с. 131—133.

ათ, რომ სიძველეთა დაცვის კომიტეტმა მოვალეობად აიღოს „ხრამქისის“ და გზატკეცილების მშენებლობის რაიონში მატერიალური კულტურის ძეგლების განადგურება-დაზიანებისაგან დაცვა².

1936 წლიდან თრიალეთ—წალკის ტერიტორიაზე საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის განყოფილების მიერ, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორიულ განყოფილებასთან ერთად მივლინებული იყო არქეოლოგიური ექსპედიცია მ. ივამჩენკოსა და შემდეგ ბ. კუფტინის ხელმძღვანელობით. ექსპედიცია ერთდროულად თბრიდა რამდენიმე უბანს, ზვერავედა ტერიტორიებს, რის შედეგადაც ავლენდა ახალ-ახალ ძეგლებს. ამიტომაც მათ ხელთ აღმოჩნდა უამრვი სხვადასხვა ხანისა და ხასიათის, სამხრეთ საქართველოს ისტორიული წარსულის შესწავლისათვის მეტად საჭირო და მნიშვნელოვანი მასალა.

ამ მრავალრიცხოვან ძეგლთა შორის საკმაო რაოდენობით იყო ადრეანტიკური ხანის მასალებიც. 1936 წ. ზემოაღნიშნულმა ექსპედიციამ გათხარა ნერონ-დერესის სამაროვანი, 1939 წ. — ბეშთაშენის ციხესთან მდებარე სამაროვანი; 1941 წ. მათვე დაზვერეს 1940 წ. ადგილობრივ მცხოვრებთა მიერ შემთხვევით გამოვლენილი ალგეთის მდიდრული სამარხის ადგილი; 1947 წ. გათხარეს კუშჩის სამაროვანი, 1948 წ. კი კიკეთის სამარხები.

ბ. კუფტინმა ზემოთ ჩამოთვლილ ძეგლებზე აღმოჩენილი მასალები შეისწავლა და ნაწილობრივ გამოაქვეყნა თავის შრომებში «Археологические раскопки в Триалети» და «Археологические раскопки 1947 года в Цалкинском районе» და მიუჩინა მათ გარკვეული ქრონოლოგიური ადგილი.

წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილი სხვა სამაროვნებიდან სოფ. გომარეთის (დმანისის რ-ნი) სამაროვანი 1962 წ. გათხარა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული საპეოლოგიური კომისიის არქეოლოგთა რაზმმა ისტ. მეცნ. კანდიდატების დ. თუშაბრამიშვილის, გ. გრიგოლიას და გ. ჭავჭავაძის შემადგენლობით. ეს სამაროვანი გამოვლინდა შემთხვევით,

² ლ. მელიქსეთ-ბეგი, თრიალეთ-წალკის მატერიალური კულტურის ნაშთებისა და ტოპონიმების შესწავლისათვის („ხრამქისის“ მშენებლობის გამო), ტფ., 1934, გვ. 29.

ადგილობრივი მცხოვრების ვასო მურჯინელის ეზოში საცხოვრებელი სახლის საძირკვლისათვის ჩატარებული სამუშაოების დროს. ამავე ტერიტორიაზე გათხრები განაახლა 1975 წ. აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგთა რაზმმა³.

1966 წლის ივლისში ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებას თ. ბარნაველმა გადასცა თეთრიწყაროს რაიონის სოფ. ახალსოფელში შემთხვევით მოპოვებული ნივთები, რომლებიც ახალსოფლის მცხოვრებს ვინმე ვარლამ წიკლაურს აღმოუჩენია სოფლის განაპირას (მის დასავლეთით) მდებარე პატარა ბორცვზე თხრილის გაყვანის დროს.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებამ შემთხვევითი აღმოჩენის ადგილას, სოფ. ახალსოფელში მიაველინა, ამ ნაშრომის ავტორი, რომელიც გაეცნო ნივთების აღმოჩენის ვითარებას და საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ჩამოიტანა ამავე სამაროვნიდან მომდინარე სხვა ნივთებიც.

ასევე შემთხვევითაა გამოვლენილი კუმისის სამარხეული ნივთებიც⁴. 1967 წ. გარდაბნის რ-ნის სოფ. კუმისის დასავლეთით, დაახლ. 1,5 კმ მანძილზე ე. წ. შინატეხის ხევის მარჯვენა ნაპირზე, საკმაოდ შემადლებულ ადგილას, რომელსაც იქაური მკვიდრნი „წვერას“ ეძახიან, ჩამორეცხვის შედეგად გამოჩენილა ქვაყუთის ტიპის რამდენიმე სამარხი. სამარხების დიდი ნაწილი დაუნგრეველად აღდილობრივ მოსწავლეებს. იქ ნაპოვნი თიხის რამდენიმე ჭურჭელი, ე. წ. „სკვითური ტიპის“ ბრინჯაოს სამფრთიანი ისრისპირი და მინის დიდი ზომის სფერული მძივის ნატეხი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ჩამოიტანეს სოფ. კუმისის მცხოვრებლებმა

³ 1975 წ. გომარეთის სამაროვნის არქეოლოგიური ექსპედიციის შემადგენლობაში იყვნენ ისტ. მეცნ. კანდ. ც. დავლიანიძე (ხელმძღვანელი), უმცრ. მეცნ. თანამშრომლები: ზ. ქიქოძე (ხელმძღვ. მოადგილე), მ. კეცხოველი და ფოტოგრაფი მოწვევით, ლ. მოწონელიძე. 1975 წ. ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების შესახებ იხ. ც. დავლიანიძე, სოფ. გომარეთში ჩატარებული დაზვერვითი არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიში. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, V, 1977, გვ. 82—98.

⁴ მოკლე ინფორმაცია ახალსოფლისა და კუმისის მასალების შესახებ მოცემულია სტატიაში Ц. О. Давлиანიძе, О некоторых неопубликованных материалах раннеантичной эпохи из юго-восточной Грузии, КСИА, 151, М., 1977, с. 122—126.

ჯ. ხოსიტაშვილმა და გ. გარსევანოვმა. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებამ ძეგლის ხასიათის დადგენის მიზნით კუმისის ამ სა-
მარონის ტერიტორიაზე ჩაატარა მცირე სადაზვერვო სამუშაო და
გახსნა პატარა ზომის ერთი ქვაყუთი⁵.

ასეთია წინამდებარე ნაშრომში განხილული ძეგლების აღმო-
ჩენის მოკლე ისტორია.

⁵ დაზვერვით რაზმში მონაწილეობდნენ ისტ. მეცნ. კანდიდატები: დ. ქორიძე,
ი. გავოშიძე, ქ. ქაეახიშვილი, მ. საგინაშვილი, ც. დავლიანიძე.

პირველი თავი

ძველი წელთაღრიცხვის V ს-ის ძეგლები

ქვემო ქართლის ადრეანტიკური ხანის ისტორიის შესწავლისათვის განსაკუთრებული ადგილი უკავიათ ამავე ტერიტორიაზე გამოვლენილ ძეგლებს: მანგლისის სამაროვანს, წალკის რ-ნის სოფ. ბეშთაშენში მეგალითური ციხის ნანგრევებთან, მდ. ბაშკევ-სუს მარჯვენა ნაპირზე მდებარე სამაროვანს, მიკვლეულს 1939 წ. წალკის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ; 1948 წ. აღმოჩენილ კიკეთის აქემენიდური ხანის სამაროვანს და შემთხვევით გამოვლენილ სამარხეულ მასალებს სოფ. ახალსოფელსა და კუმისში⁶.

როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, ამ სამაროვნებიდან ყველაზე ადრე (1923 წ.) გაითხარა მანგლისის სამაროვანი. აქ ჩატარებული მუშაობის შედეგები მაშინვე (1924 წ.) გამოაქვეყნა ლ. მელიქსეთ-ბეგმა სტატიის სახით, სათაურით „მანგლისის ნეკროპოლი“⁷. აქ ავტორი ყოველი სამარხის დახასიათებისა და მასში გამოვლენილი ნივთების ჩამოთვლის შემდეგ ძალზე ზოგადად გვიზიარებს თავის შეხედულებას ამ სამაროვნის ასაკის შესახებ. კერძოდ, იგი აღნიშნავს, რომ „ეს სასაფლაო ვერ მიეკუთვნება უუძველეს ხანას“, ანდა „არამც თუ უუძველეს ხანას, არამედ საშუალო საუკუნეების დამლევსაც კი ვერ მიეკუთვნებაო“; და კიდევ, „სასაფლაო Писарская ро-

⁶ ამ სამაროვნებზე გამოვლენილი ნივთები ინახება აკად. ს. ჟანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწ. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების სხვადასხვა ფონდში შესაბამისი საინვენტარო ნომრებით. კერძოდ, მანგლისის სამაროვნის საინვენტარო ნომრებია: № 24—24/1—15 და 25—24/1—6; ბეშთაშენის ციხესთან მდებარე სამაროვნისა № 169—64/1—235; კიკეთის სამაროვნისა № 40—58/42—46, 52—53, 55, 61, 70, 73, 75—76, 82—88; კუმისისა № 47—67/1—22; ახალსოფლისა № 111—976/1—21.

⁷ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, მანგლისის ნეკროპოლი (მასალები და აღწერილობა) გათხრებისა 1923 წ.), „ჩვენი მეცნიერება“, № 1, ტფ., 1924, გვ. 82—86.

შა-სა და Поселенке-ს შორის უფრო ძველია, ვიდრე მეორე ე. ი. Большой плац-ის ზეგით მდებარე“⁸.

ბ. კუფტინმა თავის ნაშრომში «Археологические раскопки в Триалети» ბეშთაშენის ციხესთან მდებარე სამაროვნის მასალებიდან ჩრდ. უბნის სამარხების ასაკი ძვ. წ. VII—VI სს. განსაზღვრა, სამხრეთ უბნის ქვაყუთები კი ადრეაქემენიდურ ხანას მიაკუთვნა⁹. 1968 წ. ამავე სამაროვნის სამარხეული კომპლექსები გამოიკა სრულად, კატალოგის სახით¹⁰, რის გამოც ამ სამაროვნის მდებარეობაზე, სამარხების განლაგებაზე, მის რაოდენობასა და სხვა მსგავს საკითხებზე წინამდებარე ნაშრომში აღარ შეეჩერდებით.

კიკეთში 1948 წ. აქემენიდური ხანის სამაროვანზე წარმოებული გათხრების დროს გამოვლინდა მხოლოდ 5 ქვაყუთი. 5 ქვაყუთი გაუხსნია, აგრეთვე, სოფ. ახალსოფლის სამაროვანზეც ადგილობრივ მცხოვრებს ვინმე ვარლამ წიკლაურს. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებამ ჩაატარა სადაზვერვო სამუშაოები და კუმისის სამაროვანზე გათხრა მხოლოდ ერთი ქვაყუთი. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებაში დაცული ამავე სამაროვნის სხვა ნივთები კი სხვადასხვა ქვაყუთიდან ამოუკრეფიათ ადგილობრივ მცხოვრებთ. ამიტომაც, ცხადია, ახალსოფლისა და კუმისის სამაროვნებზე შემთხვევით გამოვლენილი სამარხეული კომპლექსები არეულია.

ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის სამაროვნებზე გამოვლენილი ყველა სამარხი ქვაყუთის ტიპისაა, მათი მეტი ნაწილი მცირე ზომისაა. სიგრძე მერყეობს 90-დან 190 სმ-მდე, სიგანე 50-დან 130 სმ-მდე. სამარხები მიწის ზედაპირიდან ღრმად არ მდებარეობდნენ (სიღრმე 20—70 სმ), ისე რომ, ზოგი მათგანის შემადგენელი ქვები მიწის ზედაპირზეც კი ამოდიოდა. სამარხის კედლები ნაგები იყო 1—2 ბრტყელი ფილის ან 4—6 არათანაბარი ზომის ქვისაგან და კუთხეები ხშირად შევსებული ჰქონდათ

⁸ ლ. მელიქსეთ-ბეგო, დასახ. ნაშრ., გვ. 86.

⁹ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, Тб., 1941, т. I, с. 41—50.

¹⁰ ბ. მენაბდე, ც. დავლიანიძე, თრიალეთის სამაროვნები, კატალოგი I, თბ., 1968, გვ. 98—152.

წერილი ქვებით. სახურავად თითო მთლიანი ან 2—3 ბრტყელი ქვა იყო გამოყენებული¹¹. ბეშთაშენის ციხესთან მდებარე სამაროვანზე გათხრილ სამარხებს სახურავი ქვები თითქმის ყველგან კლებიათ. სამარხის ამგები ქვებიც მეტწილად დაძრული ყოფილა ადგილიდან.

ქვაყუთები მეტწილად დამხრობილია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ, გვხვდება ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ დამხრობილი სამარხებიც.

მიცვალებულები ასვენია მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე ძალზე მოხრილი ქვედა და ზედა კიდურებით. გვაქვს მხოლოდ ერთადერთი შემთხვევა ბეშთაშენის სამაროვანზე (ქვაყუთი №54). სადაც მიცვალებული იწვა გაშორილი, თავით აღმოსავლეთისაკენ. მიცვალებულთა ორიენტირებაც სხვადასხვაგვარია: ზოგ სამარხში მიცვალებულს თავი აღმოსავლეთისაკენ აქვს მიქცეული, ზოგს კი, პირიქით, დასავლეთისაკენ, ან შესაბამისად ქვაყუთებისა სამხრეთისა თუ ჩრდილოეთისაკენ.

ამრიგად, ზემოთ დასახელებულ ყველა სამაროვანზე ძირითადად გამოვლინდა სამარხის მხოლოდ ის ტიპი — მცირე ზომის ქვაყუთები, რომლებიც გავრცელებული და დამახასიათებელი იყო ქვემო ქართლის ტერიტორიისათვის ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებსა და მის მომდევნო პერიოდში (ტაბ. II).

ბეშთაშენის ციხესთან მდებარე სამაროვნის სამხრეთ უბანზე, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის სამაროვნებზე აღმოჩენილი ინვენტარი არ გამოირჩევა სიმდიდრით, მაგრამ თვალშისაცემია მათი მრავალფეროვნება და მრავალრიცხოვნება ამ სამაროვნებზე მოპოვებულ მასალებს განვიხილავთ შემდეგი თანმიმდევრობით: თიხის ჭურჭელი, ლითონისა და ძვლის იარაღები და მათთან დაკავშირებული ნივთები, ლითონის სამკაულები, სხვადასხვა მასალებისაგან ნაკეთები მძივები.

¹¹ Б. А. Куфтин, Дневник работ Цалкинской археологической экспедиции, 1939, гл. 47 (ხელნაწერი), ინახება აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ორიალეის ფონდის“ არქივში. აქვე ინახება ბ. კუფტინის მიერ 1948 წ. შედგენილი კიკეთის სამაროვნის გათხრების საველე დღიური; ლ. მელიქსეთ-ბეგი, დასახ. ნაშრ., გვ. 84—85. ახალსოფლისა და კუმისის სამარხების შესახებ ცნობები მოგვაწოდეს ადგილობრივმა მეცხოვრებლებმა.

თიხის ქურქელი — ზემოჩამოთვლილ სამაროვნებზე შემდეგი სახისაა: 1. დოქები—პირმრგვალი (11 ც.), სამტუჩაპირიანი (6 ც.) და მილიანი (6 ც.); 2. ხელადები—პირმრგვალი (6 ც.) და სამტუჩაპირიანი (1 ც.); 3. ქოთნები — ცალყურა (9 ც.) და უყურო (ქილისებური — 3 ც.); 4. ფიალები— პირგადაშლილი (10 ც.), პირმოყრილი (5 ც.), ტუჩიანი (1 ც.) და სწორპირიანი (1 ც.); 5. კოჭბები — ცალყურა (4 ც.) და უყურო (13 ც.); 6. ორყურა ქურქელი (ქილისებური — 1 ც.); 7. ქვევრისებური მინიატურული ქურქელი (1 ც.); 8. ტოლჩისებური ქურქელი (1 ც.). ამავე სამაროვნებიდან გვაქვს აგრეთვე თიხის სხვადასხვა ქურქლის ნატეხები გაურკვეველი ფორმის.

თიხის ქურქელი სამარხებში ჩადგმული იყო მიცვალებულის თავსა და ფეხებთან. მათი რაოდენობა თითო სამარხში ერთიდან—სამამდე მერყეობს¹². ისინი უმეტესად თხელკედლიანია, ფაქიზად ნაკეთები. გვხვდება უხეშად ნაძერწი ქურქელიც. ყველა, გარდა ბეშთაშენის №9 ქვაყუთში აღმოჩენილი ქოთნისა, დამზადებულია მორგვზე. ზემოთ დასახელებული ქურქელი კი ხელითაა ნაძერწი. ამ სამაროვნებზე აღმოჩენილი თიხის ქურქელი ძირითადად სადაა, უორნამენტო. მათი ნაწილი ღია ფერისაა (მოყვითალო, მოვარდისფრო, ღია ნაცრისფერი — 45 ცალი), ნაწილი მუქი ფერის (შავი — 3 ც., ან არათანაბრად გამოძწვარი მოშავო-მონაცრისფრო, მო-

¹² ბეშთაშენის ციხესთან მდებარე სამაროვანზე 18 სამარხში აღმოჩნდა თითო ქურქელი, თერთმეტში — ორ-ორი, ექვსში — სამ-სამი, თოთხმეტში კი არც ერთი, ე. ი. სულ 58 ცალი. აქედან აღვიღეთ მხოლოდ 45.

მანგლისის სამაროვნიდან 3 სამარხში აღმოჩნდა 7 ქურქელი, აქედან ორში — 2—2, ერთში კი 3. ამათგან აღვიღეთ მხოლოდ 4 ცალი.

კიკეთში — № 3 ქვაყუთში აღმოჩნდა თიხის 2 ქურქელი, აქემენიდური ხანის სამარხში კი თიხის 6 ქურქელი. ეკუთვნოდათ თუ არა ესენი ერთ სამარხეულ კომპლექსს დარწმუნებით ვერაფერს ვიტყვით, რადგანაც სავლეთ ეტიკეტის გარდა, რომელსაც აწერია „აქემენიდური ხანის სამარხი“, ამ ნივთების აღმოჩენის ვითარებას შესახებ არავითარი ცნობა არ არსებობს. მაშასადამე, კიკეთის სამაროვანზე სულ გამოვლინდა 8 ქურქელი.

კუმისში შემთხვევით და № 1 ქვაყუთში აღმოჩნდა 13 ქურქელი.

ახალსოფელშიც ასევე შემთხვევით გამოვლინდა თიხის 9 ქურქელი. მაშასადამე, ადრეანტიკური ხანის ზემოჩამოთვლილი სამაროვნებიდან სახეზე გვაქვს სულ 79 მთელი და სხვადასხვა ქურქლის რამდენიმე ნატეხი.

ყვეისფრო-მონაცრისფრო და ა. შ. — 25 ც.), ზოგი ჭურჭელი კი (მეტწილად მილიანი და სამტუჩაპირიანი დოქები, ფიალები, ხელა-
დები) შეღებილია წითელი საღებავით — 13 ცალი.

მაშასადამე, თუ ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე განვითარებუ-
ლი რკინის ხანით დათარიღებულ სამაროვნებზე აღმოჩენილი თი-
ხის ჭურჭელი შავი და ლეგა ფერის იყო, მანგლისის, ბეშთაშენის,
კუმისის, კიკეთის, ახალსოფლის ჭურჭელი ძირითადად ღია ფერი-
საა, ანდა წითლადაა შეღებილი. გვხვდება შავად გამომწვარი ჭურ-
ჭელიც. მაგრამ მათი რაოდენობა შესამჩნევად შემცირებულია.

ღია ფერის თიხის ჭურჭლის სიჭარბე და წითლად შეღებილი
ჭურჭლის ხმარებაში შემოსვლა დამახასიათებელი ყოფილა ადრე-
ანტიკური ხანის სხვა სამაროვნებისათვისაც (ხოვლე, აბელია, ასუ-
რეთის „სამაჩვეთის“ სამაროვანი, შავსაყდარი, და ა. შ.). მაგრამ
ძვ. წ. VI—V სს. დათარიღებულ შორის სამაროვანზე (ბოლ-
ნისის რ-ნი), სადაც 22 ქვაყუთში 61 თიხის ჭურჭელი გამოვლინდა.
მხოლოდ 15 ჭურჭელი იყო ღია ფერის (აგურისფერი—13 ც., მო-
წითალო — 1 ც., მოყვითალო 1 ც.), დანარჩენი მოშავო ფერისაა¹³.
ამ სამარხებში არ აღმოჩენილა არც ერთი წითლად შეღებილი ჭურ-
ჭელი. მაშასადამე, შავი ფერის ჭურჭლის კეთების ტრადიცია და
სწრაფვა ჭურჭლის წითლად შეღებისაკენ თანაბარი ძალით არ მიმ-
დინარეობდა. თუმცა იგივე სამაროვნებზე (მაგ., შორი, ახალსოფე-
ლი) გამოვლენილია ახალი ფორმის ჭურჭელიც (მილიანი დოქები,
პირგადაშლილი და პირმოყრილი ფიალები), რომლებიც შავი ან
ღია ფერისაა¹⁴.

ყველაზე ადრეულ ძეგლად, სადაც წითლად შეღებილი ჭურ-
ჭელი გვხვდება, მიჩნეული იყო ბეშთაშენის ციხესთან მდებარე სა-
მაროვანი. ბ. კუფტინს ამ მოვლენისათვის გათხრების დროსვე მი-
უქცევია ყურადღება და თავის საველე დღიურში ჩაუწერია, რომ
ყურადღებას იქცევს ღია ფერის თიხის ჭურჭლის წითლად შეღე-
ბის შემთხვევები. ეს არის ტექნიკა, რომელიც განაგრძობს არსე-
ბობას სასანურ ეპოქამდე¹⁵.

¹³ ო. ტყეშელაშვილი, ფოლადურის ხეობა, თბ., 1969.

¹⁴ იქვე, გვ. 67; ტაბ. XI; იხ. ქაგრეთე, ახალსოფლის ფიალა წინამდებარე ნაშრომში,
ტაბ. IV₁₈.

¹⁵ Б. А. Куфтин, Дневник работ..., с. 49.

ამჟამად ჩვენს ნაშრომში შესასწავლი მასალებიდან ბეშთაშენის სამაროვანს, ამ თვალსაზრისით, თამამად შეგვიძლია გვერდში ამოვუყენოთ მანგლისისა და კუმისის სამაროვნების ჭურჭელიც, რადგანაც მათ ფორმებსა და დამზადების ტექნოლოგიაშიც ნათლად ჩანს ამ პერიოდის კერამიკულ წარმოებაში შემოქრილი სიახლე და მკაფიო გარდატეხა.

აღსანიშნავია, რომ თაქ-ქილისას №1 სამარხში (1940 წ.), რომელიც ამ სამაროვნის არსებობის (ძვ. წ. X—VI სს.) ბოლო ხანებს უნდა ეკუთვნოდეს, აღმოჩნდა წითლად შეღებილი ორი ჭურჭელი: პირგადაშლილი ღრმა ფიალა და კოჭობი, ისეთივე ფორმის, როგორიც ბეშთაშენის სამაროვანზეა გამოვლენილი. ეს სამარხი სხვა ნივთების მიხედვითაც (ცალყურა ქოთანი, მძივები) ბეშთაშენის სამარხების თანადროული ჩანს¹⁶. კერამიკულ წარმოებაში მომხდარი ეს დიდი ცვლილებები, ცხადია, განპირობებული იქნებოდა გარკვეული მიზეზებით.

ძვ. წ. VIII ს-დან საქართველოს მეზობლად, მის სამხ.-აღმ. და-წინაურდა ურარტუს სახელმწიფო. ძვ. წ. VII—VI სს. კი ქრებიან ძველი აღმოსავლეთის ძლიერი სახელმწიფოები (ასურეთი, ურარტუ) და ძლიერდება აქემენიდური სპარსეთის სახელმწიფო, რომელმაც შექმნა რა უზარმაზარი იმპერია, თავისი გავლენა ნაწილობრივ კავკასიაზეც გაავრცელა.

ცნობილია, რომ ურარტუსა და აქემენიდურ ირანში მსგავსი ფორმის (სამტუჩაპირიანი, მილიანი დოქები, ორყურა ჭურჭელი, ჯამ-ფიალები) და ფერის ჭურჭელი დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი. ამიტომაცაა, რომ მკვლევარნი აღმოსავლეთ საქართველოში ძვ. წ. VI ს-დან ასეთი ჭურჭლის გაჩენას ხსნიან აღმოსავლეთ საქართველოს ჭურჭლის ფორმების კავშირით ზოგადად „წინააზიურ და ხმელთაშუაზღვის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარე ქვეყნებიდან

¹⁶ იხ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „თრიალეთის ფონდი“, ინვ. № 10—63/198—201.

სქოლიოში მოთხოვა — „მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილება“ ან „შუა საუკუნეების არქეოლოგიის განყოფილება“ ყველგან გულისხმობს აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის ან შუა საუკუნეების არქეოლოგიის განყოფილებებს.

ცნობილ კერამიკასთან¹⁷. ანდა, ამ მოვლენას უკავშირებენ აღმოსავლეთ საქართველოში ახალი ეთნიკური ელემენტის შემოჭრას, რომელმაც თან „ახალი კულტურული ნაკადი შემოიტანა“¹⁸.

მაშასადამე, საქართველოს ტერიტორიაზე და, პირველ რიგში, მის უკიდურეს სამხრეთ რაიონში — ქვემო ქართლში ადრეაქემენიდურ ხანაში ასეთი კურკლის მოღაში შემოსვლა მის მაზლობლად მდებარე ქვეყნებიდან „უცხო ელემენტის“ გავლენის შედეგი ჩანს. მაგრამ ისიც ნათელია, რომ უცხოური ფორმების მიზაძვით ნაკეთები თიხის კურკელი ადგილობრივი ნახელავია. ცნობილია, რომ ქვემო ქართლი თიხის კურკლის წარმოების უძველესი ტრადიციების მქონე მხარეა, სადაც შეეძლოთ საკუთარი გამოცდილების ბაზაზე დაემზადებინათ სხვადასხვანაირი ზახის, ზოგჯერ უცხო ელემენტის გავლენით ხმარებაში შემოსული ახალი ფორმის კურკელიც და მიეცათ მათთვის სასურველი ფერი (წითელი, შავი და სხვ).

მანგლისის, ბეშთაშენის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის ადრეანტიკური ხანის ქვაყუთებში გამოვლენილ თიხის კურკელს შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია დოქებს. აღმოჩნდა 23 ცალი. ფორმის მიხედვით იყოფა 3 ტიპად: მრგვალპირიანი, სამტუჩაპირიანი და მილიანი დოქები.

1. მ რ გ ე ა ლ პ ი რ ი ა ნ ი დოქებიდან სახეზეა 11 ცალი¹⁹. ამათგან კურკლის მთლიან ფორმაზე წარმოდგენას გვაძლევს მხოლოდ 6 დოქი. დანარჩენები ან ძალზე ნაკლულია, ან დაშლილი. ეს დოქები ფორმითა და ფერით ძალზე განსხვავდებიან რკინის ხანით დათარიღებული დოქებისაგან. ბეშთაშენის, მანგლისის, კუმისისა და კიკეთის დოქებს ახასიათებს ოდნავ გადაშლილი პირი; ფართო, საშუალო სიმაღლის ყელი; სხვადასხვანაირი მოყვანილობის ტანი (სფერული, კვერცხისებური); ბრტყელი, ფართო ძირი. მრგვალგანივკვეთიანი ყური მიძერწილი მხარსა და პირის კიდებზე. ყველა დოქი ღია ფერისაა (მოვარდისფრო, მოყვითალო, მონაცრისფრო),

¹⁷ О. Д. Лордкипанидзе, Ремесленное производство и торговля в Мухета в I—III вв. н. э., თსუ შრომები, ტ. 65, თბ., 1957, გვ. 119.

¹⁸ დ. მუსხელიშვილი, ზოვლეს ნამოსახლარის არქეოლოგიური მასალა, თბ., 1978, გვ. 90.

¹⁹ ბეშთაშენის სამაროენიდან, ინვ. № 169—64/13, 34, 90, 102, 131, 147, 170, 191; მანგლისის სამაროენიდან, ინვ. № 24—24/15; კიკეთის სამაროენიდან ინვ. № 40—58/76; კუმისიდან, ინვ. № 47—67/14.

ორი მათგანი კი დაფარულია წითელი საღებავით. ზომები: სიმაღლე 20—29 სმ; პირის დმ 10—12, 6 სმ; მუცლის დმ—18,6—24, 5 სმ; ძირის დმ 8,7—13 სმ; ყურის დმ 1,8—2,2 სმ (ტაბ. III—5,17).

ცნობილია, რომ ადრეანტიკური ხანის სამარხებისათვის თიხის ქურქელს შორის დოქი ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული და დამახასიათებელი ინვენტარია; ელინისტური ხანის სამარხებში კი დოქების რაოდენობა მცირდება და მათთვის უფრო მეტად დამახასიათებელი ხდება ხელადები — პირმრგვალი, სამტუჩაპირიანი და ზოგჯერ მილიანიც.

ბეშთაშენის, მანგლისის, კუმისისა და კიკეთის დოქების ახლო ანალოგიები საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ თანადროულ ქურქელს შორის ძალზე ცოტაა და ისიც ძირითადად ქვემო ქართლის ადრეანტიკური ხანის სხვა სამაროვნებიდან მომდინარეობს. კერძოდ, ბეშთაშენისა და მანგლისის სამაროვნის № 169—64 | 147, 191 და № 24—24/15 დოქები ფორმით გავს აბელიას სამაროვნის № 25 ქვისსამარხში მოპოვებულ წითლად შეღებილ დოქს²⁰. ბეშთაშენის № 169—64/13, 131 დოქები მსგავსია შორის სამაროვანზე № 4,8—9 ქვისსამარხებში მოპოვებული დოქებისა, მხოლოდ ეს უკანასკნელნი შავი ფერისაა და ყურის მიბმაც ორ შემთხვევაში (სამარხები № 4,9) განსხვავებული აქვთ²¹. შიდა ქართლში გამოვლენილი დოქებიდან კი ბეშთაშენის ზემოთ დასახელებულ დოქებთან ყველაზე ახლოს დგას კასპის რ-ნის სოფ. თვალაღში შემთხვევით მოპოვებული დოქი²².

ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთისა და კუმისის პირმრგვალი დოქების თიხა და ტანის ფორმა ზუსტად იმეორებს ამავე სამაროვნებზე აღმოჩენილ სამტუჩაპირიანი და მილიანი დოქების თიხასა და ტანის ფორმებს.

2. სამტუჩაპირიანი დოქები წარმოადგენენ პირმრგვალი დოქების განვითარებულ ფორმას²³. ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკე-

²⁰ კ. კვიფინაძე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოდან (საკანდიდატო დისერტაცია, ხელნაბეჭდი), თბ., 1975, ტაბ. X₇.

²¹ ო. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., ტაბ. VI 137, VII 144, IX 183, გვ. 46—47.

²² იხ. მუხუშის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 2—29/1.

²³ გ. ნიორაძე, ალაზნის ველის გათხრები, თბ., 1940, გვ. 61.

თისა და კუმისის სამაროვნებზე აღმოჩნდა 6 ცალი ყველა ერთი ტიპისაა. პირისა და ყელის სიგანე, ყელის სიმაღლე, ტუჩის დანაკვეთვა ამ ჭურჭელს თითქმის ერთნაირი აქვს. სხვაობა ზემოთ დასახელებულ სხვადასხვა ძეგლზე აღმოჩენილ სამტუჩაპირიან ღოჭებს შორის ტანის მოყვანილობასა და ფერშია. კუმისის ღოჭებს აქვთ უფრო მაღალი, კვერცხისებური მოყვანილობის ტანი, ოდნავ ვიწრო ბრტყელი ძირი. კიკეთის ღოჭის ტანის ფორმა, უდიდესი (ქვედა) ნაწილის ნაკლულობის გამო, არ ჩანს. კიკეთისა და კუმისის ღოჭები დაფარულია წითელი საღებავით. ბეშთაშენისა და მანგლისის ღოჭები ნაკლებად მაღალა და მუცლის ფორმაც მრგვალს უახლოვდება. ისინი ღია მონაცრისფრო და მოვარდისფრო ფერისაა. ყველა ღოჭს აქვს მოკლე, მრგვალგანიკვეთიანი ყური მიძერწილი მხარსა და პირის კიდეზე. მათი ზომებია: სიმაღლე: 26—31,5 სმ; პირის დმ 11,5—12,5 სმ; მუცლის დმ 21—25 სმ; ძირის დმ 11—13 სმ; ყურის დმ 2,1—2,2 სმ (ტაბ. III, 11—16, 18).

სამტუჩაპირიანი ღოჭები გავრცელებულია ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ადრეანტიკური ხანიდან. მოკიდებული და ერთ-ერთი დამახასიათებელი სამარხეული ინვენტარია, ძირითადად, სამტუჩაპირიანი ხელადების სახით ელინისტური ხანის სამარხებისათვისაც.

ვინაიდან წინარეანტიკურ ხანაში სამტუჩა პირი დამახასიათებელი ყოფილა ურარტუს კერამიკისათვის, ამიტომ ფიქრობენ, რომ ჩვენში გავრცელებული ტუჩიანი ღოჭების ფორმა ახლონათესაურ კავშირშია წინააზიურ და ხმელთაშუაზღვის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარე ქვეყნებიდან ცნობილ და, კერძოდ, ურარტულ კერამიკასთან²⁴.

მართლაც, კარმირ-ბლურის №29 საწყობში 1036 ცალი სხვადასხვა ზომის სამტუჩა ღოჭის აღმოჩენის ფაქტიც კი²⁵ სრული საბუთია ამ სახის ჭურჭლის ურარტუში ძვ. წ. VIII—VI სს. ფართო გამოყენების აღიარებისა. მაგრამ ცნობილია აგრეთვე ისიც, რომ ურ-

²⁴ О. Д. Лордкипанидзе. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 119; *დ. მუსხელიშვილი*, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 91; ი. გაგოშიძე, *ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან 1964*, გვ. 68.

²⁵ Б. Б. Пнотровский, *Кармир-Блур*, III, Ереван, 1955, с. 11—12, табл. VII.

არტული წითელბრიალა სამტუჩაპირიანი ღოჭები ფორმითაც და ფერიც განსხვავებულია საქართველოს ტერიტორიაზე და, კერძოდ, ქვემო ქართლში აღმოჩენილი ამავე ტიპის ჭურჭლისაგან²⁶.

ბეშთაშენისა და მანგლისის სამტუჩაპირიან ღოჭებთან ყველაზე ახლოს დგას ქვემო ქართლის ადრეანტიკური ხანის სხვა სამაროვნებზე, კერძოდ არდასუბანში, აღმოჩენილი ხელადა და ღოჭი²⁷. ამავე ხანის სხვა ძეგლებზე (აბელია, ასურეთი, ჩხიკეთა, ალექსიევკა, შავსაყდარა, ბოლნისი, არუხლო I გორანამოსახლარი) გამოვლენილი 21 სამტუჩაპირიანი ღოჭისა და ხელადისაგან ჩვენს შესასწავლ ღოჭებს ყველაზე მეტად უახლოვდებიან. აბელიას №21, 24, 25 ქვაყუთებში, №22 ქვაყრილიან და №23 ქვისფილებიან ორმოსპარხებში აღმოჩენილი ღოჭები (4 ც.) და ხელადა²⁸, არუხლო I გორანამოსახლარზე²⁹, შავსაყდარას №2 ქვაყუთსა³⁰ და ჩხიკეთაში³¹ მოპოვებული ღოჭები. ამავე სამაროვნებზე აღმოჩენილი დანარჩენი ღოჭებიც, რასაკვირველია, ტიპიური ჭურჭელია, მაგრამ ბეშთაშენის, მანგლისის, კუმისისა და კიკეთის სამტუჩა ღოჭებისაგან განსხვავებული ტანის ფორმა (მსხლისებური, ყელმადალი, ძირგანიერი და ა. შ.) აქვთ. განსაკუთრებით ეს ითქმის ასურეთის ხელადებზე. ძვ. წ. VI—V სს. თარიღდება ხოვლეში აღმოჩენილი მსგავსი ჭურჭელიც³². მსგავსი ფორმისა და ფერისაა აგრეთვე გომარეთის სამაროვნის №3 ქვაყუთში აღმოჩენილი ღოჭიც³³. ამ სამარხში სხვა ნივთი არ აღმოჩენილა. თვით სამაროვანი კი, როგორც ამას წინამდებარე ნაშრომის მომდევნო ნაწილში დავინახავთ, უფრო მოგვიანო (ადრეელინისტური) ხანისაა.

საქართველოს სხვა რაიონებში მოპოვებულ ადრეანტიკური ხანის სხვა მასალათა შორის ჩვენთვის საინტერესო ღოჭებს ახლო

²⁶ იქვე, ტაბ. VII. აგრეთვე, Каталог археологических предметов Музея истории города Еревана, 1964, ტაბ. IX 1—2; კ. კ ე ე ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 113.

²⁷ ნ. თ უ შ ი შ ვ ი ლ ი, ბოგვისხევის ადრეანტიკური ხანის სამაროვანი, „მაცნე“, თბ., 1970, №3, გვ. 129, სურ. 1; გვ. 130, სურ. VI₂.

²⁸ კ. კ ე ე ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. VI₁, VII₅, VIII₉, IX₂, X₇.

²⁹ იქვე, ტაბ. XLII₅.

³⁰ იქვე, ტაბ. XXIV₅.

³¹ იქვე, ტაბ. XXVIII₇.

³² დ. მ უ ს ხ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 44, 93.

³³ იხ. წინამდებარე ნაშრომში, ტაბ. XII₄.

ზნალოგიები ვერ მოუძებნეთ, უფრო მეტიც, აღმოსავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვან ძეგლებზე — ზემო ავჭალა, ზემო გოსტიბე, წიწამური, ურბნისისა და უფლისციხის ადრეანტიკური ხანის ფენეში და ა. შ., რომლებიც ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთისა და კუმისის თანადროულ ძეგლებად ითვლებიან, მსგავსი ტიპის ჭურჭელი საერთოდ არ აღმოჩენილა. კამარახევის სამაროვანი, სადაც 5 ცალი სამტრუჩაპირიანი ხელადა აღმოჩნდა, უფრო მოგვიანო ხანისაა (ძვ. წ. V—III სს.) და ხელადასაც განსხვავებული მოყვანილობა აქვთ³⁴.

3. ბეშთაშენის, კიკეთისა და კუმისის სამაროვნებზე აღმოჩენილი კერამიკული ნაწარმიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა „ჩ ა ი დ ნ ი ს ე ბ რ მ ი ლ ი ა ნ ი“ დოქები. აღმოჩნდა 6 ცალი³⁵ (ტაბ. IV₁₋₆). ამათგან 4 ცალი შეღებილია წითელი საღებავით, ორი კი (ინვ. №169—64/11; 47—67/6; ტაბ. IV_{2,6}) მოვარდისფრო და მოწითალო ფერისაა. ამ სამაროვნებიდან მომდინარე ყველა ეს ჭურჭელი ერთი ტიპისაა: დიდი ზომის დოქებს პატარა მილი აღმართული აქვთ ირიბად ყელის ძირიდან, ყურის მოპირდაპირე მხარეს. ტანის ფორმით, თიხით, დამზადების ტექნოლოგიით ისინი ერთმანეთის მსგავსია. ამავე დროს წარმოადგენენ ზუსტ ასლს შესაბამის სამაროვნებზე აღმოჩენილი მრგვალი და სამტრუჩაპირიანი დოქების ტანის ფორმისა და თიხის.

ამ სახის ჭურჭელიც, როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, მსგავსად სამტრუჩაპირიანი დოქების, ორყურა ჭურჭლის, პირგადაშლილი ჯამ-ფიალებისა და ზოგადად წითლად შეღებილი კერამიკული ნაწარმის, ჩვენში ჩნდება ადრეაქემენიდური ხანიდან და სხვადასხვა ვარიაციების სახით (მილის შერწყმა ყურთან, მილის შეერთება პირის კიდესთან, მილის აღმართვა მუცლიდან და სხვ.) არსებობს ელინისტური ხანის ბოლომდე.

ბეშთაშენის, კიკეთისა და კუმისის მსგავსი მილიანი დოქები საქართველოს ტერიტორიაზე ნაკლებად გავრცელებულ ჭურჭელთა კატეგორიას განეკუთვნება და მათი გავრცელების გეოგრაფიული არე ძირითადად ქვემო ქართლით შემოიფარგლება. კერძოდ,

³⁴ რ. რამიშვილი, კამარახევის სამაროვანი, მსკა, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 14-19, 26; სურ. 7, 12; ტაბ. XI₂.

³⁵ ინვ. № 169—64/11, 35; № 47—67/6, 8—9; №40—58/61.

ანალოგიური დოქები აღმოჩენილია ადრეანტიკური ხანის შორის სამაროვანზე³⁶, ასურეთის №25 ქეაუთში (ძვ. წ. V—IV სს.). ასურეთის ეს დოქი მოხატულია დაყურიც შემკული აქვს რამდენიმე მექეპისებური დანაძერწით³⁷; გვხვდება აგრეთვე, ენაგეთში³⁸. შავსაყდარაში (ძვ. წ. V—III სს.)³⁹. ასეთივე ფორმისაა გომარეთის ადრეელინისტური ხანის სამაროვანზე აღმოჩენილი მოყვითალო ფერის მილიანი ხელადაც, მხოლოდ შედარებით მცირე; ზომისაა⁴⁰.

შიდა ქართლის ტერიტორიიდან ასეთი ტიპის მილიანი დოქები გამოვლინდა ხოვლეგორის ნასახლარის ძვ. წ. V ს-ით დათარიღებულ ფენაში⁴¹; საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ დაცულია მსგავსი ფორმის მილიანი დოქი ზესტაფონიდან. არ არის ცნობილი მისი აღმოჩენის ვითარება. საინვენტარო დავთარში აღნიშნულია მხოლოდ, რომ „გადმოცემულია ძეგლთა დაცვის განყოფილების მიერ“⁴².

ბეშთაშენის, კიკეთისა და კუმისის მილიანი დოქები მსგავსია სომხეთში — არმავირში აღმოჩენილი მოყვითალო ფერის მილიანი დოქისა⁴³, აზერბაიჯანში, ადგილ გარაკობარზე (აგჯაბედინის რ-ნი) გამოვლენილი მოხატული დოქისა (ძვ. წ. VI—III სს.)⁴⁴. მინგეჩაურის ქვევრსამარხების დოქებიც მათი ტიპისაა, მაგრამ ბევრი განმასხვავებელი ნიშანიც აქვთ⁴⁵. „ჩაიდნისებრმილიანი“ სხვადასხვა სახის

³⁶ ო. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 66—67; ტაბ. XI 883.

³⁷ კ. კეიქიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 124; ტაბ. XXIII₁.

³⁸ იქვე, გვ. 124, ტაბ. III₁. ჭურჭელი მოპოვებულია შემთხვევით.

³⁹ იქვე, გვ. 124. სქოლიო 74-ში მითითებულია, რომ ჭურჭელი დაკარგულია.

⁴⁰ იხ. წინამდებარე ნაშრ., ტაბ. XII₇.

⁴¹ დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 52—53, 93; ტაბ. LV, LVII.

⁴² იხ. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითადი ფონდი“, ინვ. №1 —57/1.

⁴³ ინახება სომხეთის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების ფონდში. უნომრო.

⁴⁴ ფ. ლ. ოსმანოვ, ა. შ. ახვერდიევ, Разведки в Агжабединском районе, Археологические открытия 1974 года, М., 1975, с. 474.

⁴⁵ С. М. Казиев, Альбом кувшинных погребений Мингечаура, Баку, 1960, с. 21, табл. VI—IX.

დოქები აღმოჩენილია ირანში სუზას ნასოფლარის I—II და III პორიზონტებში (ძვ. წ. VII—IV სს.)⁴⁶.

გ. ნიორაძე მილიანი ჭურჭლის უძველეს ანალოგებს პოულ-ობს „სუმერიელების კერამიკაში, რომელსაც აკუთვნებენ ძვ. წ. 3000 წ. აგრეთვე ირანში, სირიაში, მცირე აზიასა, კრეტაზე და სხვაგან“. მისივე დაკვირვებით, ამ სახის ჭურჭელს თავისი მოყვანილობით, მილის მიმართულებით, ყურის მოწყობილობით, ზომით მრავალმხრივი განვითარება განუცდია წინა აზიაში და ზოგ მათგანს კიდევ მიუღია თავისი სპეციალური სახელწოდება „კაადო-კიის ჩაიდნისა“, ან „მილნისკარტიანი“ დოქის სახით⁴⁷.

ირანული არქეოლოგიის სპეციალისტის რ. გირშმანის აზრით, „ჩაიდნისებური“ ხელაღები დამახასიათებელია არქაული აქემენიდური კერამიკული ნაწარმისათვის⁴⁸.

დ. მუსხელიშვილის გამოკვლევით, საქართველოს ტერიტორიაზე, შიდა ქართლში გათხრილ მნიშვნელოვან ძეგლზე — ხოვლე-გორაზე, სადაც ერთმანეთის მომდევნო ხანის რვა კულტურული ფენა დადასტურდა, ადგილობრივ ნაკეთები „მილიანი ხელაღები მხოლოდ ხოვლე II პეროდშია (ძვ. წ. V ს.) აღმოჩენილი და უფრო ადრე არ ჩანს“⁴⁹. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ არც ქვემო ქართლში გამოვლენილი ბეშთაშენის, კუმისისა და კიკეთის ჭურჭლის ანალოგიური მილიანი დოქებია დათარიღებული ძვ. წ. V ს-ზე უფრო ადრეული ხანით (იხ. ზემოთ, გვ. 17—18), იგივე ავტორი ამ ფორმის ჭურჭლის ა/კავკასიის ტერიტორიაზე გავრცელებას უკავშირებს „აქემენიდურ სამყაროსთან იმ პერიოდში არსებულ გაცხოველებულ სავაჭრო-კულტურულ ურთიერთობას“⁵⁰.

ი. გაგოშიძე ამ ახალი კერამიკული ფორმების გავრცელებას

⁴⁶ R. Ghirschman, Village perse-achemenide, Paris, 1954, ტბ. XXXI; აგრეთვე, А. О. М н а ц а к а н я н, Г. А. Т и р а ц я н, Новые данные о материальной культуре древней Армении, Известия АН Арм. ССР, № 8, Ереван, 1961, გვ. 75; აგრეთვე, კ. კ ე ი ლ ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 125—126.

⁴⁷ გ. ნ ი ო რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 85.

⁴⁸ დ. მ უ ს ხ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 94.

⁴⁹ იქვე, გვ. 53.

⁵⁰ იქვე, გვ. 93—96.

ხსნის „მიდიური და სპარსული ექსპანსიით გამოწვეული ხალხთა მასების მოძრაობით“⁵¹.

ქვემო ქართლის ადრეანტიკური ხანის სამაროვნებიდან მხოლოდ ბეშთაშენის სამაროვანზეა აღმოჩენილი თიხის ორყურა ქილისებური ჭურჭელი — 1 ცალი. წითლად შეღებილი, გაწივრი ყელიპირით, მცირედ გამობერილი მუცლით, განიერი ბრტყელი ძირით. ყურების ზედა ნაწილზე აქვს დაბალი შევრილები (ინვ. №169—64) 25; ტაბ. IV₇).

ამ სახის ჭურჭლის ადრეულ პროტოტიპებად მიჩნეულია ძვ. წ. II ათასწლეულის ძეგლებზე ირანსა(თეფე-სიალკსა) და მცირე აზიაში (ალაჯა-უიუქში) გამოვლენილი ორყურა, მაღალი ჭურჭელი⁵². მათი გენეზისის ძიებისას არ გამოირიცხავენ ასეთივე ტანიან უყურო ჭურჭელსაც⁵³. აქემენიდურ ხანაში ორყურა ჭურჭელი გავრცელებული ყოფილა მიდიაში, სირიაში, ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, ჩრდილო შავიზღვისპირეთში⁵⁴. ამ ტიპის ჭურჭელი დიდი რაოდენობით ყოფილა აღმოჩენილი ურარტულ ქალაქებშიც (თეიშებაინი, ერებუნის ციტადელის ნანგრევები⁵⁵, არგიშტიხინილი⁵⁶), რის გამოც ფიქრობენ, რომ ისაა ერთ-ერთი წამყვანი ფორმა ურარტული კერამიკისა, რომელიც გადმოიღეს სომხებმა და განახორციელეს არა მარტო თიხაზე, არამედ ლითონზეც⁵⁷. ა. მარტიროსიანის გამოკვლევით, ასეთი ჭურჭელი ურარტული წარმოშობისაა და მათი ადრეული ნიმუშები ძვ. წ. VIII ს-ით თარიღდება. ასეთ ჭურჭელს აწარმოებდნენ ადრესომხურ პერიოდშიც და სომხეთის ძეგლებზე გვხვდებიან ახ. წ. II—III საუკუნეებამდისაც კი⁵⁸. ამ-

⁵¹ ი. გაგოშიძე, ადრეანტიკური ხანის საქართველოს ნეოთეირი კულტურის ძეგლები (ისტორიულ - არქეოლოგიური გამოკვლევა), საკანდ. დისერტ., ხელნაბეჭდი, თბ., 1965, გვ. 102—103.

⁵² Г. А. Тирация, Урарту и Армения, Вестник общественных наук, 2(297), Ереван, 1968, с. 29.

⁵³ იქვე, გვ. 28.

⁵⁴ იქვე, გვ. 28.

⁵⁵ А. А. Мартиросян, Армения в эпоху бронзы и раннего железа, Ереван, 1964, გვ. 267—268, სურ. 103.

⁵⁶ А. А. Мартиросян, Аргиштихинили, Ереван, 1974, с. 108, 147, рис. 69.

⁵⁷ იქვე, გვ. 147.

⁵⁸ იქვე, გვ. 147, 268.

ავე ავტორის აზრით, ამ ჭურჭელს აქვს საპარადო-სადღესასწაულო ანდა საკულტო დანიშნულება⁵⁹.

პერსეპოლისში ქსერქსეს სასახლის რელიეფზე გამოსახულ ძვ. წ. V ს. დათარიღებულ ლითონის ასეთსავე ჭურჭელს⁶⁰ ძალიან ამსგავსებენ თეიშებაინის ნანგრევების მახლობლად აღრესომხური პერიოდის ნამოსახლარში აღმოჩენილ ძვ. წ. V—IV სს. ჭურჭელს⁶¹.

ზემოთ ჩამოთვლილი ტიპური ჭურჭლიდან ბეშთაშენის ჭურჭელთან ყველაზე ახლოს დგას (ტანის ფორმით, ყურების გაფორმებით) არინბერდზე აღმოჩენილი ორყურა ქილა, დათარიღებული აღრესომხური პერიოდით — ძვ. წ. VI—V სს⁶².

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გათხრილ აღრეანტიკური ხანის მასალებს შორის მსგავსი ჭურჭელი არ ჩანს. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ დატულია მხოლოდ 1 ცალი ანალოგიური ჭურჭელი, ისიც მოპოვებული შემთხვევით სოფ. მეჩეთლიში (ყარსის ოლქიდან 5 კმ-ზე)⁶³.

მაშასადამე, ბეშთაშენის ქილის ფორმა გვიჩვენებს მის დამზადებას უცხო ელემენტის გავლენით. მისი თიხა, დამზადების ტექნოლოგია და ზოგი დეტალი (ძირითადად ყურებზე დატანილი შევარილების სიმაღლე და ადგილი) მიუთითებს მის ადგილობრივ დამზადებაზე. როგორც დავინახეთ, ამ ფორმის ჭურჭელი ჩვენთან არ გავრცელებულა, განსხვავებით სომხეთისაგან, სადაც ისინი გარკვეული სახეცვლილებებით არსებობას ინარჩუნებენ გვიანანტიკური ხანის საწყის საუკუნეებშიც კი⁶⁴.

ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის სამაროვნებზე აღმოჩნდა თიხის სხვადასხვა ტიპის ჯამ-ფიალები:

⁵⁹ А. А. Мартиросян, *იქვე*, გვ. 147.

⁶⁰ А. А. Мартиросян, *Город Тайшебаини, Ереван, 1961*, с. 139—140, рис. 63.

⁶¹ Г. А. Тирациян, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 25, სურ. 25.

⁶² Каталог археологических предметов, II, Музея истории города Еревана, II, 1967 табл. XXVII₃, с. 73, 115.

⁶³ იხ. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითადი ფონდი“, 1902 წლის კოლექტიიდან № 2926 (უეაროვას კატალოგის მიხედვით).

⁶⁴ А. А. Мартиросян, *Город Тейшебаини*, с. 139.

პირგადაშლილი (10 ც.), პირსწორი (1 ც.), პირმოყრილი (5 ც.) და ტუჩიანი (1 ც.) (ტაბ. IV₈—22).

1. პირგადაშლილი ფიალები ლეგა-მოშავო ფერისაა (№№ 169—64/43, 50; № 47—67/14), ანდა მოყვითალო-მოვარდისფრო (№№ 169—64/109; № 47—67/15) და მოწითალო (№ 24—24/5, 47—67/21, 40—58/55) ფერის. ამ ფიალებს აქვთ გადაშლილი პირი, გამოყვანილი ყელი, მცირედ გამობერილი ტანი, მომრგვალებული კალთები; ბრტყელი, ვიწრო, ზოგჯერ კალთებიდან არამკვეთრად გამოყოფილი ძირი. ახალსოფლის ფიალა ოდნავ განსხვავებულია, ის უფრო ღრმაა და ძირიც მომრგვალებული აქვს (ტაბ. IV₁₃).

მათი ზომებია: სიმაღლე 4,5—7 სმ; პირის დმ 14—16,5 სმ; ყელის სიმაღლე 2,4—4,1 სმ; ტანის დმ 12—13,5 სმ; ძირის დმ 3,2—7 სმ (ტაბ. IV₈—16, 22).

2. სწორპირიანი ფიალა აღმოჩნდა მხოლოდ 1 ც. (ინვ. № 169—64/183); მოყავისფრო-მონაცრისფრო ფერის, ყელზე ერთი განიერი ღარი. ზომები: სიმაღლე 5,2 სმ; პირის დმ 13,8 სმ; ყელის სიმაღლე 2,6 სმ; ტანის დმ 13,8 სმ; ძირის დმ 6,7 სმ (ტაბ. IV₂₀).

3. პირმოყრილი ფიალებიდან ზოგი მუქი ფერისაა, შავპრიალა (№ 169—64/122) ან შავადგამომწვარი (№ 169—64/169), მოყავისფრო-მონაცრისფრო (№ 169—64/140), ზოგი ღია მოყვითალო (№ 47—67/3, 40—58/46). კუმისის სამაროვანზე გვხვდება მოვარდისფრო ფერის პირმოყრილი ფიალების ნატეხებიც (№ 47—67/15).

ყველა პირმოყრილი ფიალა ერთი ფორმისაა. ყველას ახასიათებს მომრგვალებული პირი, მხრები და კალთები. ბრტყელი, ზოგჯერ კალთებისაგან არამკვეთრად გამოყოფილი, მეტწილად განიერი ძირი (ვიწროძირიანია მხოლოდ კუმისის ფიალა № 47—67/3). ზომები: სიმაღლე 3—5,5 სმ; პირის დმ 9—16,1 სმ; ტანის უდ. დმ 9,8—17,6 სმ; ძირის დმ 6—10 სმ (ტაბ. IV₁₈—19).

4. პირმოყრილი ტუჩიანი ფიალაც მხოლოდ ერთი ცალია აღმოჩენილი (№ 169—64/205); მოშავო ფერისაა. მკვეთრად გამოყვანილი ტუჩიდან 90°-ის დაშორებით პირის კიდეგან შერჩენილი აქვს ოვალურგანივკვეთიანი სახელურის ძირი. ზომები: სიმაღლე 3,5 სმ; პირის დმ 11,1 სმ; ტანის დმ 11,1 სმ; ძირის დმ 5,2 სმ (ტაბ. IV₂₁).

პირგადაშლილი და პირმოყრილი ფიალები დიდი რაოდენობით აღმოჩენილა წინარეანტიკური ხანის ურარტულ ციხე-ქალაქებში (კარპირ-ბლური⁶⁵, არგიშტიხინილი⁶⁶, არინ-ბერდი⁶⁷ და ა. შ.). ეს საფუძველს გვაძლევს ძველალმოსავლური, ურარტული ფიალები, ისევე როგორც ზემოთ განხილული სხვა სახის ჭურჭელი (ტუჩიანი, მილიანი და ორყურა ჭურჭლები), მივიჩნიოთ ამიერკავკასიაში აღრეაქემენიდურ ხანაში გავრცელებული ფიალების წინამორბედად; ამის შესახებ სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ იყო უკვე აღნიშნული⁶⁸.

ძვ. წ. VIII ს-ითაა დათარიღებული მალაქლუს წითლადგაპრიალებული პირგადაშლილი ფიალებიც, მხოლოდ ეს უკანასკნელნი ომფალოსიანია⁶⁹. სომხეთის ტერიტორიაზე ამ ტიპის ფიალები დამახასიათებელი ინვენტარი ხდება ურარტუს შემდგომი პერიოდის — ადრესომხური და ელინისტური ხანის ძეგლებისთვისაც. ცხადია, ამ ჭურჭელთა საწყის ფორმებსაც ურარტულ კერამიკაში ხედავენ⁷⁰. ქვემო ქართლის ფიალები თავიანთ ანალოგიებს სომხეთის ადრეაქემენიდური ხანის ჭურჭელშიც პოულობენ. კერძოდ, ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის ფიალები ძალზე მსგავსია სომხეთში ძვ. წ. VI—IV სს. ძეგლებზე (მუხანათთაფა⁷¹; ჭარატი⁷² და ა. შ.) აღმოჩენილი ფიალებისა.

ბეშთაშენის, მანგლისის, კუმისის, კიკეთისა და ახალსოფლის ანალოგიური პირგადაშლილი ფიალები საკმაო რაოდენობით იქნა

⁶⁵ Б. Б. Пиотровский, Кармир-Блур, II, с. 21, рис. 6; III, с. 21, табл. IX; об. Каталог археологических предметов, Ер., 1967; с. 112, табл. 24₁₀.

⁶⁶ А. А. Мартиросян, Аргиштихинили, рис. 21, 25, 47, с. 119.

⁶⁷ Каталог археологических предметов, с. 104—105, табл. XVIII, —, .

XIX₄.

⁶⁸ Г. А. Тирацян, Урарту и Армения, с. 19; А. А. Мартиросян, Армения в эпоху бронзы и раннего железа, с. 241; ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, აღრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, გვ. 68; ე. კ ე ბ ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 118.

⁶⁹ Б. А. Куфтин, Урартский «Колумбарий» у подошвы Арарата и Куро-Аракский энеолит, Вестник Государственного музея Грузии им. акад. С. Н. Джанашиа, XIII—В, Тб., 1944, рис. 15.

⁷⁰ Г. А. Тирацян, დასახ. ნაშრ., გვ. 19.

⁷¹ С. А. Есаян, Ереван, 1969, Ер., с. 112, табл. 80₂.

⁷² А. О. Мнацаканян, Г. А. Тирацян, დასახ. ნაშრ., გვ. 69—83, ტაბ. IV.

გამოვლენილი ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე ადრეანტიკური ხანის ძეგლებზე. ისინი აღმოჩენილია თაქ-ქილისას სამაროვნის (ძვ. წ. X—VI სს.) №1 (49) სამარხში⁷³, გულარეხის ხეობის მასალებს შორის (ძვ. წ. VII—VI სს.)⁷⁴, ამავე ხანის არუხლო I გორანამოსახლარზე (9 ნატეხი)⁷⁵, ძვ. წ. VI—IV სს. სამაროვნებზე: არდასუბანში (2ც)⁷⁶, შორის სამაროვანზე⁷⁷, თეთრწყაროში⁷⁸, ასურეთში (3 ც.)⁷⁹. ასეთი ფიალა აღმოჩენილი ყოფილა ზემო წყნეთშიც, იგი გ. ლომთათიძის მიერ დათარიღებულია ძვ. წ. V—IV სს.⁸⁰.

საქართველოს სხვა რაიონებში გათხრილი თანადროული ძეგლებიდან მსგავსი ფიალა აღმოჩნდა მხოლოდ ზემო ავქალაში (ძვ. წ. VI—IV სს.)⁸¹. ზემო ლისას (ძვ. წ. VII—VI სს.)⁸², ზემო გოსტიბეს (ძვ. წ. VI—IV სს.)⁸³ კამარახევის სამაროვნებსა (ძვ. წ. V—III სს.)⁸⁴ და მის მსგავს ძეგლებზე — გულგულასა (თელავის რ-ნი)⁸⁵ და იგოეთში (კასპის რ-ნი)⁸⁶ აღმოჩენილი ფიალები ნაკლებ მსგავსებას იჩენენ ჩვენს ჭურჭელთან. მეტი მსგავსება ჩანს სოფ. ანტოკში (საგარეჯოს რ-ნი) შემთხვევით აღმოჩენილ ფიალასთან⁸⁷, თუმცა გ. ნიორაძის გამოკვლევით ანტოკის ეს მასალები ექცევა ალაზნის ვე-

⁷³ იხ. მუზეუმის არქეოლოგიის განც.-ის „თრიალეთის ფონდი“, ინვ. 10—69/199.

⁷⁴ კ. კ ვ ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XX XII₃.

⁷⁵ იქვე, ტაბ. XXXIX.

⁷⁶ ნ. თ უ შ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., სურ. 13, VI₃.

⁷⁷ ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XI 893, ქვაყუთი № 22-დან.

⁷⁸ ა. ბ ო ხ ო ჩ ა ძ ე, ადრეანტიკური ხანის სამარხები თეთრიწყაროს მახლობლად, მსკა, ტ. III, თბ., 1963, გვ. 33, ტაბ. II₂.

⁷⁹ კ. კ ვ ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XVII₃, XXVI₄. ამთავან ყველაზე მსგავსია № 25 ქვაყუთის წოთლად შეღებილი ფიალა — ტაბ. XXII₃.

⁸⁰ ა. ბ ო ხ ო ჩ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 34.

⁸¹ დ. ქ ო რ ი ძ ე, ერთი ქვაყუთის სამარხეული ინვენტარი ზემო ავქალიდან, სსმმ, ტ. XIX—B, 1956, გვ. 215, სურ. 4, ინვ. 3—56/4.

⁸² ო. ჯ ა თ ა რ ი ძ ე, არქეოლოგიური გათხრები სოფ. ოვრამში, თსუ შრომები, 1957, ტ. 65, გვ. 208, ორმოსამარხი №3, ინვ. №7—59/26.

⁸³ ტ. ჩ უ ბ ი ნ ი შ ვ ი ლ ი, გოსტიბეს ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, სსმმ, ტ. XVI—B, თბ., 1950, გვ. 21, სურ. 5.

⁸⁴ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 26, ტაბ. XII₄.

⁸⁵ იქვე, გვ. 42, ტაბ. XV₄.

⁸⁶ იქვე, გვ. 49, ტაბ. XIX₁₂.

⁸⁷ იხ. მუზეუმის არქეოლოგიის განც.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. №2—21/2-

ლის კულტურის თანადროულ ძეგლებს შორის⁸⁸. ტიპური ჭურჭელი აღმოჩენილია ქვემო ქედშიც (კახეთი) „დიდ გორაზე“⁸⁹. ამავე სოფელში აღმოჩენილი (ძვ. წ. VI—V სს.) და სილნალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული თიხის ფიალები ბურცობებიანია⁹⁰. მცხეთის სადგურის მიდამოებში⁹¹, სტალინირში, ბაზა „კეაისამშენში“ (სამხრეთ ოსეთი)⁹² და აღმოსავლეთ საქართველოს ელინისტური ხანის ზოგიერთ ძეგლებზე (სანთა⁹³, ურბნისი⁹⁴, ყოლოთო⁹⁵, სამთავროს №29,50 ქვევრსამარხები⁹⁶) აღმოჩენილი ფიალებიც ტიპური ჭურჭელია, რომელიც გენეტიკურად დაკავშირებული ჩანს ადრეანტიკური ხანის ჭურჭელთან. ეს განსაკუთრებით ნათლად გამოჩნდა ელინისტური ხანის ჭურჭლის შედარებისას ადრეანტიკური ხანის — ახალსოფლის, ბეშთაშენისა (№169—64/43, 50) და თაქ-ქილისას ფიალებთან. თუ ადრეანტიკური ხანის ფიალები ძირითადად განიერი და დაბალი ჭურჭელია, რომელსაც მეტწილად ბრტყელი და ზოგჯერ მომრგვალებული ძირი აქვს, ელინისტური ხანის თასებს ახასიათებს შედარებით ვიწრო, მაღალი ტანი და ბრტყელი ვიწრო ან მომრგვალებული, ხშირად ომფალოსიანი ძირი.

აქემენიდურსა და ელინისტურ ხანაში თიხის პირგადაშლილი ფიალების ფორმა მეორდება ლითონისა და მინისაგან ნაკეთებ ფიალებზეც, რომლებიც აღმოჩენილია საქართველოს სხვადასხვა

⁸⁸ გ. ნიორაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 31.

⁸⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 94—972/2.

⁹⁰ კ. ფიცხელაური, აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები ძვ. წ. XV—VII სს., თბ., 1973, გვ. 200—201.

⁹¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი, ფონდი“, ინვ. № 11—26/24.

⁹² იხ. მუზეუმის ამავე ფონდში, ინვ. № 33—61/18.

⁹³ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Трналети, т. I, табл. IV.

⁹⁴ ლ. კილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964, გვ. 45—46.

⁹⁵ იხ. მუზეუმის არქეოლოგიის განყ-ის „მცირე ექსპედიციების I ფონდი“, ინვ. № 4—58/41, 210.

⁹⁶ იხ. ამავე განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/2989, 8977.

კუთხეში გათხრილ მდიდარულ სამარხებში (ყაზბეგი⁹⁷, ითხეისი⁹⁸, ყანჩაეთი⁹⁹, დაბლაგომი¹⁰⁰, ვანი¹⁰¹, ალგეთი¹⁰²).

თუ თვალს გადავავლებთ ზემოთ მოტანილ ანალოგიებს, ვნახავთ, რომ ადრეანტიკური ხანის თიხის პირგადაშლილი ფიალების გავრცელების საზღვრებიც ძირითადად ქვემო ქართლით შემოიფარგლა. შიდა ქართლის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ძეგლებიდან თიხის ამ ფიალების ყველაზე ახლო ანალოგიას ზემო აეჭალის ფიალა წარმოადგენს, კახეთის ფიალებიდან კი ანტოკის ფიალა. მაგრამ ეს უკანასკნელი შემთხვევითი მონაპოვარია და, გ. ნიორაძის დაკვირვებით, მოგვიანო ხანისა ჩანს. როგორც ვნახეთ, ტიპური თიხის ფიალებისაგან ოდნავ განსხვავებული ფორმის ფიალების საქართველოს სხვადასხვა ადგილებში აღმოჩენის შემთხვევები ელინისტურ ხანაშიც არის დამოწმებული. ჩვენთვის ცნობილი მონაცემებისავე მიხედვით, ამ უკანასკნელთა გავრცელების ძირითად არედ ისევ აღმოსავლეთ საქართველო რჩება, განსხვავებით სხვადასხვა სახის ლითონისა და მინისაგან ნაკეთები მსგავსი ფორმის ფიალებისა.

ბეშთაშენის, კიკეთისა და კუმისის სამაროვნებზე აღმოჩენილი თიხის სხვადასხვა ფერისა და ზომის პირმოყრილი ფიალების მსგავსი ჭურჭელი საქართველოს ტერიტორიაზე ჩნდება ადრეაქემენიდურ ხანაში. მათი უძველესი პროტოტიპები, როგორც უკვე

⁹⁷ ლ. წითლანაძე, შუა კავკასიონის მთის მოსახლეობის კულტურა ძვ. წ. VI—I სს. ხევის არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით (საქანდ. დისერტ.), თბ., 1966, გვ. 116.

⁹⁸ ი. გაგოშიძე, ითხეისის სამარხი, სსმმ, ტ. XXV—B, თბ., 1968, გვ. 36, ტაბ. 17.

⁹⁹ ი. გაგოშიძე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, გვ. 72 და შემდ., ტაბ. XII—XIII.

¹⁰⁰ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, II, Тб., 1950, табл. А.

¹⁰¹ რ. ფუთურიძე, ნ. ხოშტარია, ა. კყონია, ვანის ნაქალაქარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში 1961—1963 წწ. ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები, ვანი I, თბ., 1972, გვ. 116, სურ. 58; ნ. ხოშტარია, ვანის არქეოლოგიური შესწავლის ისტორია, ვანი, I, გვ. 89, სურ. 4—4.

¹⁰² Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалеты, I, табл. VIII; მ. საგინაშვილი, ი. გაგოშიძე, ალგეთის ფიალა, „მაცნე“, თბ., 1973, № 4, გვ. 81—98.

აღვნიშნეთ, გვხვდება ურარტულ ნასახლარებზე (ყარმირ-ბლური, არინბერდი. ტოპრაზ-ყალა და ა. შ.). ქვემო ქართლის პირმოყრილი ფიალები ძალზე მსგავსია აგრეთვე სომხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ურარტუს შემდგომი ხანით დათარიღებული ფიალებისა (არმავირი¹⁰³, მუხანათ-თაფა¹⁰⁴). ირანში აღმოჩენილი თიხის პირმოყრილი ფიალაც ეკუთვნის ძვ. წ. VI—V სს.¹⁰⁵.

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გათხრილი ადრე-ანტიკური ხანის ძეგლებიდან პირმოყრილი ფიალების აღმოჩენის ყველაზე მეტი შემთხვევა ქვემო ქართლშია დადასტურებული. გარდა ჩვენ მიერ შესწავლილი ძეგლებისა, სადაც 5 მთელი და ერთის ნატეხები აღმოჩნდა, მსგავსი ფიალები გამოვლენილია ძვ. წ. VI—IV სს. დათარიღებულ შემდეგ ძეგლებზე: შორის სამაროვანზე (2 ც.)¹⁰⁶, არდასუბანში (2 ც.)¹⁰⁷, თეთრწყაროში (1 ც.)¹⁰⁸. აბელიაში (3 ც.)¹⁰⁹, ასურეთში (2 ც.)¹¹⁰, ნახიდრების ქალის ნასახლარსა (7 ნატ.) და არუხლო I გორანამოსახლარზე (11 ნატ.)¹¹¹. მსგავსი ფიალები აღმოჩენილია სანათასა (შემთხვევითი მონაპოვარი)¹¹² და ტაშ-ბაშში¹¹³. გომარეთის ადრეელინისტური ხანის სამაროვანზე აღმოჩნდა მათივე მსგავსი სხვადასხვა ფერისა და ზომის 3 პირმოყრილი ფიალა¹¹⁴.

საქართველოს სხვა რაიონებში გათხრილი ძვ. წ. VI—V სს. დათარიღებული ძეგლებიდან ანალოგიური ფიალა აღმოჩენილია

¹⁰³ Г. А. Т и р а ц я н, Древнеармянская керамика из раскопок Армавир-ра (опыт классификации и датировки), Историко-филологический журнал, 1971, № 1, (52), Ер., с. 220, табл. 17.

¹⁰⁴ С. А. Е с а я н, Ереван, Ер., 1969, с. 112, табл. 803.

¹⁰⁵ R. G h i r s c h m a n, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XXXVII.

¹⁰⁶ ი. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 61, ტაბ. III₂₂₀, გვ. 50, ტაბ.

IV₂₃.

¹⁰⁷ ბ. თუშნიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 129—130, სურ. I₁, VI₁.

¹⁰⁸ ა. ბოხოჩაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 31, ტაბ. II₃.

¹⁰⁹ კ. ქვიფინაძე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. IV₁₅; VI₄; X₄.

¹¹⁰ იქვე, ტაბ. XI_{X_ა}.

¹¹¹ იქვე, ტაბ. XXXIX.

¹¹² იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის. „თრიალეთის ფონდი“, ინვ. № 178—65/49.

¹¹³ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 180—65/9.

¹¹⁴ იხ. წინამდებარე ნაშრომში, ტაბ. XIII₁₃—15.

ურბნისში¹¹⁵. თიხის ასეთივე ფიალები გამოვლენილია ხოვლე-შიც¹¹⁶. ძვ. წ. V საუკუნიდან ხშირდება საქართველოს სხვადასხვა ადგილებში მათი აღმოჩენის შემთხვევები. ელინისტური ხანის სამარხებისა და ნასახლარებისათვის კი ის, სხვა ფორმის ფიალებთან ერთად (კუთხურად გადახრილი პირის კიდიანი, სხვადასხვა სიმაღლის ქუსლიანი და ა. შ.), ერთ-ერთ დამახასიათებელ ინვენტარს წარმოადგენს. კერძოდ, თიხის სხვადასხვანაირი ფორმის პირმოყრილი ფიალები აღმოჩნდა კავთისხევში¹¹⁷, კამარახევში¹¹⁸, დიდუბეში¹¹⁹, სამადლოზე¹²⁰, მცხეთის სადგურის მიდამოებში¹²¹, სამთავროს №23, ქვევრსამარხში¹²², ზემო ავჭალაში¹²³. განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ფიალის ნატეხები ელინისტური ხანის ურბნისისა¹²⁴ და უფლისციხის ნასახლარებზე¹²⁵. ასეთივე ფიალები აღმოჩენილია ძვ. წ. V—IV სს. უფლისციხის №2 ორმოსამარხში¹²⁶; კახეთში — ჩუმლაყში (გურჯაანის რ-ნი)¹²⁷, ყოლოთ-

¹¹⁵ ლ. კილაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 30, ტაბ. XI₂; რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 49, ტაბ. XI₈.

¹¹⁶ ა. ბობოჩაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 33.

¹¹⁷ იქვე.

¹¹⁸ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 11, ტაბ. III₂, IV₂; გვ. 26, ტაბ. XII₁.

¹¹⁹ დ. ქორიძე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, ტ. II, გვ. 57, ტაბ.

X₁₀₋₁₂.

¹²⁰ ი. გაგოშიძე, ქსნის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1966—1967 წწ. შეშაობის მოკლე ანგარიში. საქართველოს სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, 1, (1965—1967 წწ.), თბ., 1969, გვ. 42, ტაბ. II.

¹²¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. 11—26/23.

¹²² იხ. აშვე განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/10338.

¹²³ იხ. აშვე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 15—24/11.

¹²⁴ იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქეოლოგიის განყ-ის „ურბნისის ფონდი“: I, XVI, XXIV, XXXVI, უბნებზე აღმოჩენილი ფიალის ნატეხები №№ 1—56/29, 53, 63, 121, 137, 185, 205; 1—57/626, 643, 758, 742, 744—745, 747, 773, 895, 933, 937—39, 944, 947, 952, 994, 1167; 1—58/1895—1896; ლ. კილაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 37—38.

¹²⁵ ლ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, II, თბ., 1970, გვ. 53, ტაბ. XIV₁—₂, LIII.

¹²⁶ მისივე, უფლისციხე, I, თბ., 1964, გვ. 76, ტაბ. XLIV₁₂.

¹²⁷ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 44, ტაბ. XVII₂.

ში¹²⁸, წინანდალში¹²⁹, ნინოწმინდაში (საგარეჯოს რ-ნი)¹³⁰, ახალ ულიანოვკაში¹³¹, საგარეჯოში¹³², ტიბაანში (სიღნაღის რ-ნი)¹³³; დასავლეთ საქართველოში — ვანში (ადრეანტიკური ხანის მასალებს შორის)¹³⁴, ითხვისში¹³⁵, საირხეში (მოღინახეს ციხის მიდამოებში, აგრეთვე ძვ. წ. VI—IV სს. მასალებთან)¹³⁶, დაბლაგომში¹³⁷, დაფნარში¹³⁸ გამოქვაბულ სამერცხლე კლდეში¹³⁹. მსგავსი ფიალები აღმოჩენილია ნახჭევანში — ელინისტური ხანის მასალების შემცველ სამაროვანზე¹⁴⁰. აქ ჩამოთვლილი ფიალების ნაწილი შემთხვევითი მონაპოვარია და ძეგლის ხასიათიც ზოგჯერ დაუდგენელი.

მიუხედავად ქრონოლოგიური სხვაობისა ადრეანტიკური და ელინისტური ხანის პირმოყრილი მხრებმომრგვალებული და ბრტყელძირიანი ფიალის ფორმებს შორის მკვეთრი სხვაობა არ ჩანს. მხოლოდ შეინიშნება, რომ ძვ. VI—IV სს. ძეგლებზე ვხვდებით ღრმა ფიალებსაც (შორის სამაროვნის №123 ფიალა, არდასუბნის I სამარხის, კიკეთის, აბელიას №25 ქვაყუთის ფიალები), მაგრამ ჰარბოზს უფრო ტანდაბალი, პირმოყრილი ფიალების რიცხვი (ბეშთაშენის. კუმისის, აბელიას №№119, 21 ქვაყუთები, ასურეთის, შორის №423 ფიალები, არდასუბნის მესამე ქვისსამარხის ფიალა, წინანდალის, ვანის, უფლისციხის „ბამბების“ №1 ორმოსამარხის ფიალები). ელინისტური, განსაკუთრებით გვიანელინისტური ხანის

¹²⁸ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 4—58/317.

¹²⁹ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 11—25/100.

¹³⁰ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 6—53/1.

¹³¹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 24—59/15.

¹³² იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 107—67/85.

¹³³ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 268-64/3—4.

¹³⁴ ოთ. ლ ო რ თ ქ ი თ ა ნ ი ძ ე, რ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, ვ. თ ო ლ ო რ დ ა ვ ა, ა. ქ ე რ ნ ი ა, არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წ., ვანი, I, გვ. 237, სურ. 223.

¹³⁵ ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ითხვისის სამარხი, გვ. 41—42.

¹³⁶ ჯ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე, საჩხერის რაიონში წარმოებულ გათხრების ანგარიში. ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის X VIII სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი საქართველოში 1968 წ. წარმოებულ საველ არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, თბ., 1969.

¹³⁷ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის. „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. ბ. 226, 453, 480.

¹³⁸ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 5—979/76.

¹³⁹ ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 42.

¹⁴⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 1—971/2—3.

მასალებში კი პირიქით, ვხვდებით ტანდაბალ ფიალებსაც, მაგრამ ხშირად გვხვდება ღრმა, პირმოყრილი თასებიც (სამთავროს ქვეერ-სამარხები. ზემო ავქალა, დიდუბე, ახალი ულიანოვკა, უფლისციხისა და ურბნისის ნასახლარებზე გამოვლენილი ფიალების ნაწილი).

ბეშთაშენის სამაროვანზე აღმოჩნდა 1 ცალი პირმოყრილი, ტუჩიანი და ბრტყელსახელურიანი პატარა ზომის ჯამი (ტაბ. IV₂₁). ერთი ჯამი, ტუჩიანი, მხოლოდ ოთხკუთხაგანივკვეთიანი ყურით, ოდნავ ღრმა, აღმოჩნდა ასურეთის სამაროვანზე¹⁴¹. კამარახევის ჯამებიდან, რომელთაგან ზოგი ტუჩიანია (3 ც.), ან მხოლოდ ყურიანი (2 ც.), ანდა ყურიანიც და ტუჩიანიც (1 ც.), ფორმით არც ერთი არ გავს ბეშთაშენის ფიალას¹⁴². თიხის ტუჩიანი ფიალა აღმოჩენილია წინანდალშიც¹⁴³. ტუჩიანი და ლენტისებურყურიანი ფიალა გამოვლინდა გომარეთშიც¹⁴⁴ 1975 წ. წარმოებული გათხრების დროს, რომელიც ადრეელინისტური ხანის მასალებს შორისაა და ფორმითაც განსხვავდება ბეშთაშენის ფიალისაგან. გომარეთის მსგავსი ფიალა აღმოჩენილია უფლისციხეში, — „ბამბების“ №2 ორმოსამარხში¹⁴⁵. ჩანს, ამ სახის ჭურჭელიც ადრეანტიკური ხანიდან იწყებს გამოჩენას ჩვენს ტერიტორიაზე, მაგრამ ფართოდ არ გავრცელებულა. შესაძლებელია, ბეშთაშენის ფიალის სახით საქმე გვაქვს გომარეთისა და უფლისციხის პირმოყრილი, ტუჩიანი და ყურიანი ფიალების წინამორბედ ტიპიურ ჭურჭელთან.

ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის სამაროვანებზე აღმოჩნდა სამზარეულო დანიშნულების თიხის ჭურჭელიც: ყურიანი და უყურო ქოთნები და კოჭბები (სულ 28 ცალი).

1. თიხის უყურო ქოთნებიდან¹⁴⁶ ორი მუქი ფერისაა (№169—64/233, 234), მონაცრისფრო-მოშავო. ორი კი ღია — მოყვითალო და მოყვითალო-მოვარდისფრო. ზოგი ქოთანი ქილისებრი ფორმისაა, ორი კი ბიკონუსურფორმის ტანიანია. ახალსოფლის ქოთანს პი-

¹⁴¹ კ. კ ე ი ე ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XV₉, ქვაყუთი № 21.

¹⁴² რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 15, 26, ტაბ. V₂, XII₂, 6—8.

¹⁴³ იხ. მუზეუმის არქეოლ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. 11—25/99.

¹⁴⁴ იხ. წინამდებარე ნაშრომში ტაბ. XIII₁₇.

¹⁴⁵ დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ი, უფლისციხე, I, გვ. 77, ტაბ. XLV₄.

¹⁴⁶ ინვ. № 169—64/233, 234; 111—976/2—3.

რის კიდე დაბრტყელებული და ჰორიზონტალურად გადმოკეცილი აქვს. ქოთნის ზომებია: სიმაღლე — 13—17 სმ; პირის დმ — 11—14 სმ; მუცლის დმ — 13—20 სმ; ძირის დმ — 9,5 — 16,5 სმ (ტაბ. V₁—4).

2. ყველა ცალყურა ქოთანი (7 ცალი)¹⁴⁷ მუქი ფერისაა: — მოშავო-მონაცრისფრო. ყველასათვის დამახასიათებელია განიერი გადაშლილი პირი, დაბალი ყელი, მცირედ გამობერილი ტანი, ბრტყელი, განიერი ძირი. პატარა ლენტური ყური მიძერწილი ტანის განიერ ნაწილზე. სიმაღლე 15—17 სმ; პირის დმ — 12—16,2 სმ; მუცლის დმ — 15,5 — 19 სმ; ძირის დმ — 8,5 — 10,6 სმ (ტაბ. V₅—10).

3. თიხის ამ ქოთნებს ფორმით, ფერით, ძალიან გავს ამავე სპაროვნებზე აღმოჩენილი თიხის ცალყურა კოჭებები¹⁴⁸, მხოლოდ ეს უკანასკნელი მცირე ზომის ჭურჭელია. მათი ზომებია: სიმაღლე 6,7 — 9,4 სმ; პირის დმ — 8,4—10 სმ; მუცლის დმ — 7,9 — 11,5 სმ; ძირის დმ — 3,7 — 7,7 სმ (ტაბ. V₁₉—22).

4. ამ სპაროვნებზე ყველაზე მეტი რაოდენობით გამოვლინდა თიხის უყურო კოჭებები (13 ცალი)¹⁴⁹. ყველა, გარდა ერთი მოშავო-მონაცრისფრო კოჭობისა, ღია ფერისაა (მოვარდისფრო, მოყვითალო ან მონაცრისფრო). სამ მათგანზე შერჩენილია წითელი საღებავის ნაშთი¹⁵⁰. ყველას აქვს გადაშლილი, ვიწრო პირი, სფერული ან ბიკონუსური ფორმის ძალზე გამობერილი მუცელი, ვიწრო ბრტყელი ძირი (განიერძირიანია მხოლოდ ერთი კოჭობი №169—64/64). მათი ზომები: სიმაღლე, 6,6 — 10,4 სმ, პირის დმ — 4,2 — 5,2 სმ; მუცლის დმ — 8,8—15 სმ; ძირის დმ — 3,6 — 7,7 სმ. ყველა სადაა, გარდა კუმისის კოჭობისა, რომელსაც ტანზე აქვს 7 ვერტიკალური ქდეული ზოლი (ტაბ. V₁₁—18,24).

ზემოთ განხილული ჭურჭლისაგან განსხვავებით (ტუჩიანი, მილიანი დოქები, ორყურა ჭურჭელი, ჯამ-ფიალები) თიხის ამ ქოთნებსა და კოჭებს თავისი წინამორბედი ფორმები ისევ საქარ-

¹⁴⁷ იხ. №№ 169—64/14, 26, 38, 77, 142; 111—976/4; 47—47/11.

¹⁴⁸ იხ. იხ. № 169—64/97, 198, 243; 111—976/5.

¹⁴⁹ № 169—64/19, 42, 64, 112, 197; 40—58/52, 70, 75; 47—67/1, 20; 111—976/6—7; 24—24/11.

¹⁵⁰ იხ. № 169—64/112; 47—67/1; 111—976/7.

თველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ადრეული რკინის ხანის მასალებს შორის მოეძებნებათ.

ადრეული რკინის ხანით დათარიღებული სამაროვნებისათვის ამ სახის ჭურჭელი დამახასიათებელი სამარხეული ინვენტარი ყოფილა. მაგრამ ადრეანტიკურ ხანაში ქოთნებსა და კოჭებსაც ფორმასა და ზოგჯერ ფერშიც განსხვავებული იერი მიუღიათ. ამ ორი პერიოდის ერთი და იმავე დასახელების ჭურჭლის შედარებისას ჩანს გენეტიკური კავშირიც და მნიშვნელოვანი სხვაობაც, როგორც ჭურჭლის ფორმაში, ასევე მათ გაფორმებაშიც. ქვემო ქართლის ადრეანტიკური ხანის მეთუნეები ახალი ფორმის ჭურჭელთან ერთად ჩანს ამზადებდნენ ამ ტერიტორიაზე ადრე გავრცელებული ქოთნებისა და კოჭების მსგავსი ფორმის ჭურჭელსაც, რომელთაგან ზოგი გამოწვეს ღია ფრად, ზოგი კი დაფარეს წითელი საღებავით (უფრო კოჭებში). აღსანიშნავია, რომ ჩვენს შესასწავლ სამაროვნებზე თიხის ცალყურა კოჭები და ქოთნები მხოლოდ მოშავო ფერის აღმოჩნდა. ქვემო ქართლის ადრეანტიკური ხანის სხვა სამაროვნებზე კი თუმც ცოტა რაოდენობით, მაგრამ მაინც გვხვდება ამ სახის ჭურჭელი ღია ფერისაც. კერძოდ, არუხლო I გორანამოსახლარზე აღმოჩენილი მსგავსი ფორმის ცალყურა ქოთანი მოვარდისფრო ფერისაა¹⁵¹. სხვადასხვა ფერის — ძირითადად მოწაბლისფრო ან ლეგა-მოყვითალო, აგრეთვე მოვარდისფრო, წითელი ქოთნები და კოჭები აღმოჩენილია გუდარენის ხეობაში აკრეფილ მასალებს შორის და №5 ქვისსამარხის ნაშთში¹⁵², ჭიგრაშენში¹⁵³, ალექსეევკაში¹⁵⁴, აბელიას №№ 8, 11, 14—16, 21, 24—25 ქვაყუთებში და №26 ქვისფილებიან ორმოსამარხში¹⁵⁵, ასურეთის №18 ქვისსამარხში. თიხის ცალყურა და უყურო ქოთნები და კოჭები შედარებით დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა შორის სამაროვანზე (17 ქოთანი, 16 კოჭები). ამათგან ყველა მოშავო ფერი-

¹⁵¹ კ. კ ვ ი ე ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. II₁₁.

¹⁵² იქვე, ტაბ. XXXI₄, XXXII₁₄.

¹⁵³ იქვე, ტაბ. XXVII_{4a}.

¹⁵⁴ იქვე, ტაბ. XXVII₂.

¹⁵⁵ კ. კ ვ ი ე ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. I₇, I₁₀, I₁₄, I₁₅; II₂, VI₄—₆; VIII₅, IX₂, X₆, XI₄—₆.

¹⁵⁶ იქვე, ტაბ. XVII₂.

საა, გარდა 8 უყურო კოჭობისა (7 ღია მოვარდისფრო, 1 მოწითალო)¹⁵⁷. ზემოთ დასახელებულ ანალოგიებს შორის საყურადღებოა თაქ-ქილისას სამაროვნის (ძვ. წ. X—VI სს.) №1 ქვაყუთში აღმოჩენილი თიხის წითლად შეღებილი კოჭობი¹⁵⁸, რომელიც ფორმით სრულიად იდენტურია ბეშთაშენის №169—64/197 კოჭობისა. ორნამენტით კი (მუცელზე ვერტიკალური ჭდეული ღარები) გავს ამავე სამაროვანზე აღმოჩენილ ასეთივე ფერის №169—64/98 ხელადას, №169—64/112 კოჭობის გვერდის ნატეხს და კუმისის №47—67/20 კოჭობს. მსგავსი ფორმის თიხის ცალყურა და უყურო ქოთნები და კოჭბები აღმოჩენილია აგრეთვე განთიადში (ძვ. წ. VII—VI სს.)¹⁵⁹, დმანისში¹⁶⁰, კაზრეთში (ბოლნისის რ-ნი)¹⁶¹. ქრონოლოგიურად მომდევნო ხანას ეკუთვნის (ძვ. წ. IV—III სს.), მაგრამ ფორმით ძალზე მსგავსია ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის ქოთნებისა და კოჭბებისა, გომარეთის სამაროვანზე აღმოჩენილი ამავე დასახელების ჭურჭელიც. განსაკუთრებით ეს ითქმის თიხის ცალყურა ქოთნებზე და გომარეთის №28—65/84 კოჭობზე, რომელიც ძალიან გავს ბეშთაშენის №169—64/197 კოჭობს.

ოღნავ განსხვავებული იერის მქონე, მაგრამ ასეთივე ტიპის ჭურჭელი აღმოჩენილია საქართველოს მხვადასხვა კუთხეში გათხრილ თანადროულ და მოგვიანო ხანის სამაროვნებზეც: ზემო ავჭალაში (VI—IV სს.)¹⁶², დვანის ნეკროპოლზე¹⁶³, საბურთალოზე ძვ. წ. VIII—VI სს. მასალებს შორის¹⁶⁴, წინანდალში¹⁶⁵, მუზეუმის

¹⁵⁷ ო. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 42, 44. ტაბ. III_{3,6}; IV_{103—106, 123, 130}; V_{120—130}; VI_{106, 175—176}; VII_{180, 270}; VIII_{145, 421—422, 433}; X_{288, 284, 288—289, 270}, XI₆₉₄. ქვაყუთები №№1, 3—5, 7—17, 19—22 და დანგრეული დაზიანებული სამარხი.

¹⁵⁸ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „თრიალეთის ფონდი“, ინვ. 10—63/200.

¹⁵⁹ გ. ავალიშვილი, ო. სანებლიძე, არქეოლოგიური გათხრები ქვემო ქართლში, ჟურნ. „მაცნე“, № 4(37), თბ., 1967, ტაბ. I, IV.

¹⁶⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 2—56/5—7.

¹⁶¹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. 88—970/6—7,9.

¹⁶² დ. ქორიძე, ერთი ქვაყუთის..., გვ. 215. იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. 3—56/1.

¹⁶³ ს. შაკალათია, დვანის ნეკროპოლის არქეოლოგიური გათხრები, თბ., 1948. სამარხები № 5, 9—12.

¹⁶⁴ დ. ქორიძე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, II, გვ. 35, სურ. 8.

¹⁶⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 11—25/74, 76.

არქეოლოგიის განყოფილების ფონდებში დაცულია აგრეთვე მსგავსი ფორმის ქურქელი მცხეთიდან¹⁶⁶, საყარაულოდან¹⁶⁷, (თიანეთის რ-ნი), ყაჩაიაზიდან¹⁶⁸, რომელთა აღმოჩენასაც შემთხვევითი ხასიათი აქვს და ამიტომ ძეგლის ხასიათიც გაურკვეველია.

მსგავსი ტიპის კოჭები და ქოთნები განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით არის გამოვლენილი საქართველოს სხვადასხვა რაიონში გათხრილ ელინისტური ხანის მასალებს შორისაც (კამარახევი¹⁶⁹, სამთავროს ქვევრსამარხები¹⁷⁰, ურბნისის ელინისტური ხანის სამაროვანი და ნამოსახლარი¹⁷¹, უფლისციხე¹⁷², ალაზნის ველი¹⁷³, ვანი¹⁷⁴, დაბლაგომი¹⁷⁵, დაფნარი¹⁷⁶), საიდანაც ჩანს, რომ თუმცა მათ გან-

¹⁶⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 20—32/28.

¹⁶⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 20—32/112.

¹⁶⁸ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 27—59/3.

¹⁶⁹ რ. რ ა მ ი შ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 11, 15, 18—19, 21, 26, 44—45, ტაბ. III₂, IV₄, V₂, VII₁, VIII₂—3, XII₂, XIII₅, XV₁—2, XVII₄.

¹⁷⁰ ვ. თოლორაძე, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძე. წ. III—I სს. (ქვევრსამარხები აღმოსავლეთ საქართველოში), მსკა, ტ. III, თბ., 1963, გვ. 143, ტაბ. V₃—8.

¹⁷¹ ლ. ქორიძე, ელინისტური ხანის (ძე. წ. III—I სს.) ძეგლები ურბნისის სამაროვნიდან (XXV უბანი), თბ., 1963, ხელნაწერი, გვ. 49, სმარხი № 27. ინვ. 1—59/2172; ლ. ქილაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 40—41, სურ. 19—20, აგრეთვე, მუზეუმის შუა საუკუნეების არქეოლოგიის განყ-ის „ურბნისის ფონდი“, იხ. ქოთნები შემდეგი ადგილებიდან: ურბნისის ნამოსახლარი, I უბანი, 1953, წ. ინვ. 1—56/25; უბ. XIII, I თხრილი. ინვ. № 1—57/506; უბ. XVI₂, კვ. 5, 1957 წ. ინვ. № 1—58/1597, 1603—1604; უბ. XVI₃, ქვევრი, 1957 წ. ინვ. № 1—57/491. უბ. XVI₅, კვ. 9, დამწვარი კედლის ქვეშ. ნიშნულთან და ნაცრისფერ ფენაში, ინვ. 1—60/2670, 2704—2705, 2671; უბ. XXXVI, 0 თხრილი და სმარხი № 3, 1960 წ., უბ. XII, II ნაგებობა, 1954 წ. ინვ. № 1—58/1798—99; 1—59/2227, 2417; 1—61/3097, 1—62/3652.

¹⁷² დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, II, თბ., 1970, ტაბ. VII, XXIII, XXXI, XLIX.

¹⁷³ გ. ნიორაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 26, 36, 37. სურ. 27, 51, 58.

¹⁷⁴ თ. ლორთქიფანიძე, თ. შიქელაძე, ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის IV უბანზე 1960—1961 წწ. ჩატარებული საველე მუშაობის შედეგები, ვანი I, გვ. 105—107, 158, სურ. 110, 115.

¹⁷⁵ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. II, ტაბ. 19, 21. იხ. მუზეუმის არქეოლ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 479, აღმოჩენილი დაბლაგომის ნაციხვარზე, ტრანშეა 2. ქვევრი 1.

¹⁷⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 5—979/136.

სხვაგვებული იერი აქვთ, მაგრამ რაიმე არსებითი ცვლილება ამ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში არ განუცდიათ.

თიხის ამ ტიპის ჭურჭელი ასევე ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ყოფილა ხმარებაში სომხეთის ტერიტორიაზეც. მსგავსი ჭურჭელი გვხვდება როგორც ადრეული რკინის ხანით დათარიღებულ სამაროვნებზე, ასევე ადრეანტიკური და ელინისტური ხანის მასალებს შორისაც (ტაზაკენტი¹⁷⁷, კარმირ-ბლური¹⁷⁸, ჯარატი¹⁷⁹).

ზემოთ განხილული ყველა ჭურჭლიდან განცალკევებით დგას ბეშთაშენის სამაროვანზე აღმოჩენილი ერთადერთი თიხის ქვევრისებური მინიატურული ჭურჭელი¹⁸⁰. ის შავი ფერისაა, აქვს გადაშლილი პირი და დაბალი ყელი, კვერცხისებური ფორმის ტანი, წვეტიანი ძირი. ზომები: სიმაღლე 12,1 სმ, პირის დმ — 5,8 სმ, ტანის უდ. დმ — 8,6 სმ (ტაბ. V₂₃).

მსგავსი ჭურჭელი არ გამოვლენილა ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე გათხრილ ზემოთ არაერთხელ ჩამოთვლილ სამაროვნებზე; მხოლოდ ერთი ცალი, სრულიად მსგავსი თიხის ქვევრისებური ჭურჭელი აღმოჩნდა შემთხვევით სოფ. წერაქვში (მარნეულის რ-ნი)¹⁸¹ ადრეანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელი ფორმის ხელადასა და ბრინჯაოს ბრტყელ და გეომეტრიული ორნამენტით შემკულბოლოებიან სამაჯურებთან ერთად. ეს სამარხი ბეშთაშენის მასალების თანადროული ჩანს.

ფიქრობენ, რომ ბეშთაშენის ქვევრისებური ჭურჭელი წარმოადგენს ძირითადად გვიანელინისტური ხანის ძეგლებზე — სანთასა, არკნეთსა, ურბნისსა და სხვა ადგილებში აღმოჩენილი ძირმრგვალი, ქვევრისებური ჭურჭლების ადრეულ პროტოტიპს¹⁸².

დ. ქორიძის დაკვირვებით, ბეშთაშენის ამ ჭურჭლის წინაპრები გვხვდება ბრინჯაოს ხანაში, კერძოდ, სამთავროს სამაროვნის №156 ორმოსამარხში, რომელიც თარიღდება გვიანბრინჯაოს პერიოდის ადრეული საფეხური¹⁸³. მაშასადამე, შესაძლებელია ამ

¹⁷⁷ Каталог археологических предметов, II, Ер., 1967, таб. XIV₁₆.

¹⁷⁸ იქვე, ტაბ. XXIV₃.

¹⁷⁹ А. О. Мнацаканян, Г. А. Тирацян, დასახ. ნაშრ., ტაბ., 7₁₁

¹⁸⁰ ბეშთაშენი, ქვაყუთი № 59, ინვ. № 169—64/204.

¹⁸¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 11—60/2.

¹⁸² დ. ქორიძე, ელინისტური ხანის (ძვ. წ. III—I სს.)..., გვ. 45.

¹⁸³ იქვე, გვ. 45.

ფორმის ქურქელს საფუძველი მართლაც ადრეულ ხანაშივე ჩაეყარა, მაგრამ ფართო გავრცელება არც ერთ პერიოდში არ მიუღია. შედარებით მეტი რაოდენობით გვხვდება ტიპიური ქურქელი ელინისტური ხანის მასალებს შორის.

ამრიგად, ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის სამაროვნებზე გამოვლენილი მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი თიხის ქურქლის შესწავლამ კიდევ ერთხელ გვიჩვენა, რომ ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე ადრეანტიკური ხანიდან ჩნდება თიხის ქურქლის სრულიად ახალი ფორმები (მილიანი და სამტუჩაპირიანი დოქები, ორყურა ქილები ჯამფილები). ამ პერიოდიდან განსხვავებული გარეგნობა (შედარებით განიერი ყელ-პირი, განიერი ძირი და სხვ.) აქვთ თიხის დოქებსა და ხელაღებსაც. ასევე განსხვავებულ იერს ატარებენ თიხის ყურიანი და უყურო კოჭები და ქოთნები, რომელთა ფორმები ჩამოყალიბებულია ამავე ტერიტორიაზე გავრცელებული, მისი წინამორბედი ხანით (გვიანბრინჯაო-რკინა) დათარიღებულ ამავე დასახელების ქურქლიდან. კერამიკულ წარმოებაში მომხდარი ცვლილებების გამო, რაც ქურქლის წითლად შეღებვაშიც გამოიხატა, ქურქლის ახალი სახეების გარდა, წითლად ლეზავდნენ ზოგ ტრადიციული ფორმის ქურქელსაც (მაგ., კოჭებს).

წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილი ქურქლისადმი შეძლებისდაგვარად მოტანილმა ანალოგიებმა გვიჩვენეს, რომ 1. ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისის თიხის დოქებს თავიანთი ზუსტი ანალოგიები ისევ ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე გათხრილ თანადროულ მასალებს შორის მოეძებნებათ.

2. ადრეანტიკური ხანის თიხის მილიანი დოქების გავრცელების გეოგრაფიული არეც ძირითადად ქვემო ქართლით შემოიფარგლა. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ დაცული მსგავსი ფორმის მილიანი ქურქლის ზესტაფონში მოხვედრა, შესაძლებელია იმ პერიოდში საქართველოს სხვადასხვა რაიონს შორის არსებული ურთიერთობით აიხსნას, ანდა ზესტაფონის მეთუნეთა მიერ ქვემო ქართლის მილიანი ქურქლის ფორმის კოპირებით.

საქართველოს სხვა რაიონებში ადრე და წინარეანტიკურ ხანაში გავრცელებული მილიანი ქურქელი სრულიად განსხვავებუ-

ლი ფორმისაა. ისინი ან ყურმილიანი ჰინკილებია (სამთავროს ორმოსამარხი №305), ანდა ბიკონუსურტანიანი ყურმილიანი დოქები და ხელადები. მოგვიანო ხანის ძეგლებზე (ალაზნის ველის მასალები) გვხვდება თიხის ისეთი ხელადებიც, რომელთაც მილი უშუალოდ მუცლიდან აქვთ აღმართული. საინტერესოა, რომ ეს განსხვავებული ფორმის მილიანი ჰურჰელი არ გავრცელებულა ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე და პირიქით, ქვემო ქართლის მილიანი დოქების მსგავსი თითქმის არ გვხვდება საქართველოს სხვა რაიონებში აღმოჩენილ თანადროულ მასალებს შორის.

3. ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისის სამაროვნებზე აღმოჩენილ სამტუჩაპირიან დოქებს და ორყურა ქილასაც პარალელები მხოლოდ ქვემო ქართლის თანადროულ მასალებს შორის მოეძებნებათ. შეინიშნება, რომ სხვადასხვანაირი იერის მქონე სამტუჩაპირიანი დოქებისა და განსაკუთრებით ხელადების გარკვეული რაოდენობა საქართველოს სხვა რაიონებში ძვ. წ. V ს. შემდგომ ხანაშიც განაგრძობს არსებობას და გვიანელინისტური, გვიანანტიკური ხანის სამაროვნებზე დამახასიათებელი ფორმის ჰურჰელსაც კი წარმოადგენს.

4. თიხის პირგადაშლილი ფიალებიც ყველაზე მეტი რაოდენობით ქვემო ქართლის დაახლოებით ამავე პერიოდის ძეგლებზე (თაქ-ქილისა, გუდარები, არუხლო I გორანამოსახლარი, ბეშთაშენი, შორი და სხვ.) გვხვდება.

5. ქვემო ქართლის ცალყურა და უყურო ქოთნებისა და კოჭების მსგავსი ჰურჰელი შრავლადა აღმოჩენილი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გათხრილ როგორც თანადროულ, ასევე წინარე პერიოდით დათარიღებულ ძეგლებზე, თუმცა თანადროულ ქოთნებსა და კოჭებს მაინც განსხვავებული იერი აქვთ.

ბეშთაშენის, მანგლისის, კუმისის, კიკეთისა და ახალსოფლის სამაროვნებზე აღმოჩენილი ყველა სახის ჰურჰელი (ესაა უცხოური გავლენით თუ ადგილობრივი ტრადიციებით ნაკეთები ფორმის) ერთმანეთს გავს თიხით. ისინი ფაქტურით გავს აგრეთვე ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე გამოვლენილ (წინწყარო, ბეშთაშენი, თაქ-ქილისა და ა. შ.) წინარე პერიოდით დათარიღებულ ჰურჰელსაც.

საკუთარი ნედლეულის ბაზის მქონე კერამიკული წარმოების ამ ლოკალურ რაიონში მოსახლეობის გარკვეული ჯგუფი ცალკეულ კერამიკულ საწარმოში ნაკეთები თიხის ჰურჰლით მარაგდებოდა

ეს განსაკუთრებით ნათლად გამოჩნდა ქვემო ქართლის სხვადასხვა ადგილას გამოვლენილ თიხის ნაწარმის ურთიერთშედარებისას. კერძოდ, მიუხედავად კერამიკულ წარმოებაში მომხდარი გარდატეხისა, რაც ადრეანტიკური ხანის ქვემო ქართლში წითლად შეღებილი თიხის ჭურჭლის გავრცელებაშიც გამოიხატა, შორის სამაროვანზე არ აღმოჩენილა წითლად შეღებილი არც ერთი ჭურჭელი. აქ გამოვლენილი 61 ცალი თიხის ჭურჭლიდან ღია ფერისა და მოწითალო იყო მხოლოდ 15 სხვადასხვა დასახელების ჭურჭელი, დანარჩენი მოშავო-მონაცრისფრო ფერისაა. ბეშთაშენის 45 ჭურჭელშიც წითლად შეღებილი იყო მხოლოდ 4; კიკეთის 8 ჭურჭელში — 3; მანგლისის 4 ჭურჭელში — 1; კუმისის 18 ჭურჭელში — 5, მაგრამ კუმისის ამავე ჭურჭლიდან 11-ს ჰქონდა მოვარდისფრო-მოწითალო და მოყვითალო ფერი; მოშავო-მონაცრისფრო ფერის აღმოჩნდა მხოლოდ 2 ჭურჭელი.

მაშასადამე, ამ მცირე მონაცემებითაც (განსაკუთრებით შორის და კუმისის მაგალითებით) კარგად ჩანს, რომ ადრეანტიკური ხანის ქვემო ქართლის სხვადასხვა რაიონში არსებულ კერამიკულ საწარმოებში, განწყობა წითლად შეღებილი ჭურჭლის მიღებისადმი სხვადასხვანაირი იყო. მაგრამ ისიც ცნობილია, რომ იგივე საწარმოები, სადაც უფრო მეტად სიძლიერით იყო შემორჩენილი შავი ჭურჭლის კეთების ტრადიცია (მაგ., შორის სამაროვანი), ამზადებენ ახალი ფორმის ჭურჭელსაც (მილიანი დოჩები, პირგაღშლილი და პირმოყრილი ფიალები), რომელთაც აძლევენ შავ ფერსაც (მილიანი ჭურჭელი შორის სამაროვნიდან) და ღია ან მოწითალო ფერსაც (თიხის ფიალები იგივე შორის სამაროვნიდან).

ბეშთაშენის, კიკეთის, მანგლისისა და კუმისის სამაროვნებზე გამოვლინდა საბრძოლო და სამეურნეო დანიშნულების იარაღები: შუბისპირები — 17 ც., დანები — 18 ც., ისრისპირები — 3 ც., ცული — 2 ც., ყველა იარაღი, გარდა ისრისპირებისა, დამზადებულია რკინისაგან. ისრისპირები კი ნაკეთებია ბრინჯაოსა და ძვლისაგან.

I. შუბისპირები. ბეშთაშენის სამაროვანზე აღმოჩნდა 15 ცალი, კუმისისა და კიკეთის სამაროვნებზე თითო ცალი¹⁸⁴. ერთმა-

¹⁸⁴ ინგ. № 169—64/4, 12, 16, 30—31, 56—57, 113—114, 117, 121, 132, 158, 188; № 40—58/85; 47—67/18. სახეზე არ არის ბეშთაშენის № 15 ქვაყუთში აღმოჩენილი რკინის 1 ც. შუბისპირი, რომელიც ადრევე დაკარგულა (სავ. № II 4, 292).

ნეთისაგან განსხვავდებიან პირის ფორმით, ზომით, ქედის მოყვანილობით. ყველას აქვს მრგვალი, გახსნილი, პირთან შედარებით 1,5-ჯერ ან 2-ჯერ ნაკლები სიგრძის მასრა. მხოლოდ ერთი შუბისპირის მასრის სიგრძე ტოლია პირის სიგრძისა (ინვ. №169—64/16, ტაბ. VI₁₁).

პირის ფორმის მიხედვით იყოფიან შემდეგ სახეებად:

1. ვიწრო, გრძელპირიანი შუბისპირი — 1 ცალი. პირის ორივე მხარეს მკვეთრი, მაღალი ქედით. სიგრძე — 26,4 სმ, პირის უდ. სიგანე — 2,55 სმ, მასრის დმ — 1,7 სმ (ინვ. №166—64/188. ტაბ. VI₁).

2. ფოთლისებურპირიანი შუბისპირები — 12 ც. პირის ორივე მხარეს მკვეთრი, მაღალი ან ზურგმომრგვალებული საშუალო სიმაღლის ქედით. სიგრძე 20,2 — 26 სმ. პირის უდ. სიგანე 3—4 სმ, პირის უდ. სისქე 0,8—1,2 სმ, მასრის უდ. დმ 2—2,4 სმ. მცირე ზომის შუბისპირის სიგრძე 15,3 სმ, პირის სიგანე 2,7 სმ, მასრის დმ 1,7 სმ (ინვ. №169—64/117. ტაბ. VI₂—12).

3. წაგრძელებულსამკუთხა ფორმის პირიანი შუბისპირები, დაბალი ქედით (2 ც.) (ინვ. №169—64/30, 40—58/85), სიგრძე 17,4 სმ, პირის უდ. სიგანე 3,4—4,1 სმ, მასრის დმ 1,9 სმ (ტაბ. VI₁₂). ყველა ამ შუბისპირის პირის უდიდესი სიგანე ფუძესთანაა (მასრის დასაწყისთან) ახლოს.

„სამხრეთ ამიერკავკასია, პირველ რიგში კი ქვემო ქართლი..., სადაც არსებობდა მთელ წინა აზიაში ყველაზე მდიდარი ადვილად დასამუშავებელი, მრავალრიცხოვანი და მაღალხარისხოვანი რკინის საბადო...,“ მიჩნეულია „რკინის მეტალურგიის ჩასაზვადანეთარების ერთ-ერთ უძველეს კერად“, იმ ტერიტორიად, სადაც „სახლობდნენ ძველი მეტალურგი ტომები — თუბალები და ხალიბები, ძველი ებრაული და ანტიკური მწერლობის მიხედვით რკინის მიღების გამომგონებლები და მისი დამუშავების საუკეთესო ოსტატები¹⁸⁵“.

ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე რკინის ძველი გამონამუშევ-

¹⁸⁵ რ. აბრამიშვილი, რკინის ათვისების საკითხისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (ძვ. წ. XIV—VI სს.), აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XXII—B, თბ., 1961, გვ. 304, 362.

რების, წილების, სხვადასხვა სახის რკინის უამრავი ნივთის გამოვლენა მართლაც მოწმობს ხელოსნობის ამ დარგის უძველეს ტრადიციებსა და მაღალ დონეს. ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე აღრეული რკინის ხანით დათარიღებულ მასალებს შორის გამოვლენილია რკინის ბევრი ისეთი ნივთი და მათ შორის შუბისპირებიც, რომლებიც იმეორებენ ბრინჯაოს ნივთების ფორმებს. რკინის შუბისპირებმა ძვ. წ. VII—VI სს-დან თითქმის სრულიად განდევნეს ბრინჯაოს შუბისპირები და დაიკავეს გაბატონებული მდგომარეობა. აღრეული რკინის ხანისა და ჩვენი საკვლევი პერიოდის შუბისპირებს ახასიათებთ ფორმის მრავალფეროვნება (განსხვავებული ზომები, პირის და მასრის სხვადასხვანაირი პროპორციები, ქედის სხვადასხვანაირი სიმაღლე და მოყვანილობა, ქედისა და ფრთების განსხვავებული ხასიათი პირისა და მასრის შეერთების ადგილას). აღრეანტიკურ ხანაში საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული რომელიმე გარკვეული ფორმის შუბისპირისათვის ლოკალური რაიონის გამოყოფა არ ხერხდება. თითქმის ყველანაირი ტიპის შუბისპირი მეტ-ნაკლები ურთიერთმსგავსებით გვხვდება როგორც საქართველოს სხვადასხვა რაიონში, ასევე მის ფარგლებს გარეთ გამოვლენილ თანადროულ მასალებს შორის.

ცნობილია, რომ ქვემო ქართლის აღრეული რკინის ხანით დათარიღებული სამაროვნებისათვის დამახასიათებელია გრძელმასრიანი და მოკლეპირიანი შუბისპირები¹⁸⁶. თუმცა, ასეთი შუბისპირების შეხვედრის შემთხვევები მოგვიანო ხანის მასალებს შორისაც გვაქვს (ასურეთის №14 ქვისსამარხის ნაშთი¹⁸⁷, ყანჩაეთის სამარხი¹⁸⁸, სოხუმის სამაროვანი¹⁸⁹).

ბეშთაშენის, კიკეთისა და კუმისის სამივე სახეობის რკინის შუბისპირების მსგავსი იარაღები დიდი რაოდენობით ყოფილა აღ-

¹⁸⁶ Б. А. К у ф т и н, Археологические раскопки в Триалети, ტაბ. XXXV; მ. მ ე ნ ა ბ დ ე, თრიალეთი გვიანბრინჯაო-რკინის ხანაში (ძვ. წ. XIV—VI სს.); საღისერტ. ნაშრომი, ხელნაბეჭდი, თბ., 1973, ტაბ. XXVII₁, XXIX₁, XL₁, XLV₂.

¹⁸⁷ კ. კ ე ი ე ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XV₈.

¹⁸⁸ ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, აღრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964, გვ. 53, ტაბ. XI₃₈.

¹⁸⁹ აღ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, სოხუმის შთის არქეოლოგიური ძეგლები, სოხუმი, 1954, გვ. 34, სურ. 4, 7.

მოჩენილი სომხეთის ტერიტორიაზე ძვ. წ. VII—VI სს. მასალათა შორის, კერძოდ, დილიჯანში — ცენტრში¹⁹⁰, სანატორიუმის ტერიტორიაზე¹⁹¹ კამოს ქუჩაზე¹⁹² და ხრტანოცის სამარხებში. ა. მარტიროსიანის დაკვირვებით ხრტანოცის დიდი ზომის შუბისპირების მსგავსი შუბისპირები აღმოჩენილია ურარტულ ნამოსახლარებსა და ამიერკავკასიის თანადროულ ძეგლებზე. მინიატურული შუბისპირები კი ურარტული ნამოსახლარებისათვის უცხოა¹⁹³. ქვემო ქართლის შუბისპირები ფორმით ძალზე მსგავსია აგრეთვე ჯარაბტში აღმოჩენილი შუბისპირებისა. ამ უკანასკნელთა ანალოგიები კი მოძებნილია სომხეთის ძვ. წ. VII—VI სს. და უფრო მოგვიანო ხანის მასალებს შორის (ვორნაკი, ათარბეგიანი, ყაჩალანი, ოქტომბერიანი, გარნი და ა. შ.)¹⁹⁴.

ჩვენთვის საინტერესო შუბისპირებთან, ფორმით განსაკუთრებით დიდ მსგავსებას იჩენენ. ე. ლალიანის მიერ გოგჩის ტბასთან მოპოვებული შუბისპირები¹⁹⁵.

ქვემო ქართლში სხვადასხვა ზომის რკინის მსგავსი ფორმის შუბისპირები გვხვდება წოფის სამაროვანზე ძვ. წ. VIII—VI და VI—V სს. დათარიღებულ სამარხებში¹⁹⁶ 4 ცალი, განთიადში (ძვ. წ. VII—VI სს.) 3 ცალი¹⁹⁷, გუდარეხში 3 ცალი (ძვ. წ. VII—VI სს.)¹⁹⁸, ჩხიკთაში 1 ც.¹⁹⁹, ასურეთში 3 ც.²⁰⁰ და შავსაყდარას ძვ. წ. VI—IV სს.

¹⁹⁰ Каталог арх. предметов, Ер., 1969, с. 146, табл. XXXIII₄.

¹⁹¹ იქვე, გვ. 154, ტაბ. XXXIX₆—8.

¹⁹² იქვე, გვ. 136, ტაბ. XXV₁—8.

¹⁹³ А. А. Мартиросян, Раскопки в Головино, Результаты работ 1929 и 1950 г., Ер., 1954, с. 20, 67—70, табл. I₁₋₆, 8—11.

¹⁹⁴ А. О. Минацкая и Г. А. Тирацян, Новые данные..., с. 70—71.

¹⁹⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ. № „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 20—05; 11—30, 50—06/1₁, 50—06/1—2, 4, 5.

¹⁹⁶ რ. აბრამიშვილი, წოფის სამაროვანი, ხელნაწერი, გვ. 5—6. იხ. ამავე განყ. „მცირე ექსპ.“, ინვ. № 1—63/26, 36, 159, 278—280.

¹⁹⁷ გ. ავალიშვილი, ო. სანებლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 236, ტაბ. II—IV.

¹⁹⁸ ქ. კეიქიშაძე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XXXII₃—4, XXXIII₁.

¹⁹⁹ იქვე, ტაბ. XXVIII₈.

²⁰⁰ იქვე, ტაბ. XIV₁₁, XVIII₅, XXIII₂.

სამარხებში 2 ც²⁰¹. არდასუბნისა²⁰² და შორის²⁰³ სამაროვნებზე გამოვლენილი შუბისპირები ძალზე დაზიანებულია, ფორმაგაურკვეველი. ოღნავ განსხვავებული პროპორციები და ფორმა აქვს აბელიას (ქვაყუთი № 21)²⁰⁴ და წყნეთის²⁰⁵ შუბისპირებს.

როგორც ვხედავთ, ქვემო ქართლის სამაროვნებიდან რკინის შუბისპირების ყველაზე მეტი თავმოყრა ბეშთაშენის სამაროვანზეა (15 ცალი).

რკინის შუბისპირები დიდი რაოდენობით იქნა აღმოჩენილი სამთავროს სამაროვნის განვითარებული რკინის ხანის სამარხებში. ამათგან ბეშთაშენის, კიკეთისა და კუმისის შუბისპირების მსგავსია ძვ. წ. VII—VI სს. დათარიღებულ №№3, 31, 130, 153, 194—195, 212, 250 ორმოსამარხებში აღმოჩენილი შუბისპირები. ბეშთაშენის №169—64/117 შუბისპირის მსგავსი კი ზემო ლისას №3 ორმოსამარხის შუბისპირია²⁰⁶. პირის ფორმით ბეშთაშენის შუბისპირებს გავს დვანის ნეკროპოლზე №5 სამარხში²⁰⁷ და დვანშივე ამჟამად სამაროვნის მახლობლად 1965 წ. ნაპოვნი შუბისპირი²⁰⁸, კამარახევის შუბისპირებიც მსგავსი ტიპის იარაღებია, აგრეთვე ოღნავ მოგვძო მასრიანის²⁰⁹. მეტი მსგავსება ჩანს თლის ზოგ შუბისპირთან (ძვ. წ. VII ს-ის II ნახ. — VI ს.)²¹⁰.

ბეშთაშენის, კიკეთის, კუმისის შუბისპირების ძალზე მსგავსი

²⁰¹ კ. კვიჩინაძე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XXIX₁₃.

²⁰² ნ. თუშინილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 131.

²⁰³ ო. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., ინვ. № 11—58, 139—58, 161—58, 179—58, 427—58, 596—58.

²⁰⁴ კ. კვიჩინაძე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. VI₇.

²⁰⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 6—63/1.

²⁰⁶ მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 7—59/29.

²⁰⁷ ს. მაკალათია, დვანის ნეკროპოლის არქეოლოგიური გათხრები, თბ., 1948, გვ. 24.

²⁰⁸ მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. 18—67/2.

²⁰⁹ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 32; მისივე, Материалы к истории Картлийского царства во II половине I тысячелетия до н. э. (Камарახевский могильник), Автореферат, Тб., 1960, табл. II.

²¹⁰ Б. В. Техов, Раскопки Тлийского могильника в 1960 г., с. 169, рис. 5—6

ბარალები აღმოჩენილია დიდ ლილოში²¹¹. საგარეჯოში²¹² ანტოკ-ში²¹³, წინანდალში²¹⁴, სოფ. დუისის მახლობლად (ახმეტის რ-ნი)²¹⁵, ჯურჯაანში²¹⁶, შაშიანში²¹⁷. ბაქურციხეში²¹⁸. ეს შუბისპირები მსგავსია აგრეთვე გუადიხუს²¹⁹ და „წითელი შუქურას“²²⁰, ძვ. წ. VIII—VII სს. სამაროვნებზე გამოვლენილი შუბისპირებისა. მახვანში (ქუთაისის მახლობლად)²²¹, ბზიბში (აფხაზეთი)²²², სარგვეშში (ხარაგოულთან)²²³, ახალი ათონის მონასტერში²²⁴, ციხურასა²²⁵ და ნოვოროსიისკში²²⁶ შემთხვევით გამოვლენილი შუბისპირების. ბეშთაშენის I სახეობის შუბისპირის მსგავსი აღმოჩენილია აგრეთვე ჩერქეზულ ორ სამარხში ადგილ დუზუში²²⁷. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ დაცულია ზუსტად ზემოაღნიშნული ტიპის უცნობი წარმოშობის რკინის 5 შუბისპირი²²⁸.

დასავლეთ საქართველოსა და სვანეთის თანადროულ და ელინისტური ხანით დათარიღებულ ზოგ ძეგლზე (ვანი²²⁹, სოხუ-

²¹¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“ ინვ. 180—970/7.

²¹² იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 107—67/11.

²¹³ იხ. ამავე განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. 2—21/12.

²¹⁴ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 11—25/11—16, 18—24, 19—58/3, 5, 7, 9.

²¹⁵ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 10—54/1—2.

²¹⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—36/143, 145, 126.

²¹⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 17—57/17.

²¹⁸ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—36/167, 169, 170, 171.

²¹⁹ М. М. Трапш, Древний Сухуми, Труды 2, 1969, Сухуми, с. 62—65, табл. II.

²²⁰ იქვე, ტაბ. VI_{12—13}, XIII₄, XXI_{8—13}, გვ. 184.

²²¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“ ინვ. 8—31/1—3.

²²² იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—36/151.

²²³ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—36/148.

²²⁴ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 12—02/2459—2460.

²²⁵ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 16—52/30, 37, 47.

²²⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 24—09/1.

²²⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 30—08/46.

²²⁸ იხ. ამავე ფონდში ინვ. № 21—19/8—9, 13—15.

²²⁹ ით. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთურ იძი, ვ. თოლორდავა, ა. ქყონია, დასახ. ნაშრ., გვ. 211, სურ. 175.

მი²³⁰, ლარილარი²³¹) გამოვლენილი შუბისპირები მეტწილად ვიწრო ან საშუალო სიგანის გრძელპირიანი, უქედო ან დაბალქედოვანები და ზოგი მათგანი (მაგ., ვანის) უახლოვდება გომარეთის ერთ-ერთ სამარხში გამოვლენილ ადრეელისნისტური ხანის შუბისპირს²³². ანდა ფოთლისებური, მოკლე და განიერპირიანებია, მასრაზე გადასული განიერი ქედით (დაბლაგომი²³³, ძეგრულპესი²³⁴). ეს შუბისპირები მსგავსია ქვემო ქართლის — ტაშბაშის შუბისპირისა²³⁵.

ჩრდილო შავიზღვისპირეთის სკვითურ ყორღანებში გამოვლენილი შუბისპირებიდან ქვემო ქართლის შუბისპირებს ემსგავსებიან ა. მელუკოვას მიერ კლასიფიცირებული II ჯგუფის I ტიპის შუბისპირები. თუმცა ეს უკანასკნელნი უფრო დიდი ზომისაა და გრძელი წვერი აქვთ (საერთო სიგრძე 36,5 — 54 სმ); თარიღდებიან ძვ. წ. V—III სს-ით.

ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე გამოვლენილი, ჩვენ მიერ დაჯგუფებული III სახეობის შუბისპირებს პირის ფორმით გვანან აგრეთვე ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ამავე ყორღანებში აღმოჩენილი III ჯგუფის შუბისპირებიც და ეს უკანასკნელნიც ეკუთვნიან უფრო მოგვიანო ხანას—ძვ. წ. IV—III სს²³⁶.

ამრიგად, ჩრდ. შავიზღვისპირეთის სკვითურ ყორღანულ სამარხებში გამოვლენილი ა. მელუკოვას მიერ კლასიფიცირებული რკინის შუბისპირების I ჯგუფის II ტიპის და III ჯგუფის შუბისპირები თარიღდებიან უფრო მოგვიანო ხანით (ძვ. წ. VI—V, IV—III სს.), ვიდრე ასეთივე შუბისპირების შემცველი სამარხები საქართველოს ტერიტორიიდან (სამთავროს ორმოსამარხები №№ 76, 39,

²³⁰ ალ. კალანდაძე, სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები, გვ. 29, 32—34, 51.

²³¹ შ. ჩართლანი, ლარილარის სამაროვანი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1968, გვ. 305—306, ტაბ. V₁.

²³² იბ. წინამდებარე ნაშრომი, ტაბ. XVI₂.

²³³ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. II, с. 36. табл. XI.

²³⁴ იქვე, გვ. 199, სურ. 53₃.

²³⁵ იბ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „თრიალეთის ფონდ“, იხვ. № 180—65/10.

²³⁶ А. И. Мелюкова, Вооружение скифов, Археология СССР, Свод археологических источников, вып. Д 1—4. М., 1964, с. 42, табл. XIII.

181, 235, 243, 295, აგრეთვე ქვემო ქართლში მოპოვებული ჩვენ მიერ კლასიფიცირებული შუბისპირების III სახეობა და მისი ანალოგიები საქართველოს სხვადასხვა ადგილიდან). აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ სკვითური შუბისპირებისათვის ზოგჯერ დამახასიათებელი კომპონენტი — მასრაზე შემოკლებული სალტე. გვხვდება შუა ბრინჯაოს ხანის თრიალეთის ყველაზე ადრეული ხანით დათარიღებულ მასრაგახსნილ შუბისპირზე²³⁷.

ამ ყორღანებიდან მომდინარე III ჯგუფის შუბისპირების შესახებ ა. მელუკოვა ფიქრობს, რომ ისინი „დაკავშირებულია კავკასიასთან“, რადგანაც „მათი ფორმები გენეტიკურად გამომდინარეობს სკვითურამდელი ხანის ბრინჯაოს შუბისპირებისაგან²³⁸“. აქვე გვინდა დავუმატოთ, რომ როგორც ცნობილია, ფოთლისებურპირიანი რკინის შუბისპირებიც გენეტიკურად დაკავშირებულნი არიან საქართველოს ტერიტორიაზე გვიანბრინჯაო-რკინის ხანაში გავრცელებულ ბრინჯაოს შუბისპირებთან²³⁹.

ამრიგად, ქვემო ქართლის რკინის შუბისპირების მსგავსი არ არის დამახასიათებელი მხოლოდ საქართველოს რომელიმე გარკვეული რაიონისათვის, მეტ-ნაკლებად ანალოგიური იარაღები გვხვდება საქართველოს თითქმის ყველა რაიონში და მის ფარგლებს გარეთაც. მაგრამ მაინც შეინიშნება, რომ ამ შუბისპირების უფრო ზუსტი ანალოგიები სჭარბობს აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ თანადროულ შუბისპირებს შორის.

იარაღის ეს სახე თავის არსებობას ინარჩუნებს ელინისტური ხანის მასალებს შორისაც, მაგრამ უკვე ერთეულებისა და გამონაკლისის სახით გვხვდება. ეს არის ელინისტური ხანის სამარხებისათვის დამახასიათებელი მოვლენა, რის შესახებაც არაერთხელ დაწერილა სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაში და რაშიც ჩვენ კიდევ ერთხელ დავრწმუნდებით ამავე ნაშრომის მომდევნო თავებში ძვ. წ. IV—III სს. მასალების განხილვისას.

II. დ ა ნ ე ბ ი. ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთისა და კუმისის სამაროვნებზე გამოვლინდა სხვადასხვანაირი ფორმის 18 დანა.

²³⁷ ლ. სახაროვა, უძველესი საბრძოლო იარაღის ისტორიისათვის, „მაენე“, თბ., 1973, № 8, გვ. 85, სურ. 21.

²³⁸ А. И. Мелюкова, დასახ. ნაშრ., გვ. 42.

²³⁹ ლ. სახაროვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 87, სურ. 3₂.

აქედან ბეშთაშენში აღმოჩნდა 12 ცალი, კიკეთში — 3. მანგლისში — 2 ც. კუმისში — 1 ც. და ისიც დაზიანების გამო ფორმაგაურკვეველი. ყველა ცალპირლესილია. ფორმისა და ზომის მიხედვით იყოფიან ორ ჯგუფად:

1. დიდი ზომის, ვადასთან მკვეთრად პირმოხრილი დანები (3 ც.)²⁴⁰. ახასიათებთ წვერისაკენ თანდათან შევიწროებული პირი, მოგრძო ოთხკუთხა ფორმის სატარე ზედ შერჩენილი 2—3 მანკვლით. მათი სიგრძე 24—28,8 სმ. პირის უდ. სიგანე 2,6—3 სმ, სატარეს სიგანე 2,5—2,6 სმ (ტაბ. VII₁—3,21).

2. ამ ჯგუფში ერთიანდებიან მცირე ზომის მოხრილი დანები, რომელთაგან გამოიყოფა: ა) დანები, რომელთაც მორკალული ზურგი აქვთ და სატარე ნაწილი არ არის პირისაგან გამოყოფილი — 4 ცალი. მათი სატარე სხვადასხვანაირი მოყვანილობისაა: 1) მოკლე სამკუთხა (№ 169—64/189), 2) გრძელი, სამკუთხა, ბოლოწვეტიანი (№ 169—64/182), 3) გრძელი, ოთხკუთხა ფორმის (№ 40—58/82—83). სიგრძე 13,2—14,9 სმ, უდ. სიგანე 1,9—2,3 სმ (ტაბ. VII₄—7). ბ) ვადასთან კუთხურად მოხრილტანიანი დანები. ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან პირის ფორმით: ზოგს აქვს სწორი პირი (№ 169—64/218, 242), ზოგს მცირედ მორკალული (№ 169—64/24, 146), ერთს კი ნამგლისებურად მოხრილი (№ 169—64/47). ამ დანათა სატარე მოკლეა, ბოლოსაკენ შევიწროებული (№ 169—64/146), ანდა მოგრძო, ბოლოწვეტიანი (№ 169—64/24, 218), ან მოგრძო, პირის სიგანისა, ბოლომომრგვალებული (№ 169—64/47). № 169—64/146 დანა ვადასთან შესამჩნევად ფართოა. ამ ჯგუფის დანების ზომებია: სიგრძე 11,5 16,1 სმ, პირის უდ. სიგანე — 1,5—3 სმ, სისქე—0,58 (ტაბ. VII_{11-18,22}). დანების უმეტეს ნაწილზე შერჩენილია მანკვლები ან სამანკვლე ნახვრეტები, ზოგჯერ ხის თუ ძვლის ტარის ნაშთებითაც.

ამავე სამაროვნებზე გამოვლინდა აგრეთვე მცირე ზომის დანების წვრილი ნატეხებიც (5 ცალი)²⁴¹, რომელთა მიხედვით მათი ფორმის აღდგენა შეუძლებელია.

²⁴⁰ იხ. ინგ. № 169—64/37, 168, 196.

²⁴¹ იხ. ინგ. № 169—64/10, 55. 40—58/42, 84; 47—67/19; 24—24/2, 14.

ბეშთაშენის I ჯგუფის დანები ურარტული ტიპის იარაღს წარმოადგენს. ისინი დიდი რაოდენობით ყოფილა აღმოჩენილი კარ-მირ-ბლურზე, ტოპრაბ-ყალზე²⁴², გოლოვინოს²⁴³, მაკარაშენის²⁴⁴, სამაროვნებზე და სომხეთის ტერიტორიაზე გათხრილ სხვა თანადროულ ძეგლებზე.

ძვ. წ. VII—VI სს-სათვის ის გავრცელებული ჩანს საქართველოს ტერიტორიაზეც. გვხვდება განთიადის²⁴⁵, აბელას²⁴⁶ მასალებს შორის. მეტი რაოდენობითაა ისინი გამოვლენილი სამთავროს ძვ. წ. VII—VI სს. ორმოსამარხებში²⁴⁷. სამთავროსავე ამავე პერიოდის №1, 137, 181 ორმოსამარხებში აღმოჩენილ ასეთივე ტიპის დანებს ტარი ბოლოსთან ოდნავ გაფართოებული აქვთ, რითაც განსხვავდებიან ბეშთაშენის დანებისაგან. ასევე გაფართოებული ბოლო აქვს თლის დანასაც²⁴⁸. ზემოლისას დანა კი ისეთივე ფორმისაა, როგორც ბეშთაშენის დანები²⁴⁹.

საქართველოს ტერიტორიაზე ეს დანები არ გავრცელებულან ისეთი სიძლიერით, როგორც მცირე ზომის პირმოხრილი დანები. დიდი ზომის პირმოხრილი დანები მოგვიანო ხანის ძეგლებზე აღარ ჩანან. მცირე ზომისა კი ვრცელდებიან რა ძვ. წ. VII ს-დან, არსებობენ გვიანანტიკურ ხანაშიც. ამ უკანასკნელთა აღმოჩენის შემთხვევებიც ძალზე ბევრია. ფართოა მათი გავრცელების გეოგრაფიული არეც.

დანების ამ ჯგუფში (მცირე ზომის პირმოხრილი ან პირსწორი)

²⁴² Б. Б. Пиотровский, История и культура Урарту, გვ. 185, სურ. 47. მისივე. Археология Закавказья, Л., 1949, таб. 10; А так же, Каталог археологических предметов, II, 1967, Ер., с. 112, таб. XXV.

²⁴³ А. А. Мартиросян, Раскопки в Голошино. Ер., 1954, с. 70, таб. III₁₋₂.

²⁴⁴ მისივე, Армения в эпоху бронзы..., с. 286, таб. XXX₃, XXXVI₁.

²⁴⁵ გ. ავალიშვილი, ო. სანებლიძე, არქეოლოგიური გათხრები ქვემო ქართლში, „მაცნე“, 4 (37), თბ., 1967, გვ. 236—237, ტაბ. II, IV.

²⁴⁶ კ. კვიფინაძე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. X₉.

²⁴⁷ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „სამთავროს ფონდი“, № 71, 106, 250 ორმოსამარხებიდან იხ. № 12—54/1809, 2249, 6439.

²⁴⁸ Б. В. Т е х о в, Позднебронзовая культура Лиахвского бассейна, Сталин, 1957, с. 88, табл. IV.

²⁴⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ზემოლისას № 14 ორმოსამარხიდან, იხ. № 7—59/97.

გაერთიანებულია ერთმანეთისაგან განსხვავებული დეტალების მქონე დანები (ძლიერ ან მცირედ მოხრილპირიანი, სხვადასხვანაირი მოყვანილობის სატარენაწილიანი, პირიდან სატარეზე სხვადასხვანაირად გადასულზურგიანი, განსხვავებული ზომების მქონე დანები). საქართველოს არაათუ ყველა რაიონში, არამედ ცალკეულ სამაროვანზეც ხშირად პირმოხრილი დანების სხვადასხვა ვარიანტი გვხვდება. ამის საუკეთესო მაგალითს ბეშთაშენის სამაროვანიც წარმოადგენს.

ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე ძვ. წ. VII—IV სს. დათარიღებულ სამაროვნებსა და ნასახლარებზე მცირე ზომის პირმოხრილი და ზოგჯერ სწორპირიანი დანები სხვადასხვანაირი ფორმის სატარეთი გვხვდება: არუხლო I გორანამოსახლარზე — 1 ც., ნახიდრების ქალაზე — 1 ც., წოფის სამაროვანზე — 2 ც., შორის სამაროვანზე — 5 ც., არდასუბანში 3 ც., აბელიაში — 2 ც., ასურეთში 9 ც., შავსაყდარში — 2 ც., თეთრწყაროში — 1 ც.²⁵⁰.

ზემოთ ჩამოთვლილ სამაროვნებზე მოპოვებულ დანათა დიდი ნაწილი დაზიანებულია, ფორმაგაურკვეველი. ასეთი ფორმის დანები დიდი რაოდენობით გვხვდება საქართველოს ყველა კუთხეში და მის ფარგლებს გარეთაც. ამ დანათა რომელიმე გარკვეული ვარიანტი არც ქრონოლოგიურად არ არის შეზღუდული. ამის საილუსტრაციოდ ჩვენ შეგვიძლია დავასახელოთ რამდენიმე მაგალითი.

ბეშთაშენის №169—64/47 დანის მსგავსია ასურეთის №30 ქეაყუთში²⁵¹, სამთავროს №227 ქვევრსამარხში²⁵², სტალინირში ბაზა „კვაისამშენში“ ძვ. წ. III—II სს. მონეტრიან სამარხში²⁵³ აღმოჩენილი დანები.

ბეშთაშენის №169—64/146 დანის მსგავსად გაფართოებული

²⁵⁰ კ. კ ე ი ე ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. I₁₉, VI₈, XIII₈, XIV₈, XV₄, XVI₈, XVIII₁, XXI₈, XXIII₈, XXV, XXIX₁₅, XXX₇, XXXVII₃. აგრეთვე წოფის მასალებიდან მუზ. არქ. განყ.-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 1—63/160, 222; ო. ტ ე ე ე ლ ა-შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 51, 54, 57, 64, 68; ნ. თ ე შ ი შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 129—131; ა. ბ ო ხ ო ჩ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 36—37, ტაბ. V₂₈.

²⁵¹ კ. კ ე ი ე ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XXV.

²⁵² იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. 12—54/11815.

²⁵³ იხ. ამავე განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 33—61/16.

ვალა და ოდნავ მოხრილი პირი აქვს დაფნარის ელინისტური ხანის ერთ-ერთ დანასაც²⁵⁴.

ბეშთაშენის № 169—64/24 დანის მსგავსია თბილისში (ავლა-ბარში) ბოჭორმის ქუჩაზე მშენებლობის დროს სკვითური ტიპის ისრისპირებთან ერთად შემთხვევით აღმოჩენილი დანა²⁵⁵, აგრეთვე შემთხვევითვე აღმოჩენილი დანა იგდირიდან (მალაკლუსთან)²⁵⁶, სამთავროს № 27, 30, 293 ორმოსამარხებიდან²⁵⁷, ყოლოთოსა²⁵⁸ და ურბნისის XXV უბანზე²⁵⁹ გამოვლენილი დანები.

ბეშთაშენის № 169—64/182 დანის მსგავსად მორკალული ზურგი და სამკუთხა სატარე ახასიათებს ისტი-სუს სკვითური ხანის სამარხში²⁶⁰ ნოვოროსიისკსა თუ გელენჯიკში შემთხვევით მოპოვებულ მასალებს შორის²⁶¹, კამარახევში²⁶², ყოლოთოში²⁶³, ძეგრულ-პესში²⁶⁴ გამოვლენილ სხვადასხვა პერიოდის დანებს.

კიკეთის დანის მსგავსი ოთხკუთხა, ბრტყელი სატარე და მორკალული ზურგი აქვთ აბელიას № 21 ქვაყუთსა²⁶⁵ და ითხვისში²⁶⁶ შემთხვევით აღმოჩენილ ერთ დანასაც.

ამ საოჯახო-სამეურნეო დანიშნულების იარაღის ასეთი ფართოდ გავრცელების გამო, ე. ი. კრუპნოვი სამარჯულიანად შენიშნავს, რომ „როგორც ყველაზე გავრცელებულ საყოფაცხოვრებო და საბრძოლო იარაღს, რკინის პატარა დანას ყველგან შეეძლო აღმოცენებულიყო, სადაც მასზე მოთხოვნილება იქნებოდა“²⁶⁷.

²⁵⁴ იხ. ამვე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 5—979/445.

²⁵⁵ იხ. ამვე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 5—61/14.

²⁵⁶ იხ. ამვე ფონდში, ინვ. № 30—14/61.

²⁵⁷ იხ. ამვე განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/1208, 2600, 7618.

²⁵⁸ იხ. ამვე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 4—58/49, 67, 288.

²⁵⁹ იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განყ-ის „ურბნისის ფონდი“, ინვ. № 1—62/4091.

²⁶⁰ О. А. Артамонова-Полтавцева, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 48, სურ.

194, 7.

²⁶¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 24—09/2.

²⁶² რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, *დასახ. ნაშრ.*, ტაბ. XIV₄.

²⁶³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 4—58/14.

²⁶⁴ იხ. ამვე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 13—61/37.

²⁶⁵ ე. ე ვ ი თ ი ნ ა ძ ე, *დასახ. ნაშრ.*, ტაბ. VI₈.

²⁶⁶ ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, *ითხვისის სამარხი*, გვ. 34, ტაბ. 1₂.

²⁶⁷ Е. И. Крупнов, *Древняя история Северного Кавказа*, М., 1960, с. 286.

III. ც უ ლ ი. საბრძოლო-სამეურნეო დანიშნულების ეს იარაღი ჩვენს მიერ შესწავლილი ადრეანტიკური ხანის კომპლექსებიდან აღმოჩნდა მხოლოდ ბეშთაშენის სამაროვნის (№49 ქვაყუთში — 1 ცალი (ინვ. №169—64/160) და მანგლისის სამაროვნის №3 აკლდამაში — 1 ცალი (ინვ. №24—24/3).

ბეშთაშენისა და მანგლისის ცულები რკინისაა. აქვთ ოვალური, ასიმეტრიული პირი. მცირედ გამოყვანილი ოთხწახნაგა წელი. ჩაქუჩისებური ოთხწახნაგა ყუა და ოვალური სატარე ხვრელი. სიგრძე—14,7 სმ (ტაბ. VII_{17,23}).

მკვლევარნი ასეთი სახის რკინის ცულების ფორმის საფუძველს კოლხური ტიპის ბრინჯაოს ცულებში ხედავენ, განსაკუთრებით ო. ჭაფარიძის მიერ კლასიფიცირებული კოლხური ცულების II ტიპში²⁶⁸.

საქართველოს ტერიტორიაზე ადრეანტიკური ხანის სამარხებში რკინის ცულები სხვა სახის იარაღთან შედარებით ნაკლები რაოდენობითაა გამოვლენილი. ამ სახის იარაღის მცირე რაოდენობით აღმოჩენა თვით ჩრდილო შავიზღვისპირეთის სკვითური ყორღანებისთვისაც კი ყოფილა დამახასიათებელი, რასაც ა. მელუკოვა სკვითებისათვის ცულების, როგორც საბრძოლო იარაღის, მეორეხარისხოვანი მნიშვნელობით ხსნის²⁶⁹.

ქვემო ქართლის ადრეანტიკური ხანის სამაროვნებიდან ბეშთაშენის მსგავსი ფორმის რკინის თითო ცული აღმოჩენილია მხოლოდ შორის²⁷⁰, ასურეთის²⁷¹, გომარეთის²⁷² სამაროვნებზე და სანთაში შემთხვევით ნ. ასლანოვის სახლთან გათხრილ №2 ქვაყუთში²⁷³. აქ ჩამოთვლილ ყველა ცულს, გარდა შორის ცულისა, ბეშთაშენის ცულზე უფრო მოკლე ყუა აქვს. ზომითაც ოდნავ მასზე უფრო პატარები არიან. ბეშთაშენის ცულს ფორმით ძალიან გავს

²⁶⁸ ალ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე., სოხუმის მთის არქეოლოგიური გათხრები, სოხუმი, 1954, გვ. 35, 51; აგრეთვე, М. М. Т р а п ш, Древний Сухуми, გვ. 184; ო. ჭ ა ფ ა რ ი ძ ე., კოლხური ცული, სსმ, XVI—B, თბ., 1950, გვ. 60 და შემდ.

²⁶⁹ А. И. М е л и о к о в а, დასახ. ნაშრ., გვ. 66.

²⁷⁰ ო. ტ ყ ე ზ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 48, ტაბ. V₁₄₀.

²⁷¹ კ. კ ე ი ძ ი ნ ა ძ ე., დასახ. ნაშრ., ტაბ. XXIII_გ.

²⁷² იხ. წინამდებარე ნაშრომში ტაბ. XVI_გ.

²⁷³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „თრიალეთის ფონდი“, ინვ. № 178—65/44.

რეელის სამაროვნის (ბორჯომის ხეობა) რკინის ცული (ძვ. წ. VI—IV სს.)²⁷⁴.

შიდა ქართლში ასეთი ცულები აღმოჩენილია ოჟორაში (ზემოლისას სამაროვანი)²⁷⁵, თლის სამაროვანზე²⁷⁶, ურბნისში მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, შემთხვევით²⁷⁷. სამთავროს სამაროვნის № 212 ორმოსამარხში (ძვ. წ. VII—VI სს.)²⁷⁸ აღმოჩენილ ასეთივე ტიპის რკინის ცულს ოთხკუთხა, მაგრამ წაგრძელებული ყუა აქვს, რითაც განსხვავდება ბეშთაშენის ცულისაგან. რკინის ცულები გამოვლენილია აგრეთვე სამთავროს სამაროვნის ამავე პერიოდის სხვა ორმოსამარხებშიც²⁷⁹ რომელთაც ესგავსი ფორმის პირი აქვთ, მაგრამ წაგრძელებული პროპორციებისა და დაბრტყელებული ყუის გამო ძალზე შორდებიან ბეშთაშენის ცულს.

ყველაზე მეტი შემთხვევა ანალოგიური რკინის ცულების აღმოჩენისა დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა პერიოდის მასალებს შორისაა. კერძოდ, გუადიხუს, „წითელი შუქურას“, ყულანურხვას ძვ. წ. VIII—VI სს. სამაროვნებზე²⁸⁰, სოხუმის მთის №10, 12 სამარხებში²⁸¹. ითხვისის სამარხში გამოვლენილ მსგავსი ფორმის ცულს ახასიათებს ნაკლებად გამოყვანილი წელი და მცირედ გაფართოებული პირი²⁸².

ძვ. წ. VII და მომდევნო საუკუნეებს ეკუთვნის ბრილის სხვადასხვანაირი ფორმის რკინის ცულები, რომელთაგან ზოგი ბეშთაშენის ცულის მსგავსია²⁸³. ტიპიური ცულები ზოგჯერ ოდნავ მომ-

²⁷⁴ ო. ლამბაშიძე, რეელის სამაროვანი, „ძეგლის მეგობარი“, 39, თბ., 1975, გვ. 62, ტაბ. II.

²⁷⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 7—59/131.

²⁷⁶ М. М. Трапун, დასახ. ნაშრ., გვ. 58—59.

²⁷⁷ საქართველოს სახ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქეოლოგიის განყოფილების „ურბნისის ფონდი“, ინვ. № 1—57/1558.

²⁷⁸ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/5314.

²⁷⁹ რ. აბრამიშვილი, სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი გვიანი ბრინჯაოს ხანის და რკინის ფართო ათვისების ხანის ძეგლების დათარიღებისათვის, სსშშ, ტ. XIX—A და XXI—B, 1957, ტაბ. I₄-გ.

²⁸⁰ М. М. Трапун, დასახ. ნაშრ., გვ. 56, 184, ტაბ. II, 6-9-11, XIX₁₀₋₁₁.

²⁸¹ ალ. კალანდაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 35, 51.

²⁸² ი. გაგოშიძე, ითხვისის სამარხი, გვ. 34, ტაბ. I₃.

²⁸³ გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1952, გვ. 99, ტაბ. XLV.

ცრო ზომის, ან უფრო მეტად გაფართოებული პირით, აღმოჩენილია დაბლაგომში²⁸⁴, ძვერულქესში (ელინისტური ხანის მასალებს შორის)²⁸⁵, ქუთაისში²⁸⁶, კურზუში (მარტვილის რ-ნი)²⁸⁷. კურზუს ცული მსგავსია ფორმით, მაგრამ დიდი ზომისაა.

ა. მელუკოვამ ჩრდ. შავიზღვისპირეთის სკვითურ ყორღანებში აღმოჩენილი მსგავსი ცულები (ბეშთაშენის ცულზე უფრო ნაკლებად გამოყვანილი წელით და ოდნავ მოგრძო ყუით) მის მიერ შედგენილი კლასიფიკაციის I ჯგუფის II ტიპს მიაკუთვნა და დაათარილა ძვ. წ. VI ს. (4 ცალი)²⁸⁸.

ამრიგად, რკინის ამ ფორმის ცულები, რომლებიც გენეტიკურად დაკავშირებული ჩანან ბრინჯაოს კოლხური ცულების II ტიპთან, ადგილობრივი დასავლურ-ამიერკავკასიური წარმოშობისაა, რომლებიც ჩრდ. შავიზღვისპირეთის სკვითურ ყორღანებში უფრო გვიან ჩანან გავრცელებული, ვიდრე დასავლეთ ამიერკავკასიაში²⁸⁹. ამ საფუძველზე დაყრდნობით ფიქრობენ, რომ რკინის ასეთი ცულები სკვითებთან შესულია კავკასიიდან²⁹⁰.

IV. ის რ ის პ ი რ ე ბ ი. წინამდებარე ნაშრომში შესასწავლი ადრეანტიკური ხანის სამაროვნებიდან აღმოჩნდა მხოლოდ ბეშთაშენსა და კუმისში, 3 ცალი.

ა) ერთი ისრისპირი ძვლისაა, ბრტყელი, ქუსლამოღარული. ზომები: სიგრძე — 2,8 სმ, სიგანე — 0,8 სმ, სისქე — 0,4 სმ (ინვ. №169—64/53, ტაბ. VII₂₀).

ბ) ორი კი „სკვითური ტიპის“ ბრინჯაოს ისრისპირია. ორივე სამფრთიანია. ბეშთაშენის №22 ქვაყუთში აღმოჩენილ ისრისპირს აქვს მოკლე, მრგვალი მასრა. აკლია წვერი. ზომები: სიგრძე — 2 სმ, სიგანე — 1 სმ, მასრის დმ — 0,6 სმ (ინვ. №169—64/52, ტაბ. VII₁₉).

კუმისის ისრისპირის მასრა დეზიანია. ფრთებს შორის არე

²⁸⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. ბ. 49.

²⁸⁵ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. II, с. 199. სურ. 53. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. 13—61/7.

²⁸⁶ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 12—02/2553.

²⁸⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 4—49/2.

²⁸⁸ А. И. М е л ю к о в а, დასახ. ნაშრ., გვ. 66, სურ. 21₁₇.

²⁸⁹ М. М. Т р а п ш, დასახ. ნაშრ., გვ. 60.

²⁹⁰ იქვე, გვ. 60; აგრეთვე, Е. И. К р у п н о в, დასახ. ნაშრ., გვ. 279.

ცალი მხრიდან შემკულია რელიეფური წვრილი ხაზებით შექმნილი ტეხილხაზოვანი ორნამენტით. ზომები: სიგრძე — 2,9 სმ, მასრის დმ — 0,6 სმ, უდ. სიგანე (პირის) — 0,7 სმ (ინვ. №47—67/17, ტაბ. VII₁₈).

სხვადასხვა სახის ბრინჯაოს „სკვითური ტიპის“ ისრისპირების გავრცელების ფარგლები მეტად დიდია. ისინი დიდი რაოდენობით ყოფილა აღმოჩენილი წინა აზიის²⁹¹, შუა აზიის²⁹², აღმოსავლეთ ევროპის²⁹³, ეგვიპტის²⁹⁴ ტერიტორიებზე, რაც დაკავშირებული ყოფილა ძვ. წ. VIII—VI სს. მომთაბარე სკვითური ტომების მოძრაობასა და ბრძოლებთან.

„სკვითური ტიპის“ ბრინჯაოს ისრისპირების საქართველოს ტერიტორიაზე გამოჩენას უკავშირებენ ძვ. წ. VII ს-დან სკვითების შემოსვლას ა/კავკასიის ტერიტორიაზე²⁹⁵, რაც შედეგად მოჰყვა ამ ტომების დიდ მოძრაობასა და ლაშქრობებს კავკასიის გზით კასპიის ზღვის გაყოლებით²⁹⁶ — ურარტუს, მის სამხრეთით მდებარე ქვეყნებსა და ზოგადად წინა აზიაში. ეს მომთაბარე ტომები ზოგჯერ მოკავშირის როლშიც გამოსულან რომელიმე სახელმწიფოს წინააღმდეგ ბრძოლის დროს. კერძოდ, ძველი აღმოსავლეთის ძლიერი სახელმწიფოების — ურარტუსა და ასურეთის განადგურების მიზნით ისინი შეკავშირებულან მიდიელებთან და გამანადგურებელი დარტყმაც მიუყენებიათ მათთვის²⁹⁷. ურარტუს ციხე-ქალაქების ნანგრევებსა და მიწაყარილებში (კარმირ-ბლური, თეიშებაინი, ტობრაბ-ყალა, ჰაიკაბერდი და სხვ.)²⁹⁸. „სკვითური ტიპის“ ბრინჯაოს

²⁹¹ Б. Б. Пиотровский, История и культура Урарту, Ереван, 1944, с. 301 და შემდ.

²⁹² К. Ф. Смирнов, Вооружение савроматов, М., 1961.

²⁹³ А. Спичин, Курганы скифов пахареф, Изв. Арх. Ком., вып. 65, СПб., 1918, с. 99—100; აგრეთვე, Paul Ra u, Die Gräber der frühen Eisenzeit in unteren Volgagebiet, Pokrowsk, 1929, გვ. 14—20.

²⁹⁴ Б. Б. Пиотровский, დასახ. ნაშრ., გვ. 303.

²⁹⁵ კ. ფ ი ც ხ ე ლ ა უ რ ი, აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები (ძვ. წ. XV—VII სს.), თბ., 1973, გვ. 46—47.

²⁹⁶ იქვე, გვ. 46.

²⁹⁷ Б. Б. Пиотровский, დასახ. ნაშრ., გვ. 301 და შემდ.

²⁹⁸ იქვე, გვ. 305; მისივე, Кармир-Блур, I, გვ. 86 და შემდ. სურ. 55; Кармир-Блур, II, გვ. 28, სურ. 11.

სხვადასხვანაირი ისრისპირის დიდი რაოდენობით აღმოჩენაც ამ ბრძოლების ანარეკლია. ის ფენები, სადაც ასეთი ისრისპირები გავოვლენილა, დათარიღებულია ძვ. წ. VII ს. ბოლოსა და VI ს. დასაწყისით²⁹⁹.

ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე, გარდა ბეშთაშენისა და კუმისის სამაროვნებისა, „სკვითური ტიპის“ ბრინჯაოს ისრისპირები აღმოჩენილია: განთიადში — 1 ც (ძვ. წ. VII—VI სს.)³⁰⁰, წოფში — 5 ც. (ძვ. წ. VI—V სს.)³⁰¹, ასურეთში — 1 ც. (ძვ. წ. VI—IV სს.)³⁰², გომარეთის ადრეელინისტური ხანის სამაროვანზე გათხრილ № 1 თხრილში 60 სმ სიღრმეზე 1 ც³⁰³, ალგეთის მდიდრული სამარხის მასალებს შორის (ძვ. წ. IV ს.)³⁰⁴.

ბეშთაშენის ისრისპირის მსგავსი ინახება მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ აღმოჩენილი ე. ლაღიანის მიერ გოგჩის ტბასთან წარმოებულ გათხრების დროს³⁰⁵.

ქვემო ქართლში აღმოჩენილი და აქვე ჩამოთვლილი ისრისპირებიდან კუმისის ისრისპირს ძალიან გავს ალგეთის ისრისპირი. ბეშთაშენისას კი პირის ფორმით უახლოვდებიან გომარეთის, განთიადის, ასურეთის ისრისპირები, თუმცა ამ უკანასკნელთ უფრო მოგრძო მასრა აქვთ.

ბეშთაშენისა და კუმისის ისრისპირების მსგავსი გამოვლინდა შიდა ქართლშიც. ბეშთაშენის ისრისპირის მსგავსია — სამთავროს № 106 ორმოსამარხში (ძვ. წ. VII—VI სს.)³⁰⁶ და ქლივანაში³⁰⁷ აღ-

²⁹⁹ Б. Б. Пнотровский, История и культура Урарту, с. 188, 305.

³⁰⁰ გ. ავალიშვილი, ო. სანებლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 237, ტაბ. II.

³⁰¹ რ. აბრამიშვილი, წოფის სამაროვანი, გვ. 6, იხ. მუზეუმის არქ. განყ. ს. „მირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 1—63/224, 162—165.

³⁰² კ. კეიჯინაძე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XXIII₇.

³⁰³ იხ. წინამდებარე ნაშრომი, ტაბ. XVI₁.

³⁰⁴ ც. დავლიანიძე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქვემო ქართლიდან (ხელოსნური ნაწარმის მიხედვით), სსმ, ტ. XXXII—B, თბ., 1976, ტაბ. XIII₁.

³⁰⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ. ს. „ძირითადი ფონდი“, ინვ. 64—05/XIV ა—9.

³⁰⁶ იხ. ამავე განყ. „სამთავროს ფონდი“ ინვ. № 12—54/2245.

³⁰⁷ Б. В. Тетов, Очерки древней истории и археологии Юго-Осетии, ж. 217, სურ. 77₄.

მოჩენილი ისრისპირები. კუმისის კი — დევანში (ძვ. წ. VII—VI სს.)³⁰⁸, სამთავროს №27 ორმოსამარხში (ძვ. წ. VII—VI სს.)³⁰⁹, შემთხვევით აღმოჩენილი ისრისპირები ქ. თბილისში ბოკორმის ქუჩაზე (ავლაბარი)³¹⁰, ზემო ავჭალაში³¹¹, ვარკეთილში³¹², კორნისში³¹³. ბრინჯაოს სხვადასხვანაირი ისრისპირები გამოვლენილია ხოვლე III და ხოვლე II ფენებშიც³¹⁴.

კახეთში ე. წ. „სკვითური ტიპის“ ბრინჯაოს ისრისპირები ყველაზე მეტი რაოდენობით სოფ. მელაანში ზ. ბიძინაშვილის საკარმიდამო მამულში და ჩალაუბანთან ნამოსახლარ ბორცვ „მოჭრილ გორაზე“ აღმოჩენილა. ამათ შორისაა სამფრთიანი ისრისპირები, როგორც მოკლემასრიანი, უღებო, ასევე დეზიანიც³¹⁵.

ბეშთაშენის ისრისპირის მსგავსია დარჩიეთში (გურჯაანის რ-ნი) შემთხვევით გამოვლენილი ისრისპირი³¹⁶. კუმისისა კი გავს თრანის (თიანეთის რ-ნი) ისრისპირი³¹⁷. დიდი ლილოს სამაროვანზე აღმოჩენილი სხვადასხვანაირი ფორმის, ზომისა და მასალის (ბრინჯაო, ძვალი) 23 ცალი ისრისპირიდან კუმისის ისრისპირის მსგავსად ფრთებს შორის არე შემკული აქვს გეომეტრიული ორნამენტით ბრინჯაოს ორ ისრისპირს, რომლებიც სამწახნაგაა, მასრაზე დეზიანი³¹⁸.

³⁰⁸ ს. მაკალათია, დვანის ნეკროპოლის არქეოლოგიური გათხრები, თბ., 1948, გვ. 22—23.

³⁰⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „სამთავროს ფონდი“ ინვ. № 12—54/1186—1187, 1203.

³¹⁰ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 25—61/10.

³¹¹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 34—24/259.

³¹² იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 30—970/1.

³¹³ Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тб., 1949, с. 28, рис. 7.

³¹⁴ დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 55, 77—78, ტაბ. LXII.

³¹⁵ კ. ფიჭელაური, ორალაზნის აუზის ტერიტორიაზე მოსახლე ტომთა უძველესი კულტურა, თბ., 1965, გვ. 103 და შემდ.; მისივე, აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები (ძვ. წ. XV—VII სს.), გვ. 46.

³¹⁶ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“ ინვ. № 19—62/2.

³¹⁷ იხ. თიანეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში სოფ. თრანის სამარხეული კომპლექსი.

³¹⁸ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. 180—970/1.

დასავლეთ საქართველოდან — სამწახნავა მრგვალმასრიანი ისრისპირი აღმოჩენილა ქორეთში³¹⁹.

აფხაზეთში — ყულანურხვას სამაროვანზე გამოვლენილ ისრისპირებს შორისაც არის ბეშთაშენისა და კუმისის მსგავსი ისრისპირები (ძვ. წ. VII—VI ს. I ნახ.)³²⁰.

მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ დაცულია რამდენიმე (4 ცალი) ჩვენთვის საინტერესო ფორმის „სკვითური“ ისრისპირი, რომელთა აღმოჩენის ადგილიც უცნობია³²¹.

ბეშთაშენისა და კუმისის მსგავსი ისრისპირები გვხვდება ჩრდ. კავკასიის ტერიტორიაზე სხვადასხვა ადგილას აღმოჩენილ მრავალრიცხოვან ისრისპირებს შორისაც³²².

ყველა სახის „სკვითური ტიპის“ ისრისპირი მკვლევართა მიერ არაერთხელ იქნა შესწავლილი, კლასიფიცირებული, დათარიღებული. ამ ნაშრომების საფუძველზე ბეშთაშენისა და კუმისის მსგავსი „სკვითური ტიპის“ ბრინჯაოს სამფრთიანი დეზიანი ან მოკლემასრიანი, უდებო ისრისპირები დათარიღებულია ძვ. წ. VII ს. მეორე ნახევრით (ან ბოლოთი) და ძვ. წ. VI ს. პირველი ნახევრით³²³. ზოვლეგორის ძვ. წ. V—IV სს-ით დათარიღებულ ისრისპირებთან დაკავშირებით აღნიშნულია, რომ „ზოვლეგორის II ჰორიზონტში (ძვ. წ. V ს.) გამოვლენილი „სამფრთიანი ოვალური ისრისპირები აშ-

³¹⁹ დ. ქო რ ი ძ ე, მატერიალური კულტურის უძველესი ძეგლები (საჩხერის რ-ნი), თბ., 1961, გვ. 115, ტაბ. XVII.

³²⁰ М. М. Т р а п ш, Памятники эпохи бронзы и раннего железа в Абхазии, Сухуми, 1970, გვ. 134, ტაბ. V₂₂.

³²¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, შემდეგი საინვენტარო ნომრები: № 89—16/1 მინაწერით: „გაღმოცემულია საჩუქრად კავკასიის მუზეუმისადმი რუსეთის იმპერიის კონსულის ე. ნიკიტინის მიერ“. № 13—24/4 მინაწერით: „როტოვის კოლექციიდან“. სხვა ცნობა არ არის. № 1—63/123 (2 ც.), მინაწერი: „გაღმოცემულია მეტეხის ხელოვნების მუზეუმის მცირე ხელოვნების განყოფილებიდან.“

³²² Е. И. К р у п н о в, დასახ. ნაშრ., სურ. 12. გვ. 142—144.

³²³ Р а u l R a u, დასახ. ნაშრ., ტაბ. I—II; Б. Б. П и о т р о в с к и й, История и культура Урарту, გვ. 301 და შემდ.; А. И. М е л ю к о в а, დასახ. ნაშრ., გვ. 18—19, ტაბ. V₁; გ. ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, სამთავროს სამაროვანზე..., გვ. 129—130; ე. ფ ი ც ხ ე ლ ა უ რ ი, ორ-ალაზნის აუზის..., გვ. 106; მ. ფ ი რ - ც ხ ა ლ ა ე ა, არქეული ხანის (ძვ. წ. VII—VI ს.) სკვითური კულტურის ძეგლები საქართველოში (საკანდიდატო დისერტაცია), ხელნაბეჭდი, თბ., 1975, გვ. 97.

კარად გადაგვარებული სახეობაა და ძვ. წ. V ს-ზე ძველი არ უნდა იყოს თუ უფრო გვიანდელი არა³²⁴ და აგრეთვე, რომ „ძვ. წ. V—IV სს. მიჯნის დროისა უნდა იყოს პატარა სამფრთიანი ისრისპირი მასრაზე ღეზით (ხ. 1427)³²⁵“. სხვა ავტორის მიერ გამოკვლეულია ისიც, რომ „სკვითური ტიპის“ ნივთები საქართველოში ძვ. წ. VII საუკუნიდანვე ვრცელდება ე. წ. „სკვითური კულტურის“ ჩამოყალიბების თანადროულად³²⁶.

ამრიგად, „სკვითური ტიპის“ ბრინჯაოს ისრისპირების გავრცელების ძირითადი რაიონი აღმოსავლეთ საქართველო და აფხაზეთი ჩანს. ამავე დროს, დღევანდელი მონაცემების მიხედვით, ამ რაიონებშიც გამოირჩევა ისეთი ადგილები, სადაც ამ ისრისპირების მეტი თავმოყრაა დამოწმებული (შულავერი³²⁷, სამთავრო, ხოვლე, დვანი, მელაანი, დიდი ლილო, ყულანურხვა). დასავლეთ საქართველოში კი, ჭერჭერობით, მათი აღმოჩენის მხოლოდ თითო-ოროლა ადგილია ცნობილი.

ს ა მ კ ა უ ლ ე ბ ი ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, ახალსოფლისა და კუმისის სამაროვნებზე აღმოჩნდა დიდი რაოდენობით. გვხვდება ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები, „სხივებიანი“ საყურეები, ვერცხლისა და ბრინჯაოს საყურე-რგოლები ან ბეჭდები. ბრინჯაოსა და რკინის სამაჯურები, საკინძები, ბრინჯაოს ილარი, ძეწკვები, ვარდულები, სხვადასხვანაირი ფორმისა და მასალის მძივები.

I. ს ა მ ა ჯ უ რ ე ბ ი ლითონის სამკაულებს შორის გამოვლინდა ყველაზე მეტი რაოდენობით. ბეშთაშენის სამაროვანზე აღმოჩნდა ბრინჯაოს 50 და რკინის 9 სამაჯური. მანგლისში — ბრინჯაოს 3 სამაჯური, ახალსოფელში — ბრინჯაოს 2 სამაჯური. კიკეთში — ბრინჯაოს 3 და რკინის 3 სამაჯური, მაგრამ რკინის ეს სამაჯურები ბურთულებიანია და როგორც ჩანს, ბეშთაშენის რკინის სამაჯურებისაგან განსხვავებული ასაკის.

სამაჯურები სამარხებში ჩატანებულია სხვადასხვა რაოდენობით. უმეტეს ნაწილში აღმოჩენილია თითო ან ორი სამაჯური. მაგ-

³²⁴ დ. მ უ ს ხ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 30.

³²⁵ იქვე, გვ. 31.

³²⁶ მ. ფ ი რ ც ხ ა ლ ა ე ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 138.

³²⁷ გ. ა ე ა ლ ი შ ვ ი ლ ი, ქვემო ქართლი ძვ. წ. I ათასწლეულის I ნახევარში, ტაბ. XV გ—ჟ; მ. ფ ი რ ც ხ ა ლ ა ე ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 28.

რამ გვხვდება 3,4 და ერთ შემთხვევაში 6-სამაჯურიანი სამარხები³²⁸. მხოლოდ ბეშთაშენის №№17, 27, 36, 44, 59 სამარხებშია აღმოჩენილი ერთად ბრინჯაოსა და რკინისაგან ნაკეთები ეს სამკაული.

როგორც ვხედავთ, ბეშთაშენის სამაჯურები ძირითადად ბრინჯაოსა; რკინისა კი იქ მცირე რაოდენობით გამოვლინდა.

ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე ძვ. წ. VII—IV სს. დათარიღებულ ძეგლებზე ბრინჯაოსა და რკინისაგან ნაკეთები სამაჯურების შეფარდებასთან დაკავშირებით ასეთი სურათი გამოჩნდა: მხოლოდ ბრინჯაოსაგან ნაკეთები სამაჯურები აღმოჩნდა განთიადში (34 ცალი)³²⁹, დმანისში (11 ც.)³³⁰, შორის საპაროვანზე (11 ც.)³³¹ წითელი ხიდის მდამოებში (2 ც.)³³², ალექსეევკაში (2 ც.)³³³, გუდარების ხეობის არქეოლოგიურ მასალებს შორის (2 ც.)³³⁴, წოფის ქვაყუთებში (ძვ. წ. VIII—VI სს.)³³⁵ — 5 ცალი.

ბრინჯაოს სამაჯურებთან ერთად რკინის თითო სამაჯური აღმოჩნდა შავსაყდარში (2 ც. ბრინჯაოსი, 1 ც. რკინის)³³⁶. რკინის ერთი სამაჯურის ნატეხი აღმოჩნდა წოფის ქვაყრილიან ორმოსამარხში (ძვ. წ. VI—V სს.)³³⁷. არდასუბანში გამოვლინდა ბრინჯაოს 3 და რკინის ერთი სამაჯური, მაგრამ ამ უკანასკნელის ღერო დაფარულია ბუთოთულისებური შემსხვილებებით³³⁸.

³²⁸ ბეშთაშენიდან სამსამაჯურიანია ქვაყუთი №59. ოთხსამაჯურიანია №№13, 52 სამარხები, 6-სამაჯურიანია ქვაყუთი № 26. კიკეთის № 2 ქვაყუთშიც (წნული ლობის ქვეშ) გამოვლინდა ბრინჯაოს სამი სამაჯური, № 4 ქვაყუთში რკინის 3 სამაჯური.

³²⁹ გ. ავალთვილი, ო. სანებლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 239.

³³⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 21—44/9, 35, 51—52, 54—55, 57—58, 60—62.

³³¹ ო. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., 7—58, 8—58, 9—58, 102—58, 103—58, 124—58, 148—58, 274—58, 599—58, 599ა—58, 600—58.

³³² იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. 68—971/3.

³³³ კ. კეიქიძე, დასახ. ნაშრ., დანართი. გვ. 48 და შემდ.

³³⁴ იქვე, გვ. 64 და შემდ.

³³⁵ რ. აბრამიშვილი, წოფის სამაროვანი, გვ. 5. აგრეთვე, მუზეუმის არქ. განყ. „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 1—63/42—45, 26.

³³⁶ კ. კეიქიძე, დასახ. ნაშრ., დანართი, გვ. 56 და შემდ.

³³⁷ რ. აბრამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 6. აგრეთვე მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 1—63/158.

³³⁸ ნ. თუშეთილი, დასახ. ნაშრ., გვ. № 129—130.

აბელიაში რკინის სამაჯურების რაოდენობა ოდნავ მეტია ბრინჯაოს სამაჯურებზე (4 ბრინჯაოსი და 5 რკინის),³³⁹. აბელიას სამაჯურებს შორის ჩნდება ახალი ფორმის — ზურგშეზნექილი ბრინჯაოსა და რკინის სამაჯურები. ამავე დროს, რკინის სამაჯურებიდან ზოგს ღერო შემკული აქვს ბურთულისებური შემსხვილებებით. ზურგშეზნექილი და ბურთულისებური ღერო აქვს ასურეთის ზოგ სამაჯურსაც. ასურეთის სამაროვანზე გაბატონებული მდგომარეობა უკავიათ რკინისაგან ნაკეთებ სამაჯურებს (18 რკინისა და 2 ბრინჯაოსი)³⁴⁰.

ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთისა და ახალსოფლის სამაჯურებს აქვთ მრგვალი ან ოვალური ფორმა. ყველა თავებგახსნილია. ახასიათებთ სხვადასხვა სიგანის (0,7 სმ-დან 0,2 სმ-მდე) მეტწილად ოვალურ ან სეგმენტისებურგანივკვეთიანი ღერო. ხშირია მრგვალგანივკვეთიანი ღეროს მქონე სამაჯურებიც. ბრტყელღეროიანი სამაჯური სულ 5—6 ცალი გვხვდება.

ბრინჯაოს სამაჯურები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ძირითადად თავების ფორმით, თავებისა და ღეროს გაფორმებით, ღეროს სისქით. ამ განმასხვავებელი ნიშნების მიხედვით ჩვენ ისინი შემდეგ ჯგუფებად დავყავით:

I ბრინჯაოს სამაჯურები, რომელთა თავები წარმოადგენენ რომელიღაც დიდყურა ცხოველის თავების სტილიზებულ გამოსახულებას წაგრძელებული დრუნჩით (3 ც.. ტაბ. VIII—ვ). ამათგან: ა) №169—64/74 სამაჯურს თავების ზედაპირი და რკალის ნაწილი შემკული აქვს ჭდეული წერტილისებური, განივი და დამრეცი ხაზებით. ბ) №169—64/78 სამაჯურს თავის ზედაპირზე აქვს მხოლოდ სამკუთხედისებური ნაჭდევები, რკალის გაგრძელებაზე კი 2—2 წყვილი შეერილი. გ) №169—64/84 სამაჯური კი რქოსანი ცხოველის თავის გამოსახულებას გავს. სამაჯურების ზომებია: დმ 6 — 6,8 სმ. ღეროს განივკვეთი 0,6×0,5 ან 0,5×0,4 სმ.

II ჯგუფში ერთიანდებიან სამაჯურები, რომელთა ბოლოები წარმოადგენს ქვეწარმავლის თავის სტილიზებულ გამოსახულებას

³³⁹ კ. კვიტინაძე, დასახ. ნმრ., დანართი, გვ. 2 და შემდ.

³⁴⁰ იქვე, გვ. 21 და შემდ.

(41 ც.). გამოსახულებათა გადმოცემის მიხედვით ამ ჯგუფში შემავალი სამაჯურები იყოფიან შემდეგ სახეებად:

1. როდესაც ქვეწარმავლის თავის სტილიზებული გამოსახულება მიღებულია სამაჯურის ბოლოთა გაგანიერებით და დაბრტყელებით. ასეთი სამაჯურების ნაწილი სადაა (11 ცალი)³⁴¹, ნაწილზე კი გამოსახულების გადმოცემას აძლიერებს თავის ზედაპირზე და ზოგჯერ ყელის არეშიც დაქდებული სხვადასხვა მიმართულების ხაზები (10 ც.)³⁴², ზაოი ზომები: დმ—5,4—7,45 სმ. ლეროს განიკვეთი 0,6 სმ $\times$ 0,3 სმ (ტაბ. VIII₄—22).

2. როდესაც ქვეწარმავლის თავის სტილიზებული გამოსახულება ოდნავ წამოწეულშებლიანია (11 ც.)³⁴³, ბოლოთა ზედაპირზე დატანილი სხვადასხვა მიმართულების ქდებული ხაზები და წერტილები ამ გამოსახულებათა გადმოცემასაც აძლიერებს. ამ სამაჯურებიდან ზოგის რკალი (ინვ. № 169—64/62, 199) შემკულია ერთმანეთის მონაცვლე დაკბილული და გლუვი მონაკვეთებით. ზომები: დმ—6,2—7,4 სმ. ლეროს დმ — 0,6 $\times$ 0,4 სმ (ტაბ. VIII₂₃—33).

3. როდესაც სამაჯური უფრო ვიწროღეროიანია და ბოლოებიც რკალის სიგანისაა, მაგრამ ქდებული, სხვადასხვა მიმართულების ხაზებით, გადმოცემულია ქვეწარმავლის სქემატური თავი (3 ც.)³⁴⁴. ამ სამაჯურთა რკალიც დაფარულია სიგრძივი და განივი ან განივი ხაზებით და გლუვი მონაკვეთებით. ზომები: დმ—5,4—5,8 სმ. ლეროს დმ — 0,2—0,3 სმ (ტაბ. IX₄—5).

4. როდესაც ქვეწარმავლის თავის სტილიზებული გამოსახულება მიღებულია ბოლოთა დაბრტყელებითა და გაგანიერებით, მაგრამ გამოსახულებას არა აქვს წაგრძელებული დრუნჩი (4 ც.)³⁴⁵. ამ გამოსახულებასაც ამკობს ქდებული ჯვრისებური ან სხვადასხვა მიმართულების ხაზები და წერტილები. ზომები: დმ—5,9—7,1 სმ, ლეროს დმ 0,3—1 სმ (ტაბ. IX₁—3).

III ჯგუფში შევიყვანეთ ბრინჯაოს მხოლოდ ერთი სამაჯურ-

³⁴¹ ინვ. № 40—58/43; № 169—64/22, 48, 88, 6, 87, 127, 239, 200—201; № 24—24/7.

³⁴² ინვ. № 169—64/40, 86, 100, 119, 179, 51, 85, 99, 236, № 40—58/24.

³⁴³ ინვ. № 169—64/2, 46, 62, 199, 3, 75, 216—217, 238, 244; № 24—24/6.

³⁴⁴ ინვ. № 169—64/17, 111—976/10, № 24—24/13.

³⁴⁵ ინვ. № 169—64/23, 95, 181, 237.

რი, რომლის მრგვალგანიკვეთიანი ღეროს ბოლოები შემკულია განივი ურთიერთპარალელური ჭდეული ხაზებით³⁴⁶. ზომები: დმ — 6,4 სმ, ღეროს დმ — 0,5 სმ (ტაბ. IX₆).

IV ჯგუფში ერთიანდებიან ბიოლოგაწვრილებული სამაჯურები (12 ც.)³⁴⁷, სადა ან ბოლოებზე თითო-ოროლა განივი ჭდეული ხაზებით ან წერტილებით შემკული. ამ სამაჯურთა მეტი ნაწილი ვიწროლეროიანია. ზომები: დმ — 5 — 7 სმ, ღეროს დმ — 0,2—0,6 სმ (ტაბ. IX_{7—16}).

V ჯგუფშიც მხოლოდ რკინის ერთი სამაჯური შედის, რომელიც ნაკლებადაა დაზიანებული და ჩანს, რომ დაბრტყელებული და გაგანიერებული ბოლოები წარმოადგენს ქვეწარმავლის თავის სტილიზებულ გამოსახულებას³⁴⁸. ბოლოების ფორმით ეს სამაჯური ზუსტად იმეორებს ჩვენ მიერ კლასიფიცირებული II ჯგუფის I სახეობის ბრინჯაოს სამაჯურების ბოლოთა ფორმებს. ზომები: დმ — 5,7 სმ, ღეროს დმ — 0,3×0,4 სმ (ტაბ. IX₁₇).

VI ჯგუფში შედიან რკინის სამაჯურები, რომელთა ღერო მთლიანად დაფარულია ბურთულისებური შემსხვილებებით (3 ც.)³⁴⁹. ზომები: დმ — 6,4—7,7 სმ, ღეროს დმ — 0,6 — 0,7 სმ (ტაბ. IX_{18—20}).

ამავე სამაროვნებზე გვხვდება აგრეთვე რკინისა და ბრინჯაოს სამაჯურის ნატეხები, რომლებიც ფორმაგაურკვეველია (ბრინჯაოსი 2 ცალი, რკინისა — 7 ცალი)³⁵⁰ (ტაბ. IX₂₁).

ზემოთ კლასიფიცირებული I ჯგუფის სამაჯურების ანალოგიები ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე გათხრილ მასალებს შორის არ გვხვდება. საქართველოს ტერიტორიის სხვა ძეგლებიდან ცნობილია მხოლოდ თითო-ოროლა სამაჯური, რომელიც შეიძლება მხოლოდ მათ ტიპიურ სამაჯურებად მივიჩნიოთ. კერძოდ, ექ. თაყაიშვილის მიერ 1896 წ. ვანში წარმოებული გათხრების შედეგად მოპოვებული ბრინჯაოს ერთი სამაჯურის ბოლოები ბეშთაშენის №169—64/

³⁴⁶ იხ. № 169—64/156.

³⁴⁷ იხ. № 169—64/89, 111, 126, 137, 157, 173, 175—176, 193; № 40—58/44; № 111—976/9.

³⁴⁸ № 169—64/203.

³⁴⁹ № 40—58/87—89.

³⁵⁰ № 169—64/96, 116, 120, 145, 167, 174, 180, 212, 214.

78 სამაჯურს გავს მხოლოდ წაგრძელებული ღრუნიტ³⁵¹. ყურები კი შედარებით პატარა აქვს. რქოსანი ცხოველის თავი ამკობს სვანეთში ლარილარის სამაროვანზე აღმოჩენილ ბრინჯაოს სამაჯურსაც, რომელიც აგრეთვე არ წარმოადგენს ზუსტ ანალოგიას ბეშთაშენის №169—64/84 სამაჯურისა, მაგრამ მაინც მისი ტიპისაა³⁵². საინტერესოა მალაქლუსთან გათხრილ №10 სამარხში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ჭურჭლის ყურიც, რომლის ბოლოც შემკულია ბეშთაშენის №169—64/74 სამაჯურზე გამოსახული მსგავსი ფორმის დიდყურა და გრძელღრუნიანი ცხოველის თავით³⁵³.

ანალოგიებით შედარებით მდიდარია ამ შრომაში კლასიფიცირებული სამაჯურების II ჯგუფი. ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე ძვ. წ. VII ს. და VI ს. პირველი ნახევრით დათარიღებული ძეგლებიდან, სადაც გველისთავეებით შემკულობოვებიანი ბრინჯაოსა და ვერცხლის სამაჯურები აღმოჩნდა, არის მარალინ-დერესის №2 (ბრინჯ. 1 ც.)³⁵⁴ და ჯანთიადის №№1,3 სამარხები (ბრინჯ. — 1 ც., ვერცხლის — 1 ც.)³⁵⁵. მაგრამ ეს სამაჯურები თავების ფორმით ან ორნამენტით განსხვავდებიან ბეშთაშენის ასეთივე ტიპის სამაჯურებისაგან, რასაც ხსნიან ამ ძეგლებს შორის არსებული ქრონოლოგიური სხვაობით³⁵⁶.

ბეშთაშენის, მანგლისისა და კიკეთის გველისთავეებით შემკულობოვებიან სამაჯურებს (II ჯგუფის I სახეობის) ძალიან გავს შორის სამაროვნის ბრინჯაოს სამაჯურები (10 ც.)³⁵⁷, წყნეთის (1 ც.)³⁵⁸, წითელი ხიდის (1 ც.)³⁵⁹, ალექსეევკას (2 ც.)³⁶⁰, აბელიას ზოგი

³⁵¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. 12—02/2509.

³⁵² შ. ჩართოლანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 307, ტაბ. III₉.

³⁵³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 30—14/120.

³⁵⁴ მ. შენაბდუ, დასახ. ნაშრ., გვ. 147, ტაბ. XX XVI₁₈.

³⁵⁵ გ. ავალიშვილი, ო. სანებლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 233, 239, ტაბ. I, III.

³⁵⁶ მ. შენაბდუ, დასახ. ნაშრ., გვ. 147.

³⁵⁷ ო. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 44—45, 51, 59, 68, ტაბ.

III₇₋₉, IV₁₀₂₋₁₀₃, VII₁₄₈, X₂₇₄, XI_{889, 899}, 600.

³⁵⁸ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 198—16/1.

³⁵⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. 68—971/3.

³⁶⁰ კ. კეიჯინაძე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XXVII 12—13.

სამაჯური (2 ც.)³⁶¹. ძალიან დიდი მსგავსებაა ბეშთაშენისა და გომარეთის ამ სახეობის ზოგ სამაჯურს შორისაც³⁶².

შიდა ქართლში გველისთავეებით შემკულობოლებიანი ბრინჯაოს სამაჯურები გამოვლინდა სამთავროს ძვ. წ. VII ს. მეორე ნახევართა და VI ს. პირველი ნახევრით დათარიღებულ ორმოსამარხებშიც (№№117, 206, 213, 235)³⁶³. მაგრამ სამთავროს ამ სამაჯურებს ბეშთაშენის II ჯგუფის I სახეობის სამაჯურებთან შედარებით ქვეწარმავლის თავების განსხვავებული მოხაზულობა და ორნამენტი აქვთ. ბეშთაშენის სამაჯურების მსგავსია ზემო გოსტიბეს (კასპის რ-ნი) სამაჯური³⁶⁴. უნდა აღინიშნოს, რომ ზემო გოსტიბეს ადრეანტიკური ხანის სამარხეული მასალები ძალიან გავს ბეშთაშენში გამოვლენილ ნივთებს (ბრინჯაოს პრიზმისებურთავეიან საკინძებს, ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლებს, ბრინჯაოს ვარდულს და ა. შ.).

მსგავსი სამაჯურები გვხვდება კახეთშიც: სოფ. დიდ ლილოში (4 ც.)³⁶⁵, სოფ. ლაფანყურასთან (თელავის რ-ნი) — 2 ც³⁶⁶ ბეშთაშენის სამაროვნის მსგავს მასალებთან ერთად (ვერცხლის დიდი ზომის სასაფეთქლე რგოლები, ბრინჯაოს საკინძი, მძივები სარდონისა და მინის და ა. შ.), ანალოგიური მოყვანილობა, მხოლოდ სადა ბოლო აქვს წინანდალის ერთ სამაჯურსაც³⁶⁷.

დასავლეთ საქართველოდან — ამავე ტიპისაა დაბლაგომში, ადგილ ნაციხვარზე კოლხურ მონეტებთან ერთად აღმოჩენილი ვერცხლის ორი სამაჯური³⁶⁸ და აგრეთვე ვანში 1896 წ. ექვთ. თაყაიშვილის მიერ ნაპოვნი ბრინჯაოს ერთი სამაჯური³⁶⁹.

³⁶¹ კ. კ ვ ი ნ ა ძ ე, ტაბ. 19, IV9.

³⁶² შედარეთ ბეშთაშენის, №№ 169—64/40, 86, 100, 119 სამაჯურები გომარეთის № 28—65/7—8, 43 სამაჯურებს. იხ. წინამდებარე ნაშრომი ტაბ. VIII₁—12, XVI₇—10.

³⁶³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/2383, 5203—5204, 5322—5323, 6241.

³⁶⁴ ტ. ჩ უ ბ ნ ი ნ შ ვ ი ლ ი, გოსტიბეს ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, სსმ, ტ. XVI—B, თბ., 1950, გვ. 31, ინვ. № 8—48/4.

³⁶⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 180—970/25—26, 41.

³⁶⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 109—973/2.

³⁶⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 11—25/26.

³⁶⁸ Б. А. Куфтин Материалы к археологии Колхиды, II, с. 44.

ტაბ. 148. იხ. არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 20—29/117—118.

³⁶⁹ იხ. ამავე ფონდში ინვ. № 12—02/2505.

მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ ინახება ასეთივე ფორმის უცნობი წარმოშობის ბრინჯაოს ერთი სამაჯური³⁷⁰.

II ჯგუფის II სახეობის სამაჯურების მსგავსია წითელ ხიდთან (1 ც.)³⁷¹, მალაქლუსთან (1 ც.)³⁷² აღმოჩენილი ბრინჯაოს სამაჯურები.

ტიპური სამაჯურები აღმოჩენილია კამარახევში³⁷³, რომელთაც „უახლოესი ნათესაური კავშირი აქვთ³⁷⁴“ ბეშთაშენის სამაჯურებთან. ამავე ტიპისაა ნიჩბისში (მცხეთის რ-ნი) შემთხვევით აღმოჩენილი სამაჯურები (6 ც.)³⁷⁵.

ასეთივე ტიპის სამაჯურები საკმაო რაოდენობით გამოვლენილა კახეთშიც: წინანდალში (3 ც.)³⁷⁶, იყალთოში (2 ც.)³⁷⁷, ლაფან-ყურასთან (2 ც.)³⁷⁸, ნინოწმინდაში (2 ც.)³⁷⁹.

ვანში ექ. თაყაიშვილის მიერ 1896 წ. აღმოჩენილი ერთი სამაჯურიც მათი მსგავსია³⁸⁰.

ასეთივე ფორმის თავებითაა შემკული არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ დაცული უცნობი წარმოშობის ბრინჯაოს ოთხი სამაჯურიც³⁸¹.

II ჯგუფის III სახეობაში შემავალი სამაჯურების შესახებ ხაზგასმით გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ბეშთაშენის (№169—64/17), მანგლისისა (№24—24/13) და ახალსოფლის (№111—976/10) ეს სამაჯურები ისე გვანან ერთმანეთს არა მხოლოდ თავების ფორმით, არამედ თავებზე და რკალის ნაწილზე დაქდეული ორნამენტის თითოეული ზოლითაც კი, რომ უნებურად ჩნდება წარმოდგენა მათი

370 იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 23—19/2.

371 ამავე ფონდში, ინვ. № 68—971/3.

372 ამავე ფონდში, ინვ. № 30—14/4.

373 რ. კამარახევილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 31, სურ. 9, ტაბ. XIV.

374 იქვე, გვ. 49.

375 იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 18—32/77, 153, 160—163.

376 იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 11—25/40—42.

377 იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 5—33/8—9.

378 იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 109—973/2.

379 იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 18—32/138, 154.

380 იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 10—02/2510.

381 იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 217—16/1, 18—32/158, 23—58/16—17.

ერთ სახელოსნოში და შეიძლება ერთი და იგივე ხელოსნის მიერ დამზადების შესაძლებლობის შესახებაც (ტაბ. IX₄—5). ზუსტად ასეთივე შთაბეჭდილება დაგვრჩა ოქორაში, ზემოლისას სამაროვნის მასალებს შორის გამოვლენილი სამაჯურის ერთ ნატეხზეც, რომელსაც საინვენტარო დავთარში მიწერილი აქვს, რომ „გადმოცემულია პჩელინას მიერ³⁸²“. მსგავსი ფორმის ჩანს ნულში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ორი სამაჯურიც³⁸³.

II ჯგუფის IV სახეობის სამაჯურები აღმოჩენილია მხოლოდ ბეშთაშენის სამაროვანზე. მათი ანალოგიები გამოვლენილა გოგჩის ტბასთან ე. ლალიანის მიერ წარმოებულ გათხრების დროს³⁸⁴, წინანდალში, შემთხვევით მოპოვებულ მასალებს შორის³⁸⁵. შემთხვევითი ხასიათისაა აგრეთვე მამუთლიში აღმოჩენილი ერთი სამაჯურიც, რომელიც ბატონ კუჩენბახს შემოუწირავს მუზეუმისათვის³⁸⁶. მსგავსი ტიპის სამაჯურები გვხვდება ჩრდ. კავკასიაშიც, კერძოდ, ნესტეროვოს სამაროვანზე³⁸⁷. ე. კრუპნოვი ასეთი ფორმის სამაჯურების შესახებ წერს, რომ ისინი „ტიპიურია კავკასიის კომპლექსებისათვის... და ცნობილია უკრაინის ტერიტორიიდანაცო³⁸⁸“.

გველისთავეებით შემკულბოლოებიანი სხვადასხვა ტიპის ბრინჯაოს სამაჯურები გავრცელებული ყოფილა სომხეთის ტერიტორიაზეც, ისინი გვხვდება ძვ. წ. VII—VI სს. დათარიღებულ ხრტანოცის სამაროვანზე³⁸⁹, კარმირ ბლურზე³⁹⁰, მაკარაშენის მასალებს შორის³⁹¹, უფრო მოგვიანო ხანის (ძვ. წ. VI ს-ის ბოლო — V ს.)

³⁸² იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 7—59.

³⁸³ Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная экспедиция..., გვ. 49, ტაბ. XXXVI—6.

³⁸⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 64—05/X—20.

³⁸⁵ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 11—25/34, 36—37.

³⁸⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 11—02/2548.

³⁸⁷ Е. И. Крупнов, Дасახ. ნაშრ., გვ. 280, სურ. 46₂.

³⁸⁸ იქვე, გვ. 291.

³⁸⁹ Каталог археологических предметов Дилижанского краеведческого музея, Ереван, 1969, с. 122, табл. XLIII₂.

³⁹⁰ Каталог археологических экспонатов музеев истории Еревана, 1964, с. 65, табл. XII₄—5.

³⁹¹ А. А. Мартиросян, Армения в эпоху бронзы..., с. 287—288, табл. XXX.

იჯევანის ქვაყუთებში³⁹², ჭარატის სამაროვანზე (ძვ. წ. VI—IV სს), სადაც გველისთავეების სქემატური გამოსახულებით ბოლოვდება ბრინჯაოს ზოგი ზურგშენეჩილი სამაჯურიც³⁹³ და სხვაგან. მაგრამ სომხეთის ამ სხვადასხვა პერიოდის სამაჯურებსა და ქვემო ქართლის ასეთივე ტიპის სამაჯურებს შორის აშკარა სხვაობა შეინიშნება როგორც თავების ფორმებში, ასევე მათ გაფორმებაშიც.

ამგვარად, ბეშთაშენის, მანგლისის, ახალსოფლის, კიკეთის სამაროვნებზე აღმოჩენილი გველისთავეებით შემკულობოლოებიანი სამაჯურების ყველაზე მსგავსი სამაჯურები აღმოჩენილია ისევ ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე გათხრილ სხვა სამაროვნებზე (შორი, მანგლისი, წყნეთი, წითელი ხიდი, ალექსეევკა, ასურეთი, გომარეთი). ანალოგიური სამაჯურები გავრცელებული ყოფილა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეც. ქართლში ისინი გვხვდება ზემო გოსტიბეში, ოჟორაში, კამარახევზე, სამთავროს ძვ. წ. VII—VI სს. ორმოსამარხებში, თუმცა ამ უკანასკნელთ განსხვავებული იყრი აქვთ კახეთში — დიდ ლილოში, წინანდალში, ლაფანყურაზე, წინოწმინდაში, იყალთოში. დასავლეთ საქართველოში კი ამ ტიპის სამაჯურის აღმოჩენის შემთხვევები შედარებით ცოტაა ტიპური სამაჯურები გვხვდება დაბლაგომში კოლხურ მონეტებთან ერთად და ვანში ექ. თაყაიშვილის მიერ 1896 წ. ჩატარებული გათხრების შედეგად რომ იქნა გამოვლენილი.

გველისთავეებით სამაჯურის ბოლოთა შემკობა ცხადია დაკავშირებული იყო რაღაც რელიგიურ რწმენებთან. როგორც არქეოლოგიური მასალებიდანაა ცნობილი, გველის კულტს კავკასიაში უძველესი ტრადიცია აქვს. საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ყველაზე ადრეულ ნივთად, სადაც გველია გამოსახული, ითვლება თრიალეთის ერთ-ერთ მდიდრულ ყორღანში გამოვლენილი შუა ბრინჯაოს ხანით დათარიღებული თიხის ჭურჭელი³⁹⁴. მის შემდგომ პერიოდებშიც გველი გამოსახულია არა მხოლოდ თიხის ჭურჭელზე, არამედ ბრინჯაოს იარაღებსა და სამკაულებზეც. ქვემო ქართლში

³⁹² С. А. Е с а я н, Археологические находки близ поселка Иджеван, Известия АН Арм. ССР, 1961, № 4, с. 77—79.

³⁹³ А. О. М н а ц а к а н я н, Г. А. Т и р а ц я н, დასახ. ნაშრ., გვ. 72—73.

³⁹⁴ დ. ქო რ ი ძ ე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, ტ. II, თბ., 1958.

ქ. წ. VII—VI სს. იწყება და თანდათან ხშირდება გველისთავეების გამოსახვა ბრინჯაოს სამაჯურების ბოლოებზე. ზოგადად, გველისთავეების გამოსახვას ამა თუ იმ ნივთზე უკავშირებენ სხვადასხვა რელიგიურ რწმენას. ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით ის მიჩნეულია მფარველ ცხოველად (მაგ., ოჯახის)³⁹⁵. შესაძლებელია სამაჯურის ბოლოზე გამოსახულ გველსაც ადამიანის მფარველის დანიშნულება ჰქონდა.

წინამორბედი პერიოდის ბრინჯაოს სამაჯურებისათვის დამახასიათებელი და საკმაოდ გავრცელებული მოტივი — განივი ქღეუ-ლი ხაზებით სამაჯურების რკალის შემკობა (მაგ., თაქ-ქილისას სამაროვნის³⁹⁶, სამთავროს ორმოსამარხების³⁹⁷ სამაჯურები), ან ოდნავ გაწვრილებული ბოლოები (დმანისის ნეკროპოლის სამაჯურები)³⁹⁸, გარკვეული სახესხვაობებით თავს ინახავს ბეშთაშენის მასალებშიც.

ბეშთაშენის ქერტ სამაჯურს (ინვ. №169—64/156), რომელიც ჩვენი კლასიფიკაციის III ჯგუფს ეკუთვნის, დაკბილული აქვს მხოლოდ ბოლოები. მისი ძალზე მსგავსი სამაჯურები (4 ც.) აღმოჩენილია ე. ლალაიანის მიერ გოგჩაის ტბასთან (4 ც.)³⁹⁹, რუსოვის მიერ ნაპოვნია დერბენდის ყორღანებში (1 ც.)⁴⁰⁰. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების ძირითად ფონდში ინახება აგრეთვე უცნობი წარმოშობის ერთი ასეთი სამაჯური⁴⁰¹.

ხშირია ბოლოებგაწვრილებული სამაჯურის შეხვედრის შემთხვევები. ისინი აღმოჩენილია დმანისის ნეკროპოლზე (6 ც.)⁴⁰², გომარეთში (ინვ. №28—65/33) 1 ც., ახალციხესთან (აცხორის მახ-

³⁹⁵ პ. ფირფილაშვილი, გველის გამოსახულებიანი ჭურჭლების დანიშნულების შესახებ. საქ. სსრ მეცნ. აკად. „მოამბე“, ტ. XVIII, № 3, თბ., 1957, გვ. 378; აგრეთვე ლ. წითლანაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 188.

³⁹⁶ მ. მენაბდე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XXXIII.

³⁹⁷ იხ. მუზეუმის არქ. განკ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/958, 1659, 1661 და ა. შ.

³⁹⁸ იხ. ამავე განკ. „ძირითადი ფონდი“ ინვ. №№ 21—44/9, 35, 57—58, 60—62.

³⁹⁹ იქვე, ინვ. № 28—26/46.

⁴⁰⁰ იქვე, ინვ. № 218—02/3590.

⁴⁰¹ იქვე, ინვ. № 83—14/9; შეძენილია ვინმე კარაპეტა ასხტარიანისაგან.

⁴⁰² იქვე, ინვ. №21—44/9, 57—58, 35, 60—62.

ლობლად) 1 ც.⁴⁰³, სამთავროს ორმოსამარხებში (13 ც.)⁴⁰⁴, თბილისის გუბერნიაში მორგანის მიერ 1886—88 წწ. წარმოებული გათხრების დროს (1 ც.)⁴⁰⁵, ცხინვალის რაიონში⁴⁰⁶, დიდ ლილოში (2 ც.)⁴⁰⁷, ქვემო ქედში (წითელწყაროს რ-ნი)⁴⁰⁸, ყაზბეგში (1 ც.)⁴⁰⁹, ლაც-ში⁴¹⁰, ე. ლალაიანის გათხრების შედეგად გოგჩის ტბასთან (12 ც) და ზანგეზურთან (4 ც.)⁴¹¹. ნაყიდი და უცნობი წარმოშობისაა მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ დაცული ორი ასეთივე ფორმის ბრინჯაოს სამაჯურიც⁴¹².

ბეშთაშენისა და კიკეთის სამაროვნებზე აღმოჩენილი რკინის სამაჯურებიდან საყურადღებოა კიკეთის სამაჯურები, რომელთა რკალიც შემკულია ბურთულისებური შემსხვილებებით. ქვემო ქართლის სამაროვნებიდან ზედაპირდაღარული ან ბურთულისებური შემსხვილებებით შემკულრკალიანი სამაჯურები აღმოჩენილია ასურეთში (6 ც.)⁴¹³, გომარეთში (7 ც.)⁴¹⁴, კუშჩიში (1 ც.)⁴¹⁵, არდასუბანში (1 ც.)⁴¹⁶. არც ერთი რკინის ასეთი სამაჯური არ აღმოჩენილა ისეთ მრავალნივენტარიან სამაროვნებზე, როგორიცაა ბეშთაშენი, შორი, მანგლში, წოფი, წყნეთი. დიდი ლილო და ა. შ.

რკინის ასეთი სამაჯურის შემცველი არდასუბნის №1 სამარ-

⁴⁰³ იქვე, ინვ. № 56—14/12.

⁴⁰⁴ იხ. აშავე განუ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/959, 967, 969, 1224—26, 2227—28, 6253, 6501—02, 8095. ორმოსამარხები №№ 2, 29, 236, 104, 255, 295.

⁴⁰⁵ იხ. აშავე განუ. „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 14—02/2592.

⁴⁰⁶ იქვე, ინვ. № 42—63/2.

⁴⁰⁷ იქვე, ინვ. № 180—970/25.

⁴⁰⁸ იქვე, ინვ. № 2—58/4.

⁴⁰⁹ იქვე, ინვ. № 2—02/262.

⁴¹⁰ იქვე, ინვ. № 5—02/715.

⁴¹¹ იქვე, ინვ. № 20—05/II—8, 9, 11, 13, 25, 24, 28; 20—05/IV—38, 55, 58; 20—05/V—16, 18, 25. 28—26/46.

⁴¹² იქვე, ინვ. № 83—14/11; 21—19/1.

⁴¹³ კ. კ ე ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., დანართი, გვ. 21 და შემდ.

⁴¹⁴ იხ. წინამდებარე ნაშრომში, ტაბ. X VII₂₁.

⁴¹⁵ იხ. იგივე ტაბულა.

⁴¹⁶ ნ. თ უ შ ი შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 129.

ხის თარიღის შესახებ ნათქვამია, რომ „რაც შეეხება ზედა ფენის სამარხს (იგულისხმება №11 სამარხი. — ც. დ.), მისი თარიღი ძვ. წ. V ს. გვიან ველარ ჩამოიწევს მასში ბოლოებგახვრეტილი ოქროს სასაფეთქლე რგოლების აღმოჩენის გამო. აქედან ნათელი ხდება, რომ ქვედა ფენის სამარხი (იგულისხმება №1 სამარხის ქვეშ აღმოჩენილი №3 სამარხში — ც. დ.) ძვ. წ. VI ს. უნდა დათარიღდეს, დანარჩენი კი ძვ. წ. V ს.⁴¹⁷“. მაშასადამე, ავტორი ეყრდნობა რა სტრატиграფიულ მონაცემებს, არდასუბნის №1 სამარხის თარიღს ამაგრებს მასში აღმოჩენილი ოქროს რგოლსაკიდებით, რაც ვფიქრობთ, საფუძველს მოკლებულია, ვინაიდან ასეთი ფორმის რგოლსაკიდების აღმოჩენის შემთხვევები ელინისტური ხანის მასალებს შორისაც საკმაო რაოდენობით გვაქვს (მაგ., გომარეთის, დაფნარის, ყოლოთოს სამაროვნები). დაწვრილებითი მსჯელობა ასეთი რგოლსაკიდების შესახებ იხ. ქვემოთ.

ასურეთის სამარხებიდან, სადაც ზურგდაკეპნილი და ბურთულისებური შემსხვილებებიანი სამაჯურები აღმოჩნდა, ერთ-ერთში (№30 სამარხში), ბურთულებიან რკინის სამაჯურებთან ერთად რკინისავე ზურგშეზნეპილი სამაჯურიც იყო. კუშჩისა და გომარეთის სამაროვნებიც ადრეელინისტური ხანით თარიღდებიან, რის შესახებაც მომდევნო თავში გვექნება საუბარი.

როგორც ჩანს, ქვემო ქართლში ამ სამაჯურების გავრცელების ძირითადი პერიოდი — ადრეელინისტური ხანაა. ჩვენთვის ცნობილი, დღევანდელი მონაცემების მიხედვით, ამ ვარაუდის უფლება მოგვცა იმან, რომ ასეთი ფორმის რკინის არც ერთი ცალი სამაჯური არ აღმოჩნდა არც ქვემო ქართლის ძვ. წ. II—I სს. დათარიღებულ მასალებს შორის (სანთა, შულავერი) და არც გვიანელინისტური ხანის ისეთ დიდ სამაროვნებზე, როგორიცაა სამთავროს ქვევრსამარხები, ურბნისი, ყოლოთო. ღეროზე სხედასხვა ინტერვალთ თანმიმდევრულად განლაგებული ბურთულისებურ შემსხვილებებიანი ბრინჯაოს სამაჯურებიც ადრეელინისტური ხანისაა—

⁴¹⁷ ნ. თ. უ. შ. ი. შ. ვ. ი. ლი, დასახ. ნაშრ., გვ. 139.

თვის ყოფილა დამახასიათებელი (დაბლაგომი⁴¹⁸, დაფნარი⁴¹⁹, ზენობანის ქვევრსამარხები⁴²⁰ და სხვა).

ბ. კუფტინს დაბლაგომისა და აფხაზეთის ამ ტიპის სამაჯურის შესწავლის შედეგად გამოუტანია დასკვნა, რომ აფხაზეთსა და კოლხეთის ტერიტორიაზე გვიანელინისტური ხანაში სრულიად ქრება სამაჯურის შეკობის ეს დეტალი⁴²¹.

ქვემო ქართლის ფარგლებს გარეთ ზედაპირდაღარული ან ბურთულსებურად შემსხვილებულფროიანი სამაჯურები აღმოჩენილია კამარახევში (3 ც., ამათგან ორი ცალი ზურგშეზნექილი-ცაა)⁴²², წინანდალში (1 ც.)⁴²³, იყალთოში (1 ც.). ამ სამაჯურს თითქმის ოდნავ შეზნექილი ზურგი აქვს⁴²⁴. დაფნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე (2 ც.)⁴²⁵, მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ ინახება აგრეთვე მეტეხის მუზეუმიდან გადმოცემული უცნობი წარმოშობისა რკინის 2 ასეთი სამაჯური⁴²⁶.

როგორც ვხედავთ, კიკეთის რკინის სამაჯურების თარიღი ბეთაშენისა და მის მსგავს ძეგლებზე უფრო მოგვიანო ხანისაა იწვევს, რასაც არ ეწინააღმდეგება კიკეთის №4 ქვაყუთში აღმოჩენილი არც სხვა ნივთები (რკინის შუბისპირი, დანისპირის ფრაგმენტები).

ამავე ძეგლების მიხედვით ისიც ჩანს, რომ რკინის ლეროდაკეპნილი ან ბურთულსებურად შემსხვილებულრკალიანი სამაჯურები ფართოდ ყოფილა გავრცელებული ადრეელინისტური ხანის ქვემო ქართლსა და ზოგადად აღმოსავლეთ საქართველოში. რკინის ასეთ

⁴¹⁸ Б. А. К у ф т и н, Материалы к археологии Колхиды, т. I, с. 33, рис. 9.

⁴¹⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, დაფნარის სამაროვნის მასალებიდან იხ. № 5—979/174—175.

⁴²⁰ დ. ქო რ ი ძ ე, ელინისტური (ძვ. წ. III—I სს.) ხანის არქეოლოგიური ძეგლები ურბნისის სამაროვნიდან (XXV უბანი), თბ., 1963, ხელნაწერი გვ. 69. აგრეთვე, ნ. ე ა შ ა კ ი ძ ე, სუფსის აუზში შემთხვევით აღმოჩენილი ქვევრსამარხები. სმზ. ზრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, ტ. III, თბ., 1973, გვ. 80, ტაბ. X.

⁴²¹ Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრ., გვ. 39.

⁴²² რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 32.

⁴²³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, იხ. № 11—25/48.

⁴²⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, იხ. № 5—33/27.

⁴²⁵ იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, დაფნარის მასალებიდან, უნომრო, 2 ცალი, შემთხვევითი.

⁴²⁶ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, იხ. № 1—36/174—175.

სამაჯურებს იცნობს დასავლეთ საქართველოც და უფრო მეტიც, ბრინჯაოსაგან ნაკეთები ბურთულისებურად შემსხვილებულღერო-იანი სამაჯურები მიჩნეულია ადრეელინისტურ ხანაში „უმთავრესად კოლხეთისათვის დამახასიათებელ“ სამაჯურის ტიპად⁴²⁷.

II. სასაფეთქლერგოლები აღმოჩნდა მხოლოდ ბეშთაშენისა და კიკეთის სამაროვნებზე (20 ცალი). ყველა ვერცხლისაა. ნაკეთებია მრგვალგანიევკეთიანი ვიწრო მავთულისაგან. გვხვდება: 1) დიდი ზომის ბოლოებმოკაუქებული, სადა ღეროსი (4 ც.), ზომები: დმ 7,7—5,3 სმ, ღეროს დმ 0,25 — 0,3 სმ⁴²⁸ (ტაბ. X₁); 2) ბოლოებმოკაუქებული, გრეხილღეროიანი (2 ც.), ზომები: დმ — 5,5—6 სმ, ღეროს დმ — 0,2—0,25 სმ⁴²⁹ (ტაბ. X₂); 3) დიდი ზომის, ბოლოებგახვრეტილი (7 ც.)⁴³⁰, ზომები: დმ — 5,2—7,6 სმ, ღეროს დმ — 0,2—0,3 სმ (ტაბ. X₃); 4) მცირე ზომის, ბოლოებგახვრეტილი (7 ც.)⁴³¹, ზომები: დმ — 1,9—3 სმ, ღეროს დმ — 0,3—0,5 სმ (ტაბ. X_{1—4}):

ბოლოებმოკაუქებული სასაფეთქლერგოლები, როგორც ჩანს, ნაკლებად გავრცელებული სამკაული ყოფილა, რადგანაც მათი აღმოჩენის შემთხვევები არცთუ ისე ხშირია. ვერცხლის ერთი ასეთი რგოლი აღმოჩენილა განთიადის №1 ორმოსამარხში (ძვ. წ. VII—VI სს.)⁴³², ხოლო ბრინჯაოს ორი, ბოლოებმოკაუქებული, მაგრამ შედარებით მომცრო ზომის რგოლი კი წოფის №1 წრიულ სამარხში (ძვ. წ. VIII—VI სს.)⁴³³. ბრინჯაოსავე ერთი ასეთი რგოლი უპოვია ე. ლალაიანსაც, რომლის აღმოჩენის ადგილი ცნობილი არ არის⁴³⁴.

ბრინჯაოს რგოლის (სამაჯურის?) ნატეხი ბოლოებმოკაუქებული და ბაწრისებურად გრეხილღეროიანი გამოვლინდა ღაფნარის

⁴²⁷ დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 69.

⁴²⁸ ბეშთაშენის სამაროვნიდან, ინვ. № 169—64/91—92, 106. აქვე, ტაბ. X₁.

⁴²⁹ იქვე, ინვ. № 169—64/20—21, აქვე, ტაბ. X₂.

⁴³⁰ იქვე, ინვ. № 169—64/59—60, 107, 162. კიკეთიდან ინვ. № 40—58/22. აქვე ტაბ. X₃.

⁴³¹ ბეშთაშენის სამაროვნიდან, ინვ. № 169—64/54, 125, 172, კიკეთიდან № 40—58/40. ტაბ. X₄.

⁴³² გ. ავალიშვილი, ო. სანებლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 233, ტაბ. 1.

⁴³³ რ. აბრამიშვილი, წოფის სამაროვანი, გვ. 7. იხ. მუზეუმის არქ. ჟანეს-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“ ინვ. № 1—63/100, 101.

⁴³⁴ იხ. ამავე ჟანეს-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 50—06/XXXXIV—83.

№7 ქვევრსამარხში, რომელშიც მრავალრიცხოვან მინის მძივებსა და ვერცხლის რგოლთან ერთად აღმოჩნდა კოლხური თეთრიც⁴³⁵.

მეტი გავრცელება მიუღიათ სხვადასხვა მასალისაგან ნაკეთებ სხვადასხვა ზომის ბოლოებგახვრეტილ სასაფეთქლე რგოლებს. ბ. კუფტინის წარმოდგენით ამ სამკაულის დაბრტყელებული და გახვრეტილი ბოლოები წააგავს ფრინველის თავის ძალზე სქემატურ გამოსახულებას⁴³⁶.

ქვემო ქართლის ძეგლებიდან დიდი ზომის ბოლოებგახვრეტილი რგოლები გვხვდება შორის სამაროვანზე (2 ც.) ძვ. წ. VI—V სს. რომაა დათარიღებული⁴³⁷, გომარეთის სამაროვანზე (4 ც.), რომელიც ბეშთაშენის სამაროვნის მომდევნო ხანას ეკუთვნის⁴³⁸.

საშუალო ზომის ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები (როცა დმ მერყეობს 4—4,9 სმ შორის), აღმოჩენილია ალექსიევკაში (3 ც.)⁴³⁹, წყნეთში (1 ც.)⁴⁴⁰. მცირე ზომისა (როცა დმ მერყეობს 2,5 სმ — 3,5 სმ შორის) კი გვხვდება: აბელიაში (1 ც.)⁴⁴¹, ასურეთში (4 ც.)⁴⁴², შვესაყდარში (1 ც.)⁴⁴³, გუდარეხში (1 ც.)⁴⁴⁴, წყნეთში (1 ც.)⁴⁴⁵, თეთრწყაროში (2 ც.)⁴⁴⁶, მულანლოში, მდ. ალგეთის ნაპირას⁴⁴⁷, კუშჩიში⁴⁴⁸ (1 ც.). ყველა ეს სასაფეთქლე რგოლი ვერცხლისაა, გარდა ასურეთის ერთი⁴⁴⁹ და კუშჩის (1 ც.) რგოლებისა,

⁴³⁵ იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, დაფნარის მასალებიდან, № 5—979/36.

⁴³⁶ Б. А. К у ф т и н, Материалы к археологии Колхиды, т. II, с. 46.

⁴³⁷ ი. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 53, 74, ტაბ. IX.

⁴³⁸ იხ. წინამდებარე ნაშრომში ტაბ. XVIII₁. გომარეთის მასალების ინვ. №№ 28—65/4, 32, 6).

⁴³⁹ ქ. კვიტი ნაძე, დასახ. ნაშრ., დანართი, გვ. 48—49, ტაბ. XXVII_{5,7,10}.

⁴⁴⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 198—16/4.

⁴⁴¹ ქ. კვიტი ნაძე, დასახ. ნაშრ., დანართი, გვ. 16, ტაბ. IX₈.

⁴⁴² იქვე, გვ. 32, 34, 41. ტაბ. XVI₃, XVII₈, XVIII₇, XXIII₅.

⁴⁴³ იქვე, გვ. 56, ტაბ. XXI₉.

⁴⁴⁴ იქვე, გვ. 66, ტაბ. XXII_{11—12}.

⁴⁴⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 198—16/5.

⁴⁴⁶ ა. ბოხოჩაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 36, ტაბ. V₂.

⁴⁴⁷ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 17—973/6.

⁴⁴⁸ იხ. წინამდებარე ნაშრომში, ტაბ. XVI₁₂, ინვ. № 179—65/10.

⁴⁴⁹ ქ. კვიტი ნაძე, დასახ. ნაშრ., დანართი, გვ. 34, ქვეყუთი № 18, ტაბ.

რომლებიც ნაკეთებია ბრინჯაოს ოთხწახნაგა მავთულისაგან. ქვემო-
ქართლში ოქროსაგან ნაკეთები სასაფეთქლე რგოლები აღმოჩნდა
მხოლოდ არდასუბნის სამაროვანზე (2. ც.)⁴⁵⁰.

საშუალო ზომის ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლი ე. ლალაიანის
მიერ მოპოვებულ მასალებს შორისაც გვხვდება, მაგრამ არ არის
ცნობილი მისი აღმოჩენის ადგილი და ვითარება⁴⁵¹.

საქართველოს სხვა რაიონებიდან შიდა ქართლში დიდი ზომის
ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები აღმოჩნდა: ზემო ავქალაში (2
ც.)⁴⁵², დვანში (2 ც.)⁴⁵³, საშუალო ზომისა — სამთავროს სამაროვ-
ნის №210 ორმოსამარხში (2 ც.)⁴⁵⁴, ზემო გოსტიბეში (1 ც.)⁴⁵⁵, მცი-
რე ზომისა გვხვდება ისევ სამთავროს სამაროვნის №57, 129, 117,
191 ორმოსამარხებში⁴⁵⁶ (7 ც.), რომელთაგან ზოგზე (3 ცალზე)
წამოცმულია სარდიონის ხუთწახნაგა და კასრისებური ფორმის
თითო მძივი⁴⁵⁷, დვანში (2 ც.)⁴⁵⁸, კამარახევში (2 ც.)⁴⁵⁹, დიდუბე-
ში მექანიკურ ქარხანასთან (1 ც.)⁴⁶⁰, მხოლოდ ეს უკანასკნელი
ნაკეთებია ბრინჯაოსაგან. საესებით ანალოგიური ფორმის ვერ-
ცხლის სასაფეთქლე რგოლები აღმოჩენილა კახეთშიც: სოფ. ლა-
ფანყურასთან (1 ც.), ბრინჯაოს გველისთავეებიან სამაჯურებთან
ერთად⁴⁶¹. საშუალო ზომის ვერცხლის სასაფეთქლეები გვხვდება

⁴⁵⁰ ნ. თ უ შ ი შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 129, 136. ტაბ. II.

⁴⁵¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 50—06/1—24.

⁴⁵² დ. ქ ო რ ი ძ ე, ერთი ქვაყუთის სამარხეული ინვენტარი ზემო ავქალიდან,
სსმპ, ტ. XIX—B, 1956, გვ. 216, ტაბ. II, ინვ. 3—56/5—6.

⁴⁵³ ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 7, 10, 27.

⁴⁵⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყ. „სამთავროს ფონდი“, ინვ. 12—54/5260—61.

⁴⁵⁵ ტ. ჩ უ ბ ი ნ ი შ ე ი ლ ი, გოსტიბეს ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები,
სსმპ, ტ. XVI—B, თბ., 1950, გვ. 21, 28—29.

⁴⁵⁶ იხ. მუზეუმის არქ. განყ. „სამთავროს ფონდი“, ინვ. №12—54/1664, 1665,
2385, 2587—88, 5015

⁴⁵⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 12—54/1664—65, 5015.

⁴⁵⁸ ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 7, 10, 27.

⁴⁵⁹ რ. რ ა მ ი შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 21, სურ. 13.

⁴⁶⁰ დ. ქ ო რ ი ძ ე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, ტ. II, გვ. 51, 62,
ტაბ. XIII.

⁴⁶¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 109—973/2.

ელინისტური ხანის ყოლოთის №№3, 9, 16 სამარხებში (5 ც.)¹⁶² მცირე ზომისა კი სოფ. დიდ ლილოში (1 ც.)¹⁶³.

ოქროს ოთხწახნაგა ლერო აქვს შრომისუბნის (ჯოისუბნის) მცირე ზომის სასაფეთქლე რგოლებსაც (2 ც.)¹⁶⁴, აღმოჩენილს ოქროსავე „ცალსხვიან“ საყურესა და ზურგშეზნეკილ სამაჯურიან სამაროვანზე. დიდი ზომის ოქროს სასაფეთქლე რგოლი უყიდა ბობრინსკის ყობანში¹⁶⁵. სხვადასხვა ზომისა და მასალის სასაფეთქლე რგოლები აღმოჩენილა ყაზბეგშიც¹⁶⁶, რომელსაც ათარილებენ ძვ. წ. VI—V სს.¹⁶⁷. ჩრდ. ოსეთის ძეგლებიდან ოქროს მცირე ზომის სასაფეთქლე რგოლი ზემო რუთხაში შეეკრებილი მასალებიდანაც გამოვლინდა. ზემო რუთხას მასალა მიკუთვნებულია ძვ. წ. IX—IV სს.¹⁶⁸.

სხვადასხვა მასალისაგან ნაკეთები სხვადასხვა ზომის სასაფეთქლე რგოლებით მდიდარია დასავლეთ საქართველოც. ამ რაიონში ხშირია ოქროსაგან ნაკეთები ასეთი რგოლების შეხვედრის შემთხვევები. ისინი გვხვდება დაბლაგომის ქვევრსამარხებში კოლხურ მონეტებთან ერთად¹⁶⁹, ვანში ძვ. წ. VI—V სს. მასალებთან ერთად¹⁷⁰, ბრილის სამარხებში, რომელსაც აკუთვნებენ ძვ. წ. VI—IV სს.¹⁷¹, დაფნარის სამაროვანზე კოლხურ თეთრთან, ელინისტური ხანის მასალებთან ერთად (1 ვერცხლის, 1 ოქროსი)¹⁷². მცირე ზომის

¹⁶² იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 4—58/20, 76, 142, 150.

¹⁶³ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 180—65/5.

¹⁶⁴ იხ. ამავე განყ-ის „ძვირფასი ლითონების ფონდი“, ინვ. № 125—975/2, 6.

¹⁶⁵ П. С. Уварова, Могильники Северного Кавказа, М., 1900, с. 81; Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. II, с. 46.

¹⁶⁶ ლ. წითლანაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 86.

¹⁶⁷ ტ. ჩუბინიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 30.

¹⁶⁸ Е. И. Крупнов, დასახ. ნაშრ., გვ. 234—235, სურ. 35₁₆.

¹⁶⁹ Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრ., გვ. 46, ტაბ. 14, ს. 15₁₃.

¹⁷⁰ ა. ბოხოჩაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 36.

¹⁷¹ გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1952, გვ. 103. აგრეთვე, იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძვირფასი ლითონების ფონდი“, ინვ. № 133—975/2, 13, 24, 49, 61, 71. ამათგან დიდი ზომისაა № 133—975/13. ოქროსაგან ნაკეთებია № 133—975/2, 24, 49. დანარჩენი ვერცხლისაა.

¹⁷² იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, დაფნარის მასალებიდან, ინვ. № 5—979/82, 163.

ოქროს რგოლები აღმოჩენილია ლიხეთსა¹⁷³ და ქვიანევშიც¹⁷⁴. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ ინახება უცნობი წარმოშობის დიდი ზომის ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლი (1 ც.)¹⁷⁵.

ამრიგად, ზემოთ ჩამოთვლილი ანალოგიების საფუძველზე ჩანს, რომ, სასაფეთქლე რგოლებს მეტწილად ვერცხლისაგან ამზადებდნენ (კერძოდ, ქვემო ქართლში გამოვლენილ 45 სხვადასხვა ზომისა და ფორმის სასაფეთქლე რგოლში 41 ვერცხლისაა. 2 ოქროსი, 2 ბრინჯაოსი) ოქროსაგან ნაკეთები ასეთივე რგოლის შეხვედრის მეტი შემთხვევა იგრძნობა დასავლეთ საქართველოს მასალებს შორის, აგრეთვე ყობანსა და ყაზბეგშიც.

საქართველოს სხვადასხვა რაიონში გამოვლენილი ანალოგიური ფორმის სასაფეთქლე რგოლების აღმოჩენის ადგილთა ჩამოთვლის საფუძველზე ისიც ჩანს, რომ სამკაულის ეს სახე ქართლში გამოჩენას იწყებს უკვე ძვ. წ. VII—VI სს. (განთიადი, სამთავრო, დვანი). ძვ. წ. VI—V სს-ში. ის განსაკუთრებით მრავლდება და ამ ეპოქისათვის დამახასიათებელი ხდება. ელინისტური ხანის დასაწყისშიც ხშირია მათი აღმოჩენის შემთხვევები (გომარეთი, დაუნარი და სხვ.), მაგრამ გვიანელინისტურ ხანაში ისინი თითქმის სრულიად იდევნებიან ხმარებიდან. აქ მხოლოდ გასათვალისწინებელია ყოლოთოს სამაროვანი, რომელიც ელინისტურ ხანას ეკუთვნის, მაგრამ ძეგლის თარიღი ჭერჯერობით კონკრეტულად განსაზღვრული არ არის.

გვიანელინისტურ ხანაში სასაფეთქლე რგოლების მოდიდან გასვლა კარგად ჩანს სამთავროს სამაროვნის მაგალითზე. როგორც ვიციტ, ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული ძეგლი, სადაც ამ სამკაულმა იწყო გამოჩენა, სამთავროს ძვ. წ. VII—VI სს. დათარიღებული ორმოსამარხებია. და აი, ამავე სამაროვნის ქვევრსამარხებში არც ერთი ცალი სასაფეთქლე რგოლი არ აღმოჩენილა. არც ერთი სასაფეთქლე რგოლი არ გვხვდება არც ურბნისის ამავე პერიოდის მრავა-

¹⁷³ იხ. ამავე განუ-ის „ძვირუასი ლითონების ფონდი“, ინვ. № 127—975/2.

¹⁷⁴ იქვე, ინვ. № 128—975/1.

¹⁷⁵ იხ. ამავე განუ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 23—58/14.

ლინგენტარიან სამაროვანზე და არც ქვემო ქართლის ძვ. წ. II— I სს. დათარიღებულ მასალებში (სანთა, შულავერი).

სასაფეთქლე რგოლების აღმოჩენათა ადგილების თვალის გადევნების შედეგად ჩვენ უფლება გვაქვს ადრე გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ „ვერცხლოს საფეთქლის რგოლის გავრცელება დასავლეთ საქართველოსა და ქართლის ტერიტორიით ისაზღვრება“⁴⁷⁶. დაუშვავთ საქართველოს კიდევ ერთი რაიონი — კახეთი“.

ამ ბოლო ხანებში გამოითქვა კიდევ ასეთი მოსაზრება, რომ „დიდი ზომის სასაფეთქლე რგოლები დამახასიათებელია მხოლოდ ქვემო ქართლის ადრეანტიკური ხანის ძეგლებისათვის შემუშავებული ქრონოლოგიური, დაყოფის I ეტაპისათვის“ (ძვ. წ. VI ს. და V ს. პირველი ნახევარი) და II ეტაპზე (ე. ი. ძვ. წ. V—IV სს. დასაწყისი) აღარ გვხვდებიან⁴⁷⁷. ანდა „კამარახევის №24 ქვისფილებიან ორმოსამარხში ბრინჯაოს რკალჩაზნექილ სამაჯურთან ერთად მოპოვებულია ვერცხლის მცირე ზომის თავებგაჩვრეტილი სასაფეთქლე რგოლები. მაშასადამე, ადრეანტიკური ხანის I ეტაპზე შემუშავებული სამკაულის ზოგადი ფორმა, თუმცა განაგრძობს არსებობას, მის მომდევნო ეტაპზე, მაგრამ შეცვლილი სახესხვაობით, მათი ზომების შემცირების ხარჯზე“⁴⁷⁸.

გომარეთის სამაროვანზე ბრინჯაოს ზურგშედრეკილ სამაჯურებთან, ნახევარსფეროსებურ ზარაკებთან, ლურჯი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავთან და ელინისტური ხანისათვის დამახასიათებელ სხვა ნივთებთან ერთად, ვერცხლის დიდი ზომის სასაფეთქლე რგოლების აღმოჩენა, ამ აზრს არ ეთანხმება.

III. საყურეები. აღმოჩნდა მხოლოდ მანგლისისა და ბეშთაშენის სამაროვნებზე, 3 ცალი⁴⁷⁹. სამივე ვერცხლისაა. ერთმანეთისაგან განსხვავებული ფორმის, განსხვავებული რაოდენობის „სხივებით“. ერთნაირი აქვთ მხოლოდ ყურსაკიდი რგოლი, რომელთა გახსნილი ბოლოები დაბრტყელებულია და გახვრეტილი.

მანგლისის ვერცხლის საყურის რგოლზე შერჩენილია უძრავად მიჩრილული ერთი ღეროს მცირე ნაწილი. ბეშთაშენის საყურ-

⁴⁷⁶ ტ. ჩუბინიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ 28—29.

⁴⁷⁷ კ. კვიფინაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 150, 163.

⁴⁷⁸ იქვე, გვ. 157.

⁴⁷⁹ იხ. წინამდებარე ნაშრომში ტაბ. X₆—₈,¹¹. ინვ. № 169—64/36, 39; 24—24/12.

რის რგოლზე (ინვ. №169—64/36) კი ასევე უძრავად ებმის ერთი ოთხწახნაგა ღერო, შექმნილი ერთმანეთზე მირჩილული ოთხი გრე-
ხილი მათეულისაგან. ღერო მთავრდება 5 წვრილი ბურთულით
(ტაბ. X₅).

მეორე საყურის ყურსაკიდ რგოლზეც (ინვ. №169—64/39) ასე-
ვე უძრავადაა მირჩილული ვერცხლის თხელი, ბრტყელი ფირფიტა,
რომლიდანაც „გამოსხივებულია“. მრგვალგანივკვეთიანი, 5 წვრილი,
დაკბილული ღერო (ტაბ. X₆).

„სხივებიანი“ ვერცხლის საყურეები აღრეანტიკურ ხანაში
საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებულ სამკაულთა სრული-
ად ახალი ფორმაა, ახალი გემოვნებით გაფორმებული. „სხივები-
ანი“ საყურეები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან „სხივების“ რაო-
დენობით (გვხვდება ერთი, ორი და ა. შ. 7 „სხივიანი“ საყურეები).
„სხივების“ სხვადასხვანაირი დაკავშირებით ყურსაკიდ რგოლთან
(მაგ. შეადარეთ ბეშთაშენის, შორის, ჩიტაწყლის „სხივებიანი“
საყურეები ვანის, მთისძირის, ბრილის და ა. შ. „სხივებიანი“ საყუ-
რეებს), აგრეთვე, ყურსაკიდი რგოლებისა და თვით „სხივების“
განსხვავებული ტექნიკური ხერხებით დამზადებითა და შემოკბო-
მით. კერძოდ, ქვემო ქართლის საყურეებისაგან განსხვავებით, საქარ-
თველოს ტერიტორიაზე მოპოვებულ ძვირფასი ლითონებისაგან ნა-
კეთებ ამ სამკაულში იგრძნობა ტექნიკური ხერხების გამოყენების
დიდი ოსტატობა საიუველირო ხელოვნების მაღალი დონე. განსა-
კუთრებით ეს ეხება ვანის მდიდრულ სამარხებში აღმოჩენილ ვა-
რდულებითა და ცვარათი მორთულ ოქროს საყურეებს⁴⁸⁰, აგრეთვე
ვანის რაიონის სოფ. მთისძირში აღმოჩენილ ოქროს საყურესაც⁴⁸¹.
ო. ლორთქიფანიძე ვანის მდიდრულ სამარხებში მოპოვებულ ოქრო-
სა და ვერცხლის „კოლხურისათვის ჩვეული ფორმების სამკაულს.

⁴⁸⁰ ოთ. ლორთქიფანიძე, ვანის ნაქალაქარი, ვანი I, გვ. 15; რ. ფუ-
თურაძე, ნ. ხოშტარია, ა. ჭყონია, ვანის ნაქალაქარის ჩრდილო-
აღმოსავლეთ ნაწილში 1961-1963 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის
შედეგები, ვანი I, გვ. 114, სურ. 40—41; ოთ. ლორთქიფანიძე, რ. ფუ-
თურაძე, ვ. თოლორაძე, ა. ჭყონია, არქეოლოგიური გათხრები
ვანში 1969 წ., ვანი I, გვ. 217, სურ. 190.

⁴⁸¹ Н. В. Хоштария, Археологические исследования в Вани и Ван-
ском районе в 1952 г., მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის,
II, თბ., 1959, გვ. 154—155, ტაბ. XI₁.

შორის (დიადემები, სასაფეთქლეები, საყურეები და სხვა)“ ხედავს რა „მკაცრ სტილისტურ ერთიანობას... უცილობელს ხდის მათ ადგილობრივ წარმოშობას და ვარაუდობს ძველ ვანში პროფესიონალ ოქრომჭედელთა ძლიერი სკოლის არსებობას, რომელიც ფლობს ურთულეს ტექნიკურ ხერხებს⁴⁸²“. მართლაც, ვანის ამ ფორმის საყურეების შედარებისას საქართველოს ტერიტორიაზე და თვით დასავლეთ საქართველოში სხვადასხვა ადგილას გამოვლენილ ოქროსა და ვერცხლის საყურეებთან, ნათლად ჩანს ვანის ამ სახის სამკაულის მხატვრულ და ტექნიკურ მსარეთა უპირატესობა მათთან. ბრილში, რომელიც შესაძლებელია ამ სამკაულის გავრცელების ერთ-ერთი კერაც კი იყო, აღმოჩნდა 29 ცალი მხოლოდ ოქროსა და ვერცხლის სხვადასხვა რაოდენობის „სხივიანი“ საყურე, მაგრამ ამათი ყურსაკიდი რგოლები სრულიად სადაა. არც „სხივები“ აქვთ გაფორმებული ისეთი რთული ტექნიკური ხერხებით, როგორც ეს ახასიათებს ვანის საყურეებს⁴⁸³.

საქართველოს ტერიტორიაზე სხვადასხვა ადგილას აღმოჩენილ „სხივიან“ საყურეთა შესახებ არაერთხელ დაიწერა სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაში, სადაც ჩამოთვლილია მათი აღმოჩენის ადგილები⁴⁸⁴, გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „ისინი წარმოადგენენ ტიპურ კოლხურ სამკაულებს“, „გავრცელებულია მთელ კოლხეთში⁴⁸⁵“ და „საქართველოს ფარგლებს გარეთ არ გვხვდებოდა⁴⁸⁶“. ჯერ ასეთი საყურეების თარიღი ძვ. წ. VI—V სს. განისაზღვრა და ზოგჯერ VII ს-თაც კი⁴⁸⁷. ბოლო ხანებში წარმოებული კვლევის შედეგად დაზუსტდა მათი ასაკი და მათი შემცველი კარგად დათა-

⁴⁸² ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ვანის ნაქალაქარი, ვანი, I, გვ. 15; ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, რ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, ვ. თ ო ლ ო რ დ ა ვ ა, ა. კ ყ ო ნ ი ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 239.

⁴⁸³ ბრილის საყურეები დაცულია მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძვირფასი ლითონების ფონდში“, მათი საინვენტარო ნომრები მითითებული იქნება ქვემოთ.

⁴⁸⁴ Н. В. Хоштария, Археологические раскопки в Вани, Кавказско-азово-черноморский край, II, тб., 1962, გვ. 70—71; მ ი ს ი ე ვ, Археологические исследования в Вани н., გვ. 157; ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 69—70; კ. კ ე ი ე ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 142—143.

⁴⁸⁵ ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ვანის ნაქალაქარი, გვ. 15.

⁴⁸⁶ Н. В. Хоштария, Археологические раскопки в Вани, с. 71.

⁴⁸⁷ Н. В. Хоштария, Археологические исследования в Вани и Вакском районе, с. 157.

რიღებული კომპლექსები მიეკუთვნა ძვ. წ. V ს., მის შუა ხანებსა და IV ს. პირველ ნახევარს⁴⁸⁸.

სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე არაერთხელ აღრიცხულ „სხივებიან“ საყურეთა აღმოჩენის შემთხვევებს ჩვენ აღარ ჩამოვთვლით, მხოლოდ დავუმატებთ იმათ, რომელთა მითითებაც სათანადო ლიტერატურაში იშვიათია, ან საერთოდ გამოუქვეყნებელია:

1. დასავლეთ საქართველოში საჩხერის რაიონში „მოღი ნახეს“ ციხის მიდამოებში აღმოჩენილა ოქროს „სხივებიანი“ საყურეები, რომლებიც თანხლები მასალების მიხედვით დათარიღებული არიან ძვ. წ. VI—IV სს⁴⁸⁹;

2. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებაში დაცულია „ცალსხივიანი“ ვერცხლის საყურეები, აღმოჩენილი ყუბანის ოლქში⁴⁹⁰ და ნახჩევანში⁴⁹¹. ნივთები შეძენილია ვინმე ე. ვ. პფიცენმაიერის მიერ. ნახჩევანის საყურეს „სხივის“ ბოლოს 10 ბურთულა აქვს. განსხვავებულია ამ საყურეთა ყურსაკიდი რგოლებიც, რომლის მორკალვით და შემდეგ მისივე გაგრძელებით მიღებულია „სხივი“;

3. ამავე ფონდში დაცულია ბეშთაშენის „ცალსხივიანი“ საყურის მსგავსი უცნობი წარმოშობის ვერცხლის ორი საყურეც⁴⁹²;

4. ჩვენ საშუალება გვქონდა აღგვერიცხა მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძვირფასი ლითონების ფონდში“ დაცული, ბრილში აღმოჩენილი ოქროსა და ვერცხლის საყურეებიც⁴⁹³. გამოირკვევა, რომ ამ ძეგლზე გამოვლინდა „ცალსხივიანი“ საყურე ელექტრუმისა — 14 ცალი, ვერცხლის — 8 ც., „ორსხივიანი“

⁴⁸⁸ ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ვანის ნაქალაქარი, გვ. 15; ოთ. ლ ო რ თ - ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, რ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, ვ. თ ო ლ ო რ დ ა ე ვ ა, ა. ქ ე ო ნ ი ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 239.

⁴⁸⁹ ჟ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე, საჩხერის რაიონში წარმოებული გათხრების ანგარიში, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის..., ინსტიტუტის XVIII სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი საქართველოში 1968 წ. წარმოებული საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, თბ., 1969, გვ. 21—22.

⁴⁹⁰ იხ. მუზეუმის.არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 45—12/18.

⁴⁹¹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 16—13A/2.

⁴⁹² იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 23—58/6.

⁴⁹³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძვირფასი ლითონების ფონდი“, ინვ. № 33—975/3, 11, 21, 26, 31, 42, 54, 55, 56, 65—66, 68—69, 76—77, 81—82, 84—91, 95, 97.

ელექტრუმისა — 4., „სამსხივიანი“ ვერცხლისა — 1 ც., ორ-
სხივიანი“ ელექტრუმისა — 1 ც., „ხუთსხივიანი“ ელექტრუმი-
სა — 1 ც. მაშასადამე, 29 საყურეში 20 ცალია ელექტრუმის, 9 კი
ვერცხლის;

5. „ძვირფასი ლითონების ფონდში“ დაცულია აგრეთვე
„შრომისუბანში (ჯოისუბანი) აღმოჩენილ „ცალსხივიანი“ ელექ-
ტრუმის საყურე (1 ც.), ვერცხლის რკალშეზნეჟილ სამაჯურთან
ერთად⁴⁹⁴.

სამკაულის ეს სახე ფართოდ არ გავრცელებულა აღმოსავლეთ
საქართველოს და, კერძოდ, სამხრეთ საქართველოს ტერიტორია-
ზე. ქვემო ქართლში მანგლისისა და ბეშთაშენის საყურეების გარ-
და, დაბალი ტექნიკური ხერხებით შესრულებული ასეთივე საყურე
მხოლოდ ორი ცალი იქნა კიდევ გამოვლენილი. ერთი ასურეთის სა-
მაროვანზე (ვერცხლის „ცალსხივიანი“)⁴⁹⁵, მეორე — შორის სამა-
როვანზე (ვერცხლის „ოთხსხივიანი“)⁴⁹⁶.

გამოითქვა მოსაზრება, რომ ბეშთაშენისა და შორის „სხივები-
ანი“ საყურეები ქრონოლოგიურად წინ უნდა უსწრებდეს ოქროს
ანალოგიურ სამკაულს და პირველნი ძვ. წ. VI ს. შუის ახლო ხანე-
ბით უნდა დათარიღდეს⁴⁹⁷. ამ აზრის შესამაგრებლად ავტორი იშ-
ველიებს ბეშთაშენის №17 და შორის №22 სამარხებში ვერცხლის
„სხივიანი“ საყურეებთან ერთად დიდი ზომის ბრინჯაოს ზარაკისა
და გველისთაგებიანი მასიური სამაჯურების აღმოჩენის ფაქტებს,
აგრეთვე არდასუბნის ანალოგიურ ზარაკთან სარდიონის ბიკონუ-
სური და ხუთწახნაგა მძივების ერთად აღმოჩენას, რომლებიც უფ-
რო ადრეული ხანის სამარხებისათვის არის დამახასიათებელი.
იშველიებს ასევე არდასუბნის სამარხების სტრატეგრაფიას, რო-
მელთა თარიღის განსაზღვრაში დიდ დახმარებას უწევენ ოქროს
რგოლსაკიდები, იშველიებს აგრეთვე, ამავე სამაროვნის ზედა ჰო-
რიზონტის სამარხებში აღმოჩენილ საყბურებიან ლაგმის გარკვეულ
ტიპს, ძვ. წ. V ს. პირველ ნახევრით დათარიღებულს. ქვედა ჰორი-
ზონტში აღმოჩენილ ბრინჯაოს ბალთას, რომლის ანალოგიური
ნივთებიც ცნობილი ყოფილა მინგეჩაურის ორმოსამარხებიდან და

⁴⁹⁴ შეჯეუმის არქ. განყ-ის „ძვირფასი ლითონების ფონდი“, ინვ. 125—975/3.

⁴⁹⁵ კ. კეიფიანაძე, დასახ. ნაშრ., დანართი, გვ. 37, ტაბ. XI₄.

⁴⁹⁶ ო. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 68, ტაბ. XI₆₀₂.

⁴⁹⁷ კ. კეიფიანაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 148.

დათარიღებული „სკეითური ტიპის ბრინჯაოს ისრისპირებით ძვ. წ. VII—V სს.“⁴⁹⁸.

ჩვენის აზრით, არც ბრინჯაოს ზარი, არც ხუთწახნაგა სარდიონის მძივი, არც ბრინჯაოს გველისთავებიანი სამაჯურები, რომლებიც მასიურლეროიანი არ არის (განსაკუთრებით ეს ეხება ბეშთაშენის სამაჯურს), არ წარმოადგენენ ისეთ ნივთებს, რომელთა ქრონოლოგიური საზღვარი ძვ. წ. VI ს. არ სცილდება. იგივე ითქმის ოქროს რგოლსაკიდების შესახებაც, რომელთა მსგავს სამკაულს, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, ელინისტური ხანის სამარხებიდანაც იცნობენ. ასევე ხუთწახნაგა მძივები გვხვდება ასურეთის №17 ქვაყუთში⁴⁹⁹, აღრუელისტური ხანით დათარიღებულ გომარეთის სამაროვანზე⁵⁰⁰, სადაც სარდიონის ბიკონუსური მძივი და ხუთწახნაგა მძივები (4 ცალი) ერთადაა აღმოჩენილი. არდასუბნის მსგავსი ლაგმები ალგეთის სამარხშიცაა, რომლის თარიღიც ძვ. წ. IV ს. განისაზღვრა⁵⁰¹, ხოლო რაც შეეხება ბრინჯაოს ბალთას, მის თარიღს თვითონვე გვიკარნახებს კ. კეიჟინაძე ძვ. წ. VII—V სს.

აქედან გამომდინარე, ბეშთაშენისა და შორის „სხივებიანი“ ვერცხლის საყურეების განსხვავებული ასაკით (ძვ. წ. VI ს. შუის ახლო ხანები) დათარიღებისათვის ზემოთ ჩამოთვლილი ფაქტები მყარი არ უნდა იყოს.

IV. საყურე რგოლები — მარტივი ფორმის. აღმოჩნდა ბეშთაშენის (5 ც.), მანგლისის (1 ც.), ახალსოფლისა (4 ც.) და კიკეთის (1 ც.) სამაროვნებზე⁵⁰². ნაკეთებია ვერცხლისა (1 ც.) და ბრინჯაოს წვრილი, მრგვალგანივკვეთიანი მავთულისაგან. ერთი რგოლის ღერო წვრილი ოთხკუთხაგანივკვეთიანია. ყველა რგოლს თავები გახსნილი და ზოგჯერ ერთმანეთზე გადასული აქვს. ბეშ-

⁴⁹⁸ კ. კეიჟინაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 141.

⁴⁹⁹ იქვე. გვ. 132.

⁵⁰⁰ № 28—65/147.

⁵⁰¹ ც. დავლიანიძე, აღრუელისტური ხანის ძეგლები ქვემო ქართლიდან (ხე-
ლოსნური ნაწარმის მიხედვით), გვ. 118—148.

⁵⁰² იხ. იხ. № 169—64/18, 49, 115, 118, 202. კიკეთიდან იხ. № 40—58/45;
№ 111—976/11; 25—24/1.

თაშენის სამაროვანზე აღმოჩნდა ორნახევარი ან სამი რგოლისაგან შემდგარი ხეებიც (2 ცალი)⁵⁰³.

რგოლები სამარხებში ჩნდებოდა თითო ცალი. მათი დიამეტრი მერყეობს 1,6—2,6 სმ. ორის ზედაპირი შემკულია განივი, ქდეული ხაზებით (ტაბ. X7—10).

ბეშთაშენისა და ახალსოფლის სამაროვნებზე გამოვლენილია აგრეთვე ბრინჯაოს ბრტყელი ვიწრო ღეროსაგან ნაკეთები ორი რგოლიც, რომელსაც შეიძლება ბეჭდად იყენებდნენ⁵⁰⁴.

საყურისა თუ ბეჭდის დანიშნულების მქონე სხვადასხვა მასალისაგან ნაკეთები მარტივი რგოლების გავრცელების გეოგრაფიული არე თუ ქრონოლოგიური ჩარჩოები ძალზე დიდია. ერთნაირი ფორმისა და ზომის რგოლები ადრეანტიკური თუ ელინისტური ხანის ძეგლებზე გამოვლენილია დიდი რაოდენობით, რის გამოც არ წარმოადგენენ დამატარილებელ ნივთებს.

V. საკინძები. აღმოჩნდა ბეშთაშენის, მანგლისის ახალსოფლისა და კიკეთის სამაროვნებზე. ნაკეთებია ბრინჯაოსა (26 ცალი) და რკინისაგან (2 ცალი). ამათგან კიკეთის სამაროვანზე გამოვლინდა მხოლოდ რკინის ერთი საკინძი და ისიც ფორმაგაურკვეველი. ახალსოფელში — ბრინჯაოს 4 საკინძი, რომელთაგან ორი ცალი ზუსტად იმეორებს ბეშთაშენის ზოგი საკინძის ფორმას, დანარჩენი ორიც იმავე ტიპისაა, მხოლოდ ოდნავ დაბრტყელებულთავეებიანი. ბრინჯაოს 20 და რკინის 1 საკინძი ბეშთაშენის სამაროვანს ეკუთვნის. თავების ფორმის მიხედვით ბრინჯაოს საკინძები შემდეგნაირად ჯგუფდებიან:

1. პრიზმისებურ ან ოდნავ დაბრტყელებულ, ოთხწახნაგათაგანი საკინძები (16 ც.)⁵⁰⁵, რომელთა ღერო ყელის არეში ოდნავ გაფართოებულია და გახვრეტილი. საკინძების თავები და ზოგჯერ ყელის არეც შემკულია ქდეული გეომეტრიული ორნამენტით („წიწვოვანი“, ჯვრისებური, ბადისებური ორნამენტი, ჰორიზონტალურად განლაგებული პარალელური ხაზები, წერტილები და ა. შ.).

⁵⁰³ იხ. ინვ. № 169—64/163, 194.

⁵⁰⁴ იხ. ინვ. № 169—64/195 და № 111—976/11—12.

⁵⁰⁵ ინვ. № 169—64/1, 61, 79—80, 82, 130, 141, 213, 240—241; № 111—976/14—15; 24—24/8.

მათი სიგრძე მერყეობს 5,3—11,7 სმ, ღეროს დმ 0,2—0,4 სმ, თავის უღ. ზიგანე 0,3—0,8 სმ (ტაბ. XI₁—14,37).

2. ოთხწახნაგა, პირამიდისებურთავიანი (2 ც.)⁵⁰⁸, დაფარული ქდეული ურთიერთგადამკვეთი ან განივი ურთიერთპარალელური ხაზებით. ღერო ყელის არეში ოდნავ გაფართოებულია და გახვრეტილი. სიგრძე 8,9—9,25 სმ, ღეროს დმ—0,3 სმ (ტაბ. XI₁₅—16).

3. ბრტყელთავიანი საკინძები (2 ც.)⁵⁰⁷, რომელთაგან ერთის თავი რომბისებური მოყვანილობისაა, მეორისა კი ბოლოსაკენ ოდნავ გაგანიერებული. ამ უკანასკნელს ზონარგასაყრელი ნახვრეტი აქვს ყელის არეში, რომბისებურთავიანს კი თავის განიერ ნაწილზე. საკინძების თავები შემკულია ქდეული დამრეცი, ურთიერთგადამკვეთი ხაზებით და ჯვრისებური ორნამენტით. სიგრძე 8—9,4 სმ. ღეროს დმ 0,25—0,35 სმ, თავის უღ. სიგანე 0,55—0,6 სმ (ტაბ. XI₁₇—18).

4. ცალკე ერთიანდებიან ბრტყელთავიანი, მაგრამ განსხვავებული ფორმის მქონე საკინძებიც (2 ც.)⁵⁰⁸. ამათგან ერთის თავი მომრგვალებულია და გახვრეტილი, მეორისა კი ოვალური, ოვალურივე ნახვრეტი. სიგრძე 2,5 სმ (ნაკლული საკინძის)—7,5 სმ. ღეროს უღ. დმ 0,25—0,3 სმ, თავის უღ. სიგანე 0,5—0,75 სმ (ტაბ. XI₁₉—20).

5. ბრინჯაოს საკინძის ღეროს ნატეხები. თავის გადანატეხიდან ჩანს, რომ ყველა ყელის არეში გახვრეტილი ყოფილა (3 ც.)⁵⁰⁹. სიგრძე 4,05—6,5 სმ, ღეროს დმ — 0,3 სმ (ტაბ. XI₂₁—23).

6. საკინძი რკინის, თავხვია (1 ც.)⁵¹⁰, სიგრძე 5,5 სმ. ღეროს დმ 0,4 სმ (ტაბ. XI₂₄).

ბეშთაშენის, მანგლისისა და ახალსოფლის ზემოთ დაჯგუფებული საკინძების მსგავსი ყველაზე მეტი რაოდენობით ისევ ქვემო ქართლის ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი. პრიზმისებურთავიანი ბრინჯაოს საკინძები გვხვდება: წოფის სამაროვნის №4 ქვაყრილიან ორმოსამარხში, რომელიც რ. აბრამიშვილის მიერ დათარიღებუ-

⁵⁰⁸ ინვ. № 169—64/177, 192.

⁵⁰⁷ ინვ. № 169—64/138—139.

⁵⁰⁸ ინვ. № 169—64/164, 178.

⁵⁰⁹ ინვ. № 169—64/83, 165, 230.

⁵¹⁰ ინვ. № 169—64/9.

ლია ძვ. წ. VI—V სს.⁵¹¹, ბოლნისში (1 ც.)⁵¹², წყნეთში⁵¹³ გველისთა-
ვებიან სამაჯურებთან და ბეშთაშენის სამაროვნის მსგავს სხვა ნივ-
თებთან ერთად, წალკაში⁵¹⁴ და აქვე დავასახელებთ ვანსაც⁵¹⁵. რადგა-
ნაც ორივე ადგილას აღმოჩენილი ნივთები მოპოვებულია ექვთ. თა-
ყაიშვილის მიერ წარმოებული გათხრების დროს. ხაზგასმით გვინ-
და აღვნიშნოთ, რომ მანგლისის, წალკის, ახალსოფლისა და ვანის
საკინძები ისე გევანან ერთმანეთს, რომ უნებურად ჩნდება ექვი
მათი ერთ სახელოსნოში დამზადების შესახებ. მსგავსი ფორმის
საკინძები აღმოჩნდა აგრეთვე აბელიაში №19 და 24 სამარხებში.
(4 ც.)⁵¹⁶, არუხლო 1 გორანამოსახლარზე (1 ც.)⁵¹⁷, გუდარეხის მა-
სალებს შორის (1 ც.)⁵¹⁸, აბელიას საკინძები აღწერილობისა და
ტაბულების მიხედვით, ოდნავ განსხვავებული ფორმისა ჩანს, რაც
გამოიხატება ყელის არეში დატანილ რელიეფურ ზოლებში.

ქართლში —პროზმისებურთავიანი საკინძები აღმოჩენილია
სამთავროს №№206, 295, 319 ორმოსამარხებში (ძვ. წ. VII—VI სს).
(3 ცალი)⁵¹⁹, ზემო ავჭალაში (2 ც.)⁵²⁰, დილომში, სხვადასხვა პერი-
ოდის შემთხვევით გამოვლენილ მასალებს შორის (1 ც.)⁵²¹, ზემო
გოსტიბეში (1 ც.)⁵²².

⁵¹¹ რ. ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, წოფის სამაროვანი, გვ. 6; იხ. ინვ. „მცირე ექსპ.
I ფონდი“ (მუზეუმის არქ. განყ-ის № 1—63/171).

⁵¹² იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 4—48/5.

⁵¹³ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 198—16/7.

⁵¹⁴ იქვე, ინვ. № 10—02/2344.

⁵¹⁵ იქვე, ინვ. № 10—02/ 2504. იმდენად უცხოა დასავლეთ საქართველოსთვის
მსგავსი ფორმის საკინძები, რომ უნებურად იბადება კითხვა: აღრევე ზომ არ არის დამ-
ვებული შეცდომა საინვენტარო დავთარში აღმოჩენის ადგილის მითითების დროს?

⁵¹⁶ კ. კ ვ ი ე ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. IV₂—ვ, IX₄—გ.

⁵¹⁷ იქვე, ტაბ. II₁₂.

⁵¹⁸ იქვე, ტაბ. XXXII₁₈.

⁵¹⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/5206, 8100,
8404.

⁵²⁰ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 3—56/9, 11.

⁵²¹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 31—24/42.

⁵²² ტ. ჩ უ ბ ი ნ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 22—23.

კახეთში — დიდ ლილოში (2 ც.)⁵²³, გიორგი წმინდაში⁵²⁴ ბრინჯაოს ხატისუღელსა, სარდიონის 5 წახნაგა, ბიკონუსურ, სფერულ, პასტის გვერდებდაღარულ და სხვა მძივებთან ერთად.

მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ ინახება აგრეთვე უცნობი წარმოშობის ბრინჯაოს ასეთივე 2 ცალი საკინძი⁵²⁵.

სხვა ტიპის საკინძები მცირე რაოდენობითაა გამოვლენილი. კერძოდ, პირამიდისებურთავიანი ბრინჯაოს №169—64/192 საკინძის ანალოგიურია დიდ ლილოში აღმოჩენილი ორი საკინძი⁵²⁶, ხოლო ბეშთაშენის ბრტყელ, რომბისებურთავიან საკინძსკი გავს ბოლნისში შემთხვევით მოპოვებული ერთი⁵²⁷ და ექვთ. თაყაიშვილის მიერ ვანში 1896 წ. აღმოჩენილი ერთი საკინძი⁵²⁸.

რაც შეეხება რკინის თავხვია საკინძებს, ისინი გვხვდება წოფის №1 ქვაყუთში (ძვ. წ. VIII—VI სს.)⁵²⁹, ასურეთსა (4 ც.)⁵³⁰ და ალექსეევკაში (1 ც.)⁵³¹, აგრეთვე ადრეელინისტური ხანით დათარიღებულ გომარეთის სამაროვანზე (1 ც.)⁵³². ასეთი საკინძები გვიანანტიკური ხანის (ახ. წ. III—IV სს). ყოლოთოს № 23 სამარშიც კი იჩენს თავს⁵³³.

ნათელია, რომ რკინის ასეთი საკინძი იმეორებს ბრინჯაოს თავხვია საკინძის ფორმას, რომელიც დამახასიათებელი ყოფილა გვიანბრინჯაოს პერიოდის ადრეული კტაპისათვისაც კი⁵³⁴, ენაც-

⁵²³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 180—970/18.

⁵²⁴ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 8—54/81.

⁵²⁵ იქვე, ინვ. № 217—16/2—3

⁵²⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 180—970/34.

⁵²⁷ იქვე, ინვ. № 4—48/4.

⁵²⁸ იქვე, ინვ. № 12—02/2503.

⁵²⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 1—63/3.

⁵³⁰ კ. კ ვ ი ე ნ ა ძ ე, ლასახ. ნაშრ., ტაბ. XIV₈—9, XX₂—3.

⁵³¹ იქვე, ტაბ. XXVII₈.

⁵³² იხ. წინამდებარე ნაშრომში ტაბ. XVIII₁₂.

⁵³³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის. „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 4—58/290, აგრეთვე მ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე, გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის სამარხები ყოლოთოდან, სსმმ, ტ. XXVII—B, 1967, გვ. 118—119.

⁵³⁴ ნ. ო კ რ ა პ ი რ ი ძ ე, ბრინჯაოს თავხვია საკინძები სამთავროს ორშოსა-მარხებიდან, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 29, თბ., 1951.

ვლება მას და თვითონაც დიდხანს ინახავს თავს, თუმცა მისი აღმოჩენის შემთხვევები არცთუ იშვიათია, რაც შეიძლება ნაწილობრივ მაინც დაკავშირებული იყოს რკინის ადვილად ჟანგვის თვისებასთანაც.

როგორც ანალოგიური მასალების აღმოჩენის შემთხვევები გვიჩვენებს, ბეშთაშენისა და ახალსოფლის მსგავსი საკინძები აღმოსავლეთ საქართველოსა და განსაკუთრებით, ქვემო ქართლისათვის დამახასიათებელი სამკაულის სახეა. ბრინჯაოს ამ საკინძების გავრცელების თარიღი ბეშთაშენის სამაროვნისა და მისი თანადროული ძეგლების არსებობის ხანაა. თუმცა მათი გამოჩენა ოდნავ უფრო ადრეული ხანიდან იწყება (სამთავროს ორმოსამარხები). ადრეელინისტური ხანის სამარხებში კი ასეთი ფორმის საკინძების შეხედრის შემთხვევები ჩვენთვის ჯერჯერობით ცნობილი არ არის.

VI. საკინძებიან სამარხებში ხშირად გვხვდება ბრინჯაოს ძეგლებიც. ისინი ნაკეთებია ვიწრო, თხელი ფირფიტისაგან. წარმოადგენენ თავგახსნილ, ერთმანეთში გაყრილ ოვალურ რგოლებს. აღმოჩნდა ბეშთაშენის, ახალსოფლისა და კიკეთის სამაროვნებზე⁵³⁵ (ტაბ. XI₂₇).

სამკაულთან დაკავშირებული ეს ნივთი გამოჩენას იწყებს ძვ. წ. VII—VI სს.⁵³⁶ და ადრეანტიკურ-ელინისტურ ხანაში გავრცელებული ჩანს საქართველოს თითქმის ყველა რაიონში (აბელია, ასურეთი⁵³⁷, შორი⁵³⁸, დიღომი⁵³⁹, წინანდალი⁵⁴⁰, საგარეჯო⁵⁴¹, ყო-

⁵³⁵ იხ. ინვ. № 269—64/7, 63, 81, 94, 101, 108, 128—129, 229; № 40—58/23, № 111—976/13.

⁵³⁶ სამთავროს ორმოსამარხები №№ 1, 27, 28, 196, 213, 230, 250, 303, 310, 319. წოფი — წრიული სამარხი № 1. დმანისის ნეკროპოლიდან არქ. განყ-ის „ძრ. ფონდი“, ინვ. № 21—44/18. ამავე ფონდში — ე. ა. ლალაიანის გათხრებიდან, ინვ. № 20—05/IV—45, 46, 48; 64—05/XVIII—45.

⁵³⁷ კ. კეიქიძის ძეგლი, დასახ. ნაშრ., ტაბ. IX_{7—8}, XIII₁₀, XIV₂, XVI₃ და ა. შ.

⁵³⁸ ო. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 45, 50, 53, 56.

⁵³⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძრ. ფონდი“, ინვ. № 31—24/47.

⁵⁴⁰ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 11—25/66—68.

⁵⁴¹ იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 107—67/76.

ლოთო⁵⁴², ურბნისის XXV უბნის №20 სამარხი გვიანანტიკური ხანისა⁵⁴³, მუხურჩა⁵⁴⁴, ყობანი⁵⁴⁵, ყაზბეგი⁵⁴⁶).

VII. ბეშთაშენის ციხესთან მდებარე სამაროვანზე №56 ქვაყუთში ბრინჯაოს პრიზმისებურთაგან საკინძთან ერთად აღმოჩნდა ბრინჯაოს თხელი ფირფიტისაგან დამზადებული ნახევარსფერული, ზედაპირგოფირებული ვარდულ⁵⁴⁷ (ტაბ. XI₂₆). ბ. კუფტინს ის მიუჩნევია საკინძთან დაკავშირებულ ნივთად დასაველე ეტიკეტში ვარდული საკინძზე წამოცმული ჩაუხატავს. შესაძლებელია მათ მართლაც ჰქონდათ იმ შემთხვევაში ასეთი დანიშნულება, მაგრამ უდავოდ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ასეთი ვარდულები სხვადასხვა რაოდენობით აღმოჩენილია იმ სამარხებშიც, სადაც საკინძი საერთოდ არ გვხვდება. სამთავროს №191 ორმოსამარხში ასეთი ფორმის 28 ცალი ვარდული აღმოჩნდა⁵⁴⁸. როგორც ჩანს, ამ ნივთს დამოუკიდებელი მნიშვნელობაც ჰქონია. შესაძლებელია ისინი როგორც მათ ტ. ჩუბინიშვილი უწოდებს, მართლაც ღილებს წარმოადგენდნენ⁵⁴⁹. მსგავსი ვარდულები გვხვდება თრიალეთის ძვ. წ. VII—VI სს. დათარიღებულ სამარხებში, კერძოდ, მარალინ-დერესის №2 და №7 სამარხებში. მარალინ-დერესის №2 სამარხი ბრინჯაოს გველისთაგებიან სამაჯურსაც შეიცავს და დათარიღებულია ამ სამაროვნის ყველაზე გვიანდელი ხანით — ძვ. წ. VII ს. ბოლო — VI ს. პირველი ნახევრით⁵⁵⁰. ვარდულები გამოვლინდა აგრეთვე განთიადის ამავე პერიოდის სამარხში⁵⁵¹, ბაშ-

⁵⁴² იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 4—58/139, 151—152, 163, 166.

⁵⁴³ მუხურჩის შუა საუკუნეების არქ. განყ-ის „ურბნისის ფონდი“, ინვ. № 1—58/1908.

⁵⁴⁴ მუხურჩის არქ. განყ-ის „თრიალეთის ფონდი“. მუხურჩის მასალებში. ნივთები ჭერჯერობით ინვენტარიზებული არ არის.

⁵⁴⁵ იხ. ამავე განყ-ის „ძირ. ფონდში“, ინვ. № 1—02/142—145.

⁵⁴⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 2—02/217—220.

⁵⁴⁷ ინვ. № 169—64/192.

⁵⁴⁸ იხ. მუხურჩის არქ. განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/5017.

⁵⁴⁹ ტ. ჩუბინიშვილი, გოსტიბეს ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები,

გვ. 23.

⁵⁵⁰ გ. მეჩაბდუ, დასახ. ნაშრ., გვ. 148, ტაბ. XXXVI₁₅, XL₄.

⁵⁵¹ გ. ავალიშვილი, ო. სანებლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 234, ტაბ.

კიჩეთში, შუშის ქარხნის ტერიტორიაზე (7 ც.)⁵⁵², ძვ. წ. VII—VI სს. სამთავროს №99, 273 ორმოსამარხებში, ზემო გოსტიბეში⁵⁵³ და ყოლოთოს ელინისტური ხანის №17 სამარხში. ყოლოთოდანვეა (სა-სამარხები №№3,6) ცნობილი აღნიშნული ფორმის რკინის 7 ეარ-დულიც. ბრინჯაოს ასეთივე ვარდულები აღმოჩენილა აფხაზეთშიც „წითელი შუქურას“ სამაროვანზე⁵⁵⁴.

მამასადამე, ჩვენთვის ცნობილი ზემოთ ჩამოთვლილი მონა-ცემების მიხედვით მათი გავრცელების ძირითადი რაიონი აღმო-საველეთ საქართველოა, გავრცელების დრო კი ხანგრძლივი.

VIII. ილარი ბრინჯაოსი. აღმოჩნდა ბეშთაშენის სამარო-ვანზე (1 ც.)⁵⁵⁵. ნაკეთებია ბრტყელი ფირფიტისაგან, რომელიც თავთან ორადაა გაწმტოებული და ჩახვეული ცხვრის რქების მსგავსად. რქებს შორის დატანილ წვრილ ნახვრეტში გაყრილია ბრინჯაოსავე რგოლი, რომელსაც გრძელი ძეწკვი ებმის. ილარის ღერო მეორე ბოლოსთან ვიწროვდება და მრგვალგანივკვეთიანი ხდება. ცალი მხრიდან ღეროს ზედაპირი შემეკულია ჭდეული ტე-ხილხაზოვანი ორნამენტით. სიგრძე — 7,3 სმ (ტაბ. XI₂₅).

ილარი პირადი მოხმარების საგანია. საქართველოს ადრეან-ტიკური ხანის სამაროვნებზე ნაკლებად გავრცელებულ ნივთს წარმოადგენს. სრულიად ანალოგიური ფორმის ილარი ჩვენთვის ცნობილი არ არის. საერთოდ ილარები აღმოჩენილია სამადლოს ელინისტური ხანის სამაროვანზე⁵⁵⁶, ყაზბეგის დარიალის ციხესთან გათხრილ კულტურულ ფენაში⁵⁵⁷, საგარეჯოს რაიონის სოფ. თოხ-ლიაურში⁵⁵⁸. ელინისტური ხანის მასალებთან გამოვლენილი ილა-რებიც ზოგადად ბეშთაშენის ტიპისაა, მხოლოდ ერთმანეთთან კის-რებით შეერთებული ცხვრის თავები გადმოცემულია მთელი ნაკეთებით (წაგრძელებული დრუნჩით, ჩახვეული რქებით), მაშინ,

⁵⁵² იხ. მუხეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდში“, ინვ. № 6—33/17.

⁵⁵³ გ. ჩუბინიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 23.

⁵⁵⁴ М. М. Трапш, Древний Сухуми, табл. VII₁₉.

⁵⁵⁵ იხ. ინვ. № 169—64/7.

⁵⁵⁶ ი. აგაშოძე, ელინისტური ხანის მასალები სამადლოდან, სსშ, ტ. XXVII—B, თბ., 1967, გვ. 68—69.

⁵⁵⁷ ლ. წითლანაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 95.

⁵⁵⁸ იხ. მუხეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 42—58/5.

როდესაც ბეშთაშენის ილარს მხოლოდ რქისებურად ჩახვეული თავი ახასიათებს. თავის ფორმით ბეშთაშენის ილარი უფრო მეტად მოგვაგონებს არქაული ხანის საჩხერისა⁵⁵⁹ და ა. ლუკინის მიერ გულაუთში⁵⁶⁰ აღმოჩენილ მოგვიანო პერიოდის (ელინისტურის) საკინძებს.

IX. მ ძ ი ვ ე ბ ი. ხასიათდებიან მრავალფეროვნებით. ისინი აღმოჩნდა ბეშთაშენის სამაროვნის მხოლოდ 14 ქვაყუთში (69 ც.)⁵⁶¹, ნაკლები რაოდენობით აღმოჩნდა კუმისის (1 ც.), ახალსოფლის (1 ც.) და კიკეთის (3 ც.) მასალებს შორის. ბეშთაშენში აღმოჩნდა სარდიონის (35 მძივი და 3 მძივსაკიდი), აჭათის (2 ც.), მინისა (18 ც.) და პასტის (12 ც.) მძივები. კუმისის, კიკეთისა და ახალსოფლის სამაროვნებიდან გვაქვს მხოლოდ მინისა (4 ც.) და პასტის (1 ც.) მძივები.

1. ს ა რ დ ი ო ნ ი ს და ს ა რ დ ე რ ი ს მძივები. გვხვდება სხვადასხვა ფორმის, ფერისა და ზომის. აქვთ მოყავისფრო-მოწითალო, მოყვითალო-მოვარდისფრო ან მოყვითალო ფერი. მეტწილად ზედაპირგაპირილებულებია, გამკვეთვალე (ტაბ. XI_{29—32}).

გვხვდება: ა) სფერული (9 ც.), მოზრდილი. ყველას აქვს ბიკონუსური ფორმის განიერი ან საშუალო ზომის ნახვრეტი. სიმაღლე — 1,55—1,05 სმ, დმ 1,7—1,15 სმ, ნახვრეტის დმ 0,5—0,3 სმ. ასეთივე ფორმის ერთი მძივი წერილია, ცილინდრულნახვრეტიანი. სიმაღლე 0,3 სმ, დმ 0,45 სმ, ნახვრეტის დმ — 0,2 სმ. ამ მძივებიდან 2 ცალი სარდერისაა.

ბ. მრგვალბრტყელი (19 ცალი). ამათ შორისაც ურევია სარდერის 2 მძივი. აქვთ კონუსური ან ბიკონუსური, განიერი და საშუალო ზომის ნახვრეტი. სიმაღლე 1,35—0,6 სმ, დმ 1,9—0,9 სმ, ნახვრეტის დმ — 0,3—0,15 სმ.

გ. კასრისებური ბიკონუსური, განიერნახვრეტიანი. სიმაღლე — 0,6 სმ, დმ 0,7 სმ, ნახვრეტის დმ 0,3 სმ.

⁵⁵⁹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 94—10/9.

⁵⁶⁰ Б. А. К у ф т и н, Материалы к археологии Колхиды, т. I, с. 39, рис. 9.

⁵⁶¹ ქვაყუთები №№ 5, 7, 24, 27, 30, 39, 42, 45, 49—52, 55, 60. ინვ. № 169—64/5, 15, 67—73, 93, 103—104, 123—124, 134—136, 143, 159, 161, 166, 171, 206—211, 184—186, 228.

დ. ცილინდრული, აგრეთვე, ბიკონუსური ფორმის ნახევრ-
ტით, სიგრძე 1,3 სმ, დმ 0,75 სმ.

ე. ექვსწახნაგა ბრტყელი, ბიკონუსური ნახევრეტი. სიგრძე
1,9 სმ, სიგანე 1,45 სმ, სისქე 0,85 სმ, ნახევრეტის დმ 0,3 სმ.

ვ. ბრტყელი, ცილინდრულნახევრეტიანი. სიგრძე — 1,6 სმ.
სიგანე — 1,1 სმ, სისქე — 0,6 სმ.

ზ. ბეშთაშენის სამაროვანზე აღმოჩენილი სარდიონის მძივ-
საკიდები (3 ც.), მოყვითალო და მოყავისფრო-მოწითალო ფერი-
საა. გამჭვირვალე, მსხლისებური ფორმის, კონუსურბოლოებიანი.
ყუნწთან განივი, დაბალკონუსური ნახევრეტი. სიგრძე 1,15—0,
9 სმ, უდ. დმ 0,7—0,6 სმ.

2. აქატის მძივები (2 ც.) ცილინდრული ფორმის, ორფერი:
ერთია ნახევრად მოყვითალო, ნახევრად მოთეთრო-მონაცრისფრო
ფერის. მეორე კი მოთეთრო-მონაცრისფრო, თეთრი ირიბი ზოლე-
ბით. ცილინდრულნახევრეტძანები. ორივე გამჭვირვალეა. სიგრძე
1,5—1,1 სმ, დმ 1—0,6 სმ, ნახევრეტის დმ 0,3—0,25 სმ (ტაბ. XI₃₃).

3. ქარვის მძივები (2 ც.). მოწითალო. ძალზე დაზიანებუ-
ლი, თითქოს წახნაგებიანი უნდა იყოს. სიგრძე 0,6 სმ, სიგანე 0,5
—0,45 სმ, სისქე 0,4 სმ, ნახევრეტის დმ 0,12 სმ (ტაბ. XI₃₄).

4. მინის მძივები, აგრეთვე სხვადასხვა ფორმის, ფერისა
და ზომის (ტაბ. XI₃₅).

ა. კასრისებური (1 ც.), შავი გაუმჭვირვალე, ორნამენტირებუ-
ლი სპირალური, ქდეული ზოლებით. განიერნახევრეტიანი. დიდი
ზომის. სიგრძე 2,8 სმ, დმ 1,5 სმ, ნახევრეტის დმ 0,7 სმ.

ბ. ცილინდრული, გვერდებდაღარული (2 ც.), ცილინდრულ,
განიერნახევრეტიანი. დიდი ზომის, მუქი მოყავისფრო ფერისაა
(სიგრძე 1,2 სმ, დმ 1,4 სმ, ნახევრეტის დმ 0,8 სმ). მცირე ზომისა
კი მუქი ცისფერია, გამჭვირვალე (სიგრძე 0,65 სმ, სიგანე 0,95 სმ,
ნახევრეტის დმ 0,55 სმ).

გ. ბიკონუსური ფორმის მძივები (4 ც.) ღია ლურჯი და მო-
ყვითალო ფერის. ვიწრო, ცილინდრული ნახევრეტი. გამჭვირვა-
ლე. სიმაღლე 0,6—0,7 სმ, დმ 0,8—0,85 სმ, ნახევრეტის დმ 0,25—
0,3 სმ.

დ. სფერული ფორმის (1 ც.) და ფორმაგაურკვეველი (3 ც.)
„თვლიანი“ მძივები. დაზიანებული მძივი დიდი ზომისაა, მოყავის-

ფრო-მოწითალო ფერის. სფერული კი ლურჯ ფონზე ინკრუსტი-
რებულია თეთრი და ყვითელი ფერის მინის ძაფების წრეხაზით
შექმნილი „თვლებით“. ზომები: სიმაღლე 1,4—0,65 სმ, დმ 1,8—
1,15 სმ, ნახერეთის დმ 0,8—0,3 სმ.

ე. სხვადასხვა ზომის სფერული, კასრისებური, მანდარინისე-
ბური მძივები. მოცისფრო, მოყვითალო და თეთრი ფერის. გამ-
ჭვირვალე და გაუმჭვირვალე (6 ც.), სიმაღლე 0,7—2,5 სმ, დმ 1,2
—2,7 სმ, ნახერეთის დმ 0,5 სმ — 0,8 სმ.

აქვე ერთიანდება ასეთივე ფორმის და ფერის, მხოლოდ უფ-
რო მომცრო ზომის რამდენიმე მძივიც (5 ც.), სიმაღლე 0,8 სმ —
0,45 სმ, დმ 1—0,55 სმ, ნახერეთის დმ 0,2—0,3 სმ.

5. პ ა ს ტ ი ს მძივები (11 ც.), თეთრი „დომინოსებური“, პა-
რალელეპიპედის ფორმის, რომბისებური, ოთხწახნაგა, ცილინ-
დრული. მძივები შემკულია ჰდეული ხაზებით და ზოგჯერ წერტი-
ლებითაც. აქვთ სიგრძივი და განივი წვრილი ნახერეტები. ზომე-
ბი: სიგრძე 0,45—1,15 სმ, სიგანე 0,38—0,7 სმ, სისქე 0,3—0,38
სმ (ტაბ. XI₃₆).

მაშასადამე. ამ აღწერილობებიდან ჩანს, რომ ბეშთაშენის სამა-
როვანზე ყველაზე მეტი რაოდენობით აღმოჩენილა სარდიონის
მძივები. სარდიონისაგან ნაკეთებ მძივებს უძველესი ტრადიციე-
ბიც ჰქონიათ. ცისფერი პასტის იოტებთან ერთად ისინი გამოვლე-
ნილია თრიალეთის შუა ბრინჯაოს ხანის დასაწყისით (ძვ. წ. 2000
წ.) დათარიღებულ ყორღანებში⁵⁶². შემდგომი პერიოდის ძეგლებ-
ზე თანდათან მატულობს რა მათი აღმოჩენის შემთხვევები, გვიან-
ბრინჯაო-განვითარებული რკინის ხანით დათარიღებულ სამარხებ-
ში უკვე გვხვდებიან დიდი რაოდენობით, რომელთაც ახასიათებთ
ფორმათა მრავალფეროვნებაც და დამუშავების მაღალი დონეც.
დიდია მათი რაოდენობა ადრეაქემენიდური ხანის მასალებს შორი-
საც, რომლის ერთ-ერთ მაგალითს ბეშთაშენის სამაროვანიც წარ-
მოადგენს. გვიანაქემენიდური-ელინისტური ხანის სამარხებში არ-
სებობენ რა მინისა და სხვა მასალისაგან ნაკეთებ მრავალფეროვან
მძივებთან ერთად, თანდათან ადგილს უთმობენ მინისა და პასტის

⁵⁶² ე. გოგაძე, თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გე-
ნეზისი, თბ., 1972, გვ. 95, ტაბ. XX₁₂₋₁₅.

მძივებს და სამარხებში ვლინდებიან ცოტა რაოდენობით, ზოგჯერ თითო-ორი ეგზემპლარის სახითაც კი.

მძივებისათვის დამახასიათებელი ეს ზოგადი მოვლენა სათანადო ლიტერატურაში არაერთხელ იქნა შენიშნული. ამ მოვლენის დოკუმენტირებაში, ვფიქრობთ, სათანადო წვლილს შეიტანს აგრეთვე ბეშთაშენის სარდიონის მძივებისათვის მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების ფონდებიდან და სათანადო სპეციალური ლიტერატურიდან, შეძლებისდაგვარად შერჩეული ანალოგიებიც.

ბეშთაშენის სარდიონის მძივებს უამრავი პარალელი მოეძებნებათ ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ სხვადასხვა პერიოდის მასალებს შორის. კერძოდ, ქვემო ქართლში ისინი გვხვდება წინწყაროს, თაქ-ქილისას, მარაღინ-დერესის, ავრანლოს, სანომერის ძვ. წ. XIV—VI სს. დათარიღებულ სამაროვნებზე⁵⁶³, დმანისის ნეკროპოლზე (27 ც.)⁵⁶⁴, წოფის ქვაყუთებსა და ორმოსამარხებში (3 ც.)⁵⁶⁵, შორის⁵⁶⁶, არდასუბნის⁵⁶⁷, აბელიას⁵⁶⁸, ასურეთის⁵⁶⁹, გულარეხის⁵⁷⁰, ჯიგრაშენის⁵⁷¹ მასალებს შორის. აგრეთვე კუშჩისა (4 ც.)⁵⁷² და გომარეთის (7 ც.)⁵⁷³ სამაროვნებზე, წითელხიდთან (16 ც.)⁵⁷⁴, ექვთ. თაყაიშვილის მიერ გამოვლენილი წალკაში წარმოებული გათხრების დროს (76 ც.)⁵⁷⁵.

ყველაზე დიდი რაოდენობით მათი მსგავსი მძივები აღმოჩენილია შიდა ქართლის ტერიტორიაზე გათხრილ სხვადასხვა პე-

⁵⁶³ Б. А. К у ф т и н, Археологические раскопки в Триалети, გვ. 52 სურ. 50; მ. მ ე ნ ა ბ დ ე, ორიალეთი გვიანბრინჯაო-რკინის ხანაში (ძვ. წ. XIV—VI სს.), საღისურთაო ნაშრ., ხელნაბეჭდი, თბ., 1973, გვ. 39, 76, 107, და ა. შ.

⁵⁶⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 21—44/27.

⁵⁶⁵ იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 1—63/46, 141.

⁵⁶⁶ ო. ტ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 57, 68.

⁵⁶⁷ ნ. თ ე შ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 131.

⁵⁶⁸ ე. კ ე ბ ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ. დანაშთი, გვ. 5, 9, 11.

⁵⁶⁹ იქვე, გვ. 27, 30, 33, 37, 39, 46.

⁵⁷⁰ იქვე, გვ. 68.

⁵⁷¹ იქვე, გვ. 55.

⁵⁷² იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ორიალეთის ფონდი“, ინვ. № 179—65/3, 16, 25.

⁵⁷³ იხ. „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 28—65/12, 21, 72.

⁵⁷⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 68—971/2.

⁵⁷⁵ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 10—02/2341—2343.

ჭიოდის მასალებს შორის. განსაკუთრებით დიდია მათი რაოდენობა სამთავროს ორმოსამარხებში გამოვლენილ მძივებს შორის, რომელთაგან ძვ. წ. VII—VI (სს. დათარიღებულ სამარხებში 560-ზე მეტი მსგავსი მძივი იქნა გამოვლენილი⁵⁷⁶, მაშინ, როდესაც ელინისტური ხანით დათარიღებულ სამთავროს 20 ქვევრსამარხში აღმოჩენილი მხოლოდ 50 ცალი სარდიონის მძივიდან ბეშთაშენის მძივების მსგავსია 13 ცალი⁵⁷⁷. მცხეთიდანვე მომდინარეობს არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ დაცული 1902 წლის კოლექციაში შემავალი 503 ცალი მსგავსი ფორმის სარდიონის მძივი, რომელთა აღმოჩენის კონკრეტული ადგილი ცნობილი არ არის⁵⁷⁸. მცხეთაში სადგურთან (1 ც.)⁵⁷⁹ და ვინმე გაბო ხუბიეროვის ეზოშიც (1 ც.)⁵⁸⁰ აღმოჩენილა სარდიონის ანალოგიური სამკაული. სარდიონის ასეთი მძივები გვხვდება ოქორაში (19 ც. ძვ. წ. VII—VI სს.)⁵⁸¹, ზემო ავქალაში (80-მდე)⁵⁸², დიდუბეში მექანიკურ ქარხანასთან (9 ც.)⁵⁸³, კამარახევი⁵⁸⁴, მარტაზში (1 ც.)⁵⁸⁵, ატენში (107 ც.)⁵⁸⁶, თბილისში გრიბოდოვის ქუჩაზე (104 ც.)⁵⁸⁷, მტკვრის ხეობაში — ბორჯომსა და ხაშურს შორის (29 ც.)⁵⁸⁸, გვიანელინის-

⁵⁷⁶ იხ. ამავე განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/101, 154, 363, 1228, 1252, 1546, 1668, 1735, 2187, 2255, 2262, 2604, 4500, 4903, 5051, 5097, 5244, 5263, 6180, 6256, 6380, 6442, 6532, 8174, 8292, 8408, 8420.

⁵⁷⁷ ვ. თ. ლ. ო. რ. დ. ა. ვ. ა., დასახ. ნაშრ., გვ. 152. აგრეთვე „სამთავროს ფონდი“ ინვ. № 12—54/391, 2916, 2920, 5485, 10521, 11777, 12754, 13001.

⁵⁷⁸ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 8—02/1710—1713, 1803—1804.

⁵⁷⁹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 11—26/13.

⁵⁸⁰ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 2—23/8.

⁵⁸¹ იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 7—59/32, 66.

⁵⁸² იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 34—24/82, 329—814-ს შორის; 11—24/17—22.

⁵⁸³ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 2—52/99, 100.

⁵⁸⁴ რ. რ. ა. მ. ი. ვ. ი. ლ. ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 33.

⁵⁸⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 15—51/1.

⁵⁸⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 111—13/9.

⁵⁸⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 19—59/1.

⁵⁸⁸ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 2—42/12.

ტური ხანის ორმოსამარხებში არკნეთში⁵⁸⁹, ზაქესსა (1 ც.)⁵⁹⁰ და რუისში (1 ც.)⁵⁹¹ გოტარხეს მონეტიან სამარხებში; ურბნისის XXV უბანზე ახ. წ. I—III სს. სამარხებში (21 ც.)⁵⁹².

გვიანბრინჯაოს ხანისათვის დამახასიათებელ ნივთებთან ერთად დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ისინი ყობანში (230 ც.)⁵⁹³, გვხვდება კომუნტაში (88 ც.)⁵⁹⁴. ბეშთაშენის მძივების ანალოგიური ფორმა ყაზბეგის ორ მძივსაც აქვს⁵⁹⁵.

მსგავსი ფორმის მძივები გვხვდება კახეთშიც, მაგრამ შედარებით ნაკლები რაოდენობით. ისინი გამოვლენილია დიდ ლილოში (1 ც.)⁵⁹⁶, გიორგი წმინდაში (21 ც.)⁵⁹⁷, საგარეჯოში (17 ც.)⁵⁹⁸, სოფ. გამარჯვებაში (2 ც.)⁵⁹⁹, ქვემო ქედში (1 ც.)⁶⁰⁰, ლაფანყურაში (1 ც.)⁶⁰¹, იყალთოში, (52 ც.)⁶⁰², ალაზნის ველზე (2 ც.)⁶⁰³, ყოლოთში ელინისტური და ძირითადად გვიანანტიკური ხანის სამარხებში (52 ც.)⁶⁰⁴.

ბეშთაშენის ანალოგიური მძივები აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოშიც. კერძოდ, მსგავსი მძივები ურევია ძვ. წ. VIII—VII სს. დათარიღებულ ყულანურხვას⁶⁰⁵ და „წითელი შუქუ-

⁵⁸⁹ ო. ჯ ა თ ა რ ი ძ ე, არქ. გათხრები სოფ. არკნეთში, თსუ შრომები, ტ. 63, თბ., 1956, გვ. 196.

⁵⁹⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. №7—51/3.

⁵⁹¹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 13—62/4.

⁵⁹² იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განყ.-ის „ურბნისის ფონდი“, ინვ. №№1—58/1915, 2040; 1—59/2490—91, 2276, 2548, 154; 1—60/2794, 2800, 2832 1—61/3253, 3350; 1—62/3860, 4105—06.

⁵⁹³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 1—02/164—167.

⁵⁹⁴ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 3—02; 3—02/490.

⁵⁹⁵ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 2—02/338—9.

⁵⁹⁶ იხ. „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 180—970/39.

⁵⁹⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 8—54/80.

⁵⁹⁸ იხ. ამავე განყ.-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 107—67/59, 68.

⁵⁹⁹ იხ. ამავე განყ.-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 109—64/11—12.

⁶⁰⁰ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 94—972/8.

⁶⁰¹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 109—973/7.

⁶⁰² იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 5—33/33; 8—33/11, 17; 11—34/45, 24.

⁶⁰³ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 7—38/101.

⁶⁰⁴ იხ. ამავე განყ.-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 4—58/13, 94, 266, 285.

⁶⁰⁵ М. М. Т р а п ш, Памятники эпохи бронзы и раннего железа в Абхазии, Труды I, Сухуми, 1970, с. 155.

რას⁶⁰⁶ სამარხებში გამოვლენილ 100—150 ცალამდე მძივს შორის. ბეშთაშენის მძივების ანალოგიები მუხურჩის ახლად გამოვლენილ სარდიონის მძივებშიც არის⁶⁰⁷. მსგავსია აგრეთვე ქუთაისში გამოვლენილი 115 ც. მძივი⁶⁰⁸. ბეშთაშენის მძივებს ძალიან ჯავს იმავე ხანის ნოსირის მძივები (194 ც.)⁶⁰⁹. ელინისტური ხანის ძეგლებიდან მათი პარალელები გვხვდება დაფნარის (4 ც.)⁶¹⁰, დაბ-ლაგომის (2 ც.)⁶¹¹ ფარცხანაყანევის (1 ც.)⁶¹² სამაროვნებზეც.

ბეშთაშენის ტიპის მძივები აღმოჩენილია აგრეთვე სომხეთის და აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე გამოვლენილ სხვადასხვა პერიოდის მასალებს შორისაც: კარმირ-ბლურზე⁶¹³, მალაქლუში (88 ც.)⁶¹⁴, ჯოგჩის ტბასა და ზანგეზურთან (1600 ცალზე მეტი), რომელიც აღმოჩნდა ე. ლალიაიანის მიერ წარმოებული გათხრების დროს⁶¹⁵, ნახჩევანში მონეტაიან და მინის მრეაღწახნაგა საბეჭდავიან სამარხში (2 ც.)⁶¹⁶.

გამოკვლეულია, რომ ძვ. წ. VII—VI სს. შემდგომი ხანის ძეგლებზე სარდიონის მძივების რაოდენობის შემცირება და მინის

⁶⁰⁶ М. М. Т р а п ш, Древний Сухуми, с. 189.

⁶⁰⁷ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, მუხურჩის მასალები. მასალები ინვენტარიზებული არ არის. ვინაიდან ახალი მონაპოვარია.

⁶⁰⁸ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 12—02/2545. ძეგლის ხასიათი გაურკვეველია.

⁶⁰⁹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 26—26/1.

⁶¹⁰ ნ. კ ი ლ უ რ ა ძ ე, მძივები დაფნარის სამაროვნიდან, ხელნაწერი, გვ. 3.

⁶¹¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. ბ. 13. 31.

⁶¹² М. М. И в а щ е н х о, Кувшинный могильник в Западной Грузии, СА, XIII, 1950, с. 327.

⁶¹³ Б. Б. П и о т р о в с к и й, Кармир-Блур, I, с. 80, рис. 51; Его же, Кармир-Блур, III, с. 49, рис. 38—40.

⁶¹⁴ Б. А. К у ф т и н, Урартский «колумбарий» у подошвы Арарата..., с. 47 და შემდ. იხ. აგრეთვე მუზ. არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 30—14/31.

⁶¹⁵ იხ. ამავე განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 20—05/1—4; 20—05/111—25, 30; 20—05/1V—57, 64—05/XII—1—12; 50—06/VI—1—16; 50—06/X—1—6; 50—06/XXVI—1—3.

⁶¹⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—971/38.

მძივების რიცხვის ზრდა სომხეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი სამარხებისათვისაც ყოფილა დამახასიათებელი⁶¹⁷.

აქ მოტანილი ანალოგიები ეხება ბეშთაშენის სარდიონის მძივების ექვსივე სახეს. ამ ანალოგიებიდან ჩანს, რომ 1) ბეშთაშენის ყველა სახის მძივი დიდი რაოდენობით არის გამოვლენილი წინარე პერიოდის მასალებში. ისინი არსებობენ მომდევნო ხანის ძეგლებზე, მაგრამ უკვე შესამჩნევად შემცირებული რაოდენობით. 2) რომ ანალოგიური მძივები გვხვდება საქართველოს ყველა რაიონში მეტ-ნაკლები რაოდენობით. განსაკუთრებით თვალში საცემია მათი დიდი რაოდენობა შიდა ქართლის ტერიტორიაზე.

როგორც ვნახეთ, ვანის ეპოქით დათარიღებულმა სომხეთის ძეგლებმაც, დიდძალი რაოდენობის ასეთი მძივი გამოავლინა.

სარდიონისაგან ნაკეთები მძივების წარმომავლობის საკითხი ჭერჭერობით გადაუწყვეტელია. მკვლევართა მიერ გამოთქმულია მოსაზრება ამ მასალიდან ნაკეთები მძივების ადგილობრივ დამზადების შესაძლებლობის შესახებ. ამის საფუძველს მათ აძლევს ჭერ ერთი, საქართველოს ტერიტორიაზე მათი დიდი რაოდენობით აღმოჩენა. მეორეც, „ფორმალახევილი, მაღალი ტექნიკით ნაკეთები სარდიონის მძივების გვერდით, მდარეხარისხოვანი, ულახათო პროდუქციის არსებობა, რომელიც საეკვოა, რომ გაცვლა-გამოცვლის საგანი ყოფილიყო⁶¹⁸“. კერძო „კავკასიაში ვულკანური ქანების არსებობა, რომლებიც დიდი რაოდენობით შეიცავენ სხვადასხვაგვარ მინერალებს, მათ შორის სამძივე მასალასაც, კერძოდ სარდიონს⁶¹⁹“. პროფ. ბ. კუფტინი მიუთითებს, ლეჩხუმში, მდინარე ცხენისწყლის მარჯვენა ნაპირას სარდიონის კაჭრების არსებობაზე⁶²⁰. მიუხედავად ამისა, იგივე მკვლევარი არ გამოორიცხავენ „მზა ნაწარმის შემოტანას... ადრევე დაწინაურებული ქვეყნებიდან⁶²¹“.

რაც შეეხება სარდიონის მძივსაკიდებს, ისინიც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ყოფილან ხმარებაში; თუმცა თრიალეთის

⁶¹⁷ А. О. Мнацаканян, Г. А. Тирацян, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 74.

⁶¹⁸ რ. რამიშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 34.

⁶¹⁹ იქვე.

⁶²⁰ Б. А. Куптин, Урартский «колумбарий»..., с. 52.

⁶²¹ რ. რამიშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 34.

ადრეული ხანის ძეგლებზე (ბეშთაშენი, თაქ-ქილისა, წინწყარო, მარაინ-დერესი) არც ერთი ცალი ასეთი ფორმის მძივსაკიდი არ აღმოჩენილა. სამთავროს ძვ. წ. VII—VI სს. ორმოსამარხებში კი 150 ცალზე მეტი სარდიონის ამგვარი მძივსაკიდი გამოვლინდა⁶²². ისინი გვხვდება აგრეთვე დიდუბეში (1 ც.)⁶²³, ზემო ავჭალაში (1 ც.)⁶²⁴, კაპარახეში (2 ც.)⁶²⁵, ოქორაში (1 ც.)⁶²⁶, წინანდალში (3 ც.)⁶²⁷, იყალთოში (2 ც.)⁶²⁸, ბაჭითში (1 ც.)⁶²⁹, სოფ. გამარჯვებაში (1 ც.)⁶³⁰, ყოლოთოში (3 ც.)⁶³¹, მუხურჩაში (3 ც.)⁶³².

მაშასადამე, სარდიონისაგან ნაკეთები აღნიშნული ფორმის მძივსაკიდები, დღევანდელი მონაცემების მიხედვით, შიდა ქართლისათვის (განსაკუთრებით სამთავროსათვის) დამახასიათებელი სამკაულის სახეა. თუმცა ის გვხვდება კახეთის და უფრო მცირე რაოდენობით ქვემო ქართლისა და დასავლეთ საქართველოს ძეგლებზეც. ამავე მონაცემების მიხედვით ისიც ჩანს, რომ სარდიონის მძივსაკიდები გავრცელებულია როგორც ბეშთაშენის წინარე პერიოდით დათარიღებულ მასალებს შორის (კერძოდ, ძვ. წ. VII—VI სს. ძეგლებზე), ასევე ელინისტური ხანის სამარხებში. მოგვიანო ხანის ძეგლებზე რაოდენობის კლების პროცესი, როგორც ჩანს, სარდიონის ამ მძივსაკიდებსაც შეეხებია. სამთავროს ტერიტორიაზე ადრეულ ხანაში დიდი რაოდენობით გავრცელებული და მაშასადამე, აქ მოღაში არსებული ეს მძივსაკაულო, ამავე ადგილებში გათხრილ ქვევრსამარხებში სრულიად აღარ ჩანს, ქრება.

სხვა მძივებიდან ბეშთაშენის სამაროვანზე აღმოჩენილია აქატისა და ქარვის 2—2 მძივი. ბეშთაშენის ქარვის მძივები ძალზე

⁶²² იხ. არქ. განყ.-ის „სამთავროს ფონდი“, ორსამარხები № 1, 3, 31, 57, 65, 76, 106—7, 137, 194—5, 230, 235, 245, 250, 310.

⁶²³ იხ. ამავე განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 2—52/96.

⁶²⁴ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 24—30/17.

⁶²⁵ რ. რაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 34

⁶²⁶ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 7—59/116.

⁶²⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 11—25/71.

⁶²⁸ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 11—34/17.

⁶²⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 9—61/98.

⁶³⁰ იხ. ამავე განყ.-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 109—64/11.

⁶³¹ იხ. ამავე განყ.-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 4—58/13.

⁶³² იხ. არქ. განყ.-ის „თრიალეთის ფონდში“ მუხურჩის სამაროვნის მასალები.

დაზიანებულია, ფორმაგაურკვეველი, რის გამოც მათთვის ანალოგიების შერჩევა შეუძლებელი შეიქნა. აღენიშნავთ მხოლოდ, რომ ქარვისაგან ნაკეთები მძივებიც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ყოფილა ხმარებაში. ისინი გამოვლენილია თრიალეთის ტერიტორიაზე გვიანბრინჯაოს ხანით დათარიღებულ ერთ-ერთ ყორღანში⁶³⁶, სამთავროს ქვედა სართულის №581 სამარხში⁶³⁴, ბრილის ძვ. წ. VI—I სს. მასალებს შორის⁶³⁵, ურბნისის ელინისტური ხანის სამარხებში⁶³⁶ და სხვაგან.

ბეშთაშენის აქატის მძივებს კი გავს მალაქლუსთან (10 ც.)⁶³⁷ და ე. ლალაიანის მიერ წარმოებული გათხრების შედეგად მოპოვებული (5 ც.)⁶³⁸ მძივები.

ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე აქატის მძივებიც ნაკლებად გავრცელებულ მძივთა კატეგორიას განეკუთვნება. ა. მარტიროსიანის გამოკვლევით, ისინი ყველაზე დიდი რაოდენობით გვხვდებიან ურარტული ხანის მასალებს შორის⁶³⁹. აქატის მძივები ირანის სამარხებისათვის დამახასიათებელი ყოფილა ჯერ კიდევ რკინის გამოჩენამდე, ამიტომ ბ. კუფტინი მათი წარმოების ცენტრს ვარაუდობს უფრო ირანის ზეგანზე, ვიდრე კავკასიის მთიან რაიონებში, სადაც მათი შეხვედრის შემთხვევები იშვიათია⁶⁴⁰.

მინის მძივები აღმოჩნდა ბეშთაშენის, კიკეთის, კუმისის, ახალსოფლის სამაროვნებზე, სულ 22 ცალი. ახასიათებთ ფორმისა და ფერის მრავალფეროვნება.

მინის მძივებსაც არსებობის დიდი ხნის ისტორია ჰქონიათ. ეგვიპტეში თებეში გამოვლენილ მინის უადრეს მძივებს ათარიღებენ ეგვიპტის ჯვარაონთა 1 დინასტიით და ოდნავ უფრო ადრეუ-

⁶³³ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, с. 42.

⁶³⁴ იქვე, გვ. 42.

⁶³⁵ გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1952, გვ. 103; ლ. წითლანაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 236.

⁶³⁶ ლ. ქორიძე, ელინისტური ხანის ძვ. წ. III—I სს. არქეოლოგიური ძეგლები ურბნისის სამაროვნიდან, გვ. 64.

⁶³⁷ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 30—14/27.

⁶³⁸ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 20—05/111—30.

⁶³⁹ А. А. Мартиросян, Раскопки в Головино, Ер., 1954, с. 86.

⁶⁴⁰ Б. А. Куфтин, Урартский «колумбарий»..., с. 47.

ლი ხანითაც (ძვ. წ. 3500—3300 წწ.)⁶⁴¹. მკვლევართა აზრით, მათი გავრცელება ხდებოდა „უძველესი საწარმოო ცენტრებიდან, პირველად მესოპოტამიიდან, ხოლო შემდეგ ხმელთაშუაზღვისპირეთის აღმოსავლეთი რაიონებიდან (ეგვიპტესა და ფინიკიიდან)“⁶⁴².

საქართველოს ტერიტორიაზე მინის მძივები ძვ. წ. III ათასწლეულიდან ხდება ცნობილი⁶⁴³. მაგრამ მათი რაოდენობა აღრინდელი პერიოდის მასალებში ძალზე ცოტაა. ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის სამარხებშიც კი მინის მძივები მცირე რაოდენობით გვხვდება. ამავე ათასწლეულის შუა ხანებიდან მატულობს მათი რიცხვი და მეორე ნახევარში პასტის მძივებთან ერთად იღებს მასობრივ ხასიათს და ბატონდება.

ჩვენ მიერ შესასწავლი მინის მძივებიდან გამოირჩევა მინის „თვლიანი“ მძივები. ასეთი მძივები აღმოჩნდა მხოლოდ ბეშთაშენის და ახალსოფლის სამაროვნებზე (4 ც.), მაგრამ ბეშთაშენის სამივე მძივი დაზიანებულია, ნაკლული და ორ შემთხვევაში ფორმაგაურკვეველიც. ახალსოფლის მძივი კარგადაა დაცული. მძივები ნაქეთებია ლურჯი, გაუმკვირვალე მინისაგან და ინკრუსტირებულია თეთრი და ყვითელი ძაფების წრეხაზით შექმნილი „თვლებით“ (ტაბ. XI₃₅).

ფიქრობდნენ, რომ ამ ტიპის მძივების სამშობლო ეგვიპტე იყო (მემფისი და სხვა ქალაქები). ე. კრუპნოვმა ბეირუტსა და დამასკოს სპეციალისტებისაგან მიღებული კონსულტაციების შედეგად დაადგინა, რომ „თვლიანი“ მძივები მზადდებოდა ფინიკიის ქალაქებშიც⁶⁴⁴.

ჩვენს ტერიტორიაზე მინის „თვლიანი“ მძივების გავრცელების დროს ძვ. წ. VI ს-დან ადრეფეოდალურ ხანამდე ვარაუდობენ⁶⁴⁵. კერძოდ, ლეხის სამარხებში ისინი არსებობენ ძვ. წ. VI ს.—ახ. წ. III

⁶⁴¹ М. А. Безбородов, Стеклоделние в древней Руси, Минск, 1956, с. 8.

⁶⁴² Е. И. Крупнов, დასახ. ნაშრ., გვ. 352.

⁶⁴³ აღ. ჭავჭავაძე, ლ. დლონტი, ურბნისი, I, თბ., 1962, გვ. 47.

⁶⁴⁴ Е. И. Крупнов, დასახ. ნაშრ., გვ. 353.

⁶⁴⁵ ნ. კილუარაძე, მძივები და ფნარის სამაროვნიდან, გვ. 12.

ს-მდე⁶⁴⁶. ისინი დიდი რაოდენობით აღმოჩენილა ადრეანტიკური ხანის ბრილის მასალებს შორის⁶⁴⁷, ყაზბეგის კულტურულ ფენებსა და სამარხებში⁶⁴⁸, ლარსის სამაროვანზე, რომელსაც ათარილებენ ძვ. წ. VI—IV სს.⁶⁴⁹. გარდა კავკასიის მთიანი რაიონებისა, გამოვლენილია საქართველოს რიგ პუნქტებში. ქვემო ქართლიდან გვხვდება: ასურეთში (ძვ. წ. V—IV სს.)⁶⁵⁰, კუშჩისა (23 ც.)⁶⁵¹ და გომარეთის (9 ც.)⁶⁵² ძვ. წ. IV—III სს. მასალებს შორის. 3 ცალი ასეთივე მძივი აღმოჩენილა შემთხვევით მდ. ალგეთის ნაპირას, სოფ. მულანლოსა და ქოსალის შორის. ეს მძივები საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში შემოსულია გვიანელინისტური ხანისათვის დამახასიათებელ ნივთებთან ერთად⁶⁵³.

შიდა ქართლში ისინი გვხვდება: ახალგორაში⁶⁵⁴, ზემო ავჭალაში (1 ც.)⁶⁵⁵, კამარახევში⁶⁵⁶, მცხეთა-სამთავეროში (1 ც.)⁶⁵⁷. ურბნისის ელინისტური ხანის №2 ურნაში⁶⁵⁸ (1 ც.), არკნეთში, ვასასწყაროს სამაროვანზე⁶⁵⁹, რუისში, ავგუსტეს მონეტასთან ერთად (1 ც.)⁶⁶⁰, ასევე გვიანდელი ხანის სამარხში ჯრიადან (ოსეთი)⁶⁶¹.

⁶⁴⁶ გ. ლ მ თ ა ი ძ ე, კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1957, გვ. 61.

⁶⁴⁷ ლ. წ ი თ ლ ა ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 242.

⁶⁴⁸ იქვე.

⁶⁴⁹ შ. ჩ ა რ თ ო ლ ა ნ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 310.

⁶⁵⁰ ე. კ ე ი ე ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., დანართი, გვ. 26, 30, 44, 45.

⁶⁵¹ იხ. წინამდებარე ნაშრომში ტაბ. XIX₈, ინვ. № 179—65/15, 23.

⁶⁵² იხ. წინამდებარე ნაშრომში ტაბ. XIX₈, ინვ. № 28—65/13, 46, 72,

21, 28.

⁶⁵³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 17—973/7.

⁶⁵⁴ Я. И. С м и р н о в, Ахалгорийский клад, Тифлис, 1934, с. 19.

⁶⁵⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 34—24/328—816.

⁶⁵⁶ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 35, სურ. 11.

⁶⁵⁷ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 8—02/1809.

⁶⁵⁸ იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განყ-ის „ურბნისის ფონდი“, ინვ.

№ 1—61/3341.

⁶⁵⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 6—59/14, 24.

⁶⁶⁰ იხ. ამავე განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 13—64/4.

⁶⁶¹ Б. А. К у ф т и н, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 г. в Юго-Осетию и Имеретию, 1949, Тб., с. 25, табл. VI.

კახეთში: დიდი ლილოში (23 ც.)⁶⁶², საგარეჯოში (1 ც.)⁶⁶³, ლათანუშრაში (2 ც.)⁶⁶⁴, ყოლოთოში (6 ც.)⁶⁶⁵.

დასავლეთ საქართველოში: ზუგდიდთან, კოლხური თეთრის განძთან ერთად⁶⁶⁶, დაბლაგომში⁶⁶⁷, დაფნარში⁶⁶⁸, ფარცხანაყანეში (1 ც.)⁶⁶⁹, გუადიხუს მასალებს შორის⁶⁷⁰.

განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით გამოვლინდა ისინი ჩრდ. შვეიზლისპირეთის იანტიკური ქალაქების გათხრის დროს⁶⁷¹. სკვითური ნეაპოლის მავზოლეუმში გამოვლენილი ასეთი ტიპის მძივე-ზე დაყრდნობით ნ. პოგრებოვა აღნიშნავს, რომ „სსრკ-ს სამხრეთში, სკვითურ სამარხებში თვლიანი ჭრელი მძივები დამოწმებულია ჯერ კიდევ კლასიკურ ხანაში. ისინი ფართოდ არიან გავრცელებული ელინისტურ ხანაში და არსებობენ ახ. წ. პირველ საუკუნეებშიც“⁶⁷². როგორც ვნახეთ, გავრცელების ასეთივე დიდი დრო ახასიათებთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ ამავე ტიპის მძივებსაც.

ქვემო ქართლის სამაროვნებზე მინისტვლიან მძივებთან ერთად დიდი ხნის მანძილზე ყოფილან სამარხებისათვის დამახასიათებელი, აგრეთვე, სხვადასხვა ფორმის, ფერისა და ზომის მინის ბიკონუსური, გვერდებდაღარული და სხვა ფორმის მძივებიც.

ბიკონუსური ფორმის მძივები აღმოჩნდა ვანის ეპოქით (ძვ. წ. VIII ს.) დათარიღებულ მალაქლუს სამაროვანზე⁶⁷³. ქვემო ქარ-

⁶⁶² იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 180—970/39.

⁶⁶³ იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. 107—67/68.

⁶⁶⁴ იხ. ამავე განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 109—973.

⁶⁶⁵ იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. 4—58/141, 165, 239.

⁶⁶⁶ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. II, с. 52.

⁶⁶⁷ იქვე, გვ. 52.

⁶⁶⁸ ნ. კილუჩაძე, მძივები დაფნარის სამაროვნიდან, გვ. 12.

⁶⁶⁹ М. М. Иващенко, დასახ. ნაშრ., გვ. 327.

⁶⁷⁰ М. М. Трапш, Древний Сухуми, с. 75.

⁶⁷¹ Е. М. Алексеева, Античные бусы Северного Причерноморья, «Археология СССР», Свод археологических источников, вып. Г I—12, М., 1975, с. 11, табл. 12, 14, 15.

⁶⁷² Н. Н. Погребова, Погребения в Мавзолее Неаполя Скифского, МИА, 96, 1961, с. 167, рис. 37.

⁶⁷³ Б. А. Куфтин, Урартский «колумбарий», с. 49.

თლიდან ის გვხვდება წოფის ქვაყუთებში (ძვ. წ. VIII—VI სს.).— 13 ცალი (მოყვითალო და მოთეთრო-მოწვანო ფერის)⁶⁷⁴, ჭიგრა-შენში მოპოვებულ მასალებს შორის (მოთაფლისფრო და თეთ-რი)⁶⁷⁵. უფრო ხშირად გვხვდება მომდევნო პერიოდის ძეგლებზე. ისინი გვხვდება ასურეთში⁶⁷⁶, აღრეელინისტური ხანის კუშიისა (2 ც.)⁶⁷⁷ და გომარეთის (22 ც., აქედან 19 ც. მომცრო ზომი-საა)⁶⁷⁸ სამაროვნებზე. კიდევ უფრო გვიანი ხანის სანთას მასალებს შორის⁶⁷⁹.

შიდა ქართლში: მცხეთა-სამთავროში (10 ც. მომწვანო ფე-რის)⁶⁸⁰. მცხეთა-სამთავროს ძვ. წ. VII—VI სს. ორმოსამარხებისა-გან განსხვავებით, სადაც ასეთი ფორმის პასტის მძივები იქნა აღ-მოჩენილი⁶⁸¹, ლურჯი და მომწვანო ფერის მინისაგან ნაკეთები ზიკონუსური მძივები გამოვლინდა გვიანელინისტური ხანის სამ-თავროს ქვევრსამარხებში (14 ც.)⁶⁸², ზემო ავჭალაში (81 ც.)⁶⁸³, არკნეთში, ვასაწყაროს სამაროვანზე (3 ც.)⁶⁸⁴, ურბნისის ელინის-ტური (85 ც.)⁶⁸⁵ და გვიანანტიკური ხანის სამარხებში (10 ც.)⁶⁸⁶, აგრეთვე ურბნისის XXXVI უბანზე №38 სამარხში (116 ც.)⁶⁸⁷, კა-მარახეის სამაროვანზე⁶⁸⁸.

⁶⁷⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 1—63/4, 6.

⁶⁷⁵ ქ. კ ვ ი ე ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., დანართი, გვ. 55, ტაბ. XXVIII.

⁶⁷⁶ იქვე, გვ. 39, 46.

⁶⁷⁷ იხ. წინამდებარე ნაშრომში ტაბ. XIX, ინვ. № 179—65/12, 14.

⁶⁷⁸ იხ. აქვე, ტაბ. XIX, ინვ. № 28—65/54, 72, 82.

⁶⁷⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „თრიალეთის ფონდი“, ინვ. № 178—65/24.

⁶⁸⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 8—02/1809—12.

⁶⁸¹ იხ. ამავე განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/1230, 4512, 5133.

⁶⁸² იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 12—54/2907, 2914, 8951, 10411, 11761, 12757.

⁶⁸³ იხ. ამავე განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 34—24/82—204-ში; 34—24/82—816-ში და 34—24/228—253-ში.

⁶⁸⁴ იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდში“, ინვ. № 6—59/14, 24, 54.

⁶⁸⁵ იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განყ-ის „ურბნისის ფონდი“, ინვ. № 1—62/3689, 3693.

⁶⁸⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—59/24—54; 1—60/2783; 1—61/3269; 1—63/4210.

⁶⁸⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—62/3612.

⁶⁸⁸ რ. რ ა მ ი შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 35.

კახეთში: წინანდალში (2 ც.)⁶⁸⁹, საგარეჯოს რ-ნის სოფ. თოზ-ლიურში (4. ც.)⁶⁹⁰, იყალთოსა (2 ც.)⁶⁹¹ და ყოლოთოში (19 ც.)⁶⁹².

დასავლეთ საქართველოში: დაფნარის (9 ც.)⁶⁹³, ფარცხანაყა-ნევის⁶⁹⁴ ელინისტური ხანის მასალებს შორის. ბორში, გვიანანტი-კური პერიოდის ნივთებთან ერთად (5 ც.)⁶⁹⁵.

ჩრდ. კავკასიაში ლურჯი მინის ბიკონუსური მძივები გვხვდე-ბა ძვ. წ. VI—V სს. სამაროვნებზე (ნესტეროვო⁶⁹⁶, ლუგოვო⁶⁹⁷, ის-ტი-სუ⁶⁹⁸ და სხვ.).

მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ დაცულია მცირე ზომის ლურჯი მინის ბიკონუსური მძივები, ალ-მოჩენილი პანტიკაპეაში (6 ც.)⁶⁹⁹. სომხეთის ძეგლებიდან ლურჯი მინის ბიკონუსური მძივები ჩვენთვის ცნობილია ჯარაჯტიდან (ძვ. წ. V—IV სს.)⁷⁰⁰.

მაშასადამე, ზემოთ მოტანილი ანალოგიებიდან ჩანს, რომ ბი-კონუსური ფორმის მინის მძივები არსებობენ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. ელინდებიან ბეშთაშენის წინარე ხანაში, მაგრამ შესამჩნევად მატულობს მათი აღმოჩენის შემთხვევები მისი შემ-დგომი პერიოდებით დათარიღებულ ძეგლებზე. ამასთან ისიც გვინ-და აღვნიშნოთ, რომ ქვემო ქართლში ბეშთაშენის წინარე პერიო-დის ძეგლებზე ჩვენ არ შეგვხვედრია ასეთი ფორმის მძივები დამ-ზადებული ლურჯი მინისაგან. ჩვენთვის მათი გამოჩენა ცნობილია ბეშთაშენის თანადროული ძეგლებიდან და რაოდენობრივად მატუ-ლობს ელინისტური ხანის მასალებს შორის.

ნაკლები რაოდენობით გვხვდება სამარხებში მინის გვერდებ-

⁶⁸⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. 11—25/71.

⁶⁹⁰ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 42—58/10.

⁶⁹¹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 5—33/32; 11—34/24.

⁶⁹² ამავე განყ.-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი, ინვ. № 4—58/61—62, 65, 141.

⁶⁹³ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 5—979/16, 63, 70, 113.

⁶⁹⁴ М. М. Иващенко, დასახ. ნაშრ., გვ. 327.

⁶⁹⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 9—31/8.

⁶⁹⁶ Е. И. Крупнов, დასახ. ნაშრ., გვ. 293, ტაბ. LXIV₁₀.

⁶⁹⁷ იქვე, ტაბ. LXIX.

⁶⁹⁸ О. А. Артамонова-Полтавцева, დასახ. ნაშრ., გვ. 33, 60.

⁶⁹⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 72—12A.

⁷⁰⁰ А. О. Мнацаканян, Г. А. Тирацян, დასახ. ნაშრ., გვ. 74.

დადარული მძივები. ისინი აღმოჩნდა: გომარეთში (5 ც.)⁷⁰¹, რომელთაგან განსაკუთრებით ერთი, ზუსტი ასლია ბეშთაშენის №169—64/5 მძივისა. მცხეთა-სამთავროში (1 ც.)⁷⁰², სამთავროს ქვევრსამარხებში (1 ც.)⁷⁰³, დიდუბეში მექანიკურ ქარხანასთან (1 ც.)⁷⁰⁴, ურბნისის XXV უბანზე, გვიანანტიკური ხანის სამარხებში (8 ც.) და ერთიც ამავე ტერიტორიიდან შემთხვევით გამოვლენილი⁷⁰⁵. დაბლატოში, ნაციხვარზე (2 ც.)⁷⁰⁶, დაფნარში, შემთხვევითი (1 ც.)⁷⁰⁷. სოფ. ჯვარში — წალენჯიხის რ-ნში (1 ც.)⁷⁰⁸, ფარცხანაყანეში (1 ც.)⁷⁰⁹, ჩრდ. კავკასიიდან — ნესტეროვოს და ლუგოვოს სამაროვნებზე, რომლებიც ძვ. წ. VI—V სს. თარიღდება¹⁰.

როგორც ჩანს, ასეთი ფორმის მძივების აღმოჩენის შემთხვევებიც ელინისტური ხანის მასალებს შორის მეტია. ბეშთაშენის წინარე პერიოდით დათარიღებულ ქვემო ქართლის სამაროვნებზე კი (მარალინ-დერესი, თაქ-ქილისა, განთიადი, წოფი და ა. შ.) მინის გვერდებდადარული მძივები არ შეგვხვედრია.

ბეშთაშენის სამაროვანზე აღმოჩენილი სხვადასხვანაირი ფორმის („დომინოსებური“, პარალელეპიპედის, რომბისებური) თეთრი პასტის მძივები კი ამ სამაროვანს უფრო ადრეული ხანისავენ ეწევა. „დომინოსებური“ პასტის მძივები განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით აღმოჩენილან ქვემო ქართლის — წინწყაროს⁷¹¹, თაქ-

701 იხ. წინამდებარე ნაშრომში ტაბ. XIX, იხ. № 28—65/13, 21, 72.

702 იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდი“, იხ. № 8—02/1809.

703 იხ. ამავე განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, იხ. № 12—54/12757.

704 იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, იხ. № 2—52/99.

705 იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განყ-ის „ურბნისის ფონდი“, იხ. № 1—59, 2325, 2333, 2423; 1—60/2809; 1—61/3281; 1—62/3912; 1—63/4129. სამარხები №№ 67, 81, 113, 156, 230, 258. შემთხვევით გამოვლენილი მძივი ინახება არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდში“ იხ. № 4—30/7.

706 იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“ იხ. ბ. 33, 40.

707 იხ. ამავე ფონდში დაფნარის № 11 ქვევრსამარხიდან იხ. № 5—979/65.

708 იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, იხ. № 3—63/8.

709 М. М. Иващенко, დასახ. ნაშრ., გვ. 327.

710 Е. И. Крупнов, დასახ. ნაშრ., სურ. 48, ტაბ. LXIX₁₃—14.

711 ბ. მეზაბდე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XVI₅₁, 60; XVII₁₁₀, XX₂₄₀, 283, X₃₀₆ -

ქილისას⁷¹², ავრანლოს⁷¹³, მარალინ-დერესის⁷¹⁴ ძვ. წ. XI—VI სს. დათარიღებული სამაროვნების ძვ. წ. IX—VIII სს. სამარხებში. ბეშთაშენის სამაროვნის მაგალითის მიხედვით ჩანს, რომ ასეთი ფორმის მძივები ქვემო ქართლში შემორჩენილი არიან ძვ. წ. VI—V სს. მასალებს შორისაც. მაგრამ მისი შემდგომი პერიოდის ძეგლებზე სრულიად აღარ ჩანან, რომ ასეთი მძივები გავრცელებული ყოფილან დროის მხოლოდ გარკვეულ მცირე, მონაკვეთში, ეს თავის დროზე ბ. კუფტინსაც აღუნიშნავს⁷¹⁵.

მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ ინახება ქვემო ქართლში, სანთაში შემთხვევით გამოვლენილი 64 ცალი „დომინოსებური“ და 10 ცალი პარალელეპიედის ფორმის პასტის მძივი⁷¹⁶. „დომინოსებური“ მძივები აღმოჩენილა ოჯორაში (2ც.)⁷¹⁷; სამთავროს ქვედა სართულის №565 ორმოსამარხში⁷¹⁸, პარალელეპიედის ფორმის — სამთავროს ძვ. წ. VII—VI სს. №303 ორმოსამარხში⁷¹⁹ და აგრეთვე მცხეთაში 1902 წ. გამოვლენილ მასალებს შორის⁷²⁰. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ ინახება აგრეთვე ე. ლალაიანის გათხრების შედეგად (გოგჩის ტბასთან) მოპოვებული 25 ცალი „დომინოსებური“ და რომბისებური ფორმის მძივი⁷²¹. „დომინოსებური“ მძივები ცნობილია კარმირ-ბლურის⁷²², ხრტანოცისა⁷²³ და სომხეთის ტერიტორიაზე გათხრილი სხვა თანადროული ძეგლებიდან.

რადგან სომხეთში ადრერკინის ხანის ძეგლებზე ფართოდ იყო გავრცელებული ე. წ. „დომინოსებური“ მძივები, ამიტომ ა. მარტიროსიანს არ მიაჩნია მართებულად პროფ. ბ. კუფტინის აზ-

⁷¹² მ. მენაბდე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XXII₃, XXIII₈, XXIV_{4,8}, XXV_{1,2}, XXVI₂, XXIX₈₋₉, XXXII₂, XXXIII₄.

⁷¹³ იქვე, ტაბ. XL₁₈, XLI₁₀, XLII₈.

⁷¹⁴ Б. А. К у ф т и н, Археологические раскопки в Триалети, с. 57.

⁷¹⁵ იქვე, გვ. 57.

⁷¹⁶ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 59—12/3 А.

⁷¹⁷ იხ. ამავე განყ.-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 7—59/66.

⁷¹⁸ Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრ., გვ. 57.

⁷¹⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. 12—54/8176.

⁷²⁰ იხ. ამავე განყ.-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 8—02/1716.

⁷²¹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 20—05/III—30, 64—05/V—I, 50—06/XXVI—5.

⁷²² А. А. М а р т и р о с я н, Раскопки в Головино, с. 85.

⁷²³ იქვე, გვ. 84—85.

რი, რომ ასეთი მძივები დამახასიათებელი იყო მხოლოდ თრიალეთისათვის, რომ თრიალეთის გარეთ მათი აღმოჩენის შემთხვევები წარმოადგენს იშვიათ მოვლენას⁷²⁴. ა. მარტიროსიანისავე დაკვირვებით, „დომინოსებური“ მძივების შემცველი რედკინ-ლაგერისა და სამთავროს ქვედა სართულის №565 ორმოსამარხები უფრო აღრეულია, ვიდრე თრიალეთის ის სამარხები, სადაც ასეთი მძივები აღმოჩნდა⁷²⁵. ა. მარტიროსიანის ამ დაკვირვებას რედკინ-ლაგერისა და სამთავროს ორმოსამარხების სიძველის შესახებ ეთანხმება რ. აბრამიშვილი⁷²⁶.

ამრიგად, ბეშთაშენის, ახალსოფლის, კიკეთისა და კუმისის მძივებისადმი მოტანილი ანალოგიებიდან ჩანს, რომ ისინი გავრცელებული იყვნენ დროის დიდ მანძილზე. ამ მძივებიდან ზოგი (მაგ., „დომინოსებური“) ბეშთაშენის შემდგომი ხანის ძეგლებზე აღარ გვხვდება, ზოგი კი, პირიქით, გვხვდება ბეშთაშენის თანადროულ და შემდგომი პერიოდის მასალებს შორის, მაგრამ ბეშთაშენის წინარე ხანის სამარხებში არ არიან გავრცელებულნი (მაგ., ლურჯი მინის ბიკონუსური მჭივები, გვერდებდაღარული მძივები).

მაშასადამე, გარკვეული ჯგუფის მძივების მიხედვითაც, ბეშთაშენის სამაროვანს თითქოს უკავია შუალედი — დამაკავშირებელი ადგილი, განვითარებული რკინის ხანის ძეგლებსა და ელინისტური პერიოდის მასალებს შორის. ამავე სამაროვანზე მოპოვებული სარდიონისა და მინის მძივების რაოდენობის შეფარდება ამისივე მანიშნებელი უნდა იყოს. როგორც უკვე ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, ბეშთაშენის სამარხებში სარდიონის მძივთა რაოდენობა კლებულობს, მაგრამ მაინც სჭარბობს აქვე აღმოჩენილ მინისაგან ნაკეთები მძივების რიცხვს (აღმოჩნდა სარდიონისა და სარდერის 35 მძივი და 3 მძივსაკიდი, მინისა კი — 18 მძივი).

ჩრდ. კავკასიაში აქემენიდურ ხანაში მომხდარ ანალოგიურ მოვლენას — ახალი ფორმის მინის მძივების გამოჩენას (იგულისხმება მინისთვლიანი მძივებიც — ც. დ.) ე. კრუპნოვი იმით ხსნის,

⁷²⁴ Б. А. Куфтин; დასახ. ნაშრ., გვ. 57; А. А. Мартиросян, დასახ. ნაშრ., გვ. 85.

⁷²⁵ А. А. Мартиросян, დასახ. ნაშრ., გვ. 85.

⁷²⁶ რ. აბრამიშვილი, სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი..., გვ. 119.

რომ „იმ პერიოდში ტრადიციული კავშირი კავკასიისა ძველქალ-მოსავლეთის წინა აზიის ქვეყნებთან დარღვეული უნდა ყოფილიყო. და როგორც გ. გ. ლემლეინი აღნიშნავდა, იქიდან შეწყდა ფერადი ქვის ნაკადი სარდონისა და სარდერის მძივების სახით, რომლებითაც მდიდარი იყო კავკასიის წინა პერიოდის სამარხეული კომპლექსები. ძვ. წ. VI—V სს-დან და მოგვიანო ხანაშიც ადგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნილების დაკმაყოფილება სამკაულებით (მძივებით) იწყება დასავლეთ საქართველოსა და შავიზღვისპირეთის შუამავალი ცენტრებით. ხელოვნური მძივების (მინისა და პასტის) საწარმოო ცენტრებად გვევლინებოან მახლობელი აღმოსავლეთის სირიული და ეგვიპტური ქალაქები, ამიტომაც სკვითურ ხანაში მთელს ჩვენ სამხრეთში განსაკუთრებით ვრცელდება ფერადი მინისა და პასტის მძივები. ასეთებს მიეკუთვნება მაგალითად, მინის-თვლიანი მძივების სერიები უკრაინიდან და ყირიმიდან“⁷²⁷.

გარდა სამკაულებისა, წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილი სამაროვნებიდან კიკეთის სამაროვანზე აღმოჩნდა სხვა დანიშნულების ნივთიც, კერძოდ, ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ზ ა რ ი (1 ც)⁷²⁸. მას აქვს ცილინდრული ფორმის გვერდებზეჭრილი ტანი და მასთან ერთად ჩამოსხმული სამკუთხა მოყვანილობის ყუნწი. ტანი დაფარულია ვერტიკალური „წიწვოვანი“ ორნამენტით. სიმაღლე ყუნწთან ერთად 10,8 სმ, ტანის უღ. დმ 7 სმ (ტაბ. XI₂₈).

დიდი ზომის ზარები მიჩნეულია საპარადო—სარიტუალო დანიშნულების ნივთად⁷²⁹. ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე სრულიად იდენტური ფორმის, ზომისა და ორნამენტის ზარები აღმოჩენილია შორის⁷³⁰, არდასუბნის⁷³¹, კაზრეთის (ბოლნისის რ-ნი)⁷³² სამაროვნებზე.

⁷²⁷ Е. И. Крупнов, დასახ. ნაშრ., გვ. 293.

⁷²⁸ იხე. № 40—58/39. გამოვლენილია წნული ლობის ქვეშ № 2 ორმოსამარხში.

⁷²⁹ ლ. წითლანაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 167.

⁷³⁰ ო. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 68, ტაბ. XI₃₈₈.

⁷³¹ ნ. თუშეთელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 131, ტაბ. VII₂.

⁷³² გ. სინაურიძე, თ. ბერიძე, კაზრეთის ანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის ძეგლები, „ძეგლის მეგობარი“, № 27—28, თბ., 1971, გვ. 48—49.

რამდენიმე ასეთი ზარი აღმოჩენილა ყაზბეგის განძში⁷³³. ახალგორის განძის ასეთივე ფორმის ზარი კი შედარებით მცირე ზომისაა⁷³⁴. ეს ნიშნები ახასიათებს აგრეთვე აცხორის მახლობლად (ახალციხის რ-ნი) შემთხვევით გამოვლენილ ზარსაც⁷³⁵. მსგავსი ზარი აღმოჩენილია სტირფაზშიც⁷³⁶, კახეთში — სოფ. შაშიანსა თუ ვაჩნაძიანში⁷³⁷; დასავლეთ საქართველოში — მუხურჩაში⁷³⁸, ზესტაფონში⁷³⁹, ბრილში, სადაც ზარაკიანი ფენა თარიღდება ძვ. წ. VII—V სს.⁷⁴⁰. ამავე ტიპისაა მაგრამ შედარებით მცირე ზომის, „წითელი შუქურას“ ძვ. წ. VII—VI სს. მასალებს შორის აღმოჩენილი ბრინჯაოს მასიური ზარიც⁷⁴¹. დიდი მსგავსებაა კიკლეთისა და კარმირ-ბლურის ზარებს შორისაც⁷⁴².

ყაზბეგის განძში აღმოჩენილ ზარებზე დაყრდნობით გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ასეთი ფორმის დიდი ზომის ზარები თავსდება ძვ. წ. VII—VI სს. საშუალო ზომისა კი — ძვ. წ. VII—III სს.⁷⁴³ ვფიქრობთ, რომ ქვემო ქართლის სამარხებში გამოვლენილი დიდი ზომის ზარებისათვის ეს თარიღი ოდნავ განსხვავებულია. შორის, არდასუბნის, კიკეთის ზარებიან სამარხებში არც ერთი ნივთი არა გვაქვს ისეთი. რომელიც მკაცრად ემორჩილება გარ-

⁷³³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 2—02/179, 181, 186; ლ. წითლანაძე, ხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1976, გვ. 27—33.

⁷³⁴ Я. И. Смирнов, Ахалгорийский клад, Тб., 1934, გვ. 91, სურ. 57. ინვ. № 20—05/VII—13. დატულია მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითად ფონდში“

⁷³⁵ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 56—14/3.

⁷³⁶ Б. В. Техов, Очерки древнейшей истории и археологии Юго-Осетии, Тб., 1971, с. 268, рис. 103.

⁷³⁷ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირ. ფონდი“, ინვ. № 2—38/33. საინვენტარო დაეთარის მიხედვით, ზუსტად არ არის ცნობილი, თუ რომელ სოფელში აღმოჩნდა ბრინჯაოს ეს ზარი.

⁷³⁸ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „თრიალეთის ფონდი“, მუხურჩის მასალებიდან, სავ. № 121—74.

⁷³⁹ ინახება ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ნაპოვნია შემთხვევით 1932 წ. № 5554.

⁷⁴⁰ ლ. წითლანაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 29.

⁷⁴¹ М. М. Трапш, Древний Сухуми, Труды 2, Сухуми, 1969, გვ. 186, 205, ტაბ. ХХII.

⁷⁴² Б. Б. Пиотровский, Кармир-Блур, III, Ер., 1955, გვ. 43, სურ. 35.

⁷⁴³ ლ. წითლანაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 33.

კვეთულ ქრონოლოგიურ საზღვარს და ძვ. წ. VI ს. შემდეგ აღარ გვხვდება, კერძოდ, არდასუბნის №3 ქვაყუთში, გარდა ასეთი ზარისა, აღმოჩნდა თიხის სამტუჩა ღოჭი, პირგადაშლილი ფიალა, ბრინჯაოს ბალთა, სარდიონის მძივები, რომელთა შორისაც იყო ზუთწახნაგა და ბიკონუსურიც, რკინის მოხრილი დანა და ძალზე დაზიანებული შუბისპირი, შორის №22 ქვაყუთში — თიხის მილიანი ღოჭი, ქოთანის, ქილა, პირგადაშლილი ჯამი, ვერცხლის 4 „სხივიანი“ საყურე, ბრინჯაოს გველისთავეებიანი სამაჯურები, რკინის დანისა და შუბისპირის ნატეხები, სარდიონის, მინის და მინისებური პასტის მძივები. კიკეთის №2 ქვაყუთში შეიკადა — ვერცხლის დიდი და მცირე ზომის სასაფეთქლე რგოლებს, გველისთავეებიან ბრინჯაოს სამაჯურებს, ძეწკვებს, რკინის დანის ნატეხებს.

ის ძეგლები, სადაც ანალოგიური ნივთებია გავრცელებული, ძირითადად დათარიღებულია ძვ. წ. VI—V სს. ან VI—IV სს. (მანგლისი, ასურეთი, აბელია, ალექსეევკა, შავსაყდარა, თეთრიწყარო, წყნეთი, ზოვლე, ზემო ავჭალა, ზემო გოსტიბე და ა. შ.).

ზოვლეგორაზე აღმოჩენილი თიხის მილიანი ღოჭები მხოლოდ ძვ. წ. V ს. ფენაში გვხვდება. ამ ბოლო ხანებში წარმოებული კვლევის საფუძველზე კი ვაწში გამოვლენილი კოლხური სამკაული — „სხივიანი“ საყურეებიც ძვ. წ. V—IV ს. პირველი ნახევრით დათარიღდა.

ყოველივე ზემოთ მოტანილი მონაცემის მიხედვით ვფიქრობთ, რომ ბრინჯაოს დიდი ზომის ზარები, რომლებიც ამიერკავკასიაში გამოჩენას იწყებს ძვ. წ. VIII—VII სს. (კარმირ-ბლური), ქვემო ქართლში, ამავე ფორმითა და ზომით არსებობენ ძვ. წ. V ს-შიც.

დასკვნა

ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის სამაროვნებზე აღმოჩენილი მასალებისადმი შეძლებისდაგვარად მოტანილი ანალოგიების საფუძველზე ჩვენ ვეცადეთ თითოეული სახის ნივთის საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელების გეოგრაფიული არე და ქრონოლოგიური საზღვრები გვეჩვენებინა.

როგორც ვნახეთ, ამ ნივთებიდან ლოკალური ხასიათისაა თიხის ჭურჭელი. მათი ანალოგიები ძირითადად ისევ ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე გამოვლენილ ადრეანტიკური ხანის მასალებს შორის მოიძებნა. კერძოდ, მხოლოდ ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე გვხვდება წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილ სამაროვნებზე აღმოჩენილი თიხის პირმრგვალი დოქების მსგავსი. თანადროული ძეგლებიდან ქვემო ქართლისა და ზოგლეს ნასახლარისთვისაა დამახასიათებელი სამტრეხაპირიანი და მილიანი დოქები, ასევე, ძირითადად ქვემო ქართლშია გავრცელებული მსგავსი ფორმის თიხის პირგადაშლილი ფიალები. მათი ახლო ანალოგია შიდა ქართლში ზემო ავჭალის სამაროვანზე აღმოჩნდა. პირგადაშლილი ფიალები გვხვდება აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა ადგილებშიც, მაგრამ შედარებით განსხვავებული ფორმები ახასიათებთ. მხოლოდ ქვემო ქართლშია გამოვლენილი თიხის ორყურა ქილა და ქვევრისებური მინიატურული ჭურჭელი. ქვემო ქართლის ჩვენ მიერ შესასწავლ ძეგლებზე გამოვლენილი თიხის კოჭბები და ქოთნებიც თავიანთ პირდაპირ ანალოგიებს ისევ ამ რაიონის სხვა ძეგლებზე გამოვლენილ ამავე დასახელების ჭურჭელს შორის პოულობენ, მიუხედავად იმისა, რომ ტიპიური ჭურჭელი დიდი რაოდენობითაა გამოვლენილი საქართველოს სხვა რაიონებშიც.

ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის სამაროვნებზე გამოვლენილი ლითონის ნაწარმი კი შედარებით ფართოდაა გავრცელებული საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. განსაკუთრებით ეს ითქმის იარაღებზე (რკინის შუბისპირები, დანები, ცული, ე. წ. „სკვითური ტიპის“ ბრინჯაოს ისრისპირები), თუმცა რკინის შუბისპირების ზუსტი ანალოგიებიც ისევ ქვემო ქართლისა და ზოგადად აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ მასალებს შორის სჭარბობს. კუთხური იერი იგრძნობა ბეშთაშენის, მანგლისისა და ახალსოფლის სამაროვნებზე გამოვლენილ ბრინჯაოს სამაჯურებისა და საკინძების ფორმებში, თუმცა მათი მსგავსი თუ ტიპიური ნივთები საკმაო რაოდენობითაა გამოვლენილი აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა ძეგლებზეც (ძირითადად შიდა ქართლი — ზემო გოსტიბე, სამთავროს ორმოსამარხები, ზემო ავჭალა, ზემოლისა, ზოგლე, დიღომი, კამარახევი). კახეთში ასეთი სამაჯურები და საკინძები გვხვდება დიდ ლილოში,

წინანდალში, ლაფანყურასა და ნინოწმინდაში. „სხივებიანი“ სა-
ყურეები მიჩნეულია „დასავლურ-ქართულ სამკაულად“ და ქვემო
ქართლში მათი მოხვედრა ამ რაიონის დასავლეთ საქართველოსთან
ურთიერთობაზე მიუთითებს. აქვე შესწავლილ სამაროვნებზე
გამოვლენილი მძივებიდან თეთრი პასტის „დომინოსებური“ მძივე-
ბის გავრცელების საზღვრები ქვემო და შიდა ქართლით შემოი-
ფარგლა. დანარჩენი სახის მძივები კი ფართოდ ჩანს გავრცელებუ-
ლი საქართველოს ყველა რაიონში და მის ფარგლებს გარეთაც.

მაშასადამე, როგორც ვხედავთ, ქვემო ქართლს ადრეანტიკურ
ჩანაში საქართველოს ყველა რაიონთან ჰქონია სავაჭრო და კულ-
ტურული ურთიერთობა. უფრო მეტიც, ქვემო ქართლში გამოვ-
ლენილი ზოგი ნაწარმის მსგავსება სომხეთის, აზერბაიჯანის, ჩრდ.
კავკასიის, ჩრდ. შავიზღვისპირეთის სკვითურ ყორღანებში, ირანის
ტერიტორიაზე გამოვლენილ მეტწილად თანადროულ იმავე დასა-
ხლების ნივთებთან (მილიანი და ჭამტუჩა დოქები, პირმოყრილი
და პირგადაშლილი ფიალები, ორყურა ქილა, სხვადასხვანაირი მძი-
ვები და სხვ.) მიუთითებს ქვემო ქართლის ურთიერთობას ამიერ-
კავკასიის სხვადასხვა კუთხესთან, ჩრდ. კავკასიის ტომებთან,
სამხრეთ რუსეთის ველების მოსახლეობასთან და აგრეთვე წინა
აზიის ქვეყნებთან.

როგორც ვიცით, ბეშთაშენის სამაროვნის სამხრეთი უბნის,
მანგლისის, კუმისისა და ახალსოფლის, აგრეთვე კიკეთის სამარხე-
ბის ნაწილის მასალები ერთმანეთის მსგავსია და ამდენად თანა-
დროულიც. მათში არ გამოიყოფა განსხვავებული ასაკის კომპლექ-
სები. მხოლოდ კიკეთის ზოგი სამარხი (ყერძოდ, ზურგდაკეპნილი
სამაჯურების შემცველი), შედარებით ახალგაზრდა ჩანს. ჩვენ ზე-
მოთ უკვე აღნიშნული გვქონდა (ამავე ნაშრომში გვ. 68—70),
რომ ასეთი სამაჯურების გამოჩენა ელინისტური ხანის დასაწყისი-
დან უნდა ხდებოდეს.

ბ. კუფტინმა განიხილა რა ბეშთაშენის სამაროვნის მასალები,
მათდამი მოტანილი ანალოგიებისა და განსაკუთრებით აქვე გამო-
ვლენილი ბრინჯაოს ე. წ. „სკვითური ტიპის“ ისრისპირის და ვერ-
ცხლის „სხივებიანი“ საყურეების მიხედვით, რომელნიც მისივე
გადმოცემით, „წარმოადგენენ ერთ-ერთ ყველაზე განმსაზღვრელ

ქრონოლოგიურ საყრდენს⁷⁴⁴“, ბეშთაშენის ციხესთან სამხრეთ უბანზე მდებარე სამაროვანი ადრეაქემენიდური ხანით დაათარიღა⁷⁴⁵.

საქართველოს ტერიტორიაზე შემდგომ წლებში წარმოებული გათხრების შედეგად ბევრი სიახლე გამოჩნდა არქეოლოგიურ სამყაროში. ამ მხრივ ჩვენთვის საყურადღებოა ხოვლეგორისა და ვანის გათხრები, რომელთაც დააყონკრეტეს ბეშთაშენისა და კუმისის სამაროვნებზე გამოვლენილი ზოგი ნივთის თარიღი. კერძოდ, ხოვლეგორაზე ერთმანეთის მომდევნო ხანით დათარიღებული 8 ჰორიზონტიდან (ძვ. წ. XIV—IV სს.) „მხოლოდ ხოვლე II (ძვ. წ. V ს.) ფენაში გამოვლინდა და არც ერთ ფენაში არ ჩანს⁷⁴⁶“ ბეშთაშენისა და კუმისის სამაროვნებზე გამოვლენილი მილიანი დოქების მსგავსი.

ვანის მდიდრულ სამარხებში გამოვლენილი კოლხური ტიპის სამკაულის — „სხივანა“ საყურეების გავრცელების დროც კარგად დათარიღებული კომპლექსების მიხედვით ძვ. წ. V ს. IV ს. პირველი ნახევრით განისაზღვრა⁷⁴⁷.

რამდენადაც ეს ნივთები მხოლოდ ძვ. წ. V ს-დან იწყებენ გამოჩენას საქართველოს ტერიტორიაზე, ბეშთაშენის, მანგლისისა და კუმისის სამარხებში მათი არსებობა არ გვაძლევს უფლებას ამ სამაროვნების თარიღი დროის სიღრმეში (ე. ი. ძვ. წ. V ს. იქით) გადავწიოთ. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ამ სამაროვნებისათვის შემოთავაზებულ ამ თარიღს — ძვ. წ. V ს-ს არ ეწინააღმდეგება აქ აღმოჩენილი არც ერთი ნივთი.

როგორც ვიცით, თიხის მილიანი დოქები საქართველოს რაიონებიდან მხოლოდ ქვემო ქართლში და ხოვლეშია გამოვლენილი. ქვემო ქართლიდანაც ისინი გვხვდება მხოლოდ შორის, ასურეთის, შავსაყდარას, ენაგეთის და გომარეთის მასალებს შორის.

შორის №22 ქვაყუთში თიხის მილიანი დოქი აღმოჩნდა ეგრეტლის „სხივებიან“ საყურესთან ერთად⁷⁴⁸. ისიც უნდა აღვნიშნოთ,

⁷⁴⁴ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, с. 43.

⁷⁴⁵ იქვე, გვ. 42.

⁷⁴⁶ დ. მუხსელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 53.

⁷⁴⁷ თ. ლორთქიფანიძე, ვანის ნაქალაქარი, ვანი, I, გვ. 15.

⁷⁴⁸ თ. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 67—68, ტაბ. XI სფ. 509, 510.

რომ შორის ნივთები ძალიან მსგავსია ბეშთაშენის მასალებისა. ამიტომაც შორის სამაროვნის დათარიღების საკითხის გადაწყვეტისას ძირითადად ბეშთაშენის მასალების თარიღს ეყრდნობოდნენ.

ასურეთის №25 ქვაყუთში წითელი საღებავით მოხატული მილიანი ქურქელი აღმოჩნდა ზურგბურთულებიან რკინის სამაჯურთან ერთად, რაც აგრეთვე ამ სამარხის მოგვიანო ასაკზე ლაპარაკობს. ამასვე მიუთითებს ამ სამარხის სტრატეგრაფიაც⁷⁴⁹.

შავსაყდარას მილიანი ქურქელი დაკარგულია, მაგრამ ცნობილია, რომ აღმოჩნდა №1 ქვაყუთში სამტუჩაპირიანი, სამკუთხედებითა და რომბებით მოხატულ ხელადასთან ერთად, რომლის დათარიღებაც ძვ. წ. V ს-ზე უფრო ადრეული ხანით შეუძლებელია. პირიქით, ასეთნაირად მოხატული ხელალები ქვემო ქართლში ძვ. წ. IV საუკუნიდანაა ცნობილი (მაგ., კუშჩი)⁷⁵⁰.

გომარეთის მილიანი ქურქელი პატარა ზომისაა და გამოვლენილია აღრეელინისტური ხანის მასალებს შორის⁷⁵¹.

ენაგეთის ამავე ტიპის დოქი კი შემთხვევითი მონაპოვარია და ამიტომ მისი ასაკი გაურკვეველია.

მაშასადამე, როგორც ვხედავთ, დღევანდელი მონაცემების მიხედვით არც ქვემო ქართლში გვაქვს შემთხვევა მილიანი დოქების ძვ. წ. V ს-ზე უფრო ადრეული ხანის მასალებს შორის გამოვლენისა. ასეთ შემთხვევაში, ცხადია მილიანი ქურქლის გავრცელების ეს თარიღი განსაზღვრავს მასთანვე გამოვლენილი თიხის დანარჩენი ქურქლის ასაკსაც, ვინაიდან ისინი წაყეთებია ერთი ფაქტურისაგან, ერთი და იგივე ტექნიკური ხერხებით. სამაროვნების ამავე თარიღს გვიკარნახებს აქვე აღმოჩენილი ვერცხლის „სხივებიანი“ საყურეები, რომელთა შედარებით დაბალი ტექნიკური დონე უნდა აიხსნას იმით, თუ ვის საკუთრებას წარმოადგენდა ეს სამკაული. ჩვენთვის ცნობილია, რომ ბეშთაშენის, მანგლისის, შორის, ასურეთის სამაროვნები, სადაც ასეთი ფორმის ვერცხლის საყურეები აღმოჩნდა, ეკუთვნოდნენ რიგითი მოსახლეობის წარ-

⁷⁴⁹ კ. კ ვ ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 155.

⁷⁵⁰ იხ. წინამდებარე ნაშრომში ტაბ. XIII₂—, ინვ. 179—65/5—6.

⁷⁵¹ იხ. წინამდებარე ნაშრომში, ტაბ. XII₂.

მომადგენლებს, საშუალო შეძლების ადამიანებს, რომლებიც ხმარობდნენ ისეთ ნივთებს და მათ შორის სამკაულებსაც, რაზეც ხელი მიუწვდებოდათ.

ამ სამაროვნებზე აღმოჩენილი ლითონის ძხვა ნივთები კი შედარებით დროის დიდ მანძილზე არიან გავრცელებული და არ არიან დამახასიათებელი მხოლოდ რომელიმე კონკრეტული პერიოდისათვის. მათი უმეტესი ნაწილი გამოჩენას იწყებს ძვ. წ. VII—VI სს. და არსებობს ელინისტური ხანის დასაწყისამდე და ზოგჯერ მის შემდეგაც (მაგ., რკინის შუბისპირები, დანები, ცულები, ბრინჯაოს საკინძები, ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები, მინის ზოგი მძივი და ა. შ.), ანდა იმ ფორმით, როგორიც ბეშთაშენის სამაროვანზე გვხვდება (მაგ., ბრინჯაოს გველისთავებიანი სამაჯურები), მხოლოდ ამ სამაროვნის თანადროული ძეგლებიდანაა ცნობილი და მაშასადამე ამ პერიოდიდან შემოდის ხმარებაში, მაგრამ არსებობს ელინისტური ხანის მასალებს შორისაც. ანდა, უკვე გავრცელებულია ძვ. წ. IX—VIII სს.-ში და გადმონაშთის სახით გვხვდება ბეშთაშენის სამარხებშიც (მაგ., პასტის „დომინოსებური“ მძივები და ა. შ.).

როგორც ვხედავთ, ბეშთაშენის სამაროვანი და მისი თანადროული ძეგლები ნივთების გარკვეული ნაწილით დაკავშირებულია ელინისტური ხანის სამარხებთანაც. მაგრამ ჩვენ მიერ შესწავლილი სამაროვნების ქვედა ქრონოლოგიური საზღვარი ძვ. წ. V ს. ბოლოც კი არ უნდა იყოს, რადგანაც ამ მრავალინვენტარიან სამაროვნებზე (განსაკუთრებით ხაზგასასმელია ბეშთაშენის სამაროვანი) არ აღმოჩენილა არც ერთი ცალი ზურგშეზნექილი სამაჯური, რომელთა საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებაც ძვ. წ. V ს. ბოლოსა თუ IV ს. დასაწყისიდან ივარაუდება⁷⁵². არ აღმოჩენილა აგრეთვე არც ერთი ზურგდაკეპნილი ან ბურთულისებურად შემსხვილებულ რკალიანი რკინის სამაჯური, რომელიც ხშირად ზურგშეზნექილ სამაჯურებთან ერთად გვხვდება. წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილ სამაროვნებზე ბევრია დიდი ზომის თიხის ქურქელი. ქარბადაა წარმოდგენილი რკინის იარაღები, რომელთა შორის გვხვდება უფრო ადრეული ხანისათვის დამახასიათებელი დიდი ზომის რკინის დანები. მინის მძივებთან შედარებით მეტია სარდო-

⁷⁵² О. Д. Лордкипанидзе, Ванское городище, вани, I, გვ. 57., სქოლიო 70.

ონის მძივები, შემორჩენილი სახე აქვს, მაგრამ მაინც გვხვდება პასტის „დომინოსებური“ მძივები. ყოველივე ეს და ძვ. წ. VII—VI სს-ის ძეგლებთან ზოგი ნივთით დაკავშირება აძველებს ბეშთაშენის სამაროვნისა და მისივე მსგავსი ძეგლების — კუმისის, მანგლისის, ახალსოფლისა და კიკეთის სამაროვნების თარიღს და ძვ. წ. V ს. დასაწყისისაკენ, მისი პირველი ნახევრისაკენ ეწევა.

მეორე თავი

ძველი წელთაღრიცხვის IV—III სს. ძეგლები

წინამდებარე ნაშრომის მეორე თავში ჩვენ განვიხილავთ ქრონოლოგიურად მომდევნო პერიოდის მასალებს: სოფ. კუშჩისა და გომარეთის სამაროვნებზე გამოვლენილ ნივთებს.

სოფ. კუშჩის სამაროვანი 1947 წ. გათხარა წალკის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ბ. კუფტინის ხელმძღვანელობით. ამ ექსპედიციას წალკის ტერიტორიაზე სხვადასხვა ადგილას არქეოლოგიური ძეგლების გამოვლენის მიზნით ჩატარებული დაზვერვითი-გათხრითი სამუშაოების დროს, ჯერ კიდევ 1939 წ. მიუკვლევია კუშჩის სკოლის წინა მოედანზე მდებარე სამაროვნისათვისაც და გაუთხრია ურარტული ხანის ერთი სამარხი¹. ბ. კუფტინის გადმოცემით, ამ მიდამოებშივე ყოფილა გამოვლენილი გვიანბრინჯაო-აქემენიდური ხანის სამარხები, რომლებიც ადგილობრივ მცხოვრებთ დაუნგრევიათ².

სამაროვნის ტერიტორიაზე ექსპედიციას გაუთხრია მხოლოდ 5 სამარხი, რომელთაგან ინვენტარით მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა №3 და №5 სამარხები. ბ. კუფტინმა აღნიშნულ სამაროვანზე გამოვლენილი მასალები ნაწილობრივ შეისწავლა თავის ნაშრომში³, სადაც ისინი აქემენიდური ხანის დასასრულით დაათარილა.

სოფ. გომარეთის სამაროვანი (დმანისის რ-ნი, ითხრებოდა

¹ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки 1947 года в Цалкянском районе, Тб., 1948, გვ. 7. მასალები ინახება მუზეუმის არქ. განყ-ის „თრიალეთის ფონდში“. იხ. აგრეთვე, Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триаleti, т. I, Тб., 1941, табл. XXXVII.

² Б. А. Куфтин, Археологические Раскопки 1947 года..., с. 7.

³ იქვე, გვ. 10.

1962 და 1975 წწ.) აღმოჩნდა შემთხვევით ადგილობრივი მცხოვრების ვასო მურჯიკნელის ეზოში.

1962 წ. სამაროვნის ტერიტორიას თხრიდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული სპელოლოგიური კომისიის არქეოლოგთა რაზმი. 1975 წ. კი ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილება.

1962 წ. გომარეთის სამაროვანზე გამოვლინდა 14 ქვაყუთი და 1 დანგრეული ორმოსამარხი. 1975 წ. კი 12 ქვაყუთი და მცირე ზომის 1 ორმოსამარხი.

სოფ. გომარეთის ტერიტორია ც ადამიანის მიერ უძველესი-დროიდან ყოფილა ათვისებული. მის მიდამოებში აღმოჩენილია ნეოლით-ენეოლითური და ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარის ნაშთები. გვიანბრინჯაო-რკინის ხანის სამაროვანი, ნამოსახლარი. ელინისტური და შუა საუკუნეების ხანის სამაროვნები, ეკლესიები. მაშასადამე, ამ ტერიტორიაზე დამოწმებული ჩანს უწყვეტო ცხოვრება, რასაც ალბათ განაპირობებდა მისი ხელსაყრელი ბუნებრივი მდებარეობა.

გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე გათხრილი სამარხები ძირითადად ქვაყუთის ტიპისაა. თუმცა გვხვდება ორმოსამარხებიც (ორ შემთხვევაში)⁴ და ნახევრად ორმოსამარხიც⁵.

ბ. კუფტინის მიერ კუშჩის სამარხებისადმი შედგენილი სავსე-ლე დღიურიდან ცნობილია მხოლოდ №3 ქვაყუთის აგებულება და ზომები. ის ნაგები ყოფილა ფილებისაგან. სახურავადაც გამოუყენებიათ ერთი ფილა. სამარხის შიდა სიგრძეა 1,34 მ, სიგანე 0,64 მ⁷.

⁴ ეს სხვადასხვა პერიოდის მასალები მცირე სადაზვერვო სამუშაოების დროს იქნა გამოვლენილი ზემოხსენებული ექსპედიციების მიერ 1962 და 1975 წლებში. იხ. აგრეთვე, დ. ბერძენიშვილი, მასალები კლდეკარის საერისთავოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის. ქვემო ქართლის 1966—67 წწ. ისტორიულ-გეოგრაფიული ექსპედიციის ანგარიში (ხელნაწერი), თბ., გვ. 7—9.

⁵ გ. გრიგოლია, გომარეთის სამაროვნის დღიური, 1962 წ., გვ. 19; აგრეთვე, 1975 წელს გათხრილი № 4 ორმოსამარხი.

⁶ Б. А. К у ф т и н, Дневник Триалетской археологической экспедиции 1947 года, с. 10.

⁷ იქვე, გვ. 11, 13.

კუშჩის სამაროვნის სხვა სამარხები დაზიანებული აღმოჩნდა. ყველგან გამქრალა მიცვალებულის ძვლები, მხოლოდ №4 სამარხში გამოვლენილა ადამიანის ჩონჩხი გვერდზე მწოლარე, ძალზე მოხრილი ქვედა და ზედა კიდურებით⁸.

გომარეთის სამაროვანზე გამოვლენილი ქვაყუთები მეტწილად მცირე ზომისაა, მათი სიგრძე მერყეობს 50 სმ-დან 1,40 სმ-მდე. სამარხები კარგადაა შეკრული. მათი კედლები და სახურავი მეტწილად ნაგებია თითო მთლიანი ქვისაგან. გვხვდება 2—2 და 3—3 ფილისაგან შემდგარკედლებიანი სამარხებიც. სამარხის სახურავად გამოყენებულია ერთი ან რამდენიმე (3-დან 10-მდე) განივად გადებული ფილა. ქვაყუთების კუთხეები თითქმის ყოველთვის შევსებული იყო წვრილი ქვებით. ქვაყუთები ღრმად არ მდებარეობდნენ: მათი სიღრმე მიწის ზედაპირიდან 50 სმ-დან 1,30 სმ-მდეა. 1962 წ. გათხრილი ქვაყუთებიდან №6 ქვაყუთის თავზე აღმოჩნდა №5 ქვაყუთი, ხოლო №11 ქვაყუთის თავზე, მისგან 20—30 სმ დაშორებით ჩანს ნაგები №12 ქვაყუთი. თითქმის ყველა სამარხი შიგნიდან ამოვსებული იყო მიწით.

სამარხების მეტი ნაწილი დამხრობილი იყო ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისაკენ. გვხვდება აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ და მხოლოდ ერთ შემთხვევაში სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ დამხრობილი სამარხებიც (1962 წ. გათხრილი ქვაყუთი №12).

მიუხედავად იმისა, რომ მიცვალებულის ჩონჩხი ხშირად ძალზე დაზიანებული იყო, მათი დაკრძალვის პოზა ყველა ქვაყუთში გაირკვა. ისინი იწვნენ მეტწილად მარჯვენა გვერდზე. მხოლოდ ოთხ შემთხვევაში აღმოჩნდა მარცხენა გვერდზე დაკრძალული მიცვალებული. ყველას ჰქონდა ძალზე მოხრილი ქვედა და ზედა კიდურები. მათი ორიენტირება შეესაბამებოდა სამარხის დამხრობას.

ქვაყუთების უმეტეს ნაწილში თითო მიცვალებული ესვენა. სამ შემთხვევაში ორმიცვალებულიანი სამარხი აღმოჩნდა (1962 წ. ქვაყუთები №4, 10; 1975 წ. ქვაყუთი №3). ერთ შემთხვევაში კი (1962 წ. ქვაყუთი №12) სამი მიცვალებულის ძვლები გამოიყო.

⁸ Б. А. Куфтин, Дневник Тriaлетской археологической экспедиции 1947 года, с. 16.

როგორც ჩანს, ძველი მიცვალებულის ძელების სამარხის ნაპირი-საყენ მიწევა დაკავშირებული იყო მასში ახალი მიცვალებულის ჩასვენებასთან.

კუშჩისა და გომარეთის სამაროვნის ქვაყუთებში აღმოჩნდა მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი ინვენტარი: თიხის ჭურ-პელი, მინის სანელსაცხებლე, სხვადასხვა მასალისაგან ნაკეთები სამკაულები, მძივები, ზოგჯერ საბრძოლო და სამეურნეო დანიშ-ნულების იარაღები.

თიხის ჭურპელი აღმოჩნდა შემდეგი ჭახის: 1. დოქები — პირ-მრგვალი (1 ც.), სამტუჩაპირიანი (2 ც.), მილიანი და ზომორფუ-ლი გამოსახულებით შემკულყურებიანი (1 ც.); 2. ხელადები — პირმრგვალი (11 ც.), სამტუჩაპირიანი (2 ც.), მილიანი (1 ც.); 3. ჯამები — პირმოყრილი (5 ც.), პირგადაშლილი (1 ც.); ტუჩიანი, ცალყურა (1 ც.); 4. ქოთნები — ცალყურა (8 ც.); 5. კოჭები — ცალყურა (7 ც.) და უყურო (7 ც.); 6. ტოლჩისებური ჭურპელი (1 ც.); 7. სამარილისებური ჭურპელი (1 ც.); 8. სასმისისებური ჭურ-პელი (1 ც.); 9. ბრტყელმუცლიანი და ძირმრგვალი ჭურპელი (1 ც.). აქვეა თიხის სხვადასხვა ჭურჭლის ნატეხები, რომელთა შორი-საც მოხატული და წითლად შეღებილი თხელკედლიანი ჭურჭლის თითო ნატეხია.

თიხის ჭურპელი სამარხებში ჩადგმული იყო მიცვალებულის თავთან და ფეხებთან. მათი რაოდენობა თითო სამარხში ერთიდან ოთხამდე მერყეობს⁹. თიხის რამდენიმე ჭურპელი კი სამარხის გა-რეთ, მის სახურავ ქვაზე ან კედელზე იყო მიდგმული, რომელშიც ზოგჯერ საქონლის ძელები ეყარა.

თიხის ჭურპელს შორის გვხვდება როგორც თხელკედლიანი, ფაქიზად ნაკეთები, ასევე უხეშად ნაძერწი, მძიმე, ასიმეტრიული ჭურპელიც. ზოგის თიხა სილანარევი, წმინდა, ზოგისა კი მსხვილ-მარცვლოვანი, მსხვილკენჭნარევი, უხეში. ზოგი გამონაკლისის

⁹ თიხის თითო ჭურპელი აღმოჩნდა გომარეთის 1962 წ. №№ 2, 3, 9, 10, 11 და 1975 წ. №№ 4, 5, 6, 9, ქვაყუთებში. აგრეთვე, კუშჩის № 1, 5 სამარხებში. 2—2 ჭურპელი გამოვლინდა გომარეთის 1962 წლის № 7 და 1975 წლის №№ 1, 3, 6, 7, 10, 12 სამარხებში, კუშჩის № 3, ქვაყუთში. 3—3 ჭურპელი აღმოჩნდა გომარეთის 1962 წ. №№ 1, 6, და 1975 წლის № 2, 11 ქვაყუთებში. 4—4 ჭურპელი კი გომარეთის 1962 წ. №№ 12, 14 სამარხებში.

გარდა (მაგ., ტოლჩისეზური ჭურჭელი და პატარა ჯამი გომარეთში 1962 წ. მოპოვებული მასალებიდან. ინვ. №28—65/57, 59), რომლებიც ხელთაა ნაძერწი, ყველა ნაკეთებია მორგვზე.

ამ სამაროვნებზე გამოვლენილი თიხის ჭურჭელი ძირითადად სადაა, უორნამენტო. თუმცა ცოტა რაოდენობით, მაგრამ მაინც გვხვდება მოხატული, წითლად შეღებილი, ქღეული ან გაპრიალები წესით შემკულტანიანი ჭურჭლებიც¹⁰.

ქვემო ქართლის წინამორბედი ხანით დათარიღებულ სამაროვნებზე (ბეშთაშენი, მანგლისი, კიკეთი, კუმისი, ახალსოფელი) გამოვლენილი თიხის ჭურჭლისაგან განსხვავებით, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნების თიხის ნაწარმში ღია ფერის ჭურჭელს სქარბობს მუქი ფერის თიხის ჭურჭელი. კერძოდ, აქ გამოვლენილი 56 ცალი ჭურჭლიდან მუქი ფერისაა 42 ცალი (მოშავო — 4 ც., მოყავისფრო — 3 ც., მუქი მონაცრისფრო — 6 ც., მოშავო-მოყავისფრო — 7 ც., მოყავისფრო-მოყვითალო — 8 ც., მოყავისფრო-მონაცრისფრო — 5 ც., მოყავისფრო-მოყვითალო — 1 ც.), ხოლო ღია ფერისა — 12 ც. (მოწითალო — 1 ც., მოყვითალო ანგობიანი და მოხატული — 2 ც., ვარდისფერი — 1 ც., მოყვითალო — 4 ც., მოვარდისფრო-მოყვითალო — 4 ც.). წითლად შეღებილია მხოლოდ სამტრეხა დოქი და ჯამი, ე. ი. ზუსტ 2 ცალი.

მიუხედავად მხატვრული სიღარიბისა, გომარეთის სამაროვნზე გამოვლენილ ჭურჭელში თვალშისაცემია ფორმათა მრავალფეროვნება, რაც ხშირად ახასიათებს ერთსა და იმავე დასახელების ჭურჭელსაც კი.

წინამორბედი ხანით დათარიღებული სამაროვნებისაგან განსხვავებით, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე სქარბობს მცირე ზომის თიხის ჭურჭელი. მაგალითად, თუ ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის სამაროვნებზე სხვადასხვანაირი ფორმის 23 დოქი და 7 ხელადა გამოვლინდა, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე 4 დოქი და 14 ხელადა აღმოჩნდა.

I. დოქები. 1) დოქებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა გომარეთში გამოვლენილი მილიანი დოქი (ინვ. № 28—65/1) მონაცრისფრო-მოშავო ფერის. მაღალი, ცილინდრული ყელით.

¹⁰ ინვ. №№ 28—65/1, 3, 22, 58, 133; № 179—65/5—6.

მრგვალმუცლიანი, ძირევიწრო. ყურის მოპირდაპირე მხარეს, ყელის-
ძირიდან ირიბად აღმართული მილით, რომელიც ზემო ნაწილში
მოხრილია კუთხურად, ხოლო პირთან შეერთების ადგილთან შერ-
ჩენილია რკალისებური დანაძერწი. ყურის ზემო ბოლოც რქისე-
ბური შევრილით მთავრდება. ტანი დაფარულია შვეული ჰლეულო
ხაზებით. ჩანს, რომ აკლია რქისებური შევრილისა და რკალისე-
ბური დანაძერწის ნაწილი. მისი ზომებია: სიმაღლე 26 სმ, პირის
ღმ 9,5 სმ, მუცლის ღმ 20 სმ, ძირის ღმ 72 სმ, მილის ღმ 2,2 სმ,
ყურის ღმ 1,7 სმ (ტაბ. XII).

ღოქის პირზე შერჩენილი რკალისებური დანაძერწი და
რქისებური შევრილის ფორმა გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლებე-
ლია მილისა და ყურის პირის კიდესთან შეერთების ადგილს ამ-
კობდა რომელიღაც ცხოველის სკულპტურული გამოსახულება
(ცხვრის? ძაღლის?), რომლის ძირითადი ნაწილიც ამჟამად მოტე-
ხილია და დაკარგული.

ზომომორფული გამოსახულებებით შემკული სხვადასხვანაირი
ფორმის ჭურჭელი უძველესი ტრადიციების მქონეა. მას იცნობენ
აღმოსავლეთის ძველი ხალხები. აღმოჩენილია ძველი მანას ადგი-
ლებში თეფე სიალკსა და თეფე გიანაში, ძველი ირანის ტერიტო-
რიაზე. შუა აზიაში — ხორეზმში, უზბეკეთში¹¹; ჩრდ. კავკასიასა
და დონისპირეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები სარმატული ტომე-
ბის სამარხებსა და ნასახლარებში¹² და ა. შ.

ცხოველის ფიგურებით ჭურჭლის შემკობას მკვლევარნი უკავ-
შირებენ საზოგადოების რწმენებს, მათ რელიგიურ წარმოდგენებს,
რომ ავი თვალისა და ბოროტი ძალისაგან დაცვას მასზე დაძერ-
წილმა ღვთაებრივმა ცხოველმა ჭურჭელში ჩასხმული სითხე¹³. კ.
სკალონის აზრით, „რწმენა ცხოველის დამცველი ძალისა იმდენად
ძლიერი იყო, რომ ამ მიზნისათვის საკმარისად მიაჩნდათ მასზე არა-
მთლიანად ცხოველის მოთავსება, არამედ მისი ნაწილისაც კი —

¹¹ Н. И. Рзаев, Художественная керамика Кавказской Албании, Ба-
ку, 1964, с. 17—18.

¹² К. М. С х а л о н, Изображение животных на керамике. Труды отдела
истории первобытной культуры, т. I, Л., 1941, с. 182—207.

¹³ დ. ქო რ ი ძ ე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, ტ. I, 1955, გვ.
144—145.

თვალების, რქების¹⁴. თუმცა ზოგი მკვლევარი არც იმას უარყოფს, რომ ასეთნაირად გაფორმებული ჭურჭელი ამავე დროს ადამიანთა ესთეტიკურ მოთხოვნილებებსაც ემსახურებოდა¹⁵.

ცხოველის ფიგურებით შემკულუბრებიანი სხვადასხვანაირი ფორმის ჭურჭელი გვხვდება საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ სხვადასხვა პერიოდის მასალებს შორის. კერძოდ, ურბნისის სამაროვანზე ძვ. წ. XIV—XIII სს. დათარიღებულ სამარხში აღმოჩენილია რამდენიმე ჭურჭელი, რომელთა ყურებიც წარმოადგენს ცხოველის თავის სქემატურ გადმოცემას¹⁶. გვიანბრინჯაოს ხანითვეა დათარიღებული ღრმალელეში აღმოჩენილი თიხის ოთხ-ყურა ბადია, რომლის პატარა ყურებიც სრულდება ცხოველის თავის სტილიზებული გამოსახულებით¹⁷. საინტერესოა ურბნისისავე სამაროვანზე XXV უბნის V თხრილის ნაშალში გამოვლენილი დოქის ყელბირის ნატეხი, რომლის ყურის ზემო ბოლოზე აღმართულია გარეული თხის — ნიამორის რეალისტურად შესრულებული სკულპტურული გამოსახულება¹⁸. ფრანგ მეცნიერს პ. ამანდრის საქართველოში მოგზაურობისას უნახავს დოქის ყელბირის ეს ნატეხი და ამ გამოსახულების გამო ის მიუჩნევია „აღმოსავლური სტილის ერთ-ერთ ნიმუშად, აქემენიდური პერიოდის ნახელავად“¹⁹. დ. ქორიძე ურბნისისავე სამაროვანზე გამოვლენილ თანადროულ მასალებთან შედარების საფუძველზე ვერ დაინახა „ვერავითარი სიახლე და უცხო ხერხები ამ ჭურჭლის დამუშავებაში“, რის გამოც უარყო მისი შემოტანა სხვა მხრიდან, მიიჩნია ადგილობრივ ნაწარმად და მისი თარიღი განსაზღვრა არა უადრეს ძვ. წ. IV ს. მეორე ნახევრით და III ს. საწყისი პერიოდით²⁰.

გომარეთის მილიან და ზოომორფული გამოსახულებებით შემკულუბრებიან ჭურჭელს ზუსტი ანალოგია საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ მასალებს შორის ვერ მოუძებნეთ. გო-

¹⁴ К. М. Скалон, დასახ. ნაშრომი, გვ. 216.

¹⁵ დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 144.

¹⁶ დ. ქორიძე, ელინისტური ხანის (ძვ. წ. III—I სს.) არქეოლოგიური ძეგლები ურბნისის სამაროვნიდან (XXV უბანი), თბ., 1963, ხელნაწ. გვ. 54.

¹⁷ მისივე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, ტ. I, გვ. 97.

¹⁸ მისივე, ელინისტური ხანის (ძვ. წ. III—I სს.)..., გვ. 27.

¹⁹ იქვე, გვ. 56.

²⁰ იქვე.

შარეთის ამ დოქს ტანის ფორმით გავს მინგეჩაურის დოქები, რომელთაც ყურებისა და პირის შეერთების ადგილზე დაძვრწილი აქვთ სხვადასხვა ცხოველის ფიგურები. მაგრამ გომარეთის დოქისაგან განსხვავებით, მინგეჩაურის ქურქელი ორყურაა და არ ახასიათებს მილი. მინგეჩაურის ეს ტიპური ქურქელი დათარიღებულია ძვ. წ. IV—III სს²¹.

გომარეთის მილიანი ქურქელიც ადგილობრივი ნაწარმი ჩანს, რადგანაც ისევე როგორც ურბნისის ნიამორიანი ქურქლის შესახებ ითქვა, აქაც არ შეინიშნება „არავითარი სიახლე და უცხო ხერხები მის დამუშავებაში“ და აგრეთვე, ამ ქურქლის თიხაც ისეთივეა, როგორც გომარეთის სამაროვანზე გამოვლენილი სხვა ქურქლისა.

2) გომარეთის ქვაყუთებში აღმოჩნდა სამტუჩაპირიანი დოქები (2 ც.) (ინვ. №28—65/22, 76). ერთი წითლადაა გამომწვარი და წითლადვე შეღებილი. ფორმით და ზომითაც ძალიან გავს ამავე ნაშრომის წინა ნაწილში განხილულ სამტუჩაპირიან დოქებს, მხოლოდ გომარეთის დოქს აქვს უფრო ბრტყელი, ოთხწახნაგვანიკვეთიანი ყური. თიხის ეს დოქი აღმოჩენილია №3 ქვაყუთში, რომელშიც სხვა ნივთი არ გამოვლენილა. ამ დოქის ზომებია: სიმაღლე 27,7 სმ, პირის დმ 12,5 სმ, მუცლის დმ 22 სმ, ძირის დმ 10 სმ (ტაბ. XII₄).

თიხის მეორე სამტუჩაპირიანი დოქიც ასეთივე ფორმისაა, მხოლოდ მონაცრისფრო-მოყავისფრო ფერის, შედარებით მცირე ზომის, რის გამოც შეიძლება ხელადების ჯგუფსაც კი მიეკუთვნოს. აქვს განიერი ძირი, ბრტყელი ყური, რომელიც ზედაპირიდან შემკულია ქდეული ირიბი ხაზებით. ზომები: სიმაღლე 19,2 სმ, პირის დმ 9 სმ, მუცლის დმ 17 სმ, ძირის დმ 11,3 სმ (ინვ. №28—65/76. ტაბ. XII₃).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თიხის ორივე დოქი ფორმით მსგავსია ჩვენ მიერ აღრე განხილული სამტუჩაპირიანი დოქებისა, ამიტომ ამ სახის ქურქელს აქ აღარ შეეცხებით, მხოლოდ გომარეთის დოქებთან დაკავშირებით დაუვმატებთ, რომ გომარეთის მეორე დოქს (ინვ. №№28—65/76) აქვს უფრო განიერი ძირი, ვინემ ბეშთაშენსა და მის თანადროულ ძეგლებზე გამოვლენილ სამტუჩაპირიან

²¹ Т. И. Голубкина, О зооморфной керамике из Мингечаура, МКА, II, Баку, 1951, с. 109, 118, 125, 133. აგრეთვე, Н. И. Рзаев, დასახ. ნაშრ., კვ. 14—17.

დოქებს, რაც შესაძლებელია გომარეთის დოქის უფრო ახალგაზრდა ასაკზე მიუთითებდეს.

3) გომარეთის სამაროვანზე აღმოჩენილი პირმომრგვალი დოქი (1 ც.) დიდი ზომისაა. მოყვითალო ფერის. ვიწრო ყელპირით. ყელდაბალი. ძალზე გამობერილი მუცლით. საშუალო სიგანის ბრტყელი ძირით. მრგვალგანივკვეთიანი პატარა ყური. ზომები: სიმაღლე 34 სმ, პირის დმ 11,9 სმ, ძირის დმ 14 სმ, ყურის დმ 2,3 სმ (ინვ. №28—65/31. ტაბ. XII₂).

ეს ქურქელი ძალიან გავს სანთაში ნ. ასლანოვის სახლთან შემთხვევით გათხრილ №1 ქვაყუთის დოქს. ამ ტერიტორიაზე გათხრილი ქვაყუთები კი (№1 და №2) შეიცავს ადრეანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელ ნივთებს (რკინის იარაღებს — ცულს, შუბისპირებს (3 ც.), გრძელპირიან დანას და ბრინჯაოს სამაჯურს, რომლის ბოლოებიც წარმოადგენს ქვეწარმავლის თავის სტილიზებული გამოსახულებას)²².

II. ხ ე ლ ა დ ე ბ ი. 1) კუშჩისა და გომარეთის სამაროვანზე აღმოჩნდა შედარებით დიდი რაოდენობით. ამათგან პირმრგვალი ხელადა 11 ცალია²³. გარდა კუშჩის №3 ქვაყუთში გამოვლენილი ორი ხელადისა, ყველა სადაა, უორნამენტო. აქვთ მონაცრისფრო, მოყავისფრო, მოყვითალო ან არათანაბრად გამომწვარი: მონაცრისფრო-მოყვითალო, მოყვითალო-მოყავისფრო, მოყვითალო-მოვარდისფრო ფერი. ყველა პირგადაშლილია; ახასიათებთ სხვადასხვა სიმაღლისა და სიგანის ყელი: გვხვდება როგორც ყელმაღალი, ასევე ყელდაბალი, ყელვიწრო და ყელგანიერი ხელადები. ზოგი ხელადის მუცელი დაბალია, მკვეთრად გამობერილი, ზოგისა კი მაღალი, მკირედ გამობერილი. გვხვდება შედარებით ძირგანიერი ქურქელიც. ყველას, გარდა ერთი ხელადისა, ყური ებმის მხარსა და პირის კიდეზე. ერთი ხელადის ყურის ზედა ბოლო კი პირის კიდის ქვემოთაა მიძერწილი (№28—65/121). მათი ზომებია: სიმაღლე 18,8—11 სმ, პირის დმ 8,6—5,7 სმ, მუცლის დმ 15,4—9,5 სმ, ძირის დმ 9,2—5,1 სმ (ტაბ. XIII₂—₁₂).

²² მუზეუმის არქეოლოგიის განცხადებით „თრიალეთის ფონდი“, ინვ. № 178 — 65/40—47.

²³ ინვ. № 179—65/1, 5—6, 22; № 28—65/47, 75, 121, 127, 150, 164, 188..

ამ ხელადებიდან განცალკევებით დგანან ფორმითა და გაფორმებით კუშიის სამაროვნის №3 ქვაყუთში გამოვლენილი წითლად გამომწვარი, მოყვითალო ფერის ანგობით დაფარული და შემდეგ წითელი საღებავით მოხატული ხელადები — 2 ცალი (ინვ. №179—65/5—6). ორივე ერთი ფორმისა და ზომისაა. მოხატულობაც თითქმის ერთნაირი აქვთ — განლაგებულია ფრიზებად და შესრულებულია ერთი და იგივე ტექნიკური ხერხებით: ორივე ხელადას ყელსა და ტანზე გარსშემოვლებული აქვს კონცენტრული ზოლები, რომელთა შორისაც ჩასმულია წვერით ზეეითკენ მიმართული სამკუთხედები. ამ სამკუთხედების ნაწილი შევსებულია ერთმანეთში ჩასმული ასეთივე სამკუთხედებით, ნაწილი კი ირიბი ხაზებით (№179—65/5), ან ბადისებური ორნამენტით (№179—65/6). ირიბი ხაზები (№179—65/5) ან ბადისებური ორნამენტი (№179—65/6) ამკობს ხელადების ყურს და ყელპირს, ზედაპირიდან და შიდა მხრიდან (ტაბ. XIII₂—ვ).

კუშიის სამაროვანზე ამ ხელადების აღმოჩენამდე ქვემო ქართლიდან არ იყო ცნობილი ელინისტური ხანის მოხატული ჭურჭელი. დღეისათვის ამ რაიონში, დაახლოებით ამ პერიოდის ახლო ხანებით დათარიღებული მოხატული ჭურჭლის კიდევ რამდენიმე შემთხვევაა დადასტურებული. კერძოდ, წითლად გამომწვარი და წითელი საღებავით მოხატული პატარა ზომის ხელადა აღმოჩენილია თეთრიწყაროს ერთ-ერთ ქვისსამარხში²⁴. ერთ ფრიზად განლაგებული, წვერით ზეეითკენ მიმართული სამკუთხედებითაა მოხატული შავსაყდარას სამტუჩაპირიანი ხელადის ტანი. ხელადა გამომწვარია მოყვითალოდ და მოხატულია მოწითალო ფერის საღებავით²⁵.

სრულიად განსხვავებული მოხატულობა (ფართო ზოლებით შექმნილი „ბადისებური“ ორნამენტი) ახასიათებს ასურეთის №25 ქვისსამარხში გამოვლენილ მილიან ხელადას (ძვ. წ. IV ს.)²⁶.

მოწითალო-მოყავისფრო ფერის საღებავით შესრულებული ერთი განიერი ზოლი გასდევს 1975 წ. გომარეთის სამაროვნის №1

²⁴ ა. ბოხოჩაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 30, 33, ტაბ. II₁.

²⁵ კ. კვიციანიძე, დასახ. ნაშრომი, დანართი, გვ. 56, ტაბ. XXI₁.

²⁶ კ. კვიციანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 41, ტაბ. XIII₁.

თხრილში გამოვლენილ ოკეანულად ანგობიერებულზედაპირიან თიხის ქურქლის კედლის ნატეხსაც (ტაბ. XIII₁).

განსაკუთრებით ხშირია მოხატული ქურქლის თუ მათი ნატეხების აღმოჩენის შემთხვევები შიდა ქართლის ტერიტორიაზე გამოვლენილ მასალებს შორის. კერძოდ, თიხის წითელი საღებავით მოხატული ხელალები აღმოჩნდა დიდუბეში მექანიკურ ქარხანასთან, რომლებიც დათარიღებულია ძვ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევრით²⁷. დიდია მოხატული ქურქლისა და მათი ნატეხების აღმოჩენის შემთხვევები ურბნისა²⁸ და უფლისციხის²⁹ ნასახლარებსა თუ სამარხებშიც. ამათგან კუშჩის ხელალებს პირის ფორმით, ფერითა და მოხატულობით ძალიან გავს უფლისციხის შიდა ქალაქის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ხელადის ყელპირის ნატეხები³⁰. მსგავსი ფორმისა და მოხატულობის მქონე ხელალები აღმოჩენილია აგრეთვე სამადლოს სამაროვანზეც. აქ დიდი რაოდენობით მოხატული ქურქლის ნატეხების გამოვლენამ მისი გამოთხრელი ო. გაგოშიძე მიიყვანა დასკვნამდე, რომ „ძვ. წ. IV—III სს-ში იწყება მოხატული კერამიკის მოზღვაება“, რომ „ძვ. წ. IV—I სს. ე. წ. ელინისტურ ხანაში, თიხის მხატვრული ქურქლის წარმოება საქართველოში ისეთ მაღალ დონეს აღწევს, რომ ამპერიოდს ჰემარითად შეიძლება ეწოდოს „მოხატული კერამიკის ხანა“³¹.

თიხის მსგავსი ფორმის, სამკუთხედებით მოხატულტანიანი ხელალები აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოშიც, კერძოდ, ვანში. წარჩინებული კოლხი მეომრის სამარხში (№9), რომელიც

²⁷ დ. ქორიძე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, II, გვ. 47, 54—56, 61, სურ. 13, 18—20, 22.

²⁸ დ. ქორიძე, ელინისტური ხანის (ძვ. წ. III—I სს.) არქეოლოგიური..., გვ. 3, იხვ. № 1—62/4013. აგრეთვე, მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განყოფილების „ურბნისის ფონდიდან“, იხვ. № 1—58/1927, 1948; 1—59/2357; 1—60/3580, 3598, 3588, 3589, 3584.

²⁹ დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, I, ტაბ. XXII₆—₁₀, XLIV₁₃; გვ. 76; მისივე, უფლისციხე, II, თბ., 1970, გვ. 51, ტაბ. XXII₁—₃, გ—127.

³⁰ იხ. საქ. სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმის არქ. განყ-ის უფლისციხის ფონდში 1970—71 წწ. შიდა ქალაქის გათხრებიდან სავ. № 312, 471, 538—539.

³¹ ო. გაგოშიძე, სამადლოში მოპოვებული მოხატული ქურქელი, „ძეგლის მეგობარი“, თბ., 1970, № 23, გვ. 42, 44.

„ფილიპე II სტატერით, შავლაკიანი კანთაროსითა და სინოპურ ამფორაზე შემორჩენილი დამლით საკმაოდ ზუსტად თარიღდება ძვ. წ. IV ს. III მეოთხედით³²“. ასეთივენაირად მოხატული ხელა-დები აღმოჩენილია ითხვისში³³.

ურბნისსა და სამადლოს სამაროვანზე გამოვლენილი ელინის-ტური ხანის მოხატული კერამიკის შესწავლის შედეგად ისინი მიჩ-ნეულია ადგილობრივ ნაკეთებ ჭურჭლად. გამოკვლეულია აგრეთ-ვე ქართული მოხატული კერამიკისათვის დამახასიათებელი უმ-თავრესი თავისებურებანი: „მოხატულობის შესრულება ღია ფე-რის ფონზე (მოყვითალო ან მოწითალო) წითელი ან მოყავისფრო საღებავით. მოხატულობის განლაგება ფრიზებად, რომელიც უმე-ტეს წილად ამკობს ჭურჭლის ზედა ნაწილს, თუმცა გვხვდება მთლიანად მოხატული ჭურჭელიც. მოხატულობაში გეომეტრიული მოტივების — წერტილების, ზოლების, ზიგზაგების, შევრონების, შეესებული სამკუთხედების სისტემების, რომბების და სხვათა სი-ქარბე“³⁴. როგორც ვიცით, ეს ნიშნები ახასიითებთ კუშჩის ხელა-დებსაც.

საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილი მოხატული ჭურჭლისათვის დამახასიათებელი ეს საერთო ნიშნები გულის-ხმობს საქართველოს სხვადასხვა რაიონს შორის არსებულ ურ-თიერთობას. შესაძლებელია, კუშჩის ეს ხელადებიც ან საქართვე-ლოს სხვა რაიონებიდან იყოს აქ მოხვედრილი, ან მათი გავლენით ნაკეთები. მით უმეტეს, რომ სრულიად ანალოგიური მოხატულო-ბის მქონე ჭურჭელი ქვემო ქართლში არ გვხვდება და აგრეთვე, მოხატული კერამიკის ის „მოზღვავება“, რაც ელინისტური ხანის შიდა ქართლის ტერიტორიის შესახებ ითქვა, ჯერჯერობით არ ჩანს დამახასიათებელი ქვემო ქართლის თანადროული ძეგლებისა-თვის. ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ქვემო ქართლში სხვადასხვა-ნაირად მოხატული ხელადა მხოლოდ რამდენიმე ცალია აღმოჩე-ნილი (შავსაყდარა, თეთრი წყარო, ასურეთი).

³² ოთ. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთურიძე, ვ. თოლორაძე, ა. ქყონია, არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წელს, ვანი, I, თბ., 1972, გვ. 203, 208, სურ. 176.

³³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. II ფ-ში“, ითხვისის მასალებიდან.

³⁴ ი. გაგოშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 45.

კუშჩის მოხატული ხელალების თარიღის დაზუსტებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ვანის წარჩინებული მეომრის სამარხის თარიღის დადგენას (ძვ. წ. IV ს. III მეოთხედი), რომელმაც თავის მხრივ, ხელი შეუწყო ითხვისის №2 სამარხის ასაკის განსაზღვრასაც. ითხვისის ეს სამარხი, გარდა ასეთივე ფორმისა და მოხატულობის მქონე ხელალებისა, შეიცავს ალგეთის მდიდრული სამარხის (ძვ. წ. IV ს.) მსგავს ნივთებსაც — ბრინჯაოს ლაგმებსა და საბეჭდავ ბეჭდებს. კუშჩის №3 სამარხის ამავე პერიოდით დათარიღებას არ ეწინააღმდეგება ამავე სამარხში გამოვლენილი სხვა ინვენტარი — ბრინჯაოს ბოლოებგახვრეტილი სასაფეთქლე რგოლები, რკინის სამაჯური ღერო შემკული ბურთულისებური შემსხვილებებით, სხვადასხვა მასალისაგან ნაკეთები მძივები და ვერცხლის ბეჭედი — ბ. კუფტინის აღნიშვნით, მსგავსი ახალგორის განძსა და ალგეთის მდიდრულ სამარხში აღმოჩენილი ბეჭდებისა, რის გამოც იგი კუშჩის №3 ქვაყუთსაც ახალგორისა და ალგეთის სამარხების თანადროულად მიიჩნევს³⁵.

ზემოთ დახასიათებული პირმრგვალი ხელალებიდან საყურადღებოა აგრეთვე კუშჩის სამაროვანზე გამოვლენილი განსხვავებული ფერისა და ფორმის ორი ხელადა (ინვ. №179—65/1,22). ორივე გამომწვარია შავად და ერთი მათგანი შავადვეა გაპრიალებული (№179—65/22). №1 სამარხში აღმოჩენილ ხელადას აქლია ყელპირი, მაგრამ ყელის გადანატეხიდან ჩანს, რომ ყელვიწრო იქნებოდა. №5 სამარხში აღმოჩენილი ხელადაც ამავე ტიპისაა — ვიწროყელიანი, პირგადაშლილი, მუცელგამობერილი, ძირგანიერი. მხარსა და პირზე მიძერწილი ვიწრო, ოვალურგანიკვეთიანი ყურით. ზომები: სიმაღლე 16,8 სმ, პირის დმ 7,1 სმ, მუცლის დმ 13 სმ, ძირის დმ 8,1 სმ, ინვ. №179—65/22 (ტაბ. XIII_{8,10}).

ასეთი ტიპის ხელალები გვხვდება უფლისციხეში, ბამბების ნამოსახლარის №2 ორმოსამარხში (ძვ. წ. V—IV სს.)³⁶, სადაც აღმოჩნდა აგრეთვე გომარეთის ჯამის³⁷ მსგავსი თიხის ტუჩიანი და ყურიანი ჯამი. ასეთივე ტიპის ხელალები გვხვდება ურბნისის ელი-

³⁵ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки 1947 года..., с. 10.

³⁶ დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, I, თბ., 1964, გვ. 77. ტაბ. XLV₈.

³⁷ იხ. ინვ. № 28—65/149. აღმოჩნდა № 7 ქვაყუთის სახურავ ქვაზე (1975 წლის გათხრები).

ნისტური ხანის სამაროვანზე № 27, 228 სამარხებში (ძვ. წ. III ს.)³⁸. ორივე ხელადა შევხედაპირიანია, შევპრიალა, რითაც უფრო მეტად უახლოვდება კუშჩის ერთ-ერთ (№179—65/22) ხელადას, მაგრამ ურბნისის ხელადები უფრო ძირგანიერია. სამთავროს ქვევრსამარხებში გამოვლენილი ყელვიწრო ხელადები მოწითალო ფერისაა, ყურის ზედა ბოლოც პირის კიდის ქვემოთ უერთდებათ³⁹. ტანის ფორმით და ყელის სივიწროვით კუშჩის ხელადებს გავს არკნეთსა⁴⁰ და რუისში⁴¹ გამოვლენილი ხელადებიც, მაგრამ მათ აკლიათ პირი და ყელის ნაწილი.

მსგავსი ტიპის — ყელვიწრო ხელადები აღმოჩნდა დასავლეთ საქართველოშიც, ვანში, ძვ. წ. IV ს. დათარიღებულ №10 სამარხში⁴². თუმცა ეს უკანასკნელი რუხი მოწითალო ფერისაა და უფრო მეტად მაღალი ყელი აქვს. ისინი გვხვდება დაბლაგომის⁴³ და დაფნარის⁴⁴ ძვ. წ. IV—III სს. სამარხებშიც, აგრეთვე გუადიხუს უმცროსი ჯგუფის (ძვ. წ. V—II სს.) №1 სამარხში⁴⁵.

მაშასადამე, როგორც ვხედავთ, ყელვიწრო ხელადების შეხვედრის შემთხვევები ხშირი ჩანს ელინისტური ხანის მასალებს შორის.

ურბნისის ძვ. წ. III ს-ით დათარიღებულ ასეთივე ფორმისა და ფერის ხელადებთან შედარების საფუძველზე გამოითქვა მოსა-

³⁸ დ. ქორიძე, ელინისტური ხანის (ძვ. წ. III—I სს.)..., გვ. 9, 16.

³⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყოფილების „სამთავროს ფონდი“, ინვ. №№ 12—54/2888, 10364, 10436; აგრეთვე, ვ. თოლორდავა, დასახ. ნაშრ., მსკა, III, გვ. 141—142, ტბ. IV.

⁴⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 6—59/61.

⁴¹ იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განყ-ის „ურბნისის ფონდი“, ინვ. № 3—57/115.

⁴² ოთ. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთუჩიძე, ვ. თოლორდავა, ა. კყონია, არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წ., ვანი, I, გვ. 213, სურ. 180.

⁴³ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. II, гв. 64, ტბ. 19₂, 20₁, 21₃.

⁴⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 5—979/21; აგრეთვე, Н. Ш. Кигурадзе, Дапнарский некрополь. Тезисы докладов посвященных итогам полевых археологических исследований в 1970 году в СССР, Тб., 1971, с. 184.

⁴⁵ М. М. Трапш, Древний Сухуми, с. 242, табл. XXXII, 15.

ზრება კუშჩის №3 და №5 სამარხების განსხვავებული ასაკის შესახებ, სადაც №3 ქვაყუთი მიაჩნიათ უფრო ადრეულად, ვინემ №5 სამარხი, სადაც შევპრიალა ხელადა აღმოჩნდა⁴⁶.

კუშჩის №5 ქვაყუთში აღმოჩენილი მასალები (ვერცხლის მცირე ზომის სასაფეთქლე რგოლი, მძივები — სარდიონის, გიშრის, მინის, მინისებური პასტის, მინის მძივსაკიდი) არ იძლევა ამ ვარაუდის დაზუსტების საშუალებას. ასეთი მძივები, როგორც ამას ქვემოთაც დავინახავთ, გავრცელებულია როგორც ელინისტურ, ასევე გვიანანტიკურ ხანაშიც. გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია ისიც, რომ №3 და №5 ქვაყუთებში გვხვდება ზუსტად ერთი და იგივე სახის მძივებიც (მაგ., ინვ. №№ 179—65/16, 25; 179—65/13, 24; 179—65/15, 23).

კუშჩის სამარხებიდან ზემოთ დასახელებული ამ ოთხი ხელადის გარდა, თიხის სხვა ჭურჭელს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ასე რომ, ჩვენ მიერ ქვემოთ განხილული სხვა სახის თიხის ჭურჭელი მხოლოდ გომარეთის სამაროვნიდან მომდინარეობს.

2) გომარეთის სამაროვანზე აღმოჩნდა ერთმანეთისაგან განსხვავებული ფორმის ორი სამტუჩაპირიანი ხელადაც. ერთი მოვარდისფრო-მოყვითალო ფერისაა (ინვ. №28—65/55), მეორე კი — მოყავისფრო-მოყვითალო ფერის (№28—65/165). პირველი ხელადის ყელპირი და ძირი განიერია. მუცელი მრგვალი, გამობერილი. პატარა ყურით. მეორე ხელადას კი აქვს ვიწრო და მაღალი ყელი (სიმაღლე — 7 სმ), რომელზეც შერჩენილია მკვეთრად დანაკეთული ტუჩის ნაწილი. აქვს დაბალი, მკვეთრად გამობერილი მუცელი; ბრტყელი, განიერი ძირი. მუცლის ზემო ნაწილზე შერჩენილია ყურის ძირი. ზომები: სიმაღლე 18,6—13,5 სმ, პირის დმ 7,1—7 სმ, მუცლის დმ 15—11 სმ, ძირის დმ 7,9 — 7,5 სმ (ტაბ. XII₅—6).

გომარეთის №28—65/55 სამტუჩა ხელადას ფორმით გავს ასურეთის სამაროვანზე გამოვლენილი ზოგი სამტუჩაპირიანი ხელადა⁴⁷. გომარეთის ყელმაღალ ხელადს კი უახლოვდება კამარა-

⁴⁶ დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 66—68.

⁴⁷ კ. კეიჯინაძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XII₄, 10.

ხევის სამაროვნაზე აღმოჩენილი ამავე ტიპის ჭურჭელი⁴⁸. თუმცა აქაც ზუსტი მსგავსება არ არის.

3) გომარეთის სამაროვანზე აღმოჩნდა აგრეთვე 1 ცალი „ჩაიღნისებრმილიანი“ მოყვითალო ფერის ხელადა (№28—65/172), ისეთივე ფორმის, როგორიც ცნობილია ბეშთაშენის, კიკეთის და კუმისის სამაროვნებიდან, მხოლოდ გომარეთის ეს ხელადა მცირე ზომისაა. ამ ჭურჭელსაც მილი აღმართული აქვს ყელის ძირიდან ყურის მოპირდაპირე მხარეს, ოდნავ ირიბად. ზომები: სიმაღლე 17,4 სმ; პირის დმ 8,8 სმ, მუცლის დმ 15,6 სმ, ძირის დმ 7,4 სმ, მილის დმ 2,5 სმ (ტაბ. XII-7).

წინამდებარე ნაშრომის წინა ნაწილში განხილული მილიანი ღოჭებისადმი მოტანილი ანალოგიები მხოლოდ ქვემო ქართლიდანაა, საქართველოს სხვა რაიონებში კი ასეთი ფორმის ჭურჭლის აღმოჩენის სხვა შემთხვევა ჩვენთვის ცნობილი არ არის. გომარეთის ამ ჭურჭლის მცირე ზომა კი, ვფიქრობთ, ელინისტური ხანისათვის დამახასიათებელი მოვლენით, მცირე ზომის ჭურჭლის გავრცელებით უნდა აიხსნას.

III. გომარეთის სამაროვანზე აღმოჩნდა სხვადასხვა ფორმის ჯამ-ფი ა ლ ე ბ ი ც.

ა. 1) პირმოყრილი, მუქი ნაცრისფერი — 2 ცალი (ინვ. №28—65/58, 166) და მოვარდისფრო ფერის — 1 ც. (ინვ. №28—65/59). ეს უკანასკნელი შეღებილია წითელი საღებავით. ყველა მხრებმომრგვალებულია, ვიწრო (2 ც.) ან განიერი (1 ც.) ბრტყელი ძირით. მათი ზომებია: სიმაღლე 3,5—4,8 სმ, პირის დმ 9—16,2 სმ; ძირის დმ 9—9,2 სმ (ტაბ. XII.13—14).

2) ამავე ჯგუფს უნდა მივაკუთვნოთ შავად გამომწვარი ოდნავ მომრგვალებულკალთებიანი თიხის ერთი ჯამი (№28—65/170), რომელსაც პირი შიგნითკენ ძალზე მცირედ აქვს გადახრილი. ბრტყელძირიანია. ზომები: სიმაღლე 5,3 სმ, პირის დმ 14,4 სმ, ძირის დმ 7 სმ (ტაბ. XII.15).

3) მცირედ გადახრილი პირი, მაგრამ ცილინდრული ტანი ახასიათებს ამავე სამაროვანზე აღმოჩენილ მოყავისფრო-მონაცრისფრო ფერის ჯამსაც, რომლის ძირი განიერია, ბრტყელი. ზომები: სიმაღლე 5,1 სმ, პირის დმ 9,8 სმ, ტანის დმ 10,7 სმ, ძირის დმ 9,3 სმ (ინვ. №28—65/74, ტაბ. XII.16).

⁴⁸ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XI₁.

4) შიგნით მკვეთრად გადახრილი პირი, წიბოსებური მხარი, საშუალო სიგანის ბრტყელი ძირი აქვს შავადგამომწვარ ერთ ჯამს (ინვ. №28—65/87). ზომები: სიმაღლე 4 სმ, პირის დმ 14,5 სმ, ძირის დმ 8 სმ (ტაბ. XII₁₁₈).

ბ. ოდნავ გაშლილი პირი, გამოყვანილი მხრები, ბრტყელი ძირი აქვს მოყვითალო-მონაცრისფრო ფერის თიხის ერთ ჯამს. ის ღრმაა, სქელკედლიანი. ზომები: სიმაღლე 6,6 სმ. პირის დმ 12,8 სმ. ძირის დმ 8 სმ (ინვ. №28—65/189).

ბ. გვხვდება თიხის ტუჩიანი და ყურიანი ჯამიც, მონაცრისფრო ფერის ლენტური ფორმის ყურით. სქელკედლიანი. ზომები: სიმაღლე 5,3 სმ, ძირის დმ 8,1 სმ, პირის დმ 13 სმ (ინვ. №28—65/149; ტაბ. XIII₁₇).

ამ პირმოყრილი (2 ც.) და პირგადაშლილი (1 ც.) ფიალებიდან ზოგი აღმოჩენილია სამარხებს გარეთ, კერძოდ, 1975 წ. გათხრილი №7 და №12 ქვაყუთების თავზე, №10 ქვაყუთის (N კედელთან, რაც ალბათ ალაპის წესის შესრულებასთან იყო დაკავშირებული.

გომარეთის ამ ფიალებიდან 2 სახეობის 1 და 2 ჯგუფის ფიალები სრულიად მსგავსია ბეშთაშენის, კიკეთისა და კუმისის სამაროვნებზე გამოვლენილი ასეთივე ფორმის ფიალებისა. ამიტომაც ამ ჭურჭლებისადმი მოტანილ ანალოგიებს შორის გომარეთის ასეთივე ჯამებიც დავასახელებთ. ამ ფიალათა ანალიზის შედეგად აღნიშნული გვქონდა, რომ ადრეანტიკურ და ელინისტურ ხანაში გავრცელებულ პირმოყრილ, ბრტყელძირიან ფიალებს შორის არსებითი სხვაობა არ ჩანს. ორივე პერიოდის სამაროვნებზე გვხვდება ერთნაირი ფორმის მხოლოდ სხვადასხვა ზომის, ფერის ან პროპორციების მქონე პირმოყრილი ჭურჭელი. შეინიშნება, რომ ადრეული ხანის სამაროვნებზე სკარბობს ტანდაბალი ფიალების რიცხვი. ელინისტური, განსაკუთრებით გვიანელინისტური ხანის მასალებში კი, პირიქით, ვხვდებით ტანდაბალ ფიალებსაც, მაგრამ ხშირდება ღრმა ჯამის შეხვედრის შემთხვევები.

გომარეთის სამაროვანზე გამოვლენილი პირმოყრილი ფიალებიც მეტწილად ბუქი ფერისაა და ოდნავ უფრო მაღალი, ვინემ ბეშთაშენის ასეთივე ფორმის ფიალებია. თუმცა ამათ გვერდით

ნაკლები რაოდენობით, მაგრამ მაინც გვხვდება შედარებით ტან-
დაბალი და წითლად შეღებილი ჯამ-ფიალებიც.

გომარეთის სამაროვანზე გამოვლენილი პირმოყრილი მხრებ-
წიბოიანი უქუსლო ჯამის (№28—65/87) მსგავსი კი წინამდებარე
ნაშრომში შესწავლილ წინარე ხანის სამაროვნებზე არ შეგვხვე-
დრია. ჩანს, ასეთი ფორმის ჯამები უფრო გვიან იწყებენ გამოჩე-
ნას, ვინემ ბეშთაშენი და მისი თანადროული ძეგლებია. ასეთი
ფორმის სხვადასხვა ფერისა და ზომის ჯამები გვხვდება ელინის-
ტური ხანის მასალებს შორის. კერძოდ, სანთას №6 ქვაყუთში (ინვ.
№178—65/32), ურბნისის 1 უბნის ძვ. წ. IV—III სს. ნამოსახ-
ლარზე⁴⁹, სამთავროს №32, 40 ქვევრსამარხებში⁵⁰.

თუმცა ფართო გავრცელება არ ჰქონიათ, მაგრამ, როგორც
ჩანს, ადრეანტიკური ხანიდან ყალიბდება თიხის ტუჩიანი და
ყურიანი ჯამების ფორმები. წინამდებარე ნაშრომის წინა თავში ბეშ-
თაშენის ტუჩიანი და ბრტყელსახელურიანი ფიალის დახასიათები-
სას აღვნიშნეთ, რომ ბეშთაშენის ეს ფიალა უნდა იყოს გომარეთის
ტუჩიანი და ყურიანი ფიალის ადრეული პროტოტიპი. გომარეთის
ფიალის მსგავსი აღმოჩენილია ასურეთის №21 ქვაყუთსა და უფ-
ლისციხეში, ბამბეების ნამოსახლარის №2 ორმოსამარხში (ძვ. წ.
V—IV სს.)⁵². კამარახევში აღმოჩენილ ამავე ტიპის ფიალას გან-
სხვავებული ფორმის ტანი აქვს⁵³. წინანდლის ტუჩიანი ფიალა
ტანზე შერჩენილი ნაწილის მიხედვით სახელურიანი უნდა იყოს⁵⁴.

მაშასადამე, ჩვენ მიერ მოძებნილი ანალოგიების მიხედვით,
ასეთი ფიალის გავრცელების გეოგრაფიული არე აღმოსავლეთ სა-
ქართველო ჩანს, მისი გავრცელების დრო კი ადრეანტიკურ-ადრე-
ელინისტური ხანა.

IV. თიხის ნაწარმიდან გომარეთის სამაროვანზე ყველაზე მე-
ტი რაოდენობით სამზარეულო დანიშნულების ჭურჭელი — ცალ-

⁴⁹ ლ. კილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, გვ. 37, სურ. 10, 12—13.

⁵⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/8964, 10371.

⁵¹ კ. კვიფინიძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XV₃.

⁵² დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, I, გვ. 77, ტაბ. XLV₄.

⁵³ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26, ტაბ. XII₆.

⁵⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყოფილების „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 11—25/99.

ყურა ქოთნები, ცალყურა და უყურო კოჭბები აღმოჩნდა (სულ 22 ცალი).

ა. ყველა ცალყურა ქოთანი მუქი ფერისაა (8 ც.):⁵⁵ მოშავო-მონაცრისფრო, ან მოშავო-მოყავისფრო. ახასიათებთ განიერი, გადაშლილი პირი, დაბალი ყელი, მცირედ გამობერილი მუცელი, ბრტყელი, განიერი ძირი. მრგვალგანიკვეთიანი ლენტური ყური მიძერწილი მუცლის ზემო ნაწილზე. ზომები: სიმაღლე 15,3—24 სმ, პირის დმ 13,4—18,2 სმ, მუცლის დმ 15,8—22 სმ, ძირის დმ 9,8—13 სმ (ტაბ. XIV₁—).

ბ. თიხის ქოთნებს ფორმით გავს ამავე სამაროვანზე გამოვლენილი ცალყურა კოჭბები (7 ც.):⁵⁶ მხოლოდ ესენი მცირე ზომის ჭურჭელია. გარდა ამისა, ზოგ კოჭობს წინარე პერიოდის ასეთივე ჭურჭლისაგან განსხვავებით, ყური მიძერწილი აქვს პირსა და მუცლის ზემო ნაწილზე, ან ახასიათებთ ქვემო ნაწილში გაფართოებული ტანი, რომელიც მთავრდება ძალზე განიერი ძირით (№28—65/59). ამ კოჭბების მეტი ნაწილი (4 ც.) მუქი ფერისაა: მონაცრისფრო-მოშავო. ნაწილი კი (3 ც.) შედარებით ღია-მონაცრისფრო-მოყვითალო ფერის. მათი ზომებია: სიმაღლე 8,4—13,6 სმ, პირის დმ 8,5—11,6 სმ, მუცლის დმ 9,8—14,2 სმ, ძირის დმ 5,5—9,5 სმ (ტაბ. XIV₈—₁₃).

ბ. თითქმის ამავე რაოდენობით გამოვლინდა გომარეთის სარჩებში თიხის უყურო კოჭბებიც (8 ც.):⁵⁷ წინარე პერიოდის კოჭბებისაგან განსხვავებით, გომარეთის ეს ჭურჭელი მუქი ფერისაა, მოშავო-მონაცრისფრო. მხოლოდ ერთ კოჭობს აქვს მოყავისფრო-მოწითალო ფერი. გომარეთის ზოგი კოჭობი სრულიად მსგავსია მის წინარე პერიოდში გავრცელებული კოჭბებისა. გომარეთის ყველა კოჭობი ვიწროძირიანია, რითაც აგრეთვე უკავშირდება წინამორბედი ხანის კოჭბებს.

მაგრამ გომარეთისავე სამაროვნებზე გვხვდება ისეთი კოჭბებიც, რომლებიც ფორმითა და ორნამენტით განსხვავდებიან ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის სამაროვნებზე გამოვლენილი ამავე დასახელების ჭურჭლისაგან. კერ-

⁵⁵ იხ. № 28—65/2, 16, 30, 117, 143, 148, 161, 171.

⁵⁶ იხ. № 28—65/59, 122, 128, 137, 142, 151, 169.

⁵⁷ იხ. № 28—65/3, 29, 73, 84, 118, 120, 184, 187.

ძოდ, გომარეთის ორი კოჭობი პირგანიერია და ამათგან ერთს აქვს ოღნავ მაღალი ყელი და ბიკონუსური ფორმის ტანი (ინვ. №28—65/29), მეორეს კი მაღალი მუცელი, რომელიც შემკულია გაპარიალების წესით დატანილი სხვადასხვა მიმართულების ხაზებით (№28—65/3). გომარეთის 528—65/120 კოჭობს კი მუცლის ზემო ნაწილზე აქვს სიმეტრიულად განლაგებული 4 კონუსისებური შვერილი. ზომები: სიმაღლე, 5,8—9 სმ, პირის დმ 5,7—9,5 სმ, მუცლის დმ 8—10 სმ, ძირის დმ 4—5,7 სმ (ტაბ. XV₁—გ).

პირგანიერაი კოჭების შეხვედრის შემთხვევები ხშირია ელინისტური ხანის მასალებს შორის (სანთა⁵⁸, სამთავროს ქვევრსამარხები⁵⁹, ურბნისი)⁶⁰, მაგრამ გომარეთის კოჭბისაგან ისინი განსხვავდებიან ტანის ფორმით და ამიტომ ანალოგიებად ვერ ვასახელებთ. ვერც სხვა მასალებს შორის მოვძებნეთ გომარეთის ამ კოჭების ზუსტი ანალოგია.

კონუსისებური შვერილებით შემკულტანიანი კოჭები კი, ანალოგიური გომარეთის კოჭბისა, აღმოჩენილია ადრეანტიკურ და ხშირად ელინისტური ხანით დათარიღებულ სამაროვნებზე (შორი⁶¹, ზემო ავქალა⁶², კამარახევი⁶³, დიდუბე მექანიკურ ქარხანასთან⁶⁴, ყოლოთო⁶⁵, ლოჭინი⁶⁶, ნახიკევანი⁶⁷). ამ კოჭებიდან ზოგს სიმეტრიულად განლაგებული 3 კონუსისებური შვერილი ამკობს, ზოგს კი 4.

გომარეთის სამაროვანზე გამოვლენილი თიხის სხვა ქოთნები და კოჭები⁶⁸ მსგავსია ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისი-

⁵⁸ იხ. მუზეუმის არქეოლოგიის განყ-ის „თრიალეთის ფონდი“, ინვ. № 178—65/7.

⁵⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/2886, 2929.

⁶⁰ იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განყ-ის „ურბნისის ფონდი“, ინვ. № 1856. აღმოჩნდა 1957 წ. XXV უბანზე საცდელი თხრილის N კედელში, 1 მ სიღრმეზე.

⁶¹ ო. ტყეშელაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 57, ტაბ. X₂₈₈.

⁶² იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 3—56/2.

⁶³ რ. რამიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26, ტაბ. XIII₅.

⁶⁴ დ. ქორიძე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, ტ. II, გვ. 57, სურ. 22₁.

⁶⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 4—58/80, 230.

⁶⁶ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 8—33/8.

⁶⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—971/23.

⁶⁸ ინვ. № 28—65/2, 16, 30, 42, 73, 84, 117—118, 122, 128, 143, 160, 169, 171, 184, 187.

სა და ახალსოფლის სამაროვნებზე აღმოჩენილი ამავე დასახელების ჭურჭლისა, რომელთა შესახებაც უკვე აღნიშნული იყო წინამდებარე ნაშრომის წინა თავში და ამიტომ მათზე აქ აღარ შევჩერდებით.

გომარეთის სამაროვანზე გამოვლენილ თიხის სხვა ჭურჭელს (სამარილისებური, ინვ. №28—65/56, სასმისისებური, ინვ. №28—65/41) ანალოგიები ვერ მოუძებნეთ (ტაბ. XV₁₀₋₁₁). მხოლოდ ბრტყელმუცლიან (ტაბ. XV₆), ყელვიწრო ჭურჭლის ტანს (№28—65/51) ფორმით გავს სოფ. აბანოში (აგარის მახლობლად) შემთხვევით გამოვლენილი ერთი ჭურჭელი⁶⁹. ასეთივე ტანის ფორმა უნდა ჰქონდეს „წითელი შუქურას“ (ძვ. წ. IX—VI სს.) ჭურჭელსაც⁷⁰. გუდალხუს ამავე ტიპის ჭურჭელს გომარეთის ჭურჭლის მსგავსად მომრგვალებული ძირი აქვს⁷¹. ყველა აქ მოტანილ ანალოგიას და თვით გომარეთის ჭურჭელსაც აკლია ყელპირი, ამდენად ჩვენთვის ყველა ამ ჭურჭლის მთლიანი ფორმა გაურკვეველია და ანალოგიებადაც ნაკლებად სანდო.

• ამრიგად, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე გამოვლენილი თიხის მრავალფეროვანი ჭურჭლის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ 1. წინარე ხანის კერამიკისაგან განსხვავებით, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე გაბატონებულია მცირე ზომის თიხის ჭურჭელი.

2. წინარე ხანის კერამიკისაგან განსხვავებით, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე გამოვლენილი თიხის ჭურჭლის ძირითადი ნაწილი (56 ჭურჭლიდან 42) მუქი ფერისაა.

3. წინამორბედი ხანიდან შემორჩენილია აგრეთვე ჭურჭლის გაფორმების ძველი წესი — წითლად შეღებვა, მაგრამ მას იშვიათი ხასიათი აქვს (გომარეთის სამაროვანზე აღმოჩნდა წითლად შეღებილი მხოლოდ 2 ჭურჭელი, კუშჩის სამაროვანზე არც ერთი). ჩნდება ახლებურად გაფორმებული — გეომეტრიული სახეებით მოხატული ჭურჭლები, რომელთა აღმოჩენის შემთხვევები განსაკუთრებით ბევრია ელინისტური ხანის შიდა ქართლის ტერიტორიაზე, ქვემო ქართლში კი ჯერჯერობით მცირე.

⁶⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განვ.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 7—61/6.

⁷⁰ М. М. Т р а п ш, Древний Сухуми, გვ. 104, ტაბ. VIII₁.

⁷¹ იქვე, გვ. 35, ტაბ. I₁₄.

4. ამ სამაროვნებზე აღმოჩენილი თიხის კურკლის, შეიძლება ითქვას, დიდი ნაწილი აგრძელებს წინამორბედი ხანის ადგილობრივი კერამიკის ფორმებს (თიხის სამტუჩაპირიანი დოჭები, პირმოყრილი ჯამები, ცალყურა ქოთნები და კოჭები, ზოგი უყურო კოჭობი), რაიმე არსებითი ცვლილებების გარეშე, რაც გვიჩვენებს მკიდრო გენეტიკურ კავშირს ადრეანტიკურ-ადრეელინისტური ხანის თიხის კურკლის ზოგიერთ ფორმებს შორის რომ არსებულა. ასეთი კავშირი, როგორც ცნობილია და როგორც ჩვენც წინამდებარე ნაშრომის სათანადო ადგილას გვქონდა აღნიშნული, არ ჩანს ადრეანტიკური და მის წინარე ხანის თიხის კურკლის ძირითად ნაწილს შორის.

5. ჩნდება ისეთი ფორმის კურკლები, რომლებიც უცხოა ქვემო ქართლის წინამორბედი ხანის კერამიკისათვის და თავიანთ ანალოგიებს ძირითადად ძვ. წ. IV—III სს. და ზოგჯერ გვიანელისტური ხანის მასალებს შორისაც პოულობენ (ზოომორფული გამოსახულებით შემკულყურებიანი დოჭი, ყელვიწრო და მკვეთრად გადაშლილპირიანი ხელადები, ყელმაღალი სამტუჩა ხელადა, მკირე ზომის მილიანი ხელადა, მოხატული ხელადები, მხრებწიბო-იანი პირმოყრილი ჯამი, ტუჩიანი და ყურიანი ჯამი, სამარილისებური და სასმისისებური კურკელი და სხვ.).

6. თვითეულ სამაროვანზე (გომარეთი, კუშჩი) გამოვლენილი კურკელი ერთმანეთს გავს თიხით, რაც მათ ადგილობრივ წარმოშობაზე მიუთითებს. ამასვე გვიკარნახებს მათი განსხვავებული იერიც იმ ანალოგიური ფორმის კურკლებიდან, რომლებიც გვხვდება როგორც ქვემო ქართლში, ასევე საქართველოს სხვა რაიონების (ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოს), თანა-დროულ ძეგლებზე. ეს კი გულისხმობს კვლავ ცალკეული კერამიკული საწარმოების არსებობას, რომელიც მოსახლეობის გარკვეულ ჯგუფს ამარაგებდა და ყოველთვის ითვალისწინებდა იმ პერიოდში გავრცელებულ კურკლის ფორმებს.

კუშჩის სამაროვანზე გამოვლენილი მასალებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია №3 ქვაყუთში აღმოჩენილი შავი მინის სა-ნელსაცხებლე. მინის ეს კურკელი ალგეთის მდიდრულ სამარხში აღმოჩენილ მინის ფიალასთან ერთად უადრესი კურკელია საქარ-თველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ მინის კურკელთა შორის.

კუშჩის სანელსაცხებლეს აქვს ცილინდრული ფორმის ტანი, რომელიც ძირისაკენ ოდნავ ფართოვდება, პირგადმოკეცილია. ტანი მთელ სიგრძეზე შემკული აქვს ირგვლივ შემოვლებული მინის ძაფით შექმნილი რელიეფური ორნამენტით. ზომები: სიმაღლე 8, 8 სმ, პირის დმ 1,6 სმ, ძირის დმ 1,7 სმ (ინვ. №179—65/7, ტაბ. XV₁₂).

ამ ჭურჭლის ანალოგია არც საქართველოს და არც მის ფარგლებს გარეთ გავრცელებულ თანადროულ მასალებს შორის არ ჩანს. საფიქრებელია, რომ კუშჩის მინის ჭურჭელი ჩვენს ტერიტორიაზე გარე სამყაროსთან იმ პერიოდში არსებული სავაჭრო თუ კულტურული ურთიერთობის შედეგად იყო აქ მოხვედრილი.

ს ა ბ რ ძ ო ლ ო და ს ა მ ე უ რ ნ ე ო და ნ ი შ ნ ე ლ ე ბ ი ს ი ა რ ა ღ ე ბ ი. კუშჩის სამაროვანზე საერთოდ არ აღმოჩენილა. გომარეთის სამარხებში და სამაროვნის ტერიტორიაზე კი გვხვდება მცირე რაოდენობით. აქ გამოვლინდა შემდეგი სახის იარაღები: ბრინჯაოს ე. წ. „სკვითური ტიპის“ სამფრთიანი ისრისპირი — 1 ცალი, რკინის შუბისპირი — 1 ც., რკინის ცული — 1 ც., და რკინის მცირე ზომის დანები — 4 ცალი.

1. ბრინჯაოს „სკვითური ტიპის“ სამფრთიანი ისრისპირი გამოვლინდა გომარეთის სამაროვნის ტერიტორიაზე 1975 წ. გათხრილ №1 თხრილში დაახლოებით 60 სმ სიღრმეზე. ისრისპირი ღრუ და მრგვალმასრიანია. სიგრძე — 3,5 სმ, პირის სიგანე — 0,9 სმ, მასრის დმ — 0,65 სმ (ინვ. № 28—65/135; ტაბ. XVI₁).

გომარეთისა და ბეშთაშენის ისრისპირები ერთი ტიპისაა და ამიტომაც ბეშთაშენის ისრისპირის მიმართ ზემოთ მოტანილი ყველა ანალოგია გომარეთის ისრისპირსაც შეესაბამება. მაშასადამე, გომარეთის ისრისპირიც იმ ტიპის იარაღია, რომელიც ჩვენს ტერიტორიაზე ვრცელდება ძვ. VII—VI სს-დან და ქვემო ქართლში გვხვდება ძვ. წ. VI—IV სს. დათარიღებულ მასალებს შორისაც (მაგ., ასურეთის სამაროვნის № 25 ქვაყუთი)⁷².

2. რკინის და ნ ე ბ ი ც (ინვ. №28—65/40, 153, 154, 190) იმავე ტიპისაა, როგორიც შეგვხვდა ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუშჩის სამაროვნებზე: მცირე ზომის, ოდნავ პირმოხრილი,

⁷² კ. კ ე ი ე ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XXIII₇.

ბრტყელი, ოთხკუთხა ან ბოლოსკენ ოდნავ შევიწროვებული ყუნ-
წით, რომელზეც შერჩენილია მანჭვლები. გარდა ერთისა, ყველა
დამტვრეულია. მთელი დანის სიგრძე 15,8 სმ (ტაბ. XVI₃—5).

ამ ნაშრომის წინა თავში აღნიშნული გვექონდა, რომ მცირე
ზომის ამ ტიპის დანები საქართველოს ტერიტორიაზე ვრცელდება
ძვ. წ. VII—VI სს-დან, არსებობენ ხანგრძლივი დროის განმავლო-
ბაში რაიმე არსებითი ცვლილებების გარეშე, გვხვდება საქართვე-
ლოს ყველა რაიონში და მათი რომელიმე ვარიანტი არ არის დამა-
ხასიათებელი მხოლოდ რომელიმე გარკვეული პერიოდისათვის, ან
საქართველოს რომელიმე კუთხისათვის. ამ მიზეზების გამო ასეთი
დანები არ წარმოადგენენ დამათარიღებელ და დამახასიათებელ
ნივთებს.

3. გომარეთის ცულის ც (ინვ. №28—65/89)⁷³ თითქმის იმეო-
რებს ბეშთაშენის, მანგლისის, შორის, ასურეთის, სანთას სამაროვ-
ნებზე გამოვლენილი ცულების ფორმებს. მათგან ის განსხვავებუ-
ლია მხოლოდ ზომით, ზოგჯერ ყუის სიგრძითაც. გომარეთის ცუ-
ლის ზომებია: სიგრძე 11,5 სმ, პირის უდ. სიგანე 5 სმ (ტაბ. XVI₆).
ასეთი ტიპის ცულები გვხვდება საქართველოს სხვა რაიონებშიც,
მაგრამ მეტია მათი აღმოჩენის შემთხვევები დასავლეთ საქარ-
თველოს სხვადასხვა პერიოდის ძეგლებზე. ისინი გვხვდება მოყო-
ლებული ძვ. წ. VIII—VI სს-დან — ელინისტურ ხანაშიც. ჩვენ
შეძლებისდაგვარად აღვრიცხეთ ძეგლები, სადაც ასეთი ცულები
გამოვლინდა, ჩამოთვლილი გვაქვს ისინი ბეშთაშენის ცულის დახა-
სიათებისას, რაც გასათვალისწინებელია გომარეთის ცულთან და-
კავშირებითაც; ამდენად არც ამ იარაღზე აღარ შეეჭრადებით.

4. რკინის შუბის პირს (№28—65/152) კი შედარებით
განსხვავებული ნიშნები ახასიათებს. დიდი ზომისაა. გრძელი, ფოთ-
ლისებური პირით. მრგვალმასრიანი, რომელზეც ოდნავ შეიმჩნევა
მასრის კრილის ზოლი, უქედოვ, ბრტყელპირიანი. მასრის ბოლოზე
შერჩენილია ქსოვილის ანაბეჭდი. მასრაში ჩარჩენილია ხის ნაშთი.
ზომები: სიგრძე 35,3 სმ, პირის სიგრძე 21,5 სმ, პირის უდ. სიგანე
3 სმ, მასრის დმ 2,3 სმ (ტაბ. XVI₂).

⁷³ აღმოჩნდა 1962 წ. გომარეთის სამაროვანზე გავლებულ № 2, თხრილში 60 სმ
ზიღრმეზე დანგრეულ № 1 ორმოსამრახში.

ა. მელიუკოვამ თავის გამოკვლევებში სკვითური ტიპის სხვადასხვა სახის იარაღებთან ერთად შეისწავლა რკინის შუბისპირებიც, მოგვცა მათი კლასიფიკაცია და გომარეთის შუბისპირის მსგავსი იარაღების შესახებ გააკეთა გარკვეული დასკვნა, რომ გრძელბირიანი, უქედო შუბისპირები ჩრდ. შავიზღვისპირეთის სამარხებში ჩნდებიან ძვ. წ. V—IV სს. და ყველაზე მეტ გავრცელებას ლებულბენ ძვ. წ. IV—III სს.⁷⁴ ვანში, წარჩინებული კოლხი მეომრის სამარხში აღმოჩენილი შუბისპირიც ამავე ტიპისაა და თარიღდება ძვ. წ. IV ს. III მეოთხედით.⁷⁵

ს ა მ კ ა უ ლ ე ბ ი. კუშჩისა და გომარეთის სამაროვნებზე აღმოჩნდა დიდი რაოდენობით. აქ გვხვდება: ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები, ვერცხლისა და ბრინჯაოს საყურე—რგოლები, რომელთაგან ერთს აქვს კონუსისებური ფორმის პასტის საკიდი, სხვადასხვანაირი ფორმის ბრინჯაოს ბეჭდები, ბრინჯაოსა და რკინის სამაჯურები, საკინძები, ძეწკვები, რკინის ხატისუღელი, სხვადასხვანაირი ფორმისა და მასალის მძივები, ლურჯი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავი. გომარეთის სამაროვანზეა აღმოჩენილი აგრეთვე ბრინჯაოს მცირე ზომის ნახევარსფერული ფორმის ზარაკები და ბრინჯაოსავე პინცეტი.

1. ს ა მ ა ჯ უ რ ე ბ ი, ლითონის სამკაულებს შორის გამოვლინდა ყველაზე მეტი რაოდენობით. გომარეთის სამაროვანზე აღმოჩნდა ბრინჯაოს 17 და რკინის 14 სამაჯური. კუშჩის სამაროვანზე კი რკინის 2 სამაჯური.

სამაჯურები სამარხებში ჩატანებული ყოფილა სხვადასხვა რაოდენობით. უმეტეს ნაწილში აღმოჩენილია 2—2 ცალი. გვხვდება თითო, 3—3 და ერთ შემთხვევაში 4-სამაჯურიანი ქვაყუთებიც⁷⁶.

სამარხებში მეტწილად გვხვდება მხოლოდ ბრინჯაოსაგან ან მხოლოდ რკინისაგან ნაკეთები სამაჯურები. ბრინჯაოსა და რკინის

⁷⁴ А. И. Мелюкова, Вооружение скифов, «Археология СССР», Свод археологических источников, вып. Д 1—4, 1964, с. 42.

⁷⁵ ოთ. ლო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, რ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, ვ. თო ლო რ დ ა ვ ა, ა. ქ ყო ნ ი ა დასახ. ნაშრომი, გვ. 203, სურ. 175.

⁷⁶ თითო სამაჯური აღმოჩნდა გომარეთში 1975 წ. გათხრილ № 3, 6, 9 ქვაყუთებში. 2—2 სამაჯური გვხვდება გომარეთის 1962 წ. № 6, 7, 9; 1975 წლის № 2, კუშჩის № 5 სამარხებში. 3—3 სამაჯური გამოვლინდა გომარეთის 1962 წ. № 1—2, 10, 12 ქვაყუთებში. 4-სამაჯურიანი გომარეთის 1975 წლის № 11 ქვაყუთი.

სამაჯურები ერთად გამოვლინდა გომარეთის მხოლოდ №2 და №12 ქვაყუთებში (1962 წ. გათხრებიდან). ქვემო ქართლის წინამორბედი ხანის სამაროვნებისაგან განსხვავებით (მაგ., ბეშთაშენი, ახალსოფელი), სადაც ან არ გვხვდება, ან ძალზე მცირეა რკინის სამაჯურების რაოდენობა, გომარეთის სამარხებში ქატულობს რკინის სამაჯურები და თითქმის უთანაბრდება ბრინჯაოს სამაჯურების რაოდენობას. ამ მხრივ ეს სამაროვანი ახლოს დგას აბელის ქვაყუთებთან, სადაც საკმაო რაოდენობით იქნა გამოვლენილი ბრინჯაოსა და რკინის ზურგშეზნექილი და რკინის ბურთულისებური შემსხვილებებით შემკულრკალიანი სამაჯურები.⁷⁷

გომარეთის სამაჯურები მრგვალი ან ოვალური მოხაზულობისაა. ყველა თავებგახსნილია. ახასიათებთ სხვადასხვა სიგანის (0,6 სმ-დან 0,2 სმ-მდე) მეტწილად ოვალურ ან სეგმენტისებურგანივკვეთიანი ღერო (10 ც.). ხშირია მრგვალგანივკვეთიანი ღეროს მქონე სამაჯურებიც (5 ც.), რომელთაგან ერთის მავთული ბაწრისებურადაა დაგრეხილი. ბრტყელღეროიანი სამაჯური სულ 2 ცალია გამოვლენილი.

ბრინჯაოს სამაჯურები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან თავების ფორმით, თავებისა და ღეროს გაფორმებით, ღეროს სისქით, რკალის ფორმით. ამ განმასხვავებელი ნიშნების მიხედვით ჩვენ ისინი შემდეგნაირად დავაჯგუფეთ: ზურგმომრგვალებული (13 ც.) და ზურგშეზნექილი (4 ც.). აქვე აღვნიშნავთ, რომ გომარეთის ზოგ სამარხში ორივე ტიპის სამაჯური ერთადაც იქნა გამოვლენილი. მაგ., 1962 წლის ქვაყუთები №7, 12; 1975 წ. გათხრილი №11 ქვაყუთი.

ზურგმომრგვალებული სამაჯურებიდან I ჯგუფში თავს იყრიან ისინი, რომელთა ბოლოები წარმოადგენს ქვეწარმავლის თავების სტილიზებულ გამოსახულებას. ამათგან: ა) ზოგზე ქვეწარმავლის თავების ეს გამოსახულება მიღებულია სამაჯურის ბოლოთა დაბრტყელებით და გაგანიერებით. ამ გამოსახულების გადმოცემას აძლიერებს თავებისა და ზოგჯერ ყელის არეშიც დაქდებული ირიბი, ურთიერთგადამკვეთი ან განივი ხაზები (5 ც.). მათი ზომებია: უდ. ღმ 4,7—7 სმ, ღეროს ღმ 0,3—0,6 სმ (ტაბ. XVI—10).⁷⁸

⁷⁷ ამ საკითხის შესახებ იხ. წინამდებარე ნაშრომის პირველ თავში, გვ. 60 და შემდ.

⁷⁸ იხ. № 28—65/7—8, 19, 43, 123.

ბ) ზოგი სამაჯურის ბოლო დაბრტყელებულია, გაგანიერებული, მაგრამ წვერთან მომრგვალებულია და არა აქვს დრუნჩი. ამ სამაჯურის ბოლოები და ყელის არე შემკულია ჭერისებური და ირიბი ქდეული ხაზებით (1 ც.). ზომები: უდ. დმ 6,5 სმ, ლეროს დმ 0,5 სმ (ტაბ. XVI₁₁).⁷⁹

გ) ზოგი სამაჯურის ბოლო რკალის სიგანისაა, მაგრამ ქდეული სხვადასხვა მიმართულების ხაზებით გადმოცემულია ქვეწარმავლის თავების სტილიზებული გამოსახულება. ამ სამაჯურთა რკალიც მთლიანად დაფარულია სიგრძივი და განივ ქდეული ხაზებით, რომელთა შორისაც მოთავსებულია გლუვი მონაკვეთები (2 ც.). ზომები: უდ. დმ 6,4—6,8 სმ, ლეროს დმ 0,4 სმ (ტაბ. XVI_{12—13}).⁸⁰

დ) გვხვდება ისეთი სამაჯურიც, რომლის ბოლოც რკალის სიგანისაა მაგრამ ზედაპირიდან მცირედ ამობურცული. ამ სამაჯურის ბოლოთა მოხაზულობა და ამობურცული ზედაპირი გვაგონებს ქვეწარმავლის თავების ძალზე სქემატურ გადმოცემას. ეს სამაჯური სადაა (1 ც.) ზომები: დმ 6 სმ, ლეროს დმ 0,45—0,25 სმ (ტაბ. XVI₁₄).⁸¹

II ჯგუფში ერთიანდებიან ბრინჯაოს ბოლოებშივე წარმოებული, სადა სამაჯურები (2 ც.). ზომები: დმ 5,9—6,2 სმ, ლეროს განივკვეთი— $0,2 \times 0,5$ სმ, 0,25 სმ (ტაბ. XVII_{15—16}).⁸²

III ჯგუფში შედის წერილი, ბაწრისებურად გრეხილღეროიანი ერთი სამაჯური. ზომები: დმ 6,8 სმ, ლეროს დმ 0,2 სმ (ტაბ. XVII₁₇).⁸³

ბრინჯაოს ზურგშეზნექილი სამაჯურებიც რამდენიმე სახისაა:
ა) ბოლოებდაბრტყელებული, წვერთან ოდნავ შევიწროებული და ქვეწარმავლის თავების სტილიზებული გამოსახულებით. თავების ზედაპირი და ღერო მთელ სიგრძეზე შემკულია ქდეული განივი ხაზებით და მათ შორის მოთავსებული ქდეულივე წერტილებითა და

⁷⁹ ინვ. № 28—65/61.

⁸⁰ ინვ. № 28—65/6, 175.

⁸¹ ინვ. № 28—65/34.

⁸² ინვ. № 28—65/33, 177.

⁸³ ინვ. № 28—65/174.

ჯერისებული ორნამენტით (1 ც.). უდ. ღმ 6,8 სმ, ღეროს ღმ 0,4 სმ (ტაბ. XVII₁₈)⁸⁴.

ბ) ოდნავ ბოლოებგაწვრილებული სადა სამაჯური (1 ც.). უდ. ღმ 4,8 სმ, ღეროს ღმ 0,3 სმ (ტაბ. XVII₁₉)⁸⁵.

გ) სადა სამაჯურები, რომელთა ბოლოებიც რკალის სიგანისაა (2 ც.). ზომები: ღმ 5,3 სმ, ღეროს სიგანე 0,3 სმ (ტაბ. XVII₂₀)⁸⁶.

რკინის სამაჯურებიც ორი ძირითადი ტიპისაა: მრგვალზურგიანი და ზურგშეზნექილი. მრგვალზურგიანი სამაჯურებიდან გვხვდება ა. ზედაპირდაღარული და ბურთულისებული შემსხვილებებით შემკულრკალიანი სამაჯურები (8 ც.). ზომები: ღმ 5,6—6,7 სმ, ღეროს ღმ 0,5—0,6 სმ (ტაბ. XVII₂₁)⁸⁷.

ბ. სადა სამაჯურები, ფორმაგაურკვეველი (6 ც.). ღმ 6,6 სმ, ღეროს ღმ 0,7 სმ (ტაბ. XVII₂₂)⁸⁸.

რკინის ზურგშეზნექილი სამაჯურებიც ძალზე დაზიანებულია, ნაკლული. აღმოჩენილია სულ 2 ცალი (ტაბ. XVII₂₂)⁸⁹.

გომარეთის სამაროვანზე გამოვლენილი ბრინჯაოს მრგვალ-ზურგიანი I ჯგუფის ა, გ, დ სახეობის სამაჯურები თითქმის ისეთი-ვეა, როგორც ბეშთაშენსა და მის თანადროულ ძეგლებზე გამოვლენილი და ჩვენ მიერ კლასიფიცირებული II ჯგუფის 1—3 სახეობის სამაჯურები. განსაკუთრებით დიდი მსგავსებაა გომარეთის I ჯგუფის ა სახეობისა და ბეშთაშენის II ჯგუფის 1 სახეობის სამაჯურებს შორის. ამიტომ მათდამი მოტანილი ყველა ანალოგია გომარეთის სამაჯურებსაც შეეხება. როგორც ვიცით, ამ ანალოგიათა მიხედვით აღმოჩნდა, რომ ასეთი ფორმის სამაჯურები ყველაზე მეტად გავს აღმოსავლეთ საქართველოსა და განსაკუთრებით ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე ძვ. წ. VI—IV სს. დათარიღებული ძეგლებიდან (შორი, წყნეთი, ალექსეევკა, ასურეთი და სხვ.) მომდინარე სამაჯურებს.

⁸⁴ ინვ. № 28—65/176.

⁸⁵ ინვ. № 28—65/44.

⁸⁶ ინვ. № 28—65/62—63.

⁸⁷ იბ. № 28—65/53, 79—80, 139; № 179—65/21.

⁸⁸ იბ. № 28—65/20, 48—49, 68, 124, 163.

⁸⁹ ინვ. № 28—65/129, 155.

შედარებით განსხვავებული ფორმის ბოლოებიანია გომარეთის I ჯგუფის ბ სახეობის სამაჯური. ამ სამაჯურს ყველაზე მეტად გავს სამთავროს სამაროვანზე ძვ. წ. VII—VI სს. დათარიღებულ №№ 236, 319 ორმოსამარხებში აღმოჩენილი ბრინჯაოს სამაჯურები³⁰. მისივე მსგავსია წინანდალის ერთი სამაჯურიც³¹.

ასეთი სახის სამაჯურები ფართოდ გავრცელებული არ ჩანს, მაგრამ მცირერიცხოვანი ანალოგიებიც კი მოიცავს განსხვავებული ასაკის მქონე ძეგლებს აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში.

გომარეთის სამაროვანზე ზურგმომრგვალებულ სამაჯურებთან ერთად ზოგჯერ იმავე სამარხეულ კომპლექსში გამოვლინდა სხვადასხვანაირი ფორმის თავებიანი ბრინჯაოსა და რკინის ზურგშეზნეპილი სამაჯურებიც (ბრინჯაოსი — 4 ც, რკინისა — 2 ც.). ბრინჯაოს ზურგშეზნეპილი სამაჯურები ვიწროლერიანია. რკინისა ძალზე დაზიანებული, ნაკლული.

ზურგშეზნეპილი სამაჯურების ჩვენს ტერიტორიაზე გავრცელების დროდ მიჩნეულია ძვ. წ. IV ს. პირველი ნახევარი³². ასეთი სამაჯურების წარმოშობაზე, მათი გავრცელების გეოგრაფიულ არეზე თუ სხვა, არაერთხელ დაიწერა სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაში³³.

ცნობილია, რომ ელინისტური ხანის საქართველოში ფართოდ ყოფილა გავრცელებული ზურგშეზნეპილი სამაჯურები — ბოლოებზემკული ქვეწარმავლის, ფრინველისა თუ რომელიღაც ცხოველის თავებით. გომარეთის ერთი ზურგშეზნეპილი სამაჯურიც

³⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/145, 146, 6254, 6255, 8401, 8402.

³¹ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 11—25/2.

³² О. Д. Лордкипанидзе, Ванское городище, ვანი, I, გვ. 57, სქოლო 70.

³³ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Трналетн, т. I, გვ. 32—33; მისივე, Материалы к археологии Колхиды, т. II, გვ. 38—44; ით. ლორთქიფანიძე, ძველი კოლხეთის კულტურა, თბ., 1972, გვ. 39; ი. გაგოშაძე, აღრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964, გვ. 20—22; ვ. თოდორაძე, დასახ., ნაშრ., გვ. 147—149; ლ. წითლანაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 219—223; კ. კვიჩინაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 176—179.

(№28—65/176) ასეთივეა — ქვეწარმავლის თავებით შემკულ-
ბოლოებიანი გრავირებული გეომეტრიული ორნამენტით დაფა-
რულკალიანი. მაგრამ გამოქვეყნებულ სამაჯურებს შორის ზუს-
ტად მისი მსგავსი ჩვენ ვერ მოვძებნეთ. თუმცა კიდევ ვიმეორებთ,
რომ გომარეთის ეს სამაჯური რკალისა და თავების ფორმით, აგ-
რეთვე ორნამენტით, საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილი
ელინისტური ხანით დათარიღებული სამაჯურების ტიპისაა.

გომარეთის სამაროვანზე აღმოჩენილი ოდნავ შეზნექილზურ-
გიანი, ბოლოებშივეწროებული ბრინჯაოს სამაჯურის (ინვ. №28—
65/44). მსგავსი ცნობილია კამარახევიდან.⁹⁴ კამარახევს სამარო-
ვანი, ვანში 1961 წ. გათხრილი მდიდრული სამარბი, მიჩნეულია
ადრეულ ძეგლებად, სადაც ზურგშეზნექილი სამაჯურები აღმო-
ჩნდა.⁹⁵ ბოლოებშივეწროებული სამაჯურები გვხვდება აგრეთვე
რედკინ-ლაგერის მასალებს შორის⁹⁶, წინანდალში⁹⁷, ყაზბეგში⁹⁸.
საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილე-
ბის „ძირითად ფონდში“ დაცულია უცნობი წარმოშობის ბრინჯაო-
ს ანალოგიური სამაჯურები (2 ც.) — ერთი მეჭიდ სალტანეს კო-
ლექციიდან⁹⁹. მეორე კი — გადმოცემული საქართველოს საისტო-
რიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმიდან.¹⁰⁰ ასეთი ფორ-
მის სამაჯური, ცხოველის თავებით, ბურთულებით თუ სხვაგვარად
გაფორმებული ზურგშეზნექილი სამაჯურისაგან განსხვავებით,
ელინისტურ ხანაში ნაკლებად გავრცელებული სამაჯური ჩანს.
გვიანელინისტური ხანის ისეთ ძეგლებზე, როგორიცაა სამთავროს
ქვევრსამარხები, ურბნისისა და ყოლოთოს სამაროვნები, სადაც
დიდი რაოდენობით გამოვლინდა რკალშეზნექილი სხვადასხვა
ფორმის თავიანი სამაჯურები, ბოლოებშივეწროებული, ზურგშე-
ზნექილი სამაჯური არც ერთი ცალი არ აღმოჩენილა.

გომარეთის სამაროვანზე გამოვლენილი ბრინჯაოს ზურგშეზნე-
ქილი სადა სამაჯურების მსგავსი, რომელთა ბოლოც რკალის სიგა-

⁹⁴ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 31, სურ. 4.

⁹⁵ ლ. წ ი თ ლ ა ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 221.

⁹⁶ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 7—02/1389.

⁹⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 11—25/25.

⁹⁸ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 2—02/261.

⁹⁹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 26—26/222.

¹⁰⁰ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 18—32/108.

ნისაა, გვხვდება სანთაში (ინგ. №178—65|5), ვარძიაში (კეთილეთ-ში)¹⁰¹, ყოლოთოსა¹⁰² და ურბნისის¹⁰³ გვიანელინისტური ხანის ძეგ-ლებზე. ნახქევანში (ძვ. წ. IV—III სს.¹⁰⁴). ასეთივე ფორმის უცნო-ბი წარმოშობის ერთი სამაჯური ინახება საქართველოს სახელმწი-ფო მუზეუმში¹⁰⁵.

რკინის რკალშეზნეკილი სამაჯურები კი აღმოჩენილია ასურეთ-ში¹⁰⁶, აბელიაში¹⁰⁷, კამარახევის სამაროვანზე¹⁰⁸, უფლისციხეში, ყათნალიხევის № 1 ორმოსამარხში (ძვ. წ. III—II სს)¹⁰⁹, დიდუ-ბეში, მექანიკურ ქარხანასან¹¹⁰, სამთავროს ქვევრსამარხებში¹¹¹, არკნეთში, ვასასწყაროს სამაროვანზე (ძვ. წ. II—I სს.)¹¹², სტაღფ-ნირში ბაზა „კეისამშენში“ ძვ. წ. III—II სს. დათარიღებულ სა-მარხში¹¹³, აგრეთვე ე. ლალაიანის მიერ წარმოებული გათხრების დროს გამოვლენილ მასალებს შორის¹¹⁴.

გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე გამოვლენილი ზედა-პირდაღარული და ბურთულისებურად შემსხვილებულრკალიანი სამაჯურების (8 ც.) ანალოგიები ჩვენ უკვე დავასახელებთ კიკეთის სამაროვანზე გამოვლენილი ასეთივე სამაჯურების შესწავლისას. ამიტომ გავიმეორებთ მხოლოდ იმას, რომ მათი გავრცელების ძი-რითადი პერიოდი ადრეელინისტური ხანა ჩანს, ვინაიდან დღევან-დელი მონაცემებისა და ჩვენთვის ხელმისაწვდომი მასალების

¹⁰¹ იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინგ. № 82—973/358.

¹⁰² იხ. ამავე ფონდში, ინგ. № 4—58/19, 50.

¹⁰³ იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განყ-ის „ურბნისის ფონდი“, ინგ. № 1—62/3755, 3872.. უბანი № 25, სამარხები №№ 210, 228.

¹⁰⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინგ. № 1—971/40.

¹⁰⁵ იხ. ამავე ფონდში, ინგ. № 18—32/108.

¹⁰⁶ კ. კ ე ი ე ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. X V 7, დანართი, გვ. 45.

¹⁰⁷ იქვე, ტაბ. I 6, დანართი, გვ. 3.

¹⁰⁸ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32.

¹⁰⁹ დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ი, უფლისციხე, I, გვ. 84, ტაბ. L 9.

¹¹⁰ დ. ქ ო რ ი ძ ე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, II, გვ. 58. იხ. მუზე-უმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინგ. № 2—52/105.

¹¹¹ იხ. ამავე განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინგ. № 12—54/9004, 10346.

¹¹² იხ. ამავე განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინგ. № 6—59/73.

¹¹³ იხ. ამავე ფონდში, ინგ. № 33—61/15.

¹¹⁴ იხ. ამავე ფონდში, ინგ. № 50—06/1—13, 14.

მიხედვით ვფიქრობთ, რომ ისინი აღარ გვხვდება გვიანელინისტური ხანის ძეგლებზე.

ამრიგად, გომარეთისა და კუშჩის სამაჯურებიდან ზოგი წინამორბედი ხანისათვის დამახასიათებელი ფორმის ყოფილა (I ჯგუფის ა—დ სახეობის ბრინჯაოს სამაჯურები). ზოგი კი გაფორმებულია ახლებურად, ჩნდება ძვ. წ. IV ს. პირველი ნახევრიდან და არსებობს ელინისტური ხანის დასასრულამდე (ზურგშეზნექილი ბრინჯაოსა და რკინის სამაჯურები). რკინის სამაჯურების ერთი ნაწილი კი ივარაუდება, რომ ადრეელინისტური ხანისათვის ყოფილა დამახასიათებელი (ზურგდაღარული სამაჯურები), ამ ადრეული და ახალი ფორმის სამაჯურების ზოგჯერ ერთსა და იმავე სამარხებში აღმოჩენა (მაგ., გომარეთის 1962 წ. № 7, 12 ქვაყუთები), გულისხმობს დროის გარკვეულ მონაკვეთში მათ ერთდროულად ხმარებაში ყოფნას.

2. სასაფეთქლე რგოლები. გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე გამოვლინდა სულ 7 ცალი¹¹⁵. ორ შემთხვევაში ისინი ჩატანებული ყოფილა წყვილად¹¹⁶. სამ სამარხში კი თითო ცალი აღმოჩნდა¹¹⁷. ნაკეთებია ვერცხლის ვიწრო, მრგვალგანიკვეთიანი (6 ც.) და ბრინჯაოს რომბისებურგანიკვეთიანი მავთულისაგან (1 ც.). ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ზომითაც. გვხვდება დიდი (როცა დმ 6,3—7,7 სმ, ლეროშ დმ 0,2—0,25 სმ), და მცირე (როცა დმ 1,9—2 სმ, ლეროშ დმ 0,15—0,20 სმ) ზომის სასაფეთქლე რგოლები (ტაბ. XVIII₁—3).

გომარეთის სასაფეთქლე რგოლები სრულიად მსგავსია ბეშთაშენისა და კიკეთის სამაროვნებზე საკმაო რაოდენობით (14 ც.) გამოვლენილი ასეთივე სამკაულისა. წინამდებარე ნაშრომში სათანადო ადგილას მათდამი მოტანილი. ანალოგიების მიხედვით აღნიშნული გვექონდა, რომ სიმკაულის ეს სახე საქართველოს ტერიტორიაზე გამოჩენა იწყებს ძვ. წ. VII—VI სს. და არსებობს ადრეელინისტურ ხანაშიც. გვიანელინისტური ხანის ძეგლებისათვის კი ისინი არ არიან დამახასიათებელი.

3. რგოლები — მარტივი ფორმის. ბეშთაშენის, კიკეთისა

¹¹⁵ იხ. №№ 28—65/4, 32, 60, 144; 179—65/10.

¹¹⁶ გომარეთიდან ქვაყუთები № 1 (1962 წ.) და 6 (1975 წ.).

¹¹⁷ გომარეთიდან ქვაყუთები № 6, 12, კუშჩიდან № 3.

და ახალსოფლის სამაროვნებისაგან განსხვავებით. სადაც ბრინჯაოსა (7 ც.) და ვერცხლის (1 ც.) მხოლოდ 8 ცალი რგოლი აღმოჩნდა, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე ვერცხლის, ბრინჯაოსა და რკინის 28 მარტივი რგოლი და 2 ხვია გამოვლინდა¹¹⁸. აქედან კუშჩის სამარხებში ბრინჯაოსა და ვერცხლის მხოლოდ ორი რგოლი აღმოჩნდა. დანარჩენი გომარეთის სამარხებიდანაა. ბრინჯაოს რგოლები (20 ც.) დამზადებულია მრგვალგანივეკვეთიანი (15 ც.) და ბრტყელი ღეროსაგან. ვერცხლისა (4 ც.) — მრგვალგანივეკვეთიანი მავთულისაგან. რკინის რგოლების (3 ც.) ღეროს განივეკვეთი მათი დაზიანების გამო გაურკვეველია. ზომები: დმ 2,9—1,4 სმ, ღეროს დმ 0,01—0,03 სმ (ტაბ. XVIII I₃—5).

რგოლები სამარხებში ჩნდებოდა თითო ცალი (12 სამარხში), ან 2—2 (6 სამარხში). სამმიცვალელებულიან №12 ქვაყუთში (გომარეთი, 1962 წ.) 4 რგოლი იქნა აღმოჩენილი.

ბრტყელღეროიანი რგოლების მეტი ნაწილი მიცვალელების თითის ფალანგებზე იყო წამოცმული. ვიწროღეროიანი რგოლები კი მეტწილად თავის არეში იღო.

ეს მარტივი ფორმის საყურე და ბეჭედი რგოლები, როგორც აღრევე გვექონდა აღნიშნული, გეოგრაფიულად და ქრონოლოგიურად ფართოდ გავრცელებული სამკაულის სახე ყოფილა, რომელთა რაოდენობა აქ მოტანილი მონაცემების მიხედვით მეტია აღრეულინისტური ხანის ძეგლებზე.

4. საყურე აღმოჩნდა მხოლოდ გომარეთის სამაროვანზე— 1 ცალი (№28—65/125). წარმოადგენს ბრინჯაოს ვიწრო ღეროსაგან ნაკეთებ მარტივ რგოლს, რომელზეც ბრინჯაოსავე წვრილი ღეროს საშუალებით ჩამოკიდებულია კონუსისმაგვარი პასტის საკიდი, შემკული მის განიერ ნაწილზე სიმეტრიულად განლაგებული პასტისავე 4 პატარა ბურთულით. საყურის სიგრძე — 2,2 სმ, რგოლის დმ 2 სმ, რგოლის ღეროს დმ 0,1 მმ (ტაბ. XVIII I₆). მსგავსი ფორმის სხვა საყურე ჩვენთვის ცნობილი არ არის.

¹¹⁸ ბრინჯაოს მრგვალგანივეკვეთიანი რგოლების ინვ. №№ 28—65/23, 24, 65, 131, 156, 162, 168, 173. კუშჩიდან — № 179—65/4. ბრინჯაოს ბრტყელღეროიანი რგოლების ინვ. № 28—65/18, 35, 160, 178. ვერცხლის მრგვალგანივეკვეთიანი რგოლების ინვ. № 28—65/17, 26. კუშჩიდან ინვ. № 179—65/19. რკინის რგოლების ინვ. № 28—65/5, 157, 191. ბრინჯაოს ხვიების № 28—65/9—10.

5. ბექდები. გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე აღმოჩნდა 3 ცალი (კუშჩის №3 ქვაყუთიდანაა 1 ც., გომარეთიდან — 2 ც.). სამივე სხვადასხვანაირი ტიპისაა.

კუშჩის ვერცხლის ბექედს ჰქონია ოვალური ფარაკი, ზედ უხეშად ამოკვეთილი თხის გამოსახულებით. ამჟამად საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „თრიალეთის ფონდში“ ადგილზეა მხოლოდ ბექედის რკალი. ფარაკი დაკარგულა. ბ. კუფტინს ეს ბექედი გამოქვეყნებული აქვს თავის ნაშრომში¹¹⁹, სადაც ავტორი ალგეთისა და ახალგორის ოქროსა და ვერცხლის ტიპურგამოსახულებიან ბექედებთან შედარების საფუძველზე კუშჩის ამ ბექედსაც აქემენიდური ხანის დასასრულით ათარიღებს.

გომარეთის ერთი ბექედი¹²⁰ ნაკეთებია ბრინჯაოს თხელი, ლენტისებური ფირფიტისაგან, რომელიც შუა ნაწილისაკენ თანდათან განივრდება. განიერ ნაწილზე ამოკვეთილია ფრინველის გამოსახულება. ძლიერ დაზიანებულია. ზომები: დმ 1,5 სმ, რკალის უდ. სიგანე 0,5 სმ (ტაბ. XVIII₇).

ასეთი ფორმის ბექედი აღმოჩენილია ეშერის №2 სამარხში. ბ. კუფტინი მას ძვ. წ. IV ს. ათარიღებს¹²¹. მ. ლორთქიფანიძეც იგივე ბექედს მასზე არსებული გამოსახულების კვეთისა და ბექედის ფორმის მიხედვით ძვ. წ. IV—III სს. მიაკუთვნებს¹²². გომარეთის ამ ბექედის გამოსახულება გავს ალგეთის ბაგისსაფარ ფირფიტაზე (ძვ. წ. IV ს.) დატანილი ჩიტების გამოსახულებას¹²³.

გომარეთის მეორე ბექედი (№ 28—65/178) სრულიად განსხვავებული ფორმისაა. მისი რკალი ნაკეთებია ვიწრო, ბრტყელი ფირფიტისაგან, რომელიც ზემო ნაწილში მრგვალგანივკვეთიანი ხდება, იხვევა სპირალურად და ქმნის თვალბუდეს. თვალბუდიდანვე გამოსული მრგვალგანივკვეთიანი ღერო გადახვეულია რკალზე

¹¹⁹ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки 1947 года., გვ. 10, სურ. 4.

¹²⁰ იხ. № 28—65/64. იხაზება მუზეუმის არქ. განყ-ის „გლიბტიკის ფონდში“.

¹²¹ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. I, с. 55, рис. 16.

¹²² მ. ლორთქიფანიძე, ძველი საქართველოს გლიბტიკური ძეგლების კორპუსი, თბ., 1969, გვ. 97.

¹²³ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, т. I, таб. IX.

თვალბუდის ორივე მხარეს. მისი ზომებია: რკალის. დმ 2,3 სმ, თვალბუდის დმ 0,8 სმ (ტაბ. XVIII₈).

ქვემო ქართლში ასეთი ფორმის ბეჭედი აღმოჩენილა დმანისის რაიონში ადგილ ღრმახევისთავეში გათხრილ ადრეანტიკური ხანის ერთ-ერთ სამარხში. ეს სამარხეული კომპლექსი დათარიღებულია ძვ. წ. V—IV სს.¹²⁴ ასეთივე ბეჭედი გვხვდება კახეთშიც — სოფ. დიდ ლილოში¹²⁵. ქართლში — სამთავროს სამაროვნის №227 ქვევრსამარხში¹²⁶. მაგრამ ეს უკანასკნელი ოდნავ განსხვავდება (თვალბუდის ღერო აღარ გრძელდება და არ იხვევა რკალზე) გომარეთისა და დიდი ლილოს ბეჭდებისაგან. მაშასადამე, როგორც ჩანს, ბეჭდის ეს ფორმა ფართოდ გავრცელებული არ არის. ადრეელინისტური ხანიდან იწყებს გამოჩენას და მცირეოდენი ცვლილებით გვხვდება გვიანელინისტური ხანის მასალებს შორისაც.

6. საკინძები. აღმოჩნდა მხოლოდ გომარეთის სამაროვანზე. ბრინჯაოსი — 3 ც.¹²⁷, რკინის — 6 ც.¹²⁸.

ბრინჯაოს საკინძებიდან ორის ღერო ყელთან დაბრტყელებულია და გახვრეტილი. ერთს აკლია თავი, მეორის თავი კი წარმოადგენს ოდნავ შემსხვილებულ, ოვალურგანივეკვეთიან მოკლე ღეროს. ზომები: სიგრძე 6,1—6,7 სმ, ღეროს დმ 0,3—0,4 სმ (ტაბ. XVIII₁₀₋₁₁).

ბრინჯაოს მესამე საკინძი მრგვალგანივეკვეთიანი, თავისკენ თანდათან გამსხვილებული ღეროა, რომელსაც შემსხვილებულ თავზე წამოცმული აქვს ბრინჯაოსავე თხელი ფირფიტის პატარა ვარდული. ზომები: სიგრძე 4,6 სმ, თავის დმ 0,25 სმ, ვარდულის დმ 0,9 სმ (ტაბ. XVIII₉).

ბრინჯაოსვარდულიანი საკინძის მსგავსი ჩვენთვის ცნობილი არ არის. ყელგახვრეტილი, თავშემსხვილებული საკინძი გავს ასურეთში¹²⁹ და სამთავროს № 206 ორმოსამარხში (ძვ. წ. VII—VI სს.)¹³⁰ გამოვლენილ საკინძებს.

¹²⁴ ღრმახევისთავის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1980, გვ. 162—163, 203; ნახ. 158 სფ.

¹²⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განც.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 180—970/19.

¹²⁶ იხ. ამავე განც.-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/11811.

¹²⁷ ინვ. №№ 28—65/66, 77, 180.

¹²⁸ ინვ. №№ 28—65/11, 25, 39, 50, 78, 146.

¹²⁹ კ. კეიჯი ნაძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XIII₉.

¹³⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განც.-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/5206.

რაც შეეხება რკინის საკინძებს, მათი მეტი ნაწილი დაზიანებულია. ნაწილი კი, ჩანს, რომ თავხვია ყოფილა (ტაბ. XVIII₁₂₋₁₃). რკინის თავხვია საკინძები ჩვენ დავახასიათეთ ამავნაწრომის პირველ თავში. ზისდამი მოტანილი ანალოგიების მიხედვით კი აღენიშნეთ, რომ ჩვენში რკინის ამ სამკაულის გავრცელება დამოწმებულია ძვ. წ. VIII—VI სს-ში და რომ ისინი არსებობენ გვიანანტიკური ხანის მასალებს შორისაც.

7. წინამდებარე ნაწრომის ამ ნაწილში ასევე აღარ შევეხებით გომარეთის სამაროვანზე გამოვლენილ ბრინჯაოს ძეწკვებს¹³¹, რადგანაც ისინი ზუსტად ისეთივე ფორმისაა, როგორიც დამახასიათებელი იყო ბეშთაშენის, ახალსოფლისა და კიკეთის სამარხებისათვის (ტაბ. XVIII₁₆).

8. მძივები. გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე გამოვლინდა სხვადასხვა მასალის, ფორმის, ზომისა თუ ფერის 860-ზე მეტი მძივი (გომარეთში დაახლოებით 810-მდე, კუშჩიში კი 56 ცალი). ამათგან სარდიონისაა 38 ცალი (გომარეთში, 33 ც., კუშჩიში — 5 ც.), ქალცედონის — 1 ც., ონიქსის — 1 ც., სტეატიტის — 7 ც., გიშრის — 3 ც., მთის ბროლის — 2 ც., დანარჩენი მინის, მინისებური პასტისა და პასტის მძივებია.

1) სარდიონისა და სარდერის მძივებს აქვთ მოყავისფრო-მოწითალო, მოვარდისფრო-მოწითალო, ღია ვარდისფერი, ზოგი ზედაპირგაპირალეულია, გამჭვირვალე (ტაბ. XIX). გვხვდება: ა) კასრისებური (4 ც.). მოზრდილი ბიკონუსური ფორმის განიერი, ან საშუალო სიგანის ნახვრეტი. ზომები: სიმაღლე 1,1—1,35 სმ, 1—1,55 სმ, ნახვრეტის დმ 0,4—0,45 სმ.

ბ) მრგვალბრტყელი (13 ც.), სხვადასხვა ზომის. განიერი და ვიწრო ცილინდრული ან ბიკონუსური ფორმის ნახვრეტი. ზომები: სიმაღლე 0,4—1,1 სმ, დმ 0,55—1,3 სმ, ნახვრეტის დმ 0,2—0,3 სმ. ამათგან ერთი მძივი სარდერისაა.

გ) ცილინდრული (6 ც.), საშუალო სიგანის ცილინდრული ნახვრეტი. ზომები: სიმაღლე 0,75—1,3 სმ, დმ 0,8—0,9 სმ, ნახვრეტის დმ 0,21—0,35 სმ.

დ) შინდისებური ფორმის (2 ც.), ცილინდრულნახევრეტიანი. ზომები: სიმაღლე 1,4 სმ, დმ 0,9 სმ, ნახევრეტის დმ 0,2 სმ.

ე) გვერდებდაწახნაგებული: 1) მოგრძო ფორმის, სამწახნაგა გვერდებით (1 ც.), წვრილნახევრეტიანი. სიგრძე 0,55 სმ, უდ. სიგანე 0,4 სმ. ნახევრეტის დმ 0,1 სმ; 2) გრძელი, ოთხწახნაგა გვერდებით (1 ც.), ვიწრო ბიკონუსური ნახევრეტი. სიგრძე 1,2 სმ, უდ. სიგანე 0,4 სმ, ნახევრეტის დმ 0,15 სმ; 3) ხუთწახნაგა გვერდებიანი (4 ც.), ვიწრო, საშუალო სიგანის ცილინდრული ნახევრეტი. ზომები: სიმაღლე 0,25—0,45 სმ, დმ 0,4—0,6 სმ, ნახევრეტის დმ 0,2 სმ.

ვ) ბიკონუსური ფორმის (1 ც.), საშუალო სიგანის კონუსური ნახევრეტი. ზომები: სიმაღლე 0,4 სმ, დმ 0,65 სმ, ნახევრეტის დმ 0,2 სმ.

2. ქ ა ლ ც ე დ ო ნ ი ს მძივი (1 ც.), დიდი ზომის, სფერული, ნაცრისფერი, თეთრი ადგილებით. ვიწრო, ცილინდრულნახევრეტიანი. ზომები: სიმაღლე 1,7 სმ, დმ 2,1 სმ, ნახევრეტის დმ 0,3 სმ (ტაბ. XIX₃).

3. გ ი შ რ ი ს (3 ც.). ცილინდრული და კასრისებური ფორმის. განიერი ან საშუალო სიგანის ცილინდრული ნახევრეტი. ზომები: სიმაღლე 0,6—0,9 სმ, დმ 0,45—0,7 სმ, ნახევრეტის დმ 0,2—0,4 სმ.

4. ს ტ ე ა ტ ი ტ ი ს. კუბური ან ბიტრაპეციის ფორმის (7 ც.), საშუალო სიგანის ცილინდრულნახევრეტები. ზომები: სიმაღლე 0,6—0,8 სმ, უდ. სიგანე 0,3—0,4 სმ, ნახევრეტის დმ 0,15—0,2 სმ.

5. ო ნ ი ქ ს ი ს. ბრტყელი დისკოსებრი, სეგმენტისებურგანიეკვითიანი. განივი წვრილი ნახევრეტი. ზომები: სიმაღლე 0,45 სმ, დმ 0,9 სმ, ნახევრეტის დმ 0,05 სმ (1 ც., ტაბ. XIX₉).

6. მ თ ი ს ბ რ ო ლ ი ს, ბრტყელი ოვალის ფორმის (1 ც.), სიგრძე — 1,4 სმ, სიგანე — 0,6 სმ, სისქე — 0,15 სმ და „ბორბლისებური“, განიერი ნახევრეტი (1 ც.). ზომები: სიმაღლე 0,32 სმ, დმ 0,8 სმ, ნახევრეტის დმ 0,25 სმ (ტაბ. XIX₁₀).

7. მ ი ნ ი ს მძივები სხვადასხვა ფერის, ფორმისა და ზომისა (ტაბ. XIX_{2—8}). გვხვდება:

ა) კასრისებური ან მრგვალბრტყელი ფორმის გვერდებდაწარული (6 ც.), მუქი ყავისფერი, ღია მომწვანო, ღია ლურჯი. განი-

ერი, ცილინდრული ნახვრეტით. ზომები: სიმაღლე 0,5—0,15 სმ, უღ. დმ 0,9—1,3 სმ ნახვრეტის დმ 0,3—0,6 სმ.

ბ) მოგრძო კასრისებური ფორმის (4 ც.), მოყავისფრო, მონაცრისფრო ფონზე თეთრი პასტის სპირალური ზოლით ინკრუსტირებული. განიერი ან საშუალო სიგანის ცილინდრულნახვრეტიანები. ზომები: სიმაღლე 1,1—1,7 სმ, დმ 0,7—0,8 სმ, ნახვრეტის 0,3—0,38 სმ.

აქვეა ახეთივე ფორმის თეთრი, სადა, ორი მძივიც. ზომები: სიგრძე 1,2—1,5 სმ. დმ 0,65—0,95 სმ, ნახვრეტის დმ 0,25 სმ.

გ) ბრტყელი ოთხწახნაგა, ოვალური მოყვანილობის, მოთეთრო-მომწვანო ფერის, ვიწრო გვერდებზე 2—2 მოყვითალო ფერის მინისებური პასტის წვრილი, მეჭექისებური დანაძერწით. განიერი, ცილინდრული ნახვრეტით. ზომები: სიგრძე 1,2 სმ, სიგანე 1,3 სმ, სისქე 0,6 სმ, ნახვრეტის დმ 0,38 სმ (1 ც.).

დ) „თვლებით“ ინკრუსტირებული მძივები: ბრტყელი, მოშავო ფერის ფონზე 2—2 მოყვითალო „თვლით“ ინკრუსტირებული (1 ც.). მანდარინისებური ფორმის, ლურჯი (26 ც.), შავი (1 ც.) ან მოყვითალო (1 ც.) ფერის ფონზე თეთრი „თვლებით“, ანდა ღია მოყავისფრო ფონზე მოლურჯო მომწვანო და თეთრი „თვლებით“ შემკული (1 ც.). ზომები: სიმაღლე 0,45—0,8 სმ, დმ 0,5—1,3 სმ, ნახვრეტის დმ 0,18—0,5 სმ.

ე) ბიკონუსური ფორმის. ლურჯი (23 ც.) და მომწვანო-მონაცრისფრო (1 ც.), გამჭვირვალე. სულ 24 ც. ზომები: სიმაღლე 0,4—0,7 სმ, დმ 0,45—1 სმ, ნახვრეტის დმ 0,1—0,15 სმ.

ვ) მინისა და მინისებური პასტის სხვადასხვა ფორმის, ფერისა და ზომის მძივები: სფერული, ცილინდრული, კასრისებრი, მრგვალბრტყელი, მილისებური. მოყავისფრო-მოწითალო, ცისფერი, მონაცრისფრო-მომწვანო, ღია მომწვანო, თეთრი, შავი, მოყვითალო. გამჭვირვალე და გაუმჭვირვალე. მეტწილად განიერი, ცილინდრული ნახვრეტით, ზომები: სიმაღლე 0,2—0,85 სმ, დმ 0,45—0,65 სმ, ნახვრეტის დმ 0,1—0,3 სმ. სულ 130 ც.

ზ) მინის მძივები სფეროსებრი, მრგვალბრტყელი, ცილინდრული, ოქროსფერ და ვერცხლისფერსაჩუქიანი. ვიწრო ცილინდრული ნახვრეტით. 66 ცალი. ზომები: სიმაღლე 0,38—0,5 სმ, დმ 0,4—0,5 სმ, ნახვრეტის დმ 0,1 სმ.

თ) იოტები მინის ან მინისებრი პასტის (388 ც.). ზომები: სიმაღლე 0,1—0,4 სმ, დმ 0,25—0,4 სმ, ნახვრეტის დმ 0,1—0,2 სმ.

8. პასტის მძივები (ტაბ. XIX_{11—12}):

ა) ექვსწახნაგა, ბრტყელი, ღია მომწვანო ფერის. განიერ წახნაგებზე ქლეული ხაზებით შექმნილი „ბადისებრი“ ორნამენტით, ორი ვიწრო განივი ნახვრეტით. ზომები: სიგრძე 1,3 სმ, სიგანე 0,9 სმ, სისქე 0,75 სმ (1 ც.).

ბ) ბიკონუსური ფორმის. ღია მწვანე. დაფარული ქლეული სიგრძივი ხაზებით. ვიწრო ცილინდრულნახვრეტიანი (2 ც.). ზომები: სიმაღლე 0,45—0,75 სმ, დმ 0,65—1 სმ. ნახვრეტის დმ 0,15 სმ.

გ) იოტები მოთეთრო-მოყვითალო ან მოთეთრო-მომწვანო ფერის. ზომები: სიმაღლე 0,1—0,15 სმ, დმ 0,25—0,3 სმ, ნახვრეტის დმ 0,15 სმ (49 ცალი).

გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე გვხვდება მინის მძივ-საკიდებიც:

1) მოთეთრო-მოყვითალო ფერის. გრძელი ოვალის ფორმის. ცალ წვერთან ვიწრო, ცილინდრული ნახვრეტით. ზომები: სიგრძე 2 სმ, უდ. დმ 0,9 სმ. ნახვრეტის დმ 0,2 სმ (1 ც.).

2) კონუსისებურტანიანი და ბრტყელყუნწიანი, რომელზეც განივი ნახვრეტია გაკეთებული. ცისფერი. გამჭვირვალე. ზომები: სიმაღლე 1,4 სმ, დმ 0,58 სმ, ყუნწის დმ 0,58 სმ, ნახვრეტის დმ 0,25 სმ (1 ცალი).

მაშასადამე, როგორც ამ აღწერილობებიდან ჩანს, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე დიდი რაოდენობით (დაახლ. 866 ც.) გამოვლენილ მძივებს შორის 52 ცალი სარდიონისა და სხვა სახის ქვისაა, დანარჩენები მინის, მინისებური პასტის და პასტის მძივებია, რომელთა შორისაც პასტის მძივებს მნიშვნელოვნად სჭარბობს მინისა და მინისებრი პასტის მძივები.

კუშჩისა და გომარეთის სამაროვნებზე გამოვლენილი სარდიონის თითქმის ყველანაირი ფორმის მძივი მსგავსია ბეშთაშენსა და მის თანადროულ ძეგლებზე გამოვლენილი მძივებისა. ამიტომ ჩვენ მათზე აქ აღარ შევიჩერდებით. მხოლოდ დავეუბნებთ, რომ ხუთწახნაგა და ბიკონუსური ფორმის მძივები ბეშთაშენის, კუშჩის, ახალსოფლისა და კიკეთის სამაროვნებზე არ აღმოჩენილან, მაგრამ ისინი ადრეული ხანისათვის დამახასიათებელია. ეს მძივე-

ბი დიდი რაოდენობით გვხვდება გვიანბრინჯაო-რკინის ხანის ძეგლებზე (მაგ., სამთავროს ორმოსამარხები, წინწყაროს სამაროვანი და სხვ.)¹³², მაგრამ იშვიათად და ძალზე შემცირებული რაოდენობით თავს იჩენენ შედარებით მოგვიანო ხანის მასალებს შორისაც (ასურეთი¹³³, არდასუბანი¹³⁴, გომარეთი).

მინის მძივების ერთი ნაწილიც (გვერდებდაღარული, ბიკონუსური, „თვლიანი“ და სხვადასხვანაირი ფორმისა და ფერის მძივები) უკვე განვიხილეთ ამავე ნაშრომის წინა თავში, სადაც ვნახეთ, რომ ამ მძივებიდან ზოგი გამოჩენას იწყებს ვანის ეპოქიდან, ზოგა აღრეაქემენიდური ხანიდან, განსაკუთრებით ვრცელდება ელინისტურ ხანაში და ხშირად გვიანანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელ სამკაულსაც წარმოადგენენ.

მაგრამ გომარეთის სამაროვანზე გვხვდება ისეთი მძივებიც, რომლებიც მხოლოდ ელინისტური ხანიდან იწყებენ გავრცელებას. ასეთებია: მინის ოქროსფერ და ვერცხლისფერსაჩულიანი მძივები (ინვ. №28—65/72).

ცნობილია, რომ მოოქერილი მძივები ყველაზე ადრე ეგვიპტეში (ძვ. წ. IV ს-დან) იწყებენ გამოჩენას¹³⁵. ელინისტურ ხანაში ასეთი მძივები „ფართოდ გავრცელებულა მთელ ანტიკურ სამყაროში და მათ შორის საქართველოშიც და რომაულ ხანაშიც გაუგრძელებიან არსებობა“¹³⁶.

ქვემო ქართლში ასეთი მძივები დიდი რაოდენობით აღმოჩენილა სანთას სამაროვანზე (111 ც., ინვ. №178—65/24, 36). გვხვდება ძველ და ახალ წელთაღრიცხვათა მიჯნით დათარიღებულ შულავრის მასალებს შორისაც (2 ც., ინვ. №113—67/491).

¹³² იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. №№ 12—54/101, 951, 962, 363, 1252, 1668, 1735, 1878, 2230, 2255, 2589, 2604, 2704, 5051, 5035 და ა. შ.; აგრეთვე მ. მე ნ ა ბ დ ე, ც. დ ა ვ ი ა ნ ი ძ ე, თრიალეთის სამაროვნება, კატალოგი, I, გვ. 41.

¹³³ კ. კ ე ი ძ ი ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 132.

¹³⁴ ნ. თ უ შ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 131.

¹³⁵ Н. Н. Погребова, Погребения в Мавзолее Неаполя Скифского, МИА, 96, 1961, გვ. 164; აგრეთვე, ნ. კ ი ლ უ რ ა ძ ე, მძივები და ფენიქსის სამაროვანი, გვ. 13.

¹³⁶ ნ. კ ი ლ უ რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 13.

ოქროსფერ (1 ც.) და ვერცხლისფერ (25 ც.) სარჩულიანი მძივები აღმოჩენილა ვარძიაში. კეთილეთის №1 სამარხში¹³⁷.

შიდა ქართლში: დიდუბეში მექანიკურ ქარხანასთან (4 ც.)¹³⁸, ზემო ავქალაში (173 ც.)¹³⁹, დილოში (ახ. წ. 1 ს., 7 ც.)¹⁴⁰. სამთავროს ქვევრსამარხებში (105 ც.)¹⁴¹ და მცხეთა-სამთავროში. შემთხვევით (14 ც.)¹⁴². ურბნისის ელინისტური (91 ც.) და გვიან-ანტიკური ხანის (59 ც.) მასალებს შორის¹⁴³, სტალინირში ბაზა „კეისამშენთან“ (8 ც.)¹⁴⁴, არკნეთში (84 ც.)¹⁴⁵.

კახეთში: ყოლოთოში (161 ც.)¹⁴⁶, ლოქინში (1 ც.)¹⁴⁷, ყვარელის რაიონის სოფ. ბალოჯიანში (30 ც.)¹⁴⁸, ქვემო ქედში (12 ც.)¹⁴⁹.

დასავლეთ საქართველოში: დაბლაგომის № 21 ქვევრსამარხში¹⁵⁰ დაფნარში ძვ. წ. IV—III სს. დათარიღებულ № 11, ძვ. წ. III ს-ის № 23 ქვევრსამარხებში და აგრეთვე შემთხვევით მოპოვებულ მასალებს შორის (9 ც.)¹⁵¹, არგეთში (2ც.)¹⁵², დიდივანის, ქვემოხეთის

¹³⁷ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 82—973/357.

¹³⁸ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 2—52/98.

¹³⁹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 34—24/1—50-ში; 34—24/82—204-ში 34—24-ში.

¹⁴⁰ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 31-24/21.

¹⁴¹ იხ. ამავე განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. № 12—54/391, 2907, 2964, 8991, 9023, 10331, 10411, 10420, 10538, 11757, 11779, 11798, 11826.

¹⁴² იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 8—02/1813.

¹⁴³ იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განყ-ის „ურბნისის ფონდი“, ინვ. 1—57/919; 1—59/2276; 1—60/2809, 2818; 1—61/3253, 3290.

¹⁴⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 33-61/6.

¹⁴⁵ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 6-59/14, 24.

¹⁴⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 4—58/33, 85, 98.

¹⁴⁷ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 21-67/4.

¹⁴⁸ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 52-58/4.

¹⁴⁹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 36—59/13.

¹⁵⁰ Б. А. Куф т и, Материалы к археологии Колхиды, т. II, с. 53—54.

¹⁵¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 5—979/63, 106, 187. აგრეთვე, ნ. კ ი ლ უ რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 13.

¹⁵² იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 16—62/2.

ძვ. წ. III—II სს. ქვევრსამარხებში¹⁵³, ჯალაურთაში (ჭიათურის რ-ნი 3 ც.)¹⁵⁴.

ჩრდ. კავკასიაში: ხაჩინო-ნემეცკოეს მახლობლად (91 ც.)¹⁵⁵, ვატირინოდარში (1 ც.)¹⁵⁶, აგრეთვე ყაზახის რ-ნის სოფ. დოსტალუში (35 ც.)¹⁵⁷.

ასეთივე მძივები (11 ც.) აღმოჩენილა ნახიქევანის № 4 ქვევრ-სამარხშიც (ძვ. წ. IV—III სს.)¹⁵⁸, კარმირ-ბლურის ტერიტორიაზე ა. ვაინმანის მიერ 1948 წ. გათხრილ სამაროვანზე, რომელიც ნახი-ქევანის სამაროვნის მსგავსად დათარიღებულია ალექსანდრე მაკე-დონელის მონეტით ძვ. წ. IV—III სს.¹⁵⁹.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების — „ძირითად ფონდში“ დაცულია უცნობი წარმოშობის ასეთივე მძივები (13 ც.) მეჭიდ სალტანეს კოლექციიდან¹⁶⁰.

დნებრისპირეთზე გამოვლენილი მინის მძივების მდიდარი ასორტიმენტი, რომელთა შორისაც მოოქვრილი მძივებიც ყოფი-ლა, დაფარიღებულია ძვ. წ. V—IV სს-ით¹⁶¹.

ამრიგად, საქართველოს ტერიტორიაზე ოქროსფერ და ვერ-ცხლისფერსარჩულიანი მძივების აღმოჩენის შემთხვევები ხშირი ჩანს გვიანელინისტური, გვიანანტიკური ხანის მასალებს შორის, მაგრამ, ჩვენთვის ცნობილია რამდენიმე შემთხვევა ამ ტიპის მძი-ვების მასზე უფრო ადრეული ხანით (ძვ. წ. IV—III ან III—II სს). დათარიღებულ ძეგლებზე აღმოჩენისა (გომარეთი, დაფნარი, დიდივანი, ქვემოხეთი, აგრეთვე დნებრისპირეთი, კარმირ-ბლური, ნახიქევანი). დაფნარის სამარხეული კომპლექსების მიხედვით, რო-

¹⁵³ ნ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, სუფსის აუზში შემთხვევით აღმოჩენილი ქვევრსამარხები, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, III, 1973, გვ. 82—83.

¹⁵⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განყოფილების „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 21—30/5.

¹⁵⁵ იხ. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 16—02/2971.

¹⁵⁶ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 16—02/3081.

¹⁵⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 4—34/53.

¹⁵⁸ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—971/13.

¹⁵⁹ Б. Б. Пиотровский, Кармир-Блур, I, Ер., 1950, с. 19.

¹⁶⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განკ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 26—26/117.

¹⁶¹ Н. А. Онайко, Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII—V вв. до н. э. Археология СССР, вып. Д 1—27, М., 1966, с. 35.

მელთაგან ზოგი მონეტითაა დათარიღებული, ნ. კილურაძე ფიქრობს, რომ აღნიშნული სახის მძივები კოლხეთში ჩნდება ძვ.წ. IV ს-ის ბოლოსათვის¹⁶².

რაც შეეხება გომარეთის სამაროვანზე გამოვლენილ პასტის მძივებს, ზოგიერთი მათგანის მსგავსი (მაგ., პასტის იოტებისა) შუა ბრინჯაოს ხანით დათარიღებულ თრიალეთის ყორღანულსამარხებშიც კი გვხვდება¹⁶³. გომარეთის პასტის ბიკონუსური მძივების მსგავსი ცნობილია წინწყაროს (ძვ. წ. XI—VIII სს.)¹⁶⁴ და სამთავროს (ძვ. წ. VII—VI სს.)¹⁶⁵ ორმოსამარხებიდან. გვხვდება აგრეთვე ამავე პერიოდის ზემოლისას სამაროვანზე (ოჟორაში)¹⁶⁶. პასტის ცილინდრული მძივებისნაირი კი წოფის ქვაყუთებშია აღმოჩენილი¹⁶⁷ და სხვ. ყველა ამ სახის მძივი გვხვდება გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნების ქრონოლოგიურად მომდევნო პერიოდის ძეგლებზეც (სამთავროს ქვევრსამარხები¹⁶⁸, ურბნისი¹⁶⁹, შულავერი¹⁷⁰ და სხვ.), რაც მათი ხანგრძლივი დროის განმავლობაში გავრცელებაზე მიუთითებს.

ამრიგად, როგორც ვნახეთ, ამავე ნაშრომის წინა თავში განხილულ ძეგლთაგან განსხვავებით, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე გამოვლენილია მძივების მდიდარი ასორტიმენტი. მათ შორის გვხვდება ისეთი მძივები (მაგ., სარდიონის ხუთწახნაგა და ბიკონუსური ფორმის), რომლებიც მხოლოდ ადრეული პერიოდი-

¹⁶² ნ. კილურაძე, ლსახ. ნაშრომი, გვ. 13.

¹⁶³ ე. გოგაძე, თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი, თბ., 1972, გვ. 38—39, ტაბ. XVIII₄, XX₅, XXI₃₁ და ა. შ.

¹⁶⁴ მ. მენაბდე, ც. დავლიანიძე, ლსახ. ნაშრომი, გვ. 49—50, ტაბ.

II₆₂₋₆₈.

¹⁶⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „სამთავროს ფონდი“ ინვ. №№ 12—54/1230, 4512, 5133.

¹⁶⁶ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, № 7—59/66.

¹⁶⁷ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—63/4, 6.

¹⁶⁸ იხ. ამავე განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. №№ 12—54/10523, 10537, 11796, 11799, 12773, 10474—10479; 10522—24, 11749, 11799, 11826, 11825, და ა. შ.

¹⁶⁹ იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განყ-ის „ურბნისის ფონდი“, ინვ. № 1—59/2579.

¹⁷⁰ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. II ფონდი“, ინვ. № 113—67/490, 491.

სათვის იყო დამახასიათებელი და მათ აქ გამოჩენას შემორჩენილი ხასიათი აქვს. გომარეთისავე სამაროვანზე გამოვლენილია ისეთი მძივებიც (ოქროსფერ- და ვერცხლისფერსარჩულიანი), რომელნიც მხოლოდ ელინისტური ხანიდან შემოდიან ხმარებაში და ისიც არა ამ ხანის დასაწყისიდან. მძივთა უდიდეს ნაწილს გავრცელების ფართო ქრონოლოგიური საზღვრები აქვს. მინის მძივების რაოდენობის შესამჩნევი მატება კი დამახასიათებელი მოვლენაა ელინისტური ხანისათვის.

გომარეთის სამაროვანზე აღმოჩნდა ლურჯი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავიც — 1 ცალი¹⁷¹. ის ათწახნაგაა, პარალელებიპედის ფორმის, წაკვეთილი პირამიდისებური ზურგითა და ბრტყელი, მართკუთხა მოყვანილობის ფუძით. ფუძეზე გამოსახულია მტაცებელი ცხოველი პროფილში მარჯვნიდან, რომელიც ირემს თუ შველს მისდევს. შველს(?) თავი ზურგისკენა აქვს მობრუნებული. მტაცებელი მარცხენა წინა თათით ზურგს ეხება.

საბეჭდავს აქვს სიგრძივი, წვრილი ზონარგასაყრელი ნახვრეტი. მისი ზომებია: სიმაღლე 8 მმ, პირის სიგრძე 19 მმ, პირის სიგანე 12 მმ, ნახვრეტის დმ 2 მმ (ტაბ. XIX₁₃)¹⁷².

მ. მაქსიმოვა აღნიშნავს, რომ მრავალწახნაგებს ატარებდნენ ხელზე, როგორც სამაჯურს, მაგრამ შესაძლებელია ის ყელის სამკაულიც ყოფილიყო¹⁷³. ამ აზრის დასასაბუთებლად ჩვენ დავსახელებთ აბელიას სამარხს, სადაც მიცვალებულის მაჯის ძვლებზე 3 ცალი მინის ათწახნაგა საბეჭდავი აღმოჩნდა¹⁷⁴ და არკნეთის

¹⁷¹ მინის ეს საბეჭდავი აღმოჩნდა გომარეთში 1962 წ. გათხრილ №12 ქვაყუთში სადაც ესვენა სამი მიცვალებული. მრავალწახნაგა საბეჭდავი აღმოჩნდა გვერდზე მიწეული ერთ-ერთი მიცვალებულის თავის ქალას არეში (იხ. გ. გრიგოლას მიერ 1962 წ. გომარეთის არქეოლოგიურ გათხრებთან დაკავშირებით შედგენილ საველე დღიურში № 12 ქვაყუთის აღწერილობა). იხ. № 28—65/70. ინახება არქეოლოგიის განყოფილებაში „გლიპტიკის“ კაბინეტში.

¹⁷² გომარეთის ეს საბეჭდავი გამოცემული აქვს მ. ლორთქიფანიძეს, ნაშრომში „ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი“, I, თბ., 1969, გვ. 50, 113—114.

¹⁷³ М. М. Максимова, Стекланные многогранные печати найденные на территории Грузии, еნიძის მოამბე, თბ., 1941, X, გვ. 76, სქოლ. 2.

¹⁷⁴ მ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50.

ქვევრსამარხს, სადაც მინის ხუთი მრავალწახნაგა საბეჭდავი იდო მიცვალებულას გულმკერდის არეში¹⁷⁵.

მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავების შესახებ გამოთქმულია მოსაზრება რომ ის მცირეაზიული წარმოშობისაა¹⁷⁶. რომ მცირე აზიაში ასეთი ფორმის ქვისაგან ნაკეთები საბეჭდავები ძვ. წ. V—IV სს. ყოფილა გავრცელებული. ჩვენს ტერიტორიაზე გამოვლენილი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავები კი მიჩნეულია ადგილობრივი მცირეაზიული საბეჭდავების იბერიულ პირებად¹⁷⁷. იმის გამო რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ისინი კარბადაა აღმოჩენილი (40 ცალამდე)¹⁷⁸, ფიქრობენ, რომ იბერიაში მათ წარმოებას ჰქონდა მასობრივი ხასიათი¹⁷⁹, თუმცა ვერ მიუთითებენ თუ სად იყო „მისი წარმოების ცენტრი, ან სად მზადდებოდა აღნიშნული საბეჭდავების ყალიბები, რადგანაც ჩვენში ჯერჯერობით არც მათი ყალიბია ნაპოვნი და არც ქვის საბეჭდავი, რომელიც მინის რომელიმე საბეჭდავის დედნად იქნებოდა გამოყენებული“¹⁸⁰. მ. ლორთქიფანიძე საბეჭდავების ადგილობრივი წარმოების ერთ-ერთ საბუთად მიიჩნევს მეტეხში აღმოჩენილ საბეჭდავის წუნს¹⁸¹.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის გან-

¹⁷⁵ ო. ჯ ა თ ა რ ი ძ ე, არქეოლოგიური გათხრები სოფ. არკნეთში, თსუ შრომები, 63, თბ., 1956, გვ. 199.

¹⁷⁶ მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავები სპეციალურად შესწავლილი აქვთ. მ. მაქსიმოვას, ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში. აგრეთვე მ. ლორთქიფანიძეს ნაშრომში — „გვიანაქემენიდური ხანის მცირეაზიული საბეჭდავების იბერიული პირები. ლურჯი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავები“, აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნ. განყ.-ის მოამბე თბ., 1963, № 6, გვ. 134—145. მისივე — „ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლები კორპუსი“, 1; აგრეთვე, ქ. ჯ ა ე ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, „პართული საბეჭდავი ურბნის დენა“, ჟურნ. „მაცნე“, თბ., 1975, № 4, გვ. 112—121.

¹⁷⁷ М. И. Максимова, დასახ. ნაშრომი, გვ. 77; მ. ლორთქიფანიძე, გვიანაქემენიდური ხანის..., გვ. 136.

¹⁷⁸ მ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 137; აგრეთვე К. Джавახишвили, Памятники глиптики городища Урбниси (авторсферат); Тб., 1975, с. 25.

¹⁷⁹ М. Максимова, Геммы из некрополя Мухеты-Самтавро, სსშ, XVI—B, თბ., 1950, გვ. 233; მ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 150.

¹⁸⁰ მ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 150.

¹⁸¹ იქვე, გვ. 156; მისივე, ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი, I, გვ. 49.

ყოფილების „ძირითად ფონდში“ დაცულია ქ. ნახიჭევანის გარეუბანში სამხედრო ნაწილის ტერიტორიაზე გამწვანებითი სამუშაოების წარმოებისას შემთხვევით გამოვლენილი ქვევრსამარხებიდან მოპდინარე მასალები¹⁸². აქ №4 ქვევრსამარხში ბრინჯაოს ნახევარსფერულ ზარაკსა, ოქროსფერ და ვერცხლისფერსარჩულიან მძივებსა და სხვა მათი თანადროული ხასიათის ნივთებთან ერთად აღმოჩენილა ასეთივე ფორმის თეთრი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავი, რომელზეც არ არის არავითარი გამოსახულება. მას ნაშადის სახე აქვს¹⁸³. ამავე სამაროვანზე №6 ქვევრსამარხში კი აღმოჩენილია სხვადასხვანაირგამოსახულებიანი ერთი ლურჯი და ერთიც თეთრი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავები და ვერცხლის მონეტა ალექსანდრე მაკედონელისა¹⁸⁴.

ცნობილია, რომ მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავების აღმოჩენის თითქმის ყველა შემთხვევა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდანაა¹⁸⁵. დასავლეთ საქართველოში ისინი ჭერჭერობით ცნობილია მხოლოდ ბრილისა¹⁸⁶ და კლდეეთის¹⁸⁷ სამარხებიდან.

გამოსახულების მიხედვით გომარეთის ათწახნაგა საბეჭდავი „ზუსტი პირია“ აბელიას №14 ქვისსამარხში აღმოჩენილი მინის ერთ-ერთი საბეჭდავისა¹⁸⁸. აბელიას ეს სამარხი გაითხარა იმ ადგილას, სადაც გამოვლინდა ჭვ. წ. V—III სს. სამაროვანი¹⁸⁹. 1954 წ. გათხრილი №14 ქვაყუთი მასში მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავებისა და გიშრის სკარაბეოიდის აღმოჩენის გამო მიკუთვნებულია შედარებით უფრო გვიანდელი ხანისადმი. ამ სამარხის თარიღად

¹⁸² იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 1—971/1—41.

¹⁸³ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 1—971/20.

¹⁸⁴ იხ. ნახება მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილებაში, № 644.

¹⁸⁵ მ. ლორთქიფანიძე, გვიანაქემენიდური ხანის..., გვ. 136; К. Д. Ж. Вахншвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 25.

¹⁸⁶ მ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 136.

¹⁸⁷ გ. ლომთათიძე, კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1957, გვ. 57.

¹⁸⁸ მ. ლორთქიფანიძე, ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი, I, გვ. 114.

¹⁸⁹ გ. ლომთათიძე, აბელია. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. I, 1975, გვ. 25.

ახ. წ. I საუკუნეც კია შემოთავაზებული¹⁹⁰. აქვე გვინდა აღნიშნოთ, რომ ამავე სამარხის სხვა ნივთები მის თარიღს ასე ვერ აკონკრეტებენ, რადგანაც მათი გავრცელების ქრონოლოგიური ჩარჩოები ფართოა და წარმოადგენდნენ ზოგადად ელინისტური ხანისათვის დამახასიათებელი ფორმის ნივთებს¹⁹¹.

გომარეთის საბეჭდავის გამოსახულება მსგავსია აგრეთვე არკნეთის ერთ-ერთი საბეჭდავის გამოსახულებსაც (ძვ. წ. II—I სს.)¹⁹², რომლის შესახებაც აღნიშნულია, რომ „შესრულების მანერისა და გამოსახულების სტილის მიხედვით, არკნეთის ეს საბეჭდავი ძვ. წ. V—IV სს. ადგილობრივი მცირეაზიული ქვის მრავალწახნაგა საბეჭდავიდან აღებულ ყალიბშია ჩამოსხმული“¹⁹³. გამოსახულების თემატიკის მიხედვით გომარეთის ეს საბეჭდავი ახლოს დგას ამავე დროს ახალი ნიჩბისის, მეტეხის საბეჭდავებთან, რომლებზეც აგრეთვე ორი ცხოველის ბრძოლის თემა ყოფილა გადმოცემული¹⁹⁴. ეს მოტივი კი დამახასიათებელი ყოფილა წინააზიის ხელოვნებისათვის, რომელიც შეუთვისებია ბერძნულ ხელოვნებასაც და ძვ. წ. VI—IV სს-ში ის ხშირად ყოფილა მოცემული ბერძნულ აღმოსავლურ-იონურ საბეჭდავებზე და მცირე აზიაში ბერძნული ქალაქების მიერ მოჭრილ მონეტებზე¹⁹⁵.

საქართველოს ტერიტორიაზე მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავების გავრცელების დროდ მიჩნეული იყო ძვ. წ. V—IV სს.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Ю. М. Гагошидзе, К датировке могильника Нерон—Дереси, *შურ. „მაცნე“*, თბ., 1975, № 2, გვ. 97, სქოლიო 43.

¹⁹¹ აბელის ამ სამარხის სხვა ნივთებია: ადრეანტიკური და შემდგომი პერიოდებისათვის დამახასიათებელი ფორმის თიხის ცალყურა კოკებები (2 ც.), ზურგშეზნეკილი, შემსხვილებული ან დაბრტყელებული, ქვეწარმავლის თავების გამოსახულებით შემეჯუღბოლოებიანი ბრინჯაოს სამაჯურები (3 ც.), ბრინჯაოს საყურე-რგოლები, მძივები სარდონის, მინის, გიშრის, სხვადასხვანაირი ფორმისა და ფერის. იხ. *ქ. ქვ. ი. ნ. ა. ძე*, *დასახ. ნაშრომი*, დანართი, გვ. 5—7, ტაბ. I₁₄—₂₈.

¹⁹² *ო. ჯ. ა. ი. ძე*, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 201; *მ. ლ. ო. თ. ქ. ი. ნ. ა. ძე*, *ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი*, გვ. 114.

¹⁹³ *მ. ლ. ო. თ. ქ. ი. ნ. ა. ძე*, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 114—115.

¹⁹⁴ იქვე, გვ. 50.

¹⁹⁵ М. И. Максимова, *Стеклянные многогранные печати...*, с. 83; *ო. ჯ. ა. ი. ძე*, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 201.

¹⁹⁶ М. И. Максимова, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 77—79; მისივე, *Геммы из некрополя Мухеты—Самтавро*, с. 263—264.

ან ზოგადად ელინისტური ხანა, ძვ. წ. IV—I სს.¹⁹⁷ ბოლო ხანებში კი გამოითქვა მოსაზრება საქართველოში ასეთი სახის ნივთების ძვ. წ. II—I სს. და ახ. წ. I ს.¹⁹⁸ ანდა ძვ. წ. I ს. და ახ. წ. I ს.¹⁹⁹ გავრცელების შესახებ.

მართლაც, ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე გვხვდება მთელი რიგი სამარხებისა (სანთა²⁰⁰, სამთავრო²⁰¹, უფლისციხე²⁰². ურბნისი²⁰³, კლდეეთი²⁰⁴, გარნისი²⁰⁵, მინგეჩაური²⁰⁶ და სხვ.), რომლებიც თანმხლები მასალებისა და მონეტების მიხედვით დათარიღებული არიან ძვ. წ. II—I სს. ანდა ახ. წ. I—II სს.

¹⁹⁷ ვ. ლორთქიფანიძე, გვიანაქემენიდური ხანის მცირეაზიელი..., გვ. 136.

¹⁹⁸ К. Джавахишвили, Памятники глиптики городища Урбнис, с. 24.

¹⁹⁹ Ю. М. Гагошидзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 94.

²⁰⁰ იქვე, გვ. 90—103.

²⁰¹ სამთავროს სამაროვანზე ლურჯი მიწის მრავალწახნაგა საბეჭდავები აღმოჩნდა № 211 კრამიტყუთში (ახ. წ. I ს.), № 110 და № 82 ქვევრსამარხებში (ძვ. წ. II—I სს.).

²⁰² დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, I, გვ. 78—80. „ბაშების“ № 3 ორმოსამარხი დათარიღებულია ძვ. წ. II—I სს., № 5 კი ძვ. წ. V—IV სს. ი. ჯაგოშიძის აზრით, „ბაშების“, № 5 ორმოსამარხიც ელინისტური ხანისაა (Ю. М. Гагошидзе, დასახ. ნაშრ., გვ. 92, სქოლ. 20), რაც ვფიქრობთ, მართებული უნდა იყოს, რადგანაც ამ სამარხში მეტწილად ისეთი ნივთებია აღმოჩენილი (თიხის კურკელი, შიშველი, ოდნავშემსხვილებულთავიანი ბრინჯაოს სამაჯური), რაც დამახასიათებელია ელინისტური ხანისათვის და ზოგი მათგანის მსგავსი (მაგ., ვიწროძირიანი მინიატურული თიხის კურკელი) გვხვდება არცნეთში, სანთაში და მთ თანადროულ ძეგლებზე.

²⁰³ აღმოჩნდა ურბნისის № 194 (ძვ. წ. I ს.), № 208 (ახ. წ. I ს.) სამარხებში. ურბნისის ნაქალაქარის აღმოსავლეთ ნაწილში გათხრილ სამაროვანზე (XXV უბ., ახ. წ. I—II სს. I ნახ.) აქ გამოვლენილი ნივთების შესახებ იხ. დ. ქორიძე, ძვ. წ. III—I სს. არქეოლოგიური ძეგლები ურბნისის სამაროვნიდან (XXV უბანი), ხელნაწერი, გვ. 12; მისივე, ურბნისის სამაროვანზე აღმოჩენილი გვიანანტიკური ხანის ძეგლების პერიოდიზაციისათვის (ხელნაწერი), გვ. 167; ქ. ჭავჭავაძე, ქართული საბეჭდავი ურბნისიდან, ჟურნ. „მაცნე“, თბ., 1975, № 4, გვ. 120.

²⁰⁴ გ. ლომთათიძე, კლდეეთის სამაროვანი, გვ. 57.

²⁰⁵ Б. Аракелян, Гарин I, Результаты раскопок 1949—1950 гг., Ер., 1951, с. 51.

²⁰⁶ С. М. Казнев, Альбом кувшинных погребений Мингечаура, Баку, 1960, с. 26, табл. XLIV₄—₅; И. А. Бабаев, О трех стеклянных печатях найденных в Мингечауре, Археологические исследования в Азербайджане, Сборник статей, Баку, 1965, с. 128—133.

მაგრამ ჩვენთვის ცნობილი გახდა ისეთი სამარხებიც ა/კავკასიის ტერიტორიიდან, რომლებიც შეიცავენ ლურჯი და ზოგჯერ თეთრი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავებს და თარიღდებიან ალექსანდრე მაკედონელის მონეტით — ადრეელინისტური ხანით. ასეთებია გელადირის სამარხი (ერევანსა და გარნისს შორის)²⁰⁷ და ნახიჭევანის ქვევრსამარხი²⁰⁸. მაშასადამე, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე გვხვდება მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავების შემცველი, მონეტებით დათარიღებული სამარხები, როგორც ადრეელინისტური ხანისა (გელადირი, ნახიჭევანი), ასევე ძვ. წ. II—I ან ახ. წ. I ს-ისა (მინგეჩაური, გარნისი). ამ მონაცემების მიხედვით ივარაუდება რომ სომხეთსა და აზერბაიჯანში მინის მრავალწახნაგები ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ყოფილა ხმარებაში.

ცნობილია აგრეთვე ისიც, რომ სომხეთსა და აზერბაიჯანში გამოვლენილი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავები ფორმითა თუ გამოსახულებით გავს იბერიაში აღმოჩენილ მრავალწახნაგებს²⁰⁹. ხოლო იბერიის „კულტურული ურთიერთობა ძველ სომხეთსა და ალბანეთთან“²¹⁰ ჩვენ მიერ წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილი მასალებითაც კი არაერთხელ იქნა დამოწმებული.

გომარეთის სამაროვანზე 1962 წ. გათხრილ №12 ქვაყუთში აღმოჩნდა ბრინჯაოს თხელი ფირფიტისაგან ნაკეთები ნახევარსფერული ფორმის ზარაკები (4 ც., ინვ. №28—65/67). ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან მხოლოდ ზომით. ამ ზარაკებიდან მთელია მხოლოდ 1 ცალი. დანარჩენები ნაკლულია, დაზიანებული. ზომები: სიმაღლე 1,7—1,2 სმ, დმ 2,8—2,0 სმ (ტაბ. XIX₁₄).

ასეთი ფორმის ზარაკები ქვემო ქართლის სამაროვნებიდან გვხვდება სანთას №3 ქვაყუთში²¹¹. ხშირია მათი აღმოჩენის შემ-

²⁰⁷ Ж. Д. Х а ч а т р я н, Археологические находки в Гехадире, Вестник общественных наук, Ер., 1966, № 1, с. 93; Г. А. Т и р а ц я н, Курганы эллинистического времени вблизи Ерзерума, Древний Восток, Ер., 1976, № 2, с. 146.

²⁰⁸ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 1—971/1—41.

²⁰⁹ მ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი, გვ. 51.

²¹⁰ იქვე, გვ. 52.

²¹¹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ.-ის „თრიალეთის ფონდი“, ინვ. № 178—65/13.

თხვევები შიდა ქართლის სხვადასხვა პერიოდის ძეგლებზე. აქ ისინი გვხვდება: სამადლოს მდიდრულ სამარხში (2 ც.)²¹², რომელიც დათარიღებულია ძვ. წ. III ს-ით²¹³, სამთავროს ქვევრსამარხებში (4 ც.) და გვიანანტიკური თუ ადრეფეოდალური ხანის დამდეგის ქვისამარხებსა და კრამიცუთებში²¹⁴, მცხეთის სადგურის მიდამოებში (3 ც.), თიხის კონუსურტანიან მინიატურულ — სანთას მსგავს ქურქელთან, მცირე ზომის ცილინდრულტანიან, გვერდშეჭრილ ზარაყებსა, ზურგშეზნეკილ, ბურთულისებურად შემსხვილებულბოლოებიან სამაჯურთან და ელინისტური ხანისათვის დამახასიათებელ სხვა ნივთებთან ერთად²¹⁵. არქნეთში (1 ც., ძვ. წ. I ს.)²¹⁶, უფლისციხეში (ძვ. წ. I ს.)²¹⁷, ურბნისის (ახ. წ. I—I II სს.) სამარხებში (13 ც.)²¹⁸, დილომში (ახ. წ. I ს., 1 ც.)²¹⁹, ზემო ავჭალაში (1 ც.)²²⁰. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითად ფონდში“ ინახება აგრეთვე ნახევარსფერული ფორმის ერთი ზარაყი, აღმოჩენილი ქსანში, რომელიც მუზეუმში შემოსულია პატარა ზომის ცილინდრულ გვერდშე-

²¹² ი. გაგოშვიძე, ელინისტური ხანის მასალები სამადლოდან, მდიდრული სამარხი სამადლოდან. სსმ, ტ. XXVII—B, 1967, გვ. 69. აქ აღნიშნულია, რომ ბრინჯაოს ერთი ნახევარსფერული ზარაყი ინახება საქართველოს სახ. მუზეუმის არქეოლოგიის განც.-ის „ძირითად ფონდში“, ინვ. № 17—32/25 (ძველი № 1418), მეორე კი ერმოტაში — № K3 5779.

²¹³ ი. გაგოშვიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 75.

²¹⁴ იხ. მუზეუმის არქ. განც.-ის „სამთავროს ფონდი“, ინვ. №№ 12—54/10358. 10488—90. ქვევრსამარხები №№ 28, 110. ქვისამარხები №№ 28, 332, 478, 554, 656 (N უბანი), № 1 (S უბანი), კრამიცუთი № 149 (S უბანი) და ა. შ.

²¹⁵ იხ. მუზეუმის არქ. განც.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 11—26/3—5.

²¹⁶ იხ. ამავე განც.-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 6—59/48.

²¹⁷ დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, I, გვ. 82, ტაბ. XLVIII₂—3.

²¹⁸ იხ. მუზეუმის შუა საუკუნეების არქ. განც.-ის „ურბნისის ფონდი“, სამარხები №№ 112, 115, 145, 152, 189, 193, 205, 218, 230, 271. ინვ. № 1—60/2804, 2817, 2888; 1—61/3258, 3492, 3672; 1—62/3729, 3801, 3915, 3918; 1—63/4208.

²¹⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განც.-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. №31—24/34; აგრეთვე ს. მაკალათია, 1920—1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის, სსმ, ტ. IV, თბ., 1928, გვ. 167—173.

²²⁰ იხ. ზემოთ დასახელებულ ფონდში, ინვ. № 34—24/207.

ქრილ ზარაკთან ერთად²²¹. ასეთივე ზარაკები გვხვდება ყაზბეგშიც (4 ც.)²²².

კახეთიდან ისინი გვხვდება წინანდალში, შემთხვევით მოპოვებულ მასალებს შორის²²³, თოხლიაურის (საგარეჯოს რ-ნი) ერთ სამარხეულ კომპლექსში (7 ც.)²²⁴, რომელიც შეიცავდა აგრეთვე, ცილინდრულტანიან ბრინჯაოს გვერდშექრილ ზარაკს, ოღნაე შეზნეტილზურგიან, ბურთულისებურად შემსხვილებულბოლოებიან სამაჯურს, სხედასხვანაირ მძივებსა და ბრინჯაოს ისეთივე ილარს, როგორიც აღმოჩენილია სამადლოს ზემოთ დასახელებულ მდიდრულ სამარხში. თოხლიაურის ეს მასალები დასახელებულია როგორც სამადლოს მდიდრული სამარხის (ძვ. წ. III ს.) მსგავსნივთებიანი კომპლექსი²²⁵. ასეთივე ზარაკები გვხვდება ყოლოთოში (2 ც.)²²⁶, ძველ ანაგაში (1 ც.)²²⁷, თიანეთის რაიონის სოფ. იარაჯულებში ადგილ „სამარწყვე გორაზე“²²⁸.

დასავლეთ საქართველოში კი ნახევარსფერული ფორმის ზარაკი შემთხვევით აღმოჩენილა ბორში²²⁹. ნახიჭევანის №4 ქვევრსამარხში აღმოჩენილი ზარაკიც ზუსტად გომარეთის ზარაკების ფორმისაა²³⁰. როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, ამავე სამარხში აღმოჩენილია თეთრი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავის ნამზადი თეთრი და ლურჯი მრავალწახნაგა საბეჭდავები კი გვხვდება აქვე, ალექსანდრე ჰაყედონელის მონეტთან №6 ქვევრსამარხში²³¹.

ამრიგად, ბრინჯაოს ნახევარსფერული ფორმის ზარაკები, რომელთა გავრცელების ძირითადი რაიონი დღეისათვის აღმოსავლეთ

²²¹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 17—32/22.

²²² იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 2—02/221—224.

²²³ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე“ ექსპ. I ფონდი“ ინვ. № 11—25/69.

²²⁴ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 42—58/1—10. ზარაკის № 42—58/1.

²²⁵ ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 69.

²²⁶ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „მცირე ექსპ. I ფონდი“, ინვ. № 4—58/22, 146.

²²⁷ იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 17—32/7.

²²⁸ იხ. თიანეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში სოფ. იარაჯულების მასალები, ზარაკის № 2178.

²²⁹ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 17—32/48.

²³⁰ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—971/19.

²³¹ იხ. ამავე ფონდში, ინვ. № 1—971/1—41.

საქართველო ჩანს, ძირითადად დამახასიათებელი ყოფილა გვიან-ელინისტური და, მით უმეტეს, გვიანანტიკური ხანის სამარხებისათვის. მაგრამ გვხვდება რამდენიმე შემთხვევა. როდესაც ასეთი ზარაყის შემცველი ძეგლი ადრეელინისტური ხანით, უფრო ძვ. წ. III ს-ით თარიღდება (სამადლო, თოხლიაური, ნახიკევანი).

გომარეთის სამაროვანზე აღმოჩნდა პინცეტიც (1 ც.), ნაკეთები ბრინჯაოს თხელი ფირფიტისაგან. სადა. ზომები: სიგრძე 5,4 სმ, ღეროს სიგანე 0,4 სმ (ინვ. №28—65/36, ტაბ. XIX₁₅).

პირადი მოხმარების ეს ნივთი ქრონოლოგიურად თუ ტერიტორიულად ფართოდ ყოფილა გავრცელებული. იგივე ფორმით ის დღესაცაა ხმარებაში, ხოლო მისი გამოჩენა ბრინჯაოს ხანიდან შეინიშნება²³². ადრეული ხანის ძეგლებზე გამოვლენილი პინცეტები მეტწილად მოზრდილი ზომისაა და ხშირად შემკულია ქღეული გეომეტრიული ორნამენტით²³³.

მ. ტრაპშის დაკვირვებით, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ერთი და იგივე ფორმის პინცეტები გვხვდება „როგორც ევროპაში, ასევე წინააზიაში და კავკასიაში“²³⁴.

ამრიგად, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე გამოვლინდა მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი მასალები, რომელთა ნაწილიც წინარე პერიოდის ნივთების ანალოგიურია, ნაწილი კი ახალი ფორმისაა, ახლებურად გაფორმებული. სწორედ ამ ნიშნების საფუძველზე განისაზღვრა ამ სამაროვნების ქრონოლოგიური ადგილი.

გომარეთისა და კუშჩის სამარხებში გამოვლენილი თიხის ჭურჭლის შესწავლის შედეგად აღმოჩნდა, რომ ამ სამაროვნებზე გაბატონებულია თიხის მცირე ზომის, მუქი ფერის (56 ჭურჭლიდან 42-ია მუქი) ჭურჭელი. წითლად შეღებილი ყოფილა მხოლოდ ორი. აქ გამოვლენილი ჭურჭლის მჭიდრო კავშირი წინამორბედი

²³² იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „სამთავროს ფონდი“, ორმოსამარხები № 263, 83, 106, 130, 181, 225, 230. აგრეთვე ე. ლაღიანის, მიერ მოპოვებული მასალებიდან იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 50—06/II—7,8 და სხვ.

²³³ იხ. ამავე განყ-ის „სამთავროს ფონდი“ ინვ. № 12—54/4898, 4899, 6133 და სხვ. აგრეთვე, იხ. ამავე განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, მცხეთა-სამთავროში 1972 წ. მოპოვებული მასალებიდან ინვ. № 8—02/1655.

²³⁴ М. М. Трапш, Памятники эпохи бронзы и раннего железа в Абхазии, Труды, I, Сухуми, 1970, с. 161.

ხანის კერამიკასთან გამოიხატა თიხის ჭურჭლის, შეიძლება ითქვას, ძირითადი ნაწილის ფორმების გამეორებაში რაიმე არსებითი ცვლილებების გარეშე (ეს ჭურჭლებია: თიხის სამტუჩაპირიანი დო-ქები, პირმოყრილი ჯამები, ცალყურა ქოთნები და კოჭები, ზოგი უყურო კოჭობი), რაც თითქმის არ იყო დამახასიათებელი ალტერნატიული და მისი წინარე ხანის თიხის ნაწარმის ურთიერთ-შედარებისას.

ტრადიციული ფორმის ჭურჭელთან ერთად გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე თავს იჩენს ახალი ფორმის ან ახლებურად გაფორმებული ჭურჭელიც (ზომორფული გამოსახულებებით შემკულყურებიანი დოქი; პირმოყრილი, წიბოსებრმხარიანი ჯამები, მოხატული ხელალები, სამარილისებური ჭურჭელი), რომელნიც თიხით მსგავსია ამავე სამაროვნებზე გამოვლენილი სხვა ჭურჭლისა და ამიტომ მათი ადგილობრივი დამზადება უდავოა.

გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე ძალზე მცირე რაოდენობით გამოვლენილი ბრინჯაოსა და რკინის საბრძოლო თუ სამე-ურნო დანიშნულების იარაღების ძირითადი ნაწილი (ბრინჯაოს ე. წ. „სკვითური ტიპის“ სამფრთიანი ისრისპირი — 1 ც., რკინის ცული—1 ც. რკინის დანები—4 ც.) წინარე ხანის ამავე დასახე-ლების იარაღების ანალოგიურია. გომარეთის რკინის შუბისპირს კი აქვს ოდნავ განსხვავებული ნიშანი — ბრტყელი, და გრძელი პი-რი. გომარეთის ეს შუბისპირი თავის ანალოგიებს ძვ. წ. IV—III სს. დათარიღებულ მასალებს შორის პოულობს.

სამკაულებიდან — ქვეწარმავლის თავებით შემკული, მრგვალზურგიანი სამაჯურები თითქმის იგივეა, როგორიც გვხვდე-ბა ბეშთაშენსა და მის თანადროულ ძეგლებზე. ვერცხლის სასა-ფეთქლე რგოლებიც ზუსტი ასლია წინარე ხანის ასეთივე სამკაუ-ლისა. რკინის თავხვიც საკინძები, ძეწკვები, საყურე-რგოლები თუ ბეჭედი-რგოლები, მძივების გარკვეული ჯგუფები (მინის გვერდებ-დაღარული, ბიკონუსური, „თვლებით“ ინკრუსტირებული და სხვა ფორმის, პასტის, სარდიონის მძივები) იმეორებენ ბეშ-თაშენის, კიკეთის, კუმისის, ახალსოფლისა და მის თანადროულ ძეგლებზე გამოვლენილ იმავე დასახელების ნივთების ფორმებს, რაც, რა თქმა უნდა, გულისხმობს ქრონოლოგიურ სიახლოვეს ბეშთაშენის, კუმისის, კიკეთის, ახალსოფლისა და მათი თანადროუ-ლი ძეგლებისა გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებთან.

მაგრამ გომარეთისა და კუშჩის ლითონის სამკაულებსა და მძივებშიც თავს იჩენს ახალი ფორმის ნივთები. ჩნდებიან ბრინჯაოსა და რკინის ზურგშეზნექილი სამაჯურები, რკინის ბურთულისებურად შემსხვილებულრკალიანი სამაჯურები. როგორც აღნიშნული გვექონდა, რკინის ასეთი სამაჯურები დამახასიათებელი ყოფილა ადრეელინისტური ხანის მასალებისათვის და დღევანდელი მონაცემების მიხედვით არ ჩანან გვიანელინისტური ხანის ძეგლებზე. ჩნდებიან აგრეთვე ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭდები, ოქროსფერ და ვერცხლისფერსარჩულიანი მინის მძივები, ლურჯი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავი, ბრინჯაოს, ნახევარსფერული ფორმის ზარაკები. გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნებზე წინარე პერიოდის ძეგლებთან შედარებით მატულობს რკინისაგან ნაკეთები სამკაულების (სამაჯურების, საკინებების; ბეჭდების) რაოდენობა. ნათელია მინის მძივების სიჭარბე და მდიდარი ასორტიმენტი, რაც აგრეთვე ელინისტური ხანის ძეგლებისათვისაა დამახასიათებელი.

ზემოთ ჩამოთვლილი ამ ახალი ფორმის ნივთებიდან მინის ოქროსფერ და ვერცხლისფერსარჩულიანი მძივების, მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავის, ბრინჯაოს ნახევარსფერული ფორმის ზარაკების გავრცელების ძირითადი დრო გვიანელინისტური, გვიანანტიკური ხანა ყოფილა. მაგრამ გვხვდება ისეთი სამარხები, რომლებიც შეიცავენ ამ ნივთებს და თარიღდებათ მონეტების საშუალებით ადრეელინისტური ხანით. ნ. კილურაძე, ეყრდნობა რა დაფნარის სამარხეულ კომპლექსებს, რომელთაგან ზოგი მონეტითაა დათარიღებული, აღნიშნავს, რომ ოქროსფერ და ვერცხლისფერსარჩულიანი მძივები კოლხეთში ჩნდება ძვ. წ. IV ს. ბოლოსთვის²³⁵. ალექსანდრე მაკედონელის მონეტითაა დათარიღებული კარმირ-ბლურისა²³⁶ და ნახიკევანის²³⁷ სამარხები, სადაც ასეთი მძივები აღმოჩნდა. ნახიკევანის ამავე სამაროვანზე (№4 და 8 ქვევრსამარხებში) და აგრეთვე ალექსანდრე მაკედონელის მონეტით დათარიღებულ გელადირის სამარხში²³⁸ კი გვხვდება ლურჯი

²³⁵ ნ. კილურაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 13.

²³⁶ Б. Б. Пиртровский, Кармир-Блур, I, 1960, Ер., с. 19.

²³⁷ იხ. მუზეუმის არქ. განყ-ის „ძირითადი ფონდი“, ინვ. № 1—971/13.

²³⁸ Д. Хачатрян, დასახ. ნაშრ., გვ. 93; Г. А. Тирациян, დასახ. ნაშრ., გვ. 146.

და თეთრი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავები და ბრინჯაოს ნახევარსფერული ფორმის ზარაკი.

მინის ოქროსფერ- და ვერცხლისფერსარჩულიანი მძივების, ლურჯი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავის, ბრინჯაოს ნახევარსფერული ფორმის ზარაკის შემცველი გომარეთის №12 ქვაყუთი, ამ ნივთების ერთ სამარხში თავმოყრის გამო შესაძლებელია, უფრო ახალგაზრდაა და მისი თარიღი ძვ. წ. III ს. ბოლოსაკენ იწევდეს. მაგრამ გომარეთის №12 ქვაყუთი მაინც არ უნდა სცილდებოდეს ადრეელინისტური ხანის საზღვრებს. ამას მხარს უჭერს, ჯერ ერთი, ამ ახალგაზრდა იერის მატარებელი ნივთების გამოვლენა (როგორც ეს ზემოთაც გვქონდა აღნიშნული) ადრეელინისტური ხანის (ძირითადად ძვ. წ. III ს.) მასალებს შორის; აგრეთვე, ასეთივე ნივთების თავმოყრა ნახჭევანის ქვევრსამარხებშიც, რომლებიც შეიცავენ ალექსანდრე მაკედონელის მონეტასაც და ბოლოს, თვით გომარეთის №12 ქვაყუთში აღმოჩენილი სხვა ნივთებიც, კერძოდ, ზურგდაღარული რკინის სამაჯურები, დიდი ზომის ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები, რომლებიც დამახასიათებელია გომარეთის სამაროვნის სხვა ქვაყუთებისთვისაც და, მაშასადამე, მათ №12 ქვაყუთში მოხვედრა არ უნდა იყოს მოულოდნელი. როგორც ადრეც გვქონდა აღნიშნული, ასეთი სამკაულები ჯერჯერობით არ გვხვდება გვიანელინისტური ხანის სამაროვნებზე. გომარეთის №12 ქვაყუთის ამ თარიღს ამაგრებს აგრეთვე აქ გამოვლენილი ბრინჯაოს ბეჭედი, ფრინველის გამოსახულებით შემკულფარაკიანი. ფორმით ამ ბეჭედს გავს ეშერის ძვ. წ. IV—III სს. დათარიღებული ერთი ბეჭედი²³⁹. გამოსახულება კი მსგავსია ალგეთის ბაგისსაფარ ფირფიტაზე (ძვ. წ. IV ს.) დატანილი ფრინველებისა²⁴⁰.

ამგვარად, გომარეთისა და კუშჩის სამაროვნების კომპლექსები წინარე პერიოდის მასალებთან შედარებისა და ახალი ფორმის ნივთების ანალოგიათა საფუძველზე თარიღდებიან ადრეელინისტური (ძვ. წ. IV—III სს.) ხანით.

²³⁹ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. I, с. 55, рис. 16.

²⁴⁰ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, таб. IX.

ამგვარად, წინამდებერე ნაშრომში განხილულია ქვემო ქართლში — ბეშთაშენის, მანგლისის, კუმისის, კიკეთის, ახალსოფლის, კუშჩის და გომარეთის სამაროვნებზე სხვადასხვა დროს. სხვადასხვა არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ სისტემატიური გათხრებითა თუ დაზვერვებით მოპოვებული მასალები, რომლებიც თარიღდებიან ძვ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევრით. კერძოდ, ნაშრომის I თავში განხილული ძეგლების — ბეშთაშენის, მანგლისის, კუმისისა და ახალსოფლის სამაროვნების მასალები და კიკეთის სამაროვნის მასალების ნაწილი მიეკუთვნება ძვ. წ. V ს. პირველ ნახევარს, კიკეთის სამაროვნის №4 ქვაყუთი კი მასში გამოვლენილი ზურგდაკეპნილი რკინის სამაჯურების გამო ელინისტური ხანის დასაწყისისა უნდა იყოს. ამავე ნაშრომის მეორე თავში შესწავლილი კუშჩისა და გომარეთის სამაროვნები — ძვ. წ. IV—III სს. აქედან კუშჩის სამაროვანი შესაძლებელია უფრო ძვ. წ. IV ს. ბოლო ხანებისა იყოს. გომარეთის სამაროვნის №12 ქვაყუთი კი (1962 წ. გათხრებიდან) ძვ. წ. III ს. ბოლოსავე იწევს.

აღმოჩნდა, რომ განსხვავებული ასაკის მქონე ყველა ზემოთ — ჩამოთვლილ სამაროვანზე მიცვალებულები დაკრძალული იყვნენ ქვაყუთის ტიპის სამარხებში, რომელთა ძირითადი ნაწილი მცირე ზომისაა. მხოლოდ ორი ორმოსამარხია გამოვლენილი გომარეთის სამაროვანზე. ორივე ტიპის სამარხებში მიცვალებულები ესვენა გვერდზე მწოლარე ძალზე მოხრილი ქვედა და ზედა კიდურებით. სამარხებში სხვადასხვა რაოდენობით იყო ჩატანებული თიხის ჭურჭელი. საბრძოლო და სამეურნეო დანიშნულების იარაღები, სამკაულები და სხვა ნივთები.

სამხრეთ საქართველოს ადრეანტიკური ხანის სამაროვნებზე ახალი ფორმის, ახლებურად გაფორმებული ნივთების გამოჩენას მის მეზობლად მომძლავრებულ სახელმწიფოთა (ურარტუ, ირანი) გავლენით ხსნიან. მართლაც, ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისის, ახალსოფლის სამაროვნებზე ჩნდება თიხის ისეთი ჭურჭელი, რომელიც გენეტიკურად არ უკავშირდება იმავე ტერიტორიაზე გამოვლენილ წინამორბედი ხანით დათარიღებულ კერამიკას. მათ სრულიად ახალი ფორმები ახასიათებთ, რომელთა მსგავსიც

ურარტუსა და ირანის მასალებს შორის მოიძებნება. ესენია: თიხის „ჩაიდნისებური“. სამტუჩაპირიანი დოქები და ხელადები, პირმოყრილი და პირგადაშლილი ჯამ-ფიალები. ორყურა ჭურჭელი, ქვევრისებური ჭურჭელი. ტრადიციული ფორმის მქონე დოქები, კოჭები და ქოთნებიც, რომელთა თიხა იგივეა, რაც ახალი ფორმის ჭურჭლისა, აგრეთვე ახალი ელფერით, ცალკეული ახალი ფორმალური ნიშნით ხასიათდება. მანამდე დამახასიათებელი შავი ფერის ჭურჭლის ნაცვლად ადრეანტიკური ხანის ქვემო ქართლში ბატონდება ღია მოწითალო ფერის ჭურჭელი, რომელსაც ხშირად წითლადაც ლებავენ. ასე რომ, აღნიშნულ პერიოდში ქვემო ქართლის ურთიერთობა გარე სამყაროსთან ჭურჭლის ფორმებსა და გაფორმების ნიბაძვაში აიხსნა.

ადრეანტიკური ხანის ქვემო ქართლის კერამიკული წარმოება ლოკალური ხასიათისაა. ამ რაიონში გვხვდება თიხის ისეთი ჭურჭელი, რომლის მსგავსიც საქართველოს სხვა რაიონების თანადროულ ძეგლებზე ჭერჭერობით არ ჩანს. კერძოდ, პირმრგვალი, მილიანი დოქები და ხელადები, ორყურა ჭურჭელი, ქვევრისებური ჭურჭელი. პირგადაშლილი ჯამ-ფიალების გავრცელების ძირითადი რაიონიც ადრეანტიკური ხანის ქვემო ქართლია.

ადრეელინისტური ხანის თიხის ჭურჭელი კი მკიდრო კავშირშია ქვემო ქართლის ადრეანტიკური ხანის კერამიკულ ნაწარმთან. ადრეელინისტური ხანისათვის დამახასიათებელი ჭურჭლის ძირითადი ნაწილი (სამტუჩაპირიანი დოქები და ხელადები, მილიანი ხელადა, პირმოყრილი ჯამები, ცალყურა ქოთნები და კოჭები, ზოგი უყურო კოჭობი) ფორმით ძალზე მსგავსია ადრეანტიკური ხანის იმავე დასახელების თიხის ჭურჭლისა, მხოლოდ ადრეელინისტური პერიოდის თიხის ჭურჭელი მცირე ზომისაა და ძირითადად შავი ფერის. მაშასადამე, ამ პერიოდში კვლავ ბატონდება შავი ფერის თიხის ნაწარმი. გვხვდება ღია ფერის და წითლად შეღებილი ჭურჭელიც, მაგრამ მათი რაოდენობა ძალზე შემცირებულია და ზოგჯერ იშვიათ ხასიათსაც ატარებს. ახალი, რაც უცხოა ადრეელინისტური ხანის კერამიკისათვის ეს არის ჭურჭლის ახლებურად გაფორმება — გეომეტრიული სახეებით მოხატვა. ასეთი ჭურჭელი ქვემო ქართლში ჭერჭერობით მცირე რაოდენობითაა აღმოჩენილი. თანადროულ შიდა ქართლის ზოგ ძეგლზე კი მას მასობრი-

ვი ხასიათი აქვს. ადრეელინისტურ ხანაში თავს იჩენს აგრეთვე ახალი ფორმის ჭურჭელიც (ზომოროფული გამოსახულებით შემკულ-ყურებიანი დოჭი, ყელვიწრო, მკვეთრად გადაშლილპირიანი ხელადები, მხრებწიბოიანი პირმოყრილი ჯამ-ფიალები, ტუჩიანი და ყურიანი ჯამები, სამარილისებური ჭურჭელი, სასმისისებური ჭურჭელი და სხვა), რომლის მსგავსიც უცხოა ადრეანტიკური ხანის სამაროვნებისათვის.

ს ა ბ რ ძ ო ლ და ს ა მ ე უ რ ნ ე ო დ ა ნ ი შ ნ უ ლ ე ბ ი ს ი ა რ ა ლ ე ბ ი, ბეშთაშენის, მანგლისის, კუმისის, კიკეთის სამაროვნებზე გამოვლინდა შემდეგი რაოდენობით: რკინის შუბისპირი 17 ც., რკინის დანა — 20 ც., რკინის ცული — 2 ც., ბრინჯაოს ე. წ. „სკვითური ტიპის“ ისრისპირი — 3 ც.

ადრეელინისტური ხანის ძეგლებიდან კუშჩის სამაროვანზე არც ერთი ცალი იარაღი არ აღმოჩენილა. გომარეთში კი გვხვდება რკინის შუბისპირი — 1 ც., რკინის ცული 1 ც., რკინის დანა 4 ც., ბრინჯაოს ე. წ. „სკვითური ტიპის“ ისრისპირი 1 ც.

მაშასადამე, სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოტანილ დასკვნას ელინისტური ხანის სამარხებში იარაღების შემცირებისა და გაქრობის შესახებ, ჭეშმარიტების ეს სამაროვნებიც ადასტურებენ. საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილი ელინისტური ხანის სამარხეული კომპლექსებისათვის შენიშნულ ამ ცვლილებას ხსნიან იარაღის გაძვირებით, მასზე კერძო საკუთრების გაჩენით, მისი გადაქცევით მემკვიდრეობის საგნად, რომელსაც უფრო მეტი ზრუნვითა და ყურადღებით ეკიდებიან და, მაშასადამე, მისი სოციალური მნიშვნელობითაც¹.

წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილ სხვადასხვა პერიოდის სამაროვნებზე გამოვლენილი იარაღების ფორმებში რაიმე მკვეთრი ცვლილება არ შეინიშნება. მხოლოდ ადრეანტიკური ხანის ძეგლებიდან მომდინარე რკინის დიდი ზომის პირმოხრელი დანები, რომლებიც ურარტული ტიპის იარაღადაა მიჩნეული, აღარ გვხვდება ელინისტური ხანის მასალებს შორის. მცირე ზომის დანები კი

¹ ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, შრომები, ტ. I, თბ., 1949, გვ. 193—194; ა. ა ჟ ა ქ ი ძ ე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბ., 1963, გვ. 240; ე. თ ო ლ ო რ დ ა ვ ა, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ. წ. III—I სს. (ქვეყრსამარხები აღმოსავლეთ საქართველოში), თბ., 1968, საღისერტაციო ნაშრომი, გვ. 150.

კვლავ განაგრძობენ არსებობას, მხოლოდ მათი რაოდენობა სამარხებში ძალზე შემცირებულია და ხშირად აღარც ჩანან,

ადრეელინისტური ხანის გომარეთის სამაროვანზე გამოვლენილი რკინის შუბისპირიც ისეთივე ტიპისაა, როგორც ადრე გერცელელებული იარაღი. მაგრამ გომარეთის შუბისპირი უფრო დიდი ზომისაა გრძელპირიანი და უქედო. ასეთ შუბისპირებს კი ძვ. წ. IV—III სს. ათარილებენ.

ე. წ. „სკვითური ტიპის“ ბრინჯაოს სამფრთიანი ისრისპირების ჩვენს ტერიტორიაზე გამოჩენას პოლიტიკურ სიტუაციას, ძვ. წ. VII ს-დან ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე სკვითების შემოჭრას უკავშირებენ. „სკვითური ტიპის“ ისრისპირების აღმოჩენის ძირითადი ოლქი, დღევანდელი მონაცემების მიხედვით, აღმოსავლეთ საქართველო და აფხაზეთია.

სამკაულეები ჩვენს ნაშრომში შესწავლილ ყველა პერიოდის ძეგლებზე უხვადაა წარმოდგენილი. აღსანიშნავია, რომ თიხის ნაწარმის მსგავსად, ადრეანტიკური ხანის ლითონის სამკაულის ძირითადი ნაწილიც ავლენს ახალ ფორმებს და გაფორმების წესებს, რომელთა მსგავსიც უცხოა წინარე ხანის სამაროვნებისათვის. კერძოდ, ადრეანტიკური ხანიდან ჩნდება ბრინჯაოსა და რკინის ისეთი სამაჯურები, რომელთა ბოლოებიც სხვადასხვანაირად გადმოცემული ქვეწარმავლის თავებითაა შემკული. ასეთივე სამაჯურებს რკინისაგანაც ამზადებენ, თუმცა შედარებით იშვიათად; გვხვდება, გვხვდება სხვადასხვა ზომის ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები, რომელთაც ბოლოები გახვრეტილი აქვთ და ფრინველის თავების სქემატურ გამოსახულებადია მიჩნეული. ხმარებაში შემოდის ბრინჯაოს პრიზმისებურთავიანი საკინძები, რომელთა თავებიც გაფორმებულია ჭდეული გეომეტრიული ორნამენტით. გვხვდება ვერცხლის „სხივანა“ საყურეებიც, ბრინჯაოს ძეწკვები, ბრინჯაოს დიდი ზომის ზარი და სხვა. ყველაზე ტრადიციული სამკაული მძივებია, განსაკუთრებით სარდიონის მძივები და პასტის იოტები. მაგრამ მძივებს შორისაც ჩნდებიან ისეთებიც, რომელთა მსგავსიც წინარე პერიოდის ქვემო ქართლის ძეგლებიდან, ჩვენისაზრით, არ უნდა იყოს ცნობილი. ესენია ლურჯი მინის ბიკონუსური მძივები და მინისავე გვერდებულარულ მძივები. ქვემო ქართლის ამავე პერიოდის სამაროვნებისათვის ახალია „თვლებით“ ინკრუსტირებული

მინის მძივებიც. ამ მძივთა რაოდენობა განსაკუთრებით გაზრდილია ქვემო ქართლისავე ელინისტური ხანის ძეგლებზე.

ს ა მ ა ჯ უ რ ე ბ ი. ადრეანტიკური ხანის ძეგლებზე ყველაზე მეტი რაოდენობით გვხვდება. აქ გამოვლენილია ბრინჯაოს 55 და რკინის 9 სამაჯური. ისინი თავების ფორმის მიხედვით რამდენიმე ტიპად დაყავით, აღმოჩნდა, რომ მათ ანალოგიები ძირითადად ქვემო ქართლის მასალებს შორის მოიძებნა. მაგრამ მსგავსი სამაჯურები აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგ სხვა ძეგლზეც ჩანს. აქ გამოვლენილი სამაჯურის ზოგი ტიპი (მაგ., ბოლოებშიეწროებული) მსგავსებას პოულობს საქართველოს და სომხეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილ წინარე ხანის სამაჯურებს შორის.

ადრეელინისტური ხანის გომარეთის სამაროვანზე მატულობს რკინის სამაჯურების რაოდენობა და თითქმის უთანაბრდება ბრინჯაოს სამაჯურების რიცხვს (17 ბრინჯაოსია, 12 რკინისა). აქ თავს ინახავს წინარე პერიოდისათვის დამახასიათებელი ფორმის სამაჯურები, მაგრამ მათ გვერდით, ზოგჯერ იმავე სამარხულკომპლექსებში, ჩნდება სამაჯურის ახალი ფორმა — ზურგშიეწეწილი სამაჯური, რომელთა ბოლოებიც ხშირად ცხოველის თავებითაა შემკული. უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ პერიოდის ბრინჯაოს სამაჯურის მეტი ნაწილი უფრო ვიწროლეროიანია, ვინემ წინამორბედი ხანის სამაჯურები. ამავე ხანის ძეგლებზე გვხვდება ახლებურად გაფორმებული რკინის სამაჯურებიც — ბურთულისებურად შემსხვილებულლეროიანი, ან ღეროდაკეპნილები, რომელთა მსგავსიც გვიანელინისტური ხანის ძეგლებზე ჭერჭერობით ჩვენთვის ცნობილი არ არის.

ს ა ს ა ფ ე თ ქ ლ ე რ გ ო ლ ე ბ ი. ადრეანტიკურ ხანაში სამკაულის ერთ-ერთი გავრცელებული სახეა. ისინი სხვადასხვა ზომისაა. ძირითადად ნაკეთებია ვერცხლისაგან (ყერძოდ, ქვემო ქართლში გამოვლენილი 45 რგოლიდან 41 ვერცხლისაა, 2 ოქროსი და 2 ბრინჯაოსი). სამკაულის ეს სახე საქართველოს ტერიტორიაზე ჩნდება ძვ. წ. VII—VI სს., მატულობს მათი რაოდენობა V—IV სს. ძეგლებზე, გვხვდება ადრეელინისტურ ხანაშიც, ხოლო გვიანელინისტური ხანის მასალებს შორის ჩვენთვის ცნობილი მონაცემების მიხედვით აღარ ჩანან. ასეთი სამკაული აღნიშნულ პერიოდებში დამახასიათებელი ყოფილა საქართველოს ყველა რაიონისათვის.

„ს ს ი ვ ე ბ ი ა ნ ი“ საყურეებიც ადრეანტიკურ ხანაში გამოვლენილი სამკაულის სრულიად ახალი ფორმაა. ამ პერიოდის ქვემო ქართლის მასალებს შორის ისინი ძალზე ცოტა რაოდენობით გვხვდება — სულ 5 ცალი. ყველა ნაკეთებია ვერცხლისაგან, მარტივი ტექნიკური ხერხებით. ამით ისინი განსხვავდებიან დასავლეთ საქართველოში გამოვლენილი მრავალრიცხოვანი ოქროს „სხივანა“ საყურისაგან. ასეთი საყურე მიჩნეულია ტიპიურ „დასავლურ-ქართულ სამკაულად“, რომლის მსგავსიც საქართველოს ფარგლებს გარეთ არ გვხვდება. ქვემო ქართლში მათი გავრცელება ადრეანტიკურ ხანაში ამ რაიონებს შორის არსებულ კულტურულ ურთიერთობაზე მიუთითებს. დასავლეთ საქართველოს კარგად დათარიღებული კომპლექსების მიხედვით „სხივანა“ საყურეები დათარიღებულია ძვ. წ. V ს-ის შუა ხანებით — IV ს. პირველი ნახევრით.

მ ა რ ტ ი ვ ი რ გ ო ლ ე ბ ი. ამათგან ზოგი საყურედ გამოიყენებოდა, ზოგი ბეჭდად. ჩვენ მიერ შესწავლილ ადრეანტიკური ხანის სამაროვნებზე სულ 9 ცალი რგოლი აღმოჩნდა. აქედან 8 ცალი ბრინჯაოსია, 1 კი ვერცხლის. ადრეელინისტური ხანის ძეგლებზე — გომარეთსა და კუშჩიში მათი რაოდენობა გაზრდილია (29 ც.) და ნაკეთებია ბრინჯაოსა (20 ც.), ვერცხლისა (6 ც.) და რკინისაგან (3 ც.). ასეთ რგოლებს ახასიათებთ გავრცელების ხანგრძლივი დრო და ფართო გეოგრაფიული საზღვრები.

ს ა კ ი ნ ძ ე ბ ი თ შედარებით მდიდარი აღმოჩნდა ჩვენ მიერ შესწავლილი ადრეანტიკური ხანის სამაროვნები. ამ სამაროვნებზე აღირიცხა 26 ცალი ბრინჯაოსი და 2 ცალი რკინის საკინძი. ბრინჯაოს საკინძებიდან სჭარბობს პრიზმისებურთაყიანი საკინძები რომელიც დამახასიათებელი ყოფილა აღმოსავლეთ საქართველოს და განსაკუთრებით ქვემო ქართლის თანადროული ძეგლებისათვის. ელინისტური ხანის მასალებს შორის მათი გამოვლენის შემთხვევები ჩვენთვის ცნობილი არ არის. გომარეთში გამოვლენილ ბრინჯაოს საკინძებს განსხვავებული ფორმის სადა თავები აქვთ და მათი რაოდენობაც წინა პერიოდის სამაროვნებთან შედარებით ცოტაა (3 ც.).

უფრო ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ყოფილა ხმარებაში რკინის თავხვია საკინძები. ისინი გვხვდება ძვ. წ. VIII—VI სს. ძეგლებზე (მაგ., წოფის ქვაყუთები), არსებობენ ბეშთაშენისა (2 ც.) და მის თანადროულ ძეგლებზე, მატულობს მათი რიცხვი ელინისტური ხანის მასალებს შორის (მაგ., გომარეთი, 6 ც.) და გვხვდება გვიანანტიკურ ხანაშიც (ყოლოთო, სამარხი № 23, ახ. წ. III—IV სს.).

მძივებთან დაკავშირებით კი აქ შესწავლილ სამაროვნებზე ასეთი სურათი გამოჩნდა: ადრეანტიკური ხანის ბეშთაშენის, კუშის, ახალსოფლისა და კიკეთის სამაროვნებზე ისინი არცთუ დიდი რაოდენობით ყოფილა. აქ მეტია სარდიონის მძივების რიცხვი (35 ც.); გვხვდება აქატის (2 ც.), ქარვის (2 ც.), მინის (22 ც.) და პასტის (12 ც.) მძივებიც. ამათგან ლურჯი მინის ბიკონუსური, მინის გვერდებდაღარული და „თვლიანი“ მძივების მსგავსი არ ჩანს ქვემო ქართლის წინარე პერიოდის ძეგლებზე.

მძივების მდიდარი ასორტიმენტი ახასიათებთ გომარეთისა და კუშის სამაროვნებს. იქ გამოვლინდა 860-ზე მეტი მძივი, რომელთაგან სარდიონისაა მხოლოდ 38, ქალცედონის, ონიქსის — თითო, ქარვის — 6. გიშრის — 3, სტეატიტის — 7, მთის ბროლის — 2. დანარჩენი მინისა და მინისებური პასტის მძივებია. მინის მძივებს შორის განსაკუთრებით ხაზგასასმელია ოქროსფერ და ვერცხლისფერსარჩულიანი მძივები, რომელთა საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენას ძვ. წ. IV ს-ის ბოლო ხანებსა და III ს-დან ვარაუდობენ.

ჩვენ მიერ შესწავლილ სამაროვნებზე გამოვლენილ ნივთებს შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ლურჯი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავი, რომელიც გამოვლინდა ელინისტური ხანის — გომარეთის სამაროვანზე (1 ც.).

ვითვალისწინებთ რა გომარეთისა და აბელიას სამაროვნების საბეჭდავებიან სამარხეულ კომპლექსებს, რომლებიც თავიანთ ანალოგიებს პოულობენ ადრეელინისტური ხანის მასალებს შორისაც და ამავე დროს სრულიად იმეორებენ შესაბამის სამაროვნებზე გამოვლენილი იმავე დასახელების ნივთების ფორმებს, აგრეთვე, სომხეთსა და აზერბაიჯანში (გელადირი, ნახიჭევანი) აღექვანდრე მაკედონელის მონეტიან სამარხებში მათ აღმოჩენას, შესაძლებლად

ვეუშვებთ გომარეთის საბეჭდავის მსგავსი ნივთების გამოჩენას სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ. წ. III ს. ბოლო ხანებიდან.

წინამდებარე ნაშრომში განხილულ სამაროვნებზე გამოვლენილი ნივთები მიუთითებს ამ ოლქის ურთიერთობას არა მხოლოდ საქართველოს სხვა რაიონებთან, არამედ სომხეთთან, აზერბაიჯანთან, ჩრდ. კავკასიასთან, სამხრეთ რუსეთის ველებთან, ჩრდ. შავიზღვისპირეთთან, ირანთან და ზოგადად, წინა აზიის ქვეყნებთან.

КУЛЬТУРА КВЕМО КАРТЛИ (ТРИАЛЕТИ) ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ I ТЫС. ДО Н. Э.

Резюме

Квемо Картли, в частности ее область Триалети, — одна из южных исторических провинций Грузии, находилась, с одной стороны, в тесных взаимоотношениях с другими областями Иберского царства, с другой же — в непосредственном контакте с ее южным соседом — Ахеменидской державой; она в наибольшей степени была подвержена многосторонним воздействиям внешних сил, во многом определявшим пути развития Иберского царства на всем протяжении раннеантичной и эллинистической эпох. Этим и объясняется особый интерес, который привлекает к себе Квемо Картли (Триалети) и ее материальная культура означенного времени.

Хотя археологическое изучение Квемо Картли (Триалети) ведется уже более 40 лет, добытый в результате этого материал до сих пор опубликован не полностью. Вместе с тем многие вопросы, связанные с типологической и хронологической классификацией, ареалом отдельных предметов, генезисом определенных типологических серий, этнокультурной атрибуции и др., требуют специального исследования. Без их решения невозможно использование вещественных памятников в качестве надежных и полноценных исторических источников, недостаточность которых ощущается весьма остро.

Целью настоящего труда и является восполнение вышеуказанного пробела путем монографического изучения всех известных к настоящему времени материалов, происходящих из могильников Бешташени, Манглиси, Кикети, Кумиси, Ахалсопели, Куши и Гомарети, на которых разными экспедициями проведены археологические раскопки или разведки.

Труд состоит из введения, двух глав, заключения и приложения — иллюстраций (19 таблиц). Вступительная часть труда содержит краткое изложение истории раскопок исследуемых памятников. Отмечено, в частности, что на территории Трналети—Цалка памятники интересующего нас времени в 1923, 1939, 1947—1948 гг. раскопаны Цалкинской археологической экспедицией под руководством Л. Л. Меликсет-бега, М. М. Иващенко и Б. А. Куфтина. Помимо множества важных памятников разных эпох, были раскопаны следующие могильники античной эпохи: Манглиси (4 каменных ящиков) — в 1923 г.; Бешташени (62 погребения) — в 1939 г.; Куши (5 каменных ящиков) — в 1947 г.; Кикети (5 каменных ящиков) — в 1948 г.

Гомаретский могильник раскапывался археологическим отрядом (рук. Д. М. Тушабрамишвили) Спелеологической комиссии при Президиуме АН ГССР в 1962 г. (14 кам. ящиков, 1 грунтовое погребение) — и экспедицией Отдела археологии Гос. музея Грузии им. С. Н. Джанашиа (рук. Ц. О. Давлашидзе) — в 1975 г. (12 кам. ящиков, 1 грунт. погребение). Наконец, сотрудниками отдела археологии Гос. музея Грузии проведены разведочные работы в Ахалсопели (1966 г.) и Кумиси (1967 г.).

В первой главе изучены могильники Бешташени, Манглиси, Кикети, Кумиси и Ахалсопели. На всех перечисленных могильниках античной эпохи засвидетельствованы погребения типа каменных ящиков, преимущественно небольших размеров (табл. II). Покойник лежит в них на правом или левом боку, с сильно согнутыми конечностями.

В отличие от могильников эпохи развитого железа, в погребениях раннеантичной эпохи в Квемо Картли распространена светлая и красноватая глиняная посуда часто окрашенная в красный цвет; количество же чернообожженной керамики заметно уменьшается. Появляются новые формы — «чайничкообразные» и кувшины с трегубым венчиком, двуручные горшки, остродонный сосуд, миски и пиалы, которые чужды предшествующей керамике, но находят аналогии в урартских и иранских материалах. Потому и изменения, происшедшие в керамическом производстве Квемо Картли указанного времени, объясняют (Д. Л. Мухелишвили, О. Д. Лордкипанидзе, Ю. М. Гагошидзе) влиянием государств, усилившихся по соседству с южной Грузией (Урарту, Иран).

Глиняные изделия Квемо Картли раннеантичной эпохи в основном имеют локальный характер. Так, выявленные в могильниках Бешташени, Манглиси, Кикети, Кумиси кувшины, остродонный и с двумя ручками сосуды находят точные аналоги лишь в других синхронных материалах той же Квемо Картли; характерные для этой области кувшины с трубчатым носиком не получили распространения в других районах Грузии, точно так же, как типичные для других областей кувшины с трубчатой ручкой не проникли в Квемо Картли; пнялы с раструбным краем в наибольшем количестве встречаются в Квемо Картли на памятниках приблизительно этого же времени (Так-Килиса, Гударехи, селище Арухло I, Шори и др.); горшки с одной ручкой и без ручек, подобные найденным в Квемо Картли, в большом количестве известны в различных уголках Грузии на синхронных и более ранних памятниках, однако в Квемо Картли они имеют несколько иной облик и характеризуются определенным своеобразием.

Глиняные сосуды всех видов изученных нами могильников, будь то формы традиционные или подверженные внешним влияниям, по глине не отличаются друг от друга; по этому же признаку сближаются они и с керамикой предшествующего периода, выявленной на территории Квемо Картли (Шинцкаро, Бешташени, Так-Килиса и т. д.). Следовательно, Квемо Картли имела собственную сырьевую базу, и отдельные центры этой области изготавливали свою продукцию с характерными для этого локального центра особенностями. В частности, несмотря на происшедший в керамическом производстве перелом, выражавшийся и в распространении в Квемо Картли раннеантичного времени глиняной посуды, окрашенной в красный цвет, в могильнике Шори не обнаружен ни один красноокрашенный сосуд; из 61 сосуда здесь лишь 15 было светлых и красноватых, остальные же — серовато-черные. Среди 45 бешташенских сосудов красноокрашенных было 4; в Кикети — из 8 только 3; Кумиси — из 18 лишь 5, однако здесь 11 светлоглиняных сосудов, серовато-черных же — 2. Таким образом, пример хотя бы могильников Шори и Кумиси показывает, что отношение к принятию красноокрашенной керамики в мастерских разных районов Квемо Картли в раннеантичное время было неодинаковым; однако в тех же мастерских, в которых традиция черной керамики сохранялась сравнительно прочно (напр., Шорский могильник), изготавливались изделия новых

форм (кувшины с трубчатым носиком, пнялы с раскрытым и загнутым внутрь венчиком), которым придавалась и черная (кувшин с трубчатым носиком из Шорского могильника), и светлая, и красноватая окраска (пнялы с того же могильника).

Оружие и орудия хозяйственного назначения представлены на Бешташенском, Маглисском, Кикетском и Кумисском могильниках наконечниками копий, ножами, наконечниками стрел и топорами (табл. VI—VII). Все они изготовлены из железа, кроме наконечников стрел, из которых 2 бронзовых и один костяной. Наконечники копий втульчатые; отличаются друг от друга конфигурацией лезвия (табл. VI).

Привлеченные нами аналогии показали, что подобное железное оружие не является характерным для какого-либо определенного района Грузии; более или менее схожее оружие встречается почти во всех ее частях и за ее пределами. Однако точные его аналогии преобладают на территории Восточной Грузии (Диди Лило, Сагареджо, Антоки, Цинандали, Шашпани, Гурджаани, Бакурцихе). Встречается оно и среди материалов эллинистического времени, однако уже в виде единичных исключений.

Ножи с изогнутым лезвием подразделяются на две группы: ножи первой группы (табл. VII_{1—3,21}) — урартского типа. На территории Грузии они найдены в небольшом количестве; распространены в VII—VI вв. до н. э. и совсем не встречаются в материалах последующих времен. Небольшие ножи (табл. VII_{4—16,22}) появляются также в VII в. до н. э.; они характерны для погребений раннеантичной и эллинистической эпох, в меньшем количестве, но все же встречаются и в материалах позднеантичной эпохи. Широко также ареал их распространения. Примечательно, что часто отдельные могильники Грузии характеризуются разными вариантами ножей с изогнутым лезвием, одним из примеров чего может служить Бешташенский могильник.

Наконечники стрел (табл. VII_{18—20}). В Бешташени найдены один костяной наконечник плоский, с выемчатым основанием, и один, бронзовый, т. н. скифского типа, трехлопастный; такой же наконечник стрелы из Кумиси имеет на втулке шип (табл. VII₁₈).

Наблюдение над топографией находок наконечников стрел «скифского типа» показывает, что основными района-

ми их распространения являются Восточная Грузия и Абхазия, причем выделяются места, где они сосредоточены в большем количестве (Шулавери, Самтавро, Ховле, Двани, Мелаани, Диди Лило, Куланурхва). В Западной же Грузии, кроме Абхазии, зафиксированы единичные случаи их находок. Наконечники стрел, подобные бешташенскому и кумисскому, датированы исследователями (П. Рау, Р. М. Абрамишвили и др.) второй половиной (или концом) VII и первой половиной VI вв. до н. э.

Украшения на Бешташенском, Кикетском, Манглисском Ахалсопелском и Кумисском могильниках весьма многочисленны.

Браслеты составляют большую часть украшений (таб. VIII—IX). Бронзовые браслеты отличаются друг от друга в основном формой головок. Преобладают стилизованные изображения головы какого-то животного или змеи; иногда головки не расширены или даже сужены и украшены простой поперечной насечкой. Змеиные головки украшают также один железный браслет, кольцо же кикетского железного браслета украшено шаровидными утолщениями или насечкой.

Браслеты, украшенные головками животных с длинными ушами (табл. VIII₁—3), в других местах Грузии не известны; аналогии же браслетов с разнообразными змеиными головками известны в основном из Квемо Картли (Шори, Цхнети, Алексеевка, Асурети, Гомарети, Цители-Хиди). Подобные браслеты встречаются и на территории Восточной Грузии (Земо Гостибе, Ожора, Камарахеви, грунтовые погребения VII—VI вв. до н. э.: Самтавро, Диди Лило, Цинандали, Лапанкури, Ниноцминда, Икалто); мало их в Западной Грузии (Даблагоми, Вани).

Браслеты с шаровидными утолщениями или насечкой на кольце (табл. IX₁₈—20) не встречаются ни в раннеантичных погребениях (Бешташени, Шори, Манглиси, Цопи, Цхнети, Диди Лило и др.), ни в позднеэллинистических (Санта, Шулавери, Когото, Урбниси, кувшинные погребения Самтавро и т. д.); видимо, они были характерны для раннеэллинистического периода. (Дапнари, Даблагоми, Камарахеви, Икалто, кувшинные погребения Зенобани и др.). Поэтому мы думаем, что кикетский каменный ящик №4, в котором найдены такие браслеты, относятся к более позднему, чем Бешташенский могильник и подобные ему памятники вре-

мени (т. е. к раннеэллинистическому периоду); этому не противоречат и другие предметы (железный наконечник копья, фрагменты ножа) из означенного каменного ящика.

Височные кольца найдены лишь в Бешташенском и Кикетском могильниках (табл. X₁—4); все они серебряные, разной формы и величины. Кольца с крючковатыми концами — менее распространенный вид украшения; кольца же с отверстиями на концах встречаются сравнительно чаще. Случаев находок золотых колец подобной формы известно больше в Западной Грузии; известны они также из Кобани и Казбека. Аналогии показывают, что данный вид украшения появляется в Картли в VII—VI вв. до н. э. (Гантпади, Самтавро, Двани); он особенно умножается в VI—V вв. до н. э. и характерен для данной эпохи. Часто встречаются они и в начале эллинистического периода (Гомарети, Дапнари и др.), однако в позднеэллинистическое время полностью исчезают.

Серьги из исследуемых памятников найдены лишь в Бешташенском и Манглисском могильниках (табл. X₅—6, 11), всего три штуки, все серебряные; двое из них имеют один, а третья — пять лучеобразных отростков. Подобные серьги известны на территории Восточной Грузии в единичных экземплярах. В особенности мало их обнаружено в Южной Грузии; в Квемо Картли, кроме Бешташени, найдены еще две серьги (Асурети, Шори). Основным районом распространения таких серег является Западная Грузия, и их появление в Квемо Картли указывает на взаимоотношения ее с древней Колхидой. По хорошо датированным богатым погребениям Вани, время распространения серег с лучеобразными отростками определяется V — первой половиной IV вв. до н. э. (О. Д. Лордкипанидзе).

Булавки найдены в Бешташени, Манглиси, Ахалсопели и Кикети. Бронзовые булавки — с призматической, пирамидальной и плоской головкой, а железная — с закрученной головкой (табл. XI₁—24, 37).

Подобные бронзовые булавки характерны для Восточной Грузии, особенно для Квемо Картли; они были распространены в основном в период существования Бешташенского и синхронных с ним могильников, хотя и появляются несколько раньше (в Самтаврских грунтовых погребениях VII—VI вв. до н. э.). Из погребений раннеэллинистического времени они нам не известны. Что же касается железных булавок с закрученными головками (табл. XI₂₄), то они повто-

ряют форму бронзовых булавок, характерных для раннего этапа эпохи поздней бронзы сменяют их и сами продолжают бытовать долго. Встречаются они как в памятниках VIII—VI вв. до н. э. (Цопи, кам. ящ. №1), так и среди материалов раннеантичной эпохи, включая и эллинистический период (Бешташени, Асурети, Алексеевка, Гомарети), и даже в позднеантичных погребениях (Когото, погр. №23, III—IV вв. н. э.).

Бусы весьма многообразны (табл. XI_{29—36}). В Бешташени найдены сердоликовые, агатовые, янтарные стеклянные и пастовые бусы. Сердоликовые бусы—сферические, округлые, бочковидные, цилиндрические, шестигранные, с биконическим, коническим и цилиндрическим отверстиями разного диаметра. Стеклянные бусы — бочковидные, цилиндрические, биконические, сферические; некоторые инкрустированы «глазками». Пастовые бусы — типа «домино», ромбические четырехгранные, цилиндрические, параллелограммной формы.

Целый ряд данных указывает на весьма продолжительное бытование подобных бус, однако некоторые из них (напр., бусы типа «домино») отсутствуют в эллинистический период, некоторые же наоборот, обнаруживаются в синхронных с Бешташени и последующего времени памятниках, но неизвестны ранее (напр., глазчатые и ребристые стеклянные бусы). Следовательно, Бешташенский могильник и по определенной группе бус занимает промежуточное положение между памятниками эпохи развитого железа и эллинистического периода. На это указывает и количественное соотношение сердоликовых и стеклянных бус из данного могильника (соответственно — 38 и 18).

Таким образом, сопоставление аналогичных материалов вышеуказанных памятников показывает, что в раннеантичную эпоху Квемо Картли имела торговые и культурные сношения со всеми районами Грузии. Более того, сходство изделий Квемо Картли с соответствующими в основном синхронными предметами (кувшины с трегубым венчиком и трубчатым носиком, пилалы с отогнутым и загнутым краем, кувшины с двумя ручками, разнообразные бусы и др.), обнаруженными в Армении, Азербайджане, на Сев. Кавказе, в скифских курганах Причерноморья, на территории Ирана, указывает на широкие и разносторонние связи Квемо Картли с внешним миром.

Материалы могильников Бешташени, Манглиси, Кумиси и Ахалсопели, частично и Кикети, схожи между собой и, следовательно, синхронны; лишь некоторые погребения Кикети (содержащие железные браслеты с утолщениями на колце) кажутся сравнительно молодыми; мы уже говорили, что подобные браслеты, по-видимому, появляются в эллинистическое время.

Для датировки исследуемых могильников особенно важны материалы Ховлегора и Вапи, к которым мы уже обращались при уточнении возраста предметов Бешташени и Кумиси. В частности, характерные для Квемо Картли кувшины с трубчатым носиком в Шида Картли известны только с Ховлегора. Из 8 последовательных горизонтов Ховлегора, схватывающих XIV—IV вв. до н. э. (Д. Л. Мухелишвили), кувшины с трубчатым носиком выявлены лишь в одном горизонте (Ховлегора II — V в. до н. э.). В Квемо-Картли они нам известны из тех комплексов Шорского, Асуретского, Шавсакдарского и Энагетского могильников, которые датируются периодом не ранее чем V в. до н. э. Время распространения колхидского типа украшения — серег с лучеобразными отростками — в соответствии с датировкой комплексов богатых погребений городища Ваня (О. Д. Лордкипанидзе), содержавших такие украшения, определяется V—первой половиной IV, вв. до н. э. Следовательно, присутствие подобных предметов в погребениях Бешташени и Кумиси не позволяет перенести дату означенных могильников за V в. до н. э.; этому не противоречат и другие предметы (все виды глиняной посуды — разные кувшины, горшки, чаши и др; украшения из металла — браслеты, булавки, височные и др. кольца, разнообразные бусы и т. д.), которые появились немного раньше (IX—VI вв. до н. э.), но продолжали бытовать долго, вплоть до начала эллинистического времени и даже позже. Однако верхний рубеж изучаемых могильников не доходит даже до конца V в. до н. э., о чем говорит полное отсутствие в них (в особенности в Бешташенском могильнике) браслетов с вогнутой спинкой, распространение которых на территории Грузии предполагается лишь с конца V или начала IV вв. до н. э.; нет и железных браслетов с насечкой или шаровидными утолщениями на кольце, которые часто встречаются вместе с ними. В тех же могильниках много крупных керамических сосудов, железных орудий (среди которых — большие ножи, харак-

терные для более раннего времени), больше сердоликовых бус, чем стеклянных; в виде пережитка встречаются пастовые бусы типа «домино». Все это удревляет бешташенский могильник и подобные ему памятники, определяя их дату началом или первой половиной V в. до н. э.

Вторая глава посвящена исследованию материалов могильников Куши и Гомарети.

Могильники Куши и Гомарети — некрополи рядовых членов общества. Гомаретские материалы до сих пор не изучались, кушинские же-чачиччо опубликованы Б. А. Куфтиным.

В керамике указанных могильников преобладают сосуды небольших размеров (табл. XII—XV), основная часть которых (42 сосуда из 56) — темного цвета; в красный цвет окрашено всего 2 сосуда, следовательно, этот пережиточный прием оформления применяется уже весьма редко. Вместе с тем, появляется посуда, оформленная по-новому — расписанная геометрическим узором; случаи ее находок в Квемо Картли редки (Тетрицкаро, Шавсакдара, Асурети), в то время как в Шида Картли эллинистического времени — весьма многочисленны (Урбиси, Уплисхихе, Дидубе, Самадло и др.).

Большая часть глиняных сосудов Гомарети и Куши, без каких — либо существенных изменений продолжает повторять формы местной керамики предыдущего времени (кувшины с трегубым венчиком, миски с загнутым внутрь краем, одноручные горшки и горшочки), что является показателем прочной генетической связи керамических форм раннеантичного и раннеэллинистического периодов.

С другой стороны, появляются сосуды, форма которых чужда керамике Квемо Картли предыдущего времени и находит аналогии среди материалов IV—III вв. до н. э., иногда даже позднеэллинистических (кувшины с зооморфными изображениями на ручках, кувшины с трегубым венчиком, расписные кувшины, чаши с ребром, сливом и ручкой, кувшины с трубчатым носиком и др.). Вместе с тем, керамика обоих могильников — Гомарети и Куши, изготовлена из одинаковой глины, что говорит о местном ее происхождении.

Железные и бронзовые орудия и оружие в могильниках немногочисленны: это — «скифский» наконечник стрелы, топор, наконечник копья, ножи (табл. XVI₁₋₆). Они не отличаются от подобных изделий предыдущего времени; лишь

железное копьё из Гомарети (табл. XVI₂) имеет длинное лезвие без ребра и находит аналогии среди материалов IV—III вв. до н. э.

Украшения в Гомаретском и Куцинском могильниках весьма многочисленны. Браслеты (17 бронзовых и 16 железных) (табл. XVI_{7—11}, XVII) представлены двумя типами. Первый тип, с округлым кольцом и змеевыми на концах головками, почти идентичен с бешташенскими и синхронными с ними браслетами; второй же — с вогнутой спинкой, представляет собой новый вид, появление которого предполагают с конца V — первой половины IV вв. до н. э. (О. Д. Лордкипанидзе). Новым видом является так же браслет с шаровидными утолщениями или насечкой на кольце; подобные железные браслеты встречаются лишь в раннеэллинистических памятниках, раскопанных в разных частях Грузии. Эти архаичного вида и оформленные по-новому браслеты, иногда находятся в одном погребальном комплексе (напр., — гомаретский ящик № 12).

Серебряные височные кольца указанных могильников (табл. XVIII_{1—2}) ничем не отличаются от подобных украшений предыдущего времени. Железные булавки с закрученной головкой, цепочки, кольца — серьги или перстни, некоторые бусы также повторяют формы, характерные для Бешташени, Кикети, Кумиси, Манглиси, Ахалсепели и синхронных с ними памятников. Все это сближает их с материалами Гомаретского и Куцинского могильников.

Новшеством являются бронзовые перстни со щитком (3 шт.), которые находят аналогии среди материалов IV—III вв. до н. э., а также — бронзовые полусферические колокольчики (табл. XIX₁₄), распространенные в основном в Восточной Грузии и характерные для погребений позднеэллинистического и, в особенности, позднеантичного времени; однако известно несколько случаев, когда памятники содержащие подобные колокольчики, датируются III в. до н. э. (Самадло, Тохлиаури, Нахичеван).

Среди 860 бус 52 шт. изготовлены из сердолика и других пород камня, остальные же — из стекла и пасты (табл. XIX_{1—12}). Некоторые из этих бус появляются только в эллинистическую эпоху, и то, возможно, и в самом ее начале; это — стеклянные бусы с внутренней металлической прокладкой, золоченные и серебряные, находки которых особенно часты среди материалов позднеэллинистической и позднеантичной эпох.

тичной эпох. Но подобные бусы встречаются и в более ранних памятниках (Дапнари — IV—III вв. до н. э., Дидивани, Квемохети — III—II вв. до н. э.). Имеются они и в погребениях IV—III вв. до н. э., Кармир-Блура и Нахичевана. Некоторые же бусы (напр., — сердоликовые биконические и пятигранные) характерны для раннего периода и здесь они представляются пережиточными.

Большинство бус бытует в пределах широких хронологических рамок. Находки большого числа стеклянных бус также указывают на позднюю дату (эллинистическое время) вышеуказанных могильников.

В каменном ящике №12 Гомаретского могильника найдена многогранная печать из синего стекла (табл. XIX₁₃). Временем распространения подобных печатей на территории Грузии принято считать V—IV вв. до н. э. и эллинистический период (М. И. Максимова, М. Н. Лордкипанидзе). Недавно было высказано мнение, согласно которому подобные печати бытовали в Грузии лишь во II—I вв. до н. э. и в I в. н. э. (К. А. Джавахишвили) или в I в. до н. э. — I в. н. э. (Ю. М. Гагошидзе). Хотя на территории Закавказья действительно встречается ряд погребений с подобными печатями, которые по сопровождающим монетам и другим материалам датируются II—I вв. до н. э. и I—II вв. н. э. (Самтавро, Урбниси, Клдести, Гарни, Мингечаур и др.), однако по поводу датировки печати упомянутого типа у нас складывается иное мнение. Мы полагаем, что из погребений с многогранниками, найденными в Грузии, следует учесть: 1) каменный ящик № 14 из Абелиа, открытый на могильнике V—III вв. до н. э. (Г. А. Ломтатидзе) и тесно связанный с другими погребениями этого могильника; 2) каменный ящик №12 из Гомарети. В этом последнем погребении, вместе с бронзовым полусферическим колокольчиком, стеклянными бусами с золотой и серебряной прокладкой и синим стеклянным многогранником, найдены крупные серебряные височные кольца, подобные которым не встречаются среди материалов позднеэллинистического времени, однако присутствуют в других каменных ящиках того же Гомаретского могильника с раннеэллинистическим инвентарем. Кроме того, в том же погребении найден бронзовый перстень с изображением птицы на щитке, который по форме сближается с эшерским перстнем, датированным IV—III вв. до н. э., а по изображению — с алгетской пластиной для накладывания на губы (IV в. до н. э.). Следовательно, если одна часть инвентаря гомаретского каменно-

го ящика №12 проявляет черты, характерные для позднеэллинистического времени, то другая его часть тяготеет к раннеэллинистической эпохе. Несмотря на присутствие в нем некоторых предметов более позднего облика, это погребение не должно выходить за рамки раннеэллинистической эпохи (т. е. за конец III в. до н. э.). На это указывает и одно нахичеванское погребение, в котором вместе с подобными предметами находился статер Александра Македонского; стеклянная многогранная печать найдена вместе с монетой Александра Македонского также и в одном из погребений Гехадира (между Ереваном и Гарни). Исходя из вышеизложенного, мы полагаем, что гомаретский каменный ящик №12, в котором найден упомянутый многогранник, относится приблизительно к тому же времени, что и другие погребения могильника Гомарети и Куши (IV—III вв. до н. э.; вероятнее всего — конец III в. до н. э.).

Подводя итог нашего исследования, мы приходим к выводу, что детальное сравнительное изучение вещественного материала позволяет с достаточным основанием определить и уточнить даты и, следовательно, хронологический ряд всех известных на сегодняшний день памятников Квемо Картли (Триалети) второй половиной I тыс. до н.э. Так, первой половиной V в. до н. э. мы датируем материалы могильников Бешташи, Манглиси, Кикети, Кумиси и Ахалсопели, среди которых выделяем лишь одно погребение, относящееся по характеру инвентаря к началу эллинистической эпохи; концом IV в. до н. э. датируется могильник Куши; IV—III вв. до н. э. — Гомаретский могильник, причем его каменный ящик №12 более тяготеет к концу III в. до н. э.

Что же касается происхождения и распространения материальной культуры, характерной для Квемо Картли рассматриваемого периода, то, хотя она в основном не отличается от синхронных материалов других районов Грузии, естественно, больше контактируя с ее восточными областями, в ней все же проявляются локальные особенности технологии и форм; это относится и к керамике, и к орудиям труда, и предметам вооружения, и к украшениям. Кроме того, есть определенные данные о наличии тесных связей Квемо Картли с другими областями Кавказа (Армения, Азербайджан, Северный Кавказ) и с внешним миром (южно-русские степи, северное Причерноморье и страны Передней Азии).

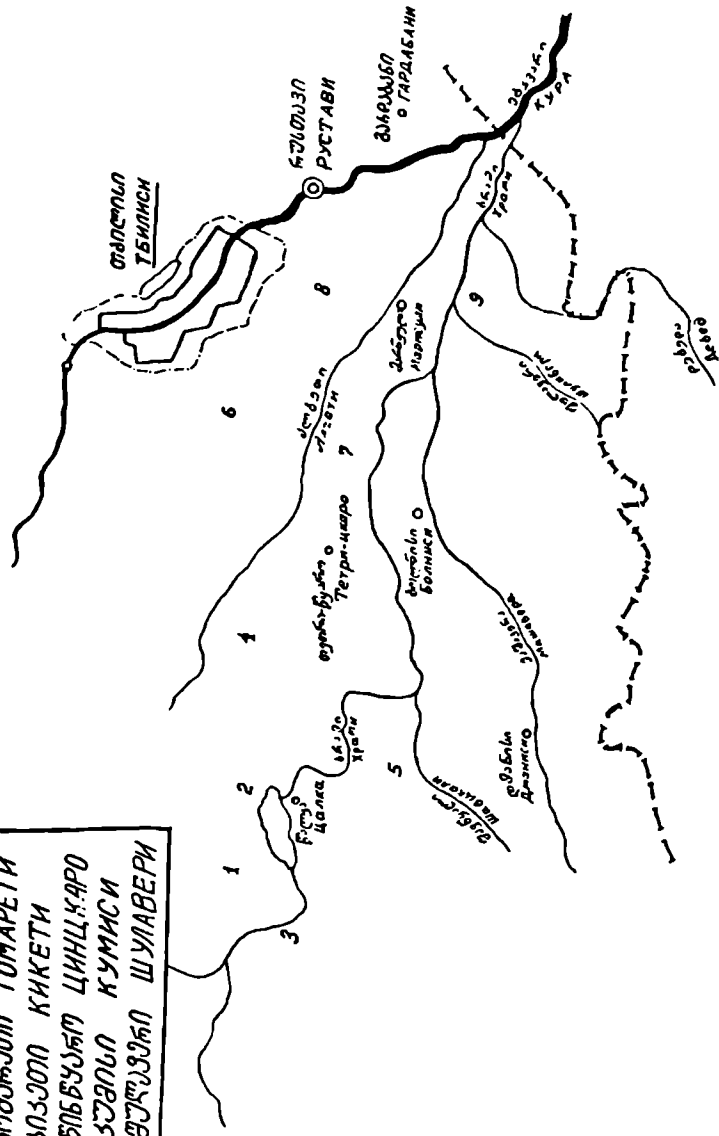
ტაბულების აღწერილობა

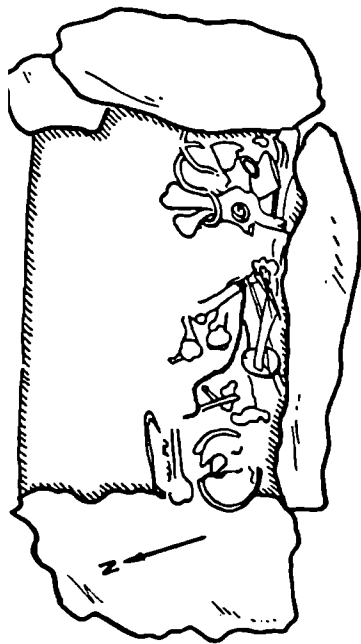
- ტაბ. I. ქვემო ქართლის ადრეანტიკური ხანის ძეგლების გაერთიანების რუკა.
- ტაბ. II. ბეშთაშენის ციხესთან მდებარე სამაროვნის ქვაყუთები №№ 5, 8, 17, 39.
- ტაბ. III. 1—5, 17. ღოჭები თიხის (ბეშთაშენი, მანგლისი, კიკეთი, კუმისი).
6—10. ხელაღები თიხის (ბეშთაშენი, კუმისი, ახალსოფელი).
11—16, 18. სამტუჩაპირიანი ღოჭები თიხის (ბეშთაშენი, მანგლისი, კიკეთი, კუმისი).
- ტაბ. IV. 1—6. მილანი ღოჭები თიხის (ბეშთაშენი, კუმისი, კიკეთი).
8—15, 22. პირგადამილი ფილები თიხის (ბეშთაშენი, ახალსოფელი, კუმისი).
20. სწორპირიანი ფალა თიხის (ბეშთაშენი).
16—19. პირმოყრილი ფილები თიხის (კუმისი, ბეშთაშენი).
21. პირმოყრილი, ტუჩიანი ფალა თიხის (ბეშთაშენი).
7. ორყურა ქერქელი თიხის (ბეშთაშენი).
- ტაბ. V. 1—4. უყურო ქოთნები თიხის (ბეშთაშენი, ახალსოფელი).
5—10. ცალყურა ქოთნები თიხის (ბეშთაშენი, ახალსოფელი, კუმისი).
11—18, 24. უყურო კოჭბები თიხის (ბეშთაშენი, მანგლისი, კიკეთი, კუმისი, ახალსოფელი).
19—22. ცალყურა კოჭბები თიხის (ბეშთაშენი, ახალსოფელი).
23. ქვევრისებური ქერქელი თიხის (ბეშთაშენი).
- ტაბ. VI. 1—12. შუბისპირები რკინის (ბეშთაშენი); 13. შუბისპირი რკინის (კიკეთი).
- ტაბ. VII. 1—16, 21—22. დანები რკინის (ბეშთაშენი, მანგლისი, კიკეთი, კუმისი).
18—19. ისრისპირები ბრინჯაოს (კუმისი, ბეშთაშენი).
20. ისრისპირი ძვლის (ბეშთაშენი).
17, 23. ცულები რკინის (ბეშთაშენი, მანგლისი).
- ტაბ. VIII. სამაჯურები ბრინჯაოს (ბეშთაშენი, მანგლისი).
- ტაბ. IX. 1—17. სამაჯურები ბრინჯაოს (ბეშთაშენი, ახალსოფელი).
18—20. ბურთულებიანი სამაჯურები რკინის (კიკეთი).
21. სამაჯურის ნატეხები რკინის (ბეშთაშენი).
- ტაბ. X. ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები. 1.—ბოლოებმოკაუჭებული (ბეშთაშენი).
2 — გრეხილდეროიანი (ბეშთაშენი); 3.—ბოლოებგახერეტილი (ბეშთაშენი, კიკეთი).
4 — მცირე ზომის ბოლოებგახერეტილი (ბეშთაშენი).
5—6, 11. „სხივებიანი“ საყურეები ვერცხლის (ბეშთაშენი, მანგლისი).
7. საყურე-რგოლები ბრინჯაოს (ბეშთაშენი, ახალსოფელი, მანგლისი).

- 8—9. ბექელი-რგოლები ბრინჯაოსი (ბეშთაშენი).
10. ხეიბი ბრინჯაოსი (ბეშთაშენი).
- ტაბ. XI. 1-23, 37. საკინძები ბრინჯაოსი (ბეშთაშენი, მანგლისი, ახალსოფელი).
24. თავხეა საკინძი რკინის (ბეშთაშენი). 25. ილაჩი ბრინჯაოსი (ბეშთაშენი).
26. ვარდული ბრინჯაოსი (ბეშთაშენი). 27. ძეწკვი ბრინჯაოსი (ბეშთაშენი). 28. ზარი ბრინჯაოსი (კიკეთი). 29—36. მძიეები და მძივსაქიდები სხვადასხვანაირი ფორმისა და მასალის (სარდონის, მინის, პასტის, მინისებრი პასტის) (ბეშთაშენი, ახალსოფელი, კიკეთი, კუშჩი).
- ტაბ. XII. 1. ღოქი ზომორფული ყურებით თიხის (გომარეთი).
2. ღოქი თიხის (გომარეთი). 3—6. სამტუჩაპირიანი ღოქები თიხის (გომარეთი).
7. შილიანი ხელადა თიხის (გომარეთი).
- ტაბ. XIII. 1 — კედლის ნატეხი თიხის მოხატული ქურქელისა (გომარეთი).
- 2—3. მოხატული ხელადები თიხის (კუშჩი).
- 4—12. ხელადები თიხის (გომარეთი, კუშჩი).
- 13—16. პირმოყრილი ჯამები თიხის (გომარეთი).
17. ცალყურა, ტუჩიანი ჯამი თიხის (გომარეთი).
18. ჯამი თიხის წიბოსებრი მხარით (გომარეთი).
- ტაბ. XIV. 1—7. ცალყურა ქოთნები თიხის (გომარეთი).
- 8—13. ცალყურა კოკებები თიხის (გომარეთი).
- ტაბ. XV. 1—8. უყურო კოკებები თიხის (გომარეთი).
9. ბრტყელმუცლიანი ქურქელი თიხის (გომარეთი).
10. სასმისიებური ქურქელი თიხის (გომარეთი).
11. სამარილსებური ქურქელი თიხის (გომარეთი).
12. სანელსაცხებელე მინის (კუშჩი).
- ტაბ. XVI. 1. „სკვითური ტიპის“ ბრინჯაოს სამფრთიანი ისრისპირი (გომარეთი).
2. შუბისპირი რკინის (გომარეთი). 3—5. დანები რკინის (გომარეთი). 6. ცული რკინის (გომარეთი). 7—14. სამაჯურები ბრინჯაოსი (გომარეთი).
- ტაბ. XVII. 15—20. სამაჯურები ბრინჯაოსი (გომარეთი).
21. ბურთულეზიანი სამაჯურები რკინის (გომარეთი).
22. ზურგმუხეილი სამაჯურის ნატეხი რკინის (გომარეთი).
23. სამაჯურები რკინის (გომარეთი).
- ტაბ. XVIII. 1—2. სასაფეთქელე რგოლები ვერცხლის, ბოლოებგახვრეტილი (გომარეთი, კუშჩი).
3. საყურე რგოლები ბრინჯაოსა და ვერცხლის (გომარეთი, კუშჩი).
- 4—5. ბექელი რგოლები ბრინჯაოსი (გომარეთი).
6. საყურე ბრინჯაოს რგოლით და პასტის კონუსისებური საყიდით (გომარეთი).
- 7—8. ბექელები ბრინჯაოსი (გომარეთი). 9—11. საკინძები ბრინჯაოსი (გომარეთი). 12—15. საკინძები რკინის თავხეა (გომარეთი). 16. ძეწკვი ბრინჯაოსი (გომარეთი).
- ტაბ. XIX. 1—12. მძიეები სხვადასხვანაირი ფორმისა და მასალის (გომარეთი, კუშჩი). 13. ლურჯი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავი (გომარეთი). 14. ზარაკები ბრინჯაოსი (გომარეთი). 15. პინცეტი ბრინჯაოსი (გომარეთი).

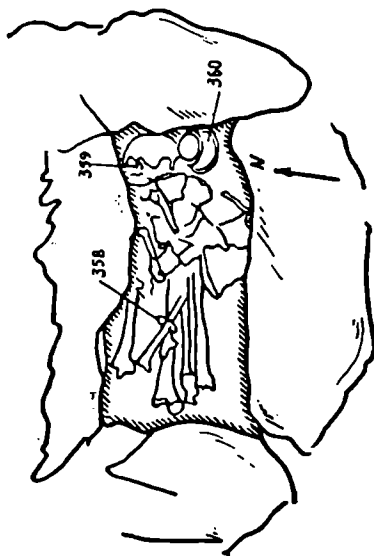
ტ ა ბ უ ლ ე ბ ი
Т А Б Л И Ц Ы

1. სანთა სანთა
2. ბეშტაშენი ბეშტაშენი
3. ვაჟარი კუში
4. ანდროშელი ანდროშელი
5. გომარეთი გომარეთი
6. ჯიჯეთი კიკეთი
7. ნიჭყაშო ცინცკარო
8. ვაჟარო კუმისი
9. შუკუბაშო შუკუბაშო

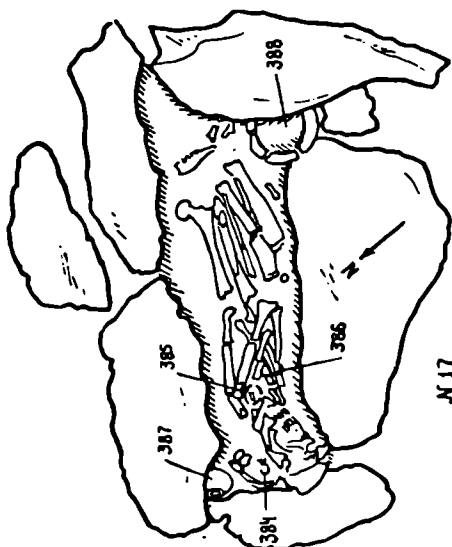

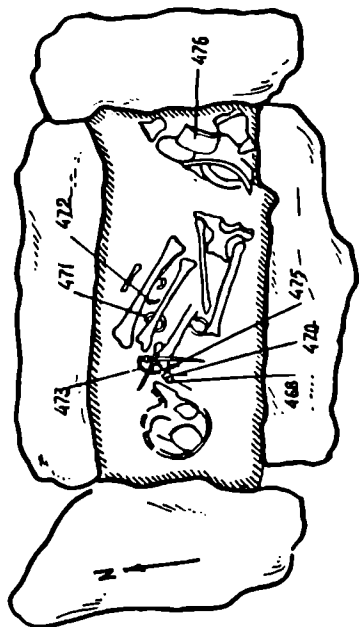
N 5

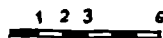
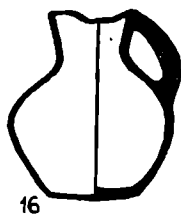
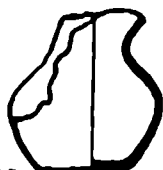
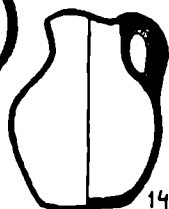
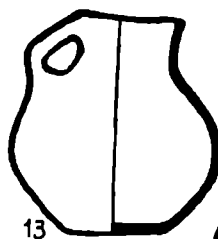
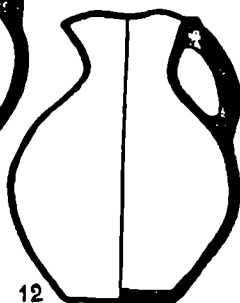
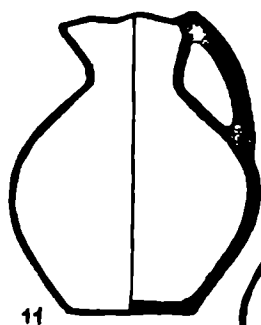
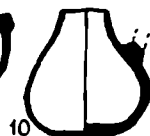
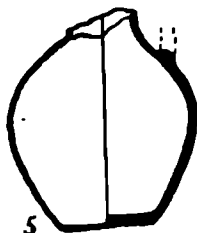
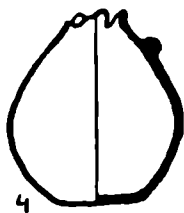
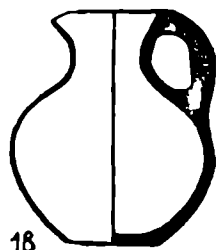
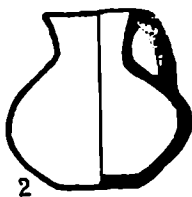
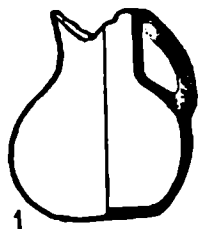
N 8

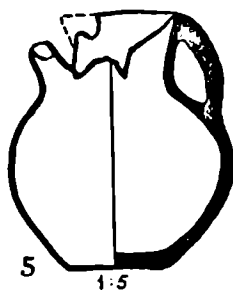
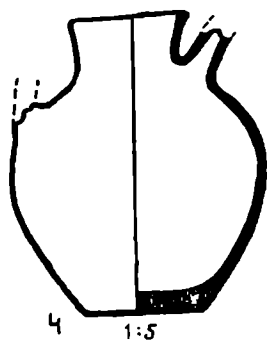
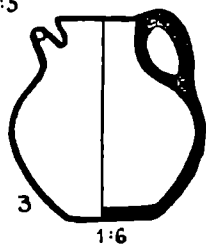
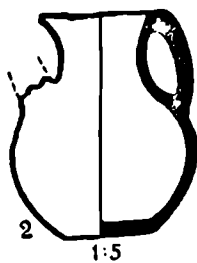
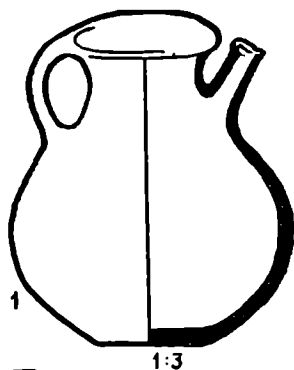

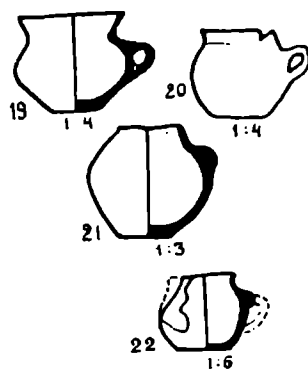
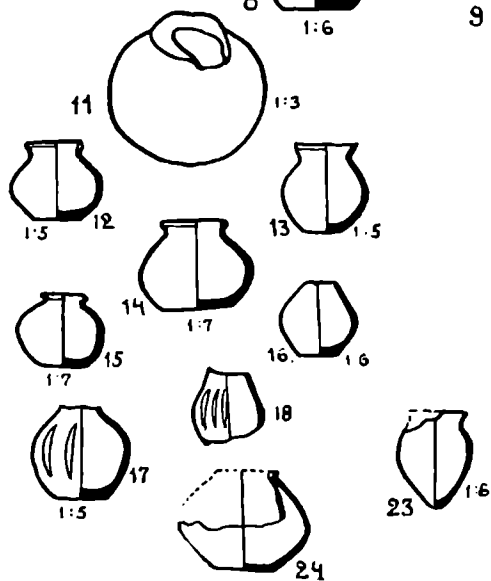
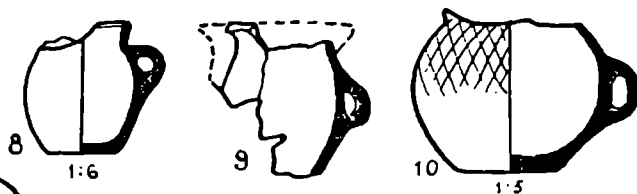
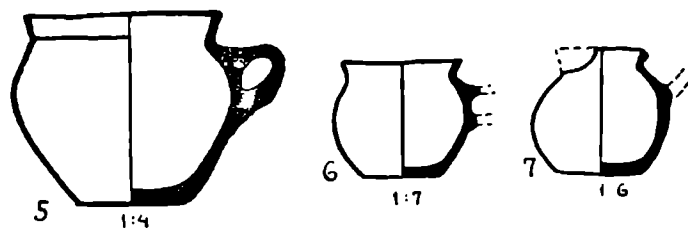
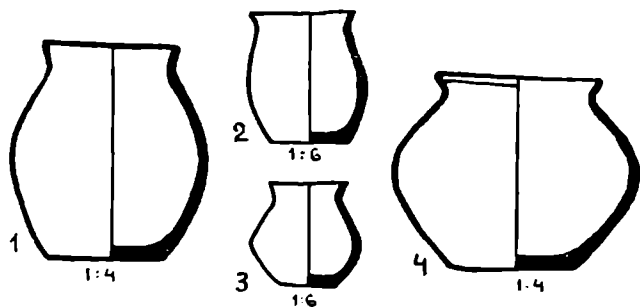
N 17

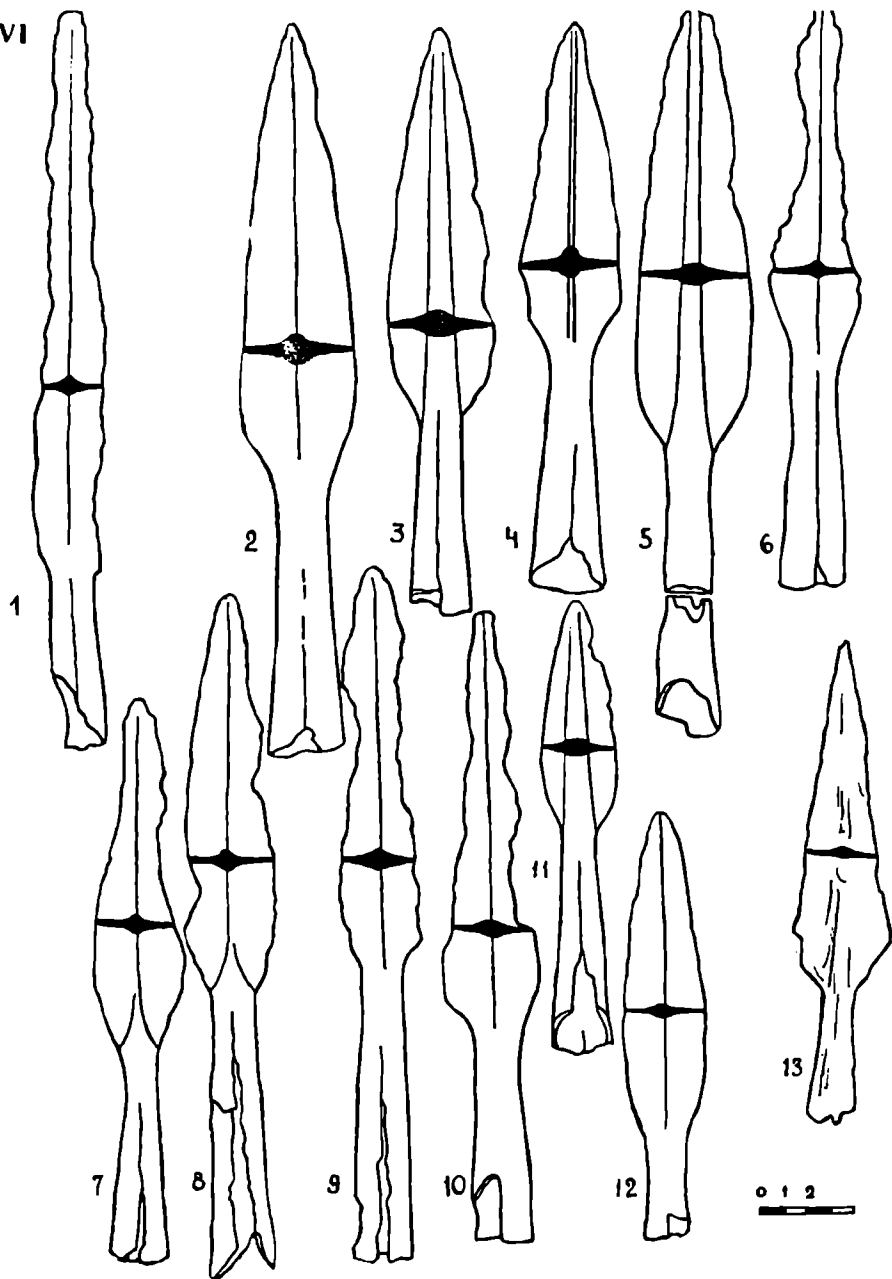
N 39

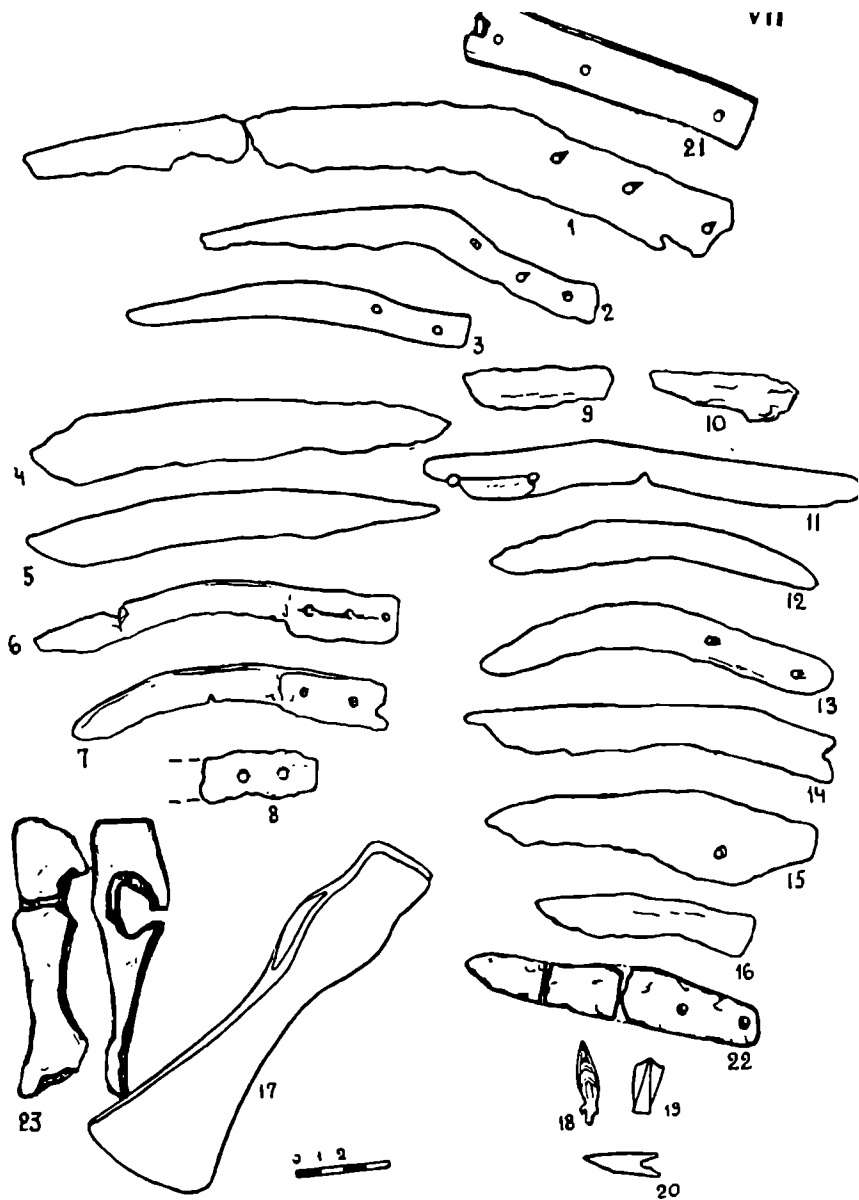

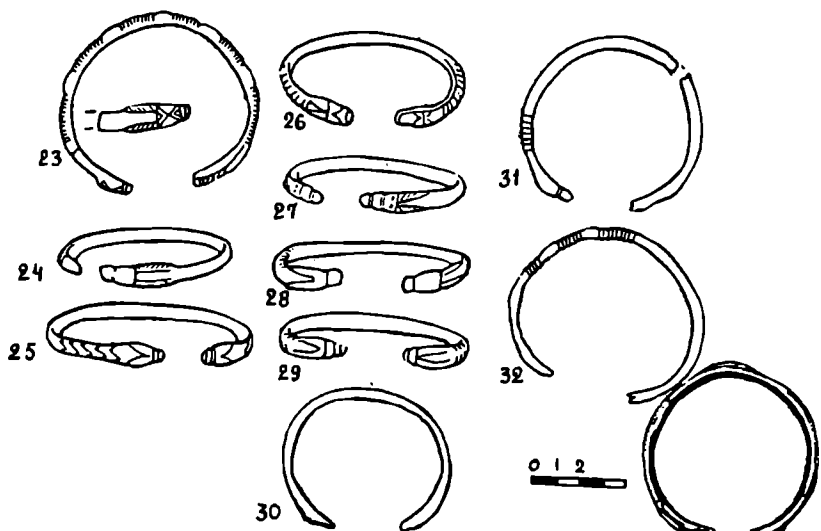
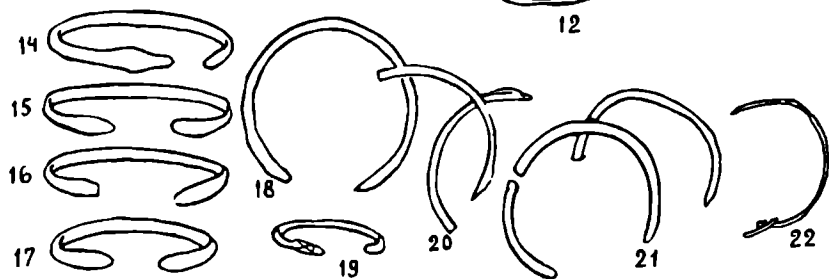
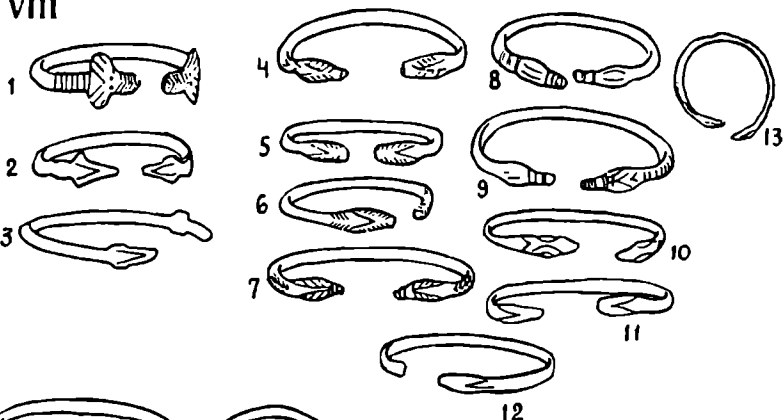

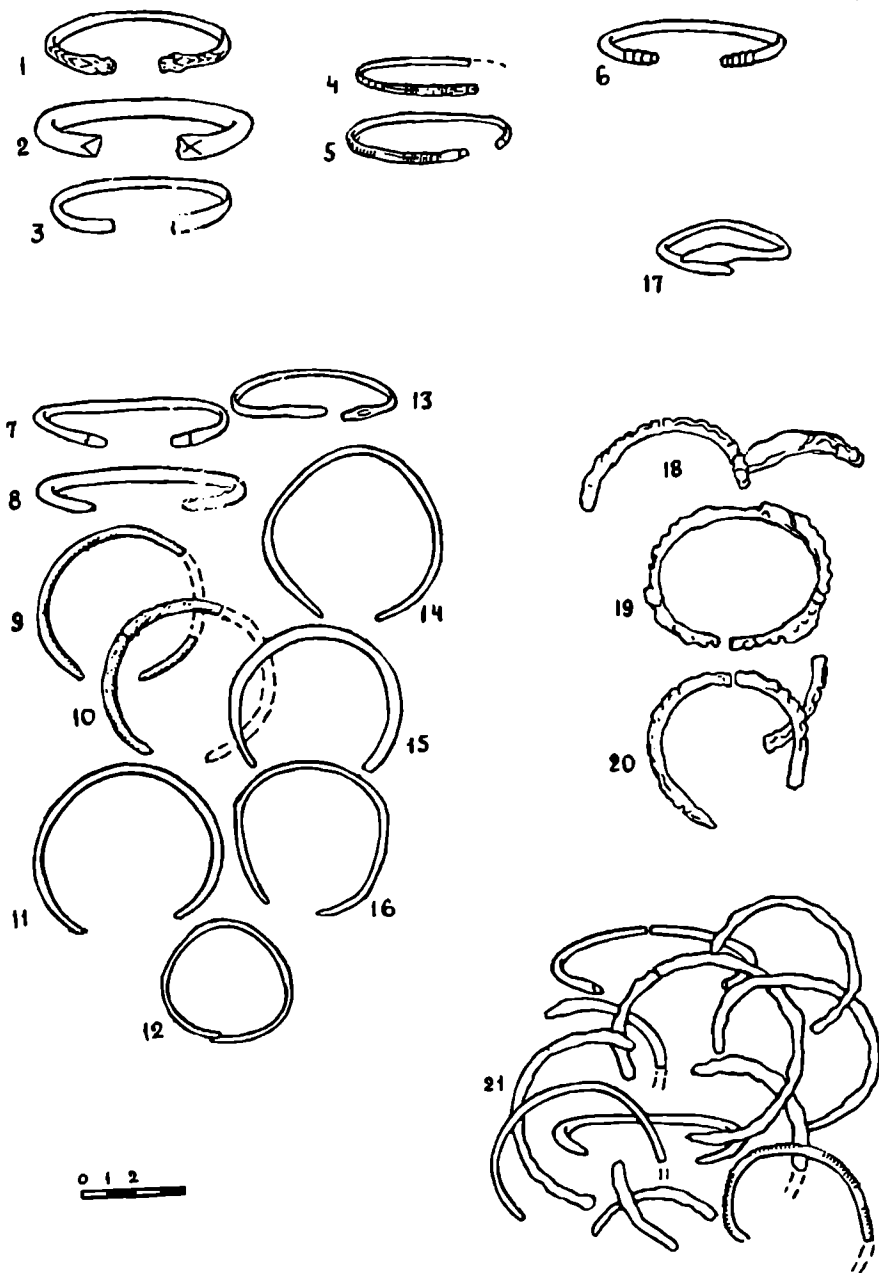
VI

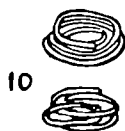
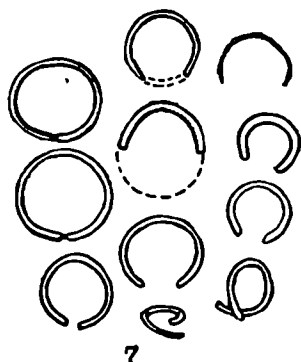
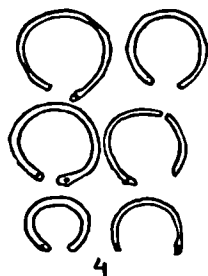
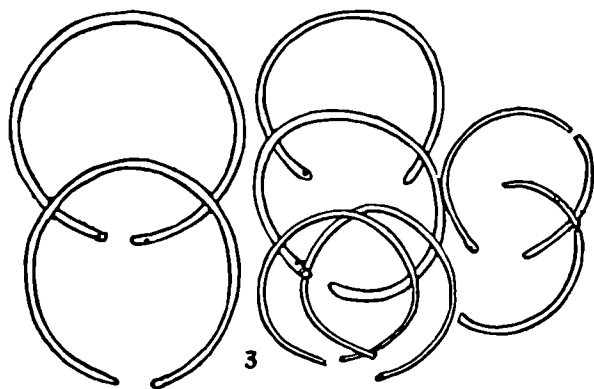
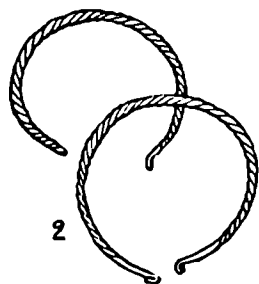
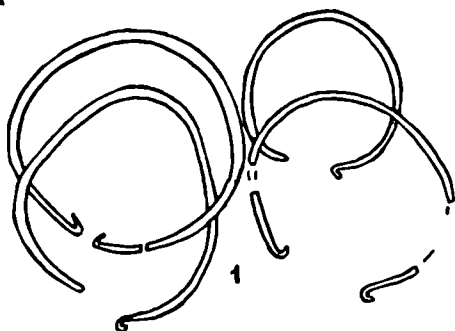

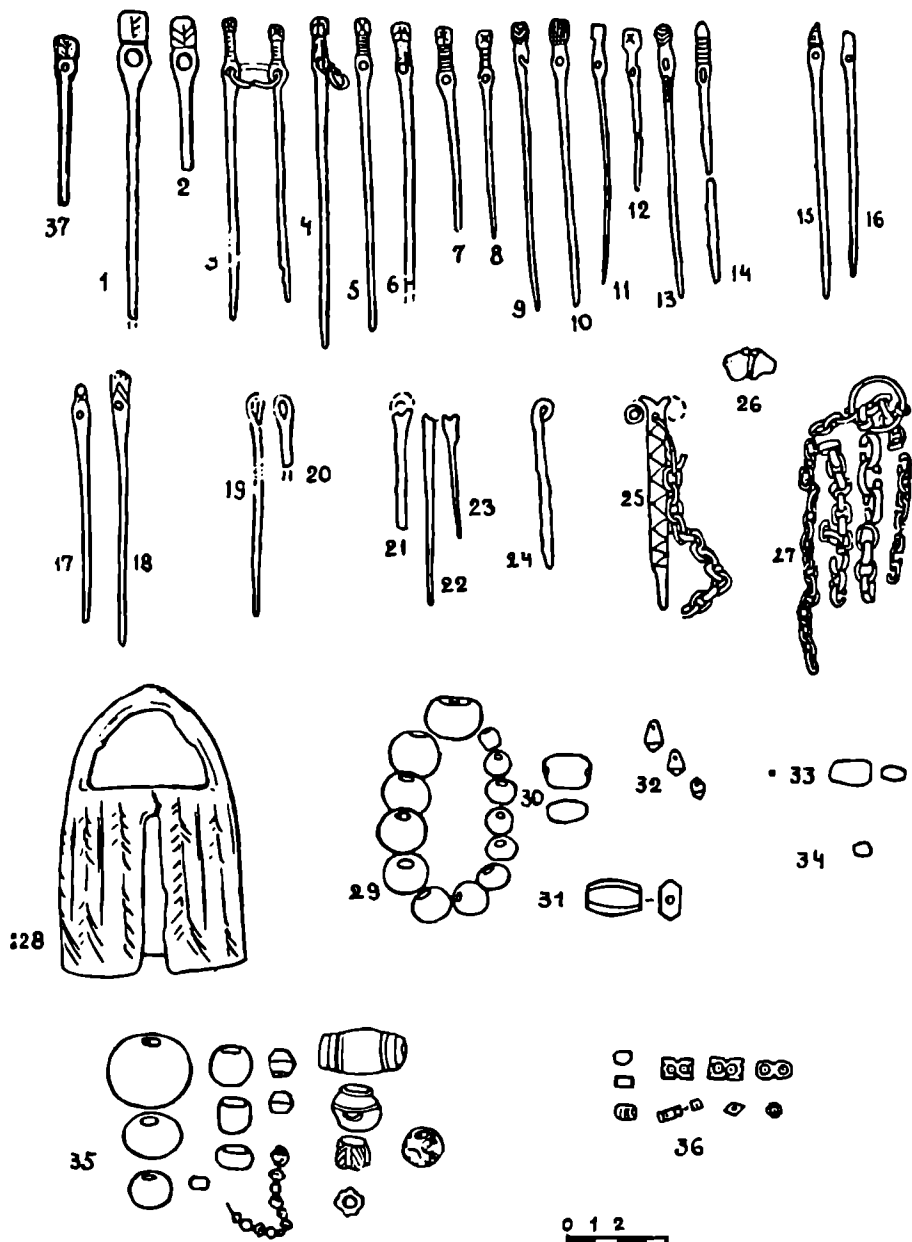
VIII

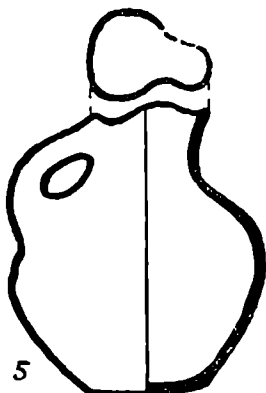
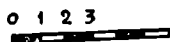
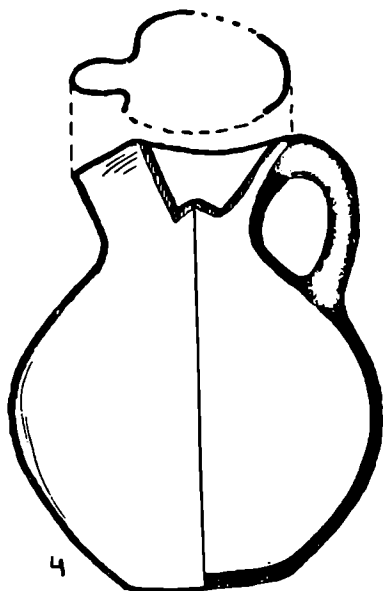
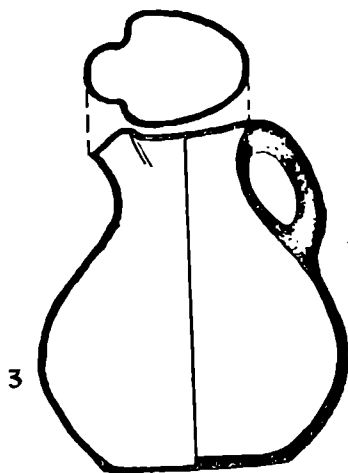
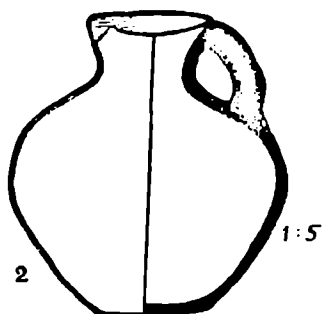
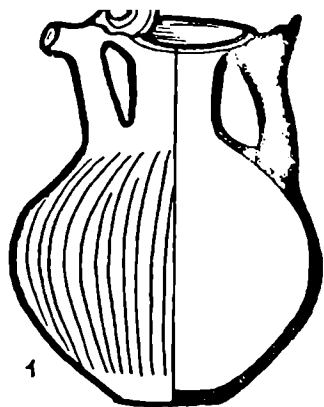

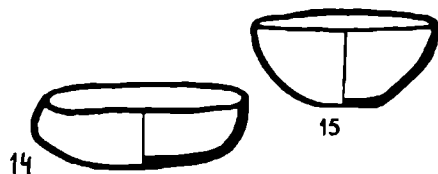
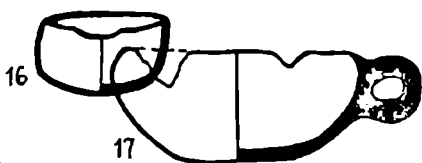
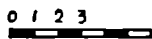
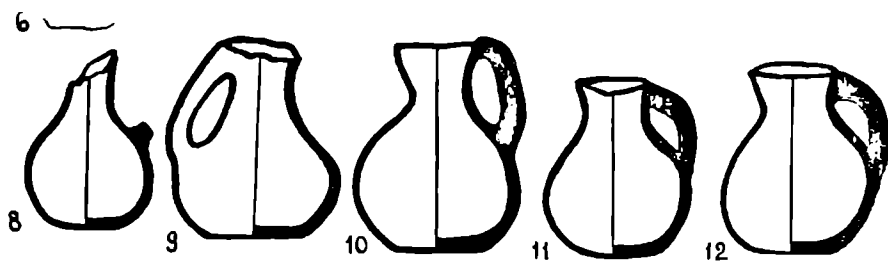
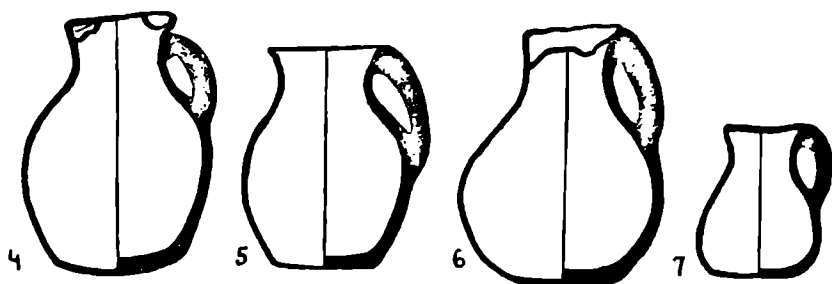
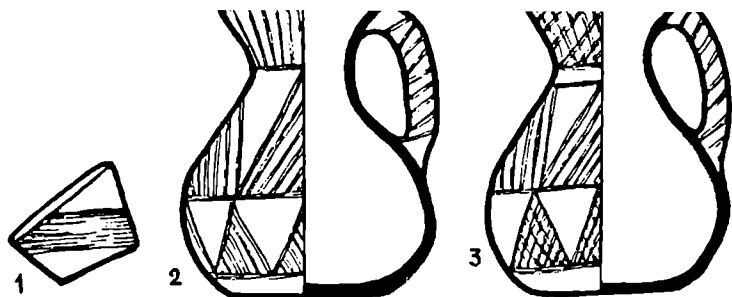

X

XIV

1:2

1

2

1:3

3

1:4

4

1:4

5

1:4

6

1:3

7

1:3

8

1:2

1:4

10

12

1:3

9

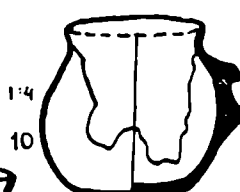
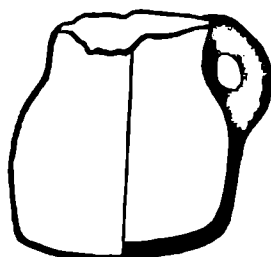
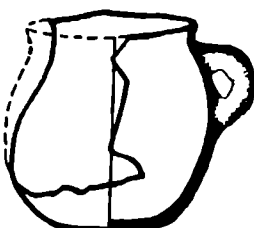
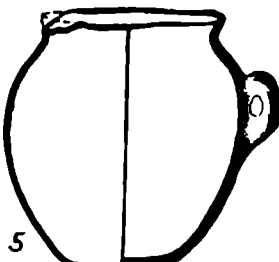
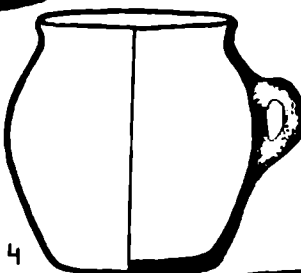
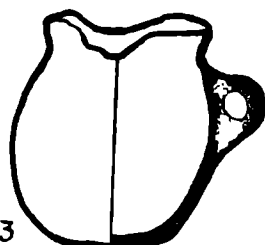
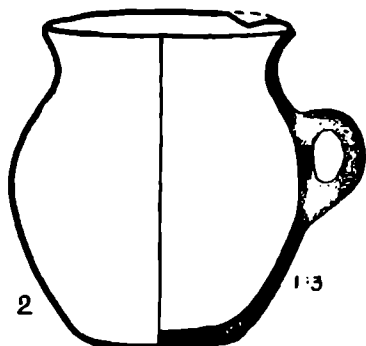
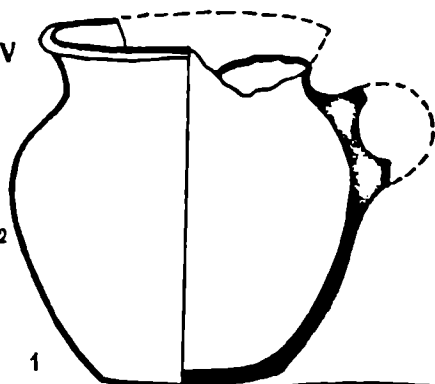
1:4

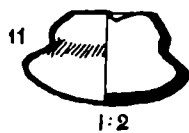
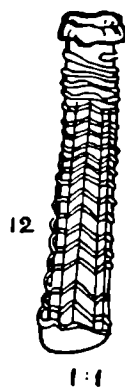
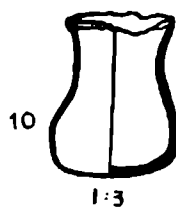
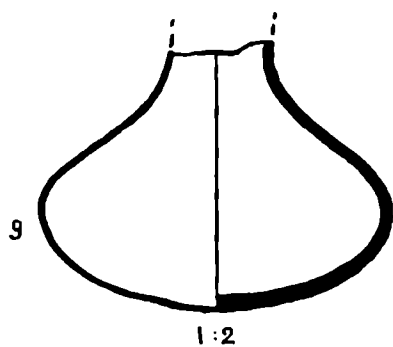
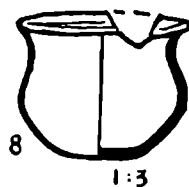
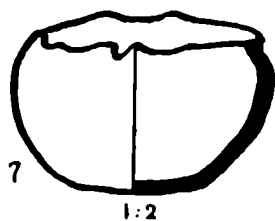
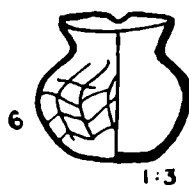
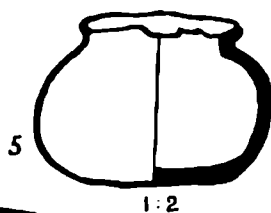
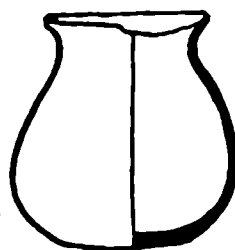
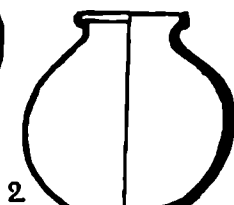
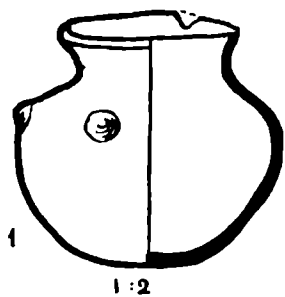
11

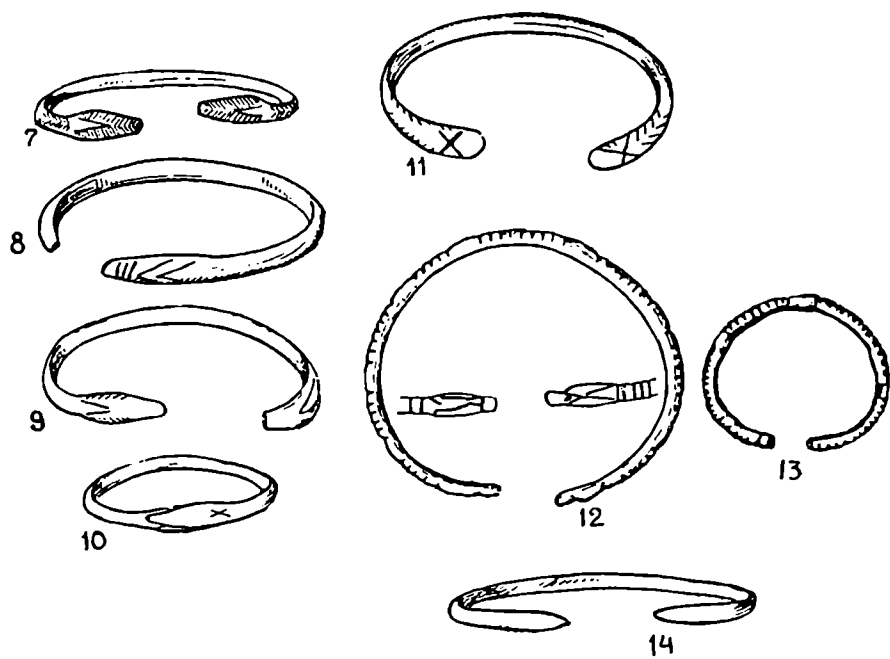
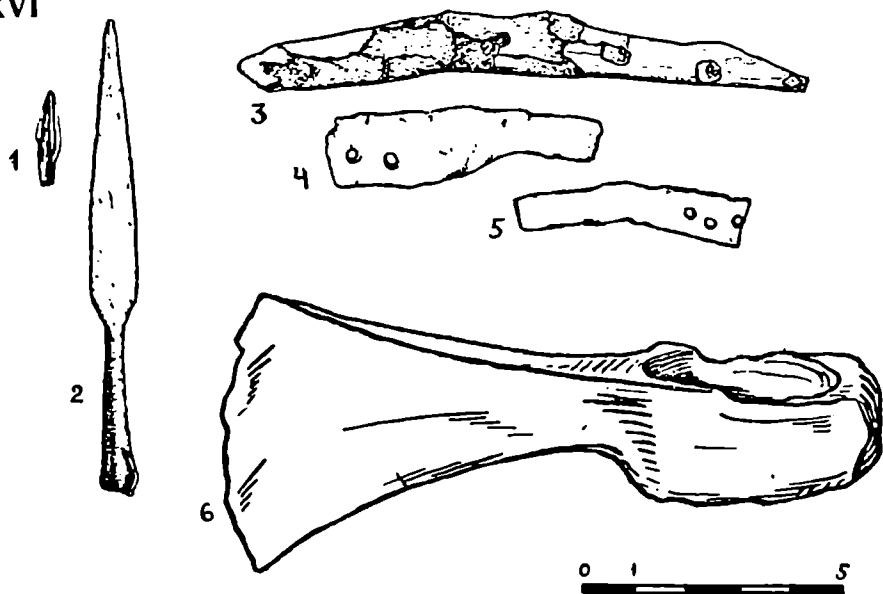
1:4

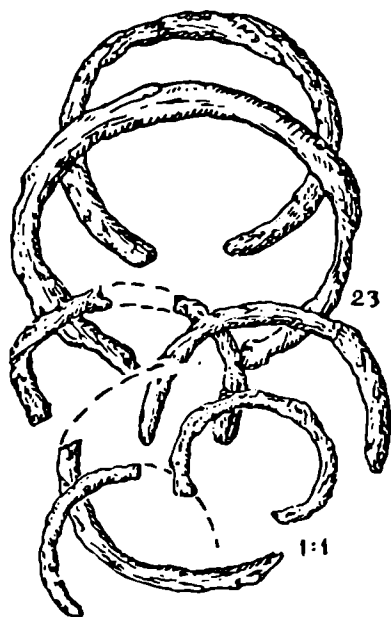
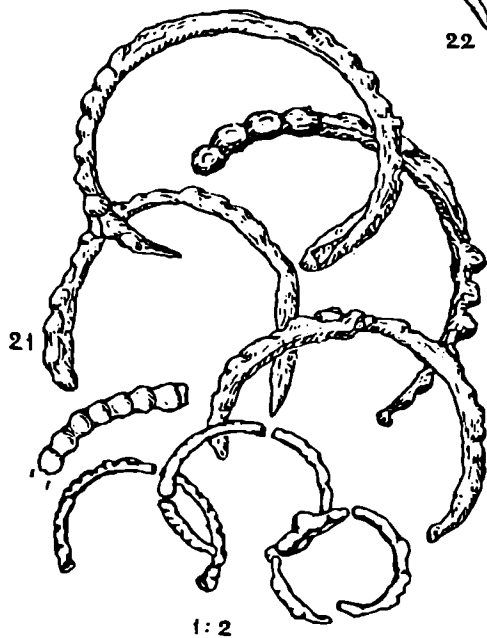
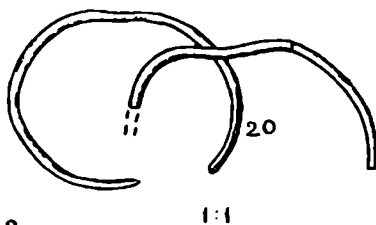
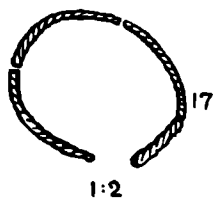
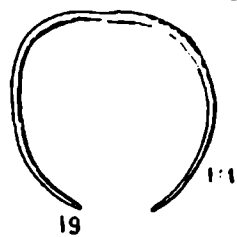
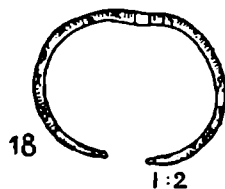
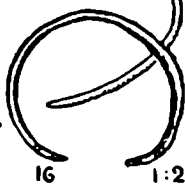
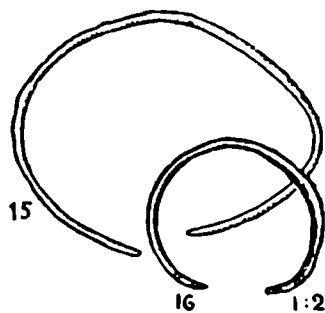
13

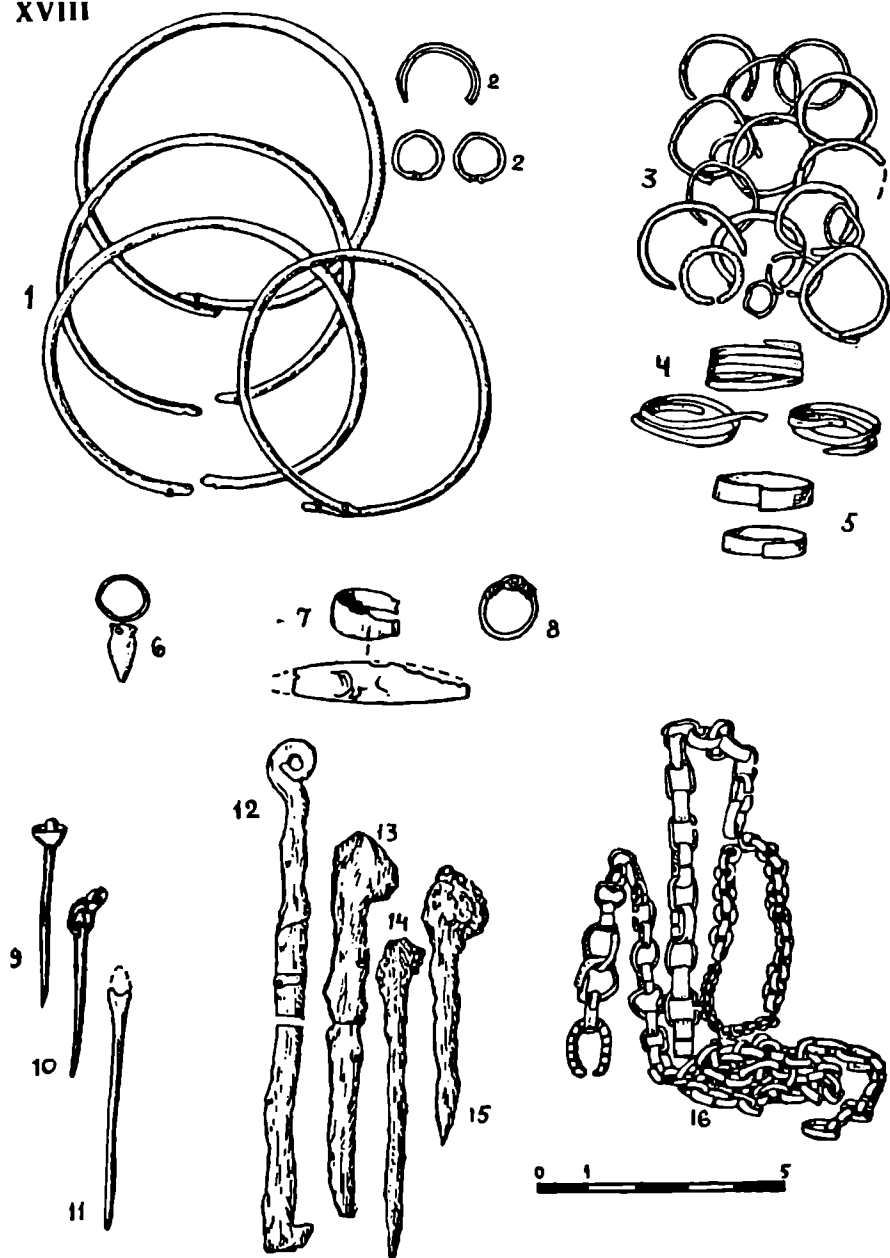
1:4

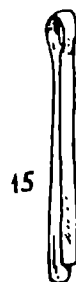
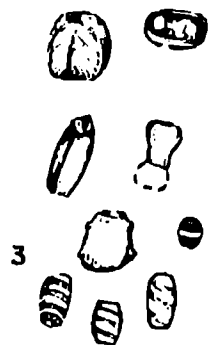
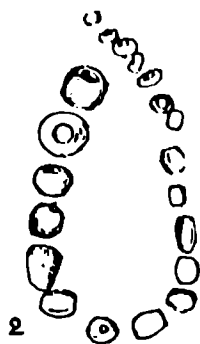

შინაარსი

შესავალი	3
----------	---

პირველი თავი

ძველი წელთაღრიცხვის V ს-ის ძეგლები	7
დასკვნა	109

მეორე თავი

ძველი წელთაღრიცხვის IV—III სს. ძეგლები	116
დასკვნა	171
Культура Квемо Картли (Триалети) во второй половине I тыс. до н. э. Резюме	179
ტაბულების აღწერილობა	191
ტაბულები	193
Таблицы	193

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

რეცენზენტები ისტორიის მეცნ. კანდიდატები: დ. თუ შ ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი,
ე. გოგაძე

•

სბ 1795

გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ქ ა ჯ ა ი ა
ტექნედაქტორი ც. ქ ა მ უ შ ა ძ ე
მხატვრული რედაქტორი გ. ლ ო მ ი ძ ე
კორექტორი ნ. ფ ი ფ ი ა

ვადეცა წარმოებას 18. 2. 1982; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 5. 4. 1983;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 12,3;
საალრიცხო-საგამომცემლო თაბახი 9,8;

უე 00796;

ტირაჟი 800;

შეკვეთა № 692;

ფასი 1 მან. 15 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР. Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19